

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ŞEFKAT

Recep ERTUGAY

Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Nihat YATKIN
2017
Her Hakkı Saklıdır

TC.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Recep ERTUGAY

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ŞEFKAT

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Nihat YATKIN

ERZURUM-2017

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

29/06/2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Şefkat " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

29/06/2017

Recep ERTUĞAY

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Nihat YATKIN danışmanlığında, Recep ERTUGAY tarafından hazırlanan bu çalışma 29 /06 / 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Hadis Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nihat YATKIN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Adem DÖLEK

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 29/06/2017

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

ANLAM VE EYLEM OLARAK ŞEFKAT KAVRAMI

1.1. ANLAM OLARAK ŞEFKAT	15
1.2. EYLEM OLARAK ŞEFKAT	18
1.3. ŞEFKATE ZİT ANLAMLI KAVRAMLAR	25
1.4. ŞEFKATE YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEFKATİN HAYATTAKİ FONKSİYONU

2.1. EVRENİN DÜZENİ VE DEVAMINDA ŞEFKAT	44
2.2. HAYVANLAR ÂLEMİNDE ŞEFKAT	50
2.3. İNSAN HAYATINDA ŞEFKAT	53
2.3.1. Ferdî Hayatta Şefkat	55
2.3.2. Aile Hayatında Şefkat.....	61
2.3.3. Toplum Hayatında Şefkat	71
2.3. VARLIKLAR ARASI İLİŞKİYE BAKIŞIN İNSANİ İLİŞKİLERE ETKİSİ	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFKATİNİN BESLENDİĞİ KAYNAKLAR

3.1. PEYGAMBERLİK ÖNCESİ	87
3. 2. PEYGAMBERLİK SONRASI.....	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFKATİNİN BESLEDİĞİ ALANLAR**

4.1. ÇOCUKLAR.....	116
4.2. YETİMLER	128
4.3. KADINLAR	134
4.4. YAŞLILAR	142
4.5. ENGELLİLER.....	150
4.6. HASTALAR.....	168
4.7. ESİRLER	179
4.8. KÖLELER	185
4.9. FAKİRLER.....	196
4.10. BORÇLULAR	208
4.11. SUÇLULAR.....	216
4.12. ÇEVRE	239
4.13. HAYVANLAR.....	256
SONUÇ.....	266
KAYNAKÇA	274
ÖZGEÇMİŞ.....	293

ÖZET
DOKTORA TEZİ

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ŞEFKAT

Recep ERTUGAY

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nihat YATKIN

2017, 292 sayfa

JÜRİ: Prof. Dr. Nihat YATKIN (Danışman)
Prof. Dr. Âdem DÖLEK
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK
Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

Bu tezin konusu; ‘Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şefkat’tir. Araştırma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Girişte çalışmanın amacı ve yöntemi belirtildi.

Birinci bölümde “şefkat” kavramının anlam alanı incelendi. Şefkatin anlamdan eyleme dönüşü izah edildi. Şefkate müteradif ve zıt kavramlar ortaya konarak kavramın anlamı netleştirildi

İkinci bölümde şefkatin işlevi üzerinde duruldu. Evrenin düzeni ve devamında, hayvanların yaşamlarında, şefkatin fonksiyonu irdelendi. İnsanın; ferdî, ailevî ve içtimâî hayatında şefkatin rolü açıklandı.

Üçüncü bölümde Hz. Peygamber’in şefkatle yetişme süreci izlendi. Risalet öncesinde ve sonrasında Hz. Peygamber’in şefkatinin beslendiği kaynaklara işaret edildi.

Dördüncü bölümde Allah Rasûlü’nün şefkatinin yansımaları olarak; çocuklara, kadınlara, yaşlılara, yetimlere, engellilere, fakirlere, hastalara, borçlulara, esirlere, kölelere, çevreye ve hayvanlara şefkati anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: Şefkat, Rıfk, Re’fet, Sünnet, Hadîs

ABSTRACT
Ph. D. DISSERTATION

COMPASSION IN HZ. PROPHET’S SUNNA
Recep ERTUGAY

Supervisor: Prof. Dr. Nihat YATKIN
2017, Page: 292

JURY: Prof. Dr. Nihat YATKIN (Advisor)
Prof. Dr. Adem DÖLEK
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZÇELİK
Assoc. Prof. Veysel ÖZDEMİR

The subject of this study is “Compassion in Hz. Prophet’s Sunna. The study consists of an introduction and four chapters.

In the introduction, the aim and the method of the study has been stated.

In the first chapter, the semantic field of the “compassion” concept has been examined.

The conversion of compassion from meaning into action has been explained. The concept has been clarified by expressing its synonymous and antonymous terms.

In the second chapter, the function of compassion has been put emphasis on. In the order and the continuation of the Universe and in lives of animals, the function of compassion has been scrutinized. In man’s individual, family and social life, the role of compassion has been represented.

In the third chapter, Hz. Prophet’s upbringing process has been observed. After and before Hz. Muhammed (s.a.v.) was a prophet, the sources which Hz. Prophet’s compassion fed have been indicated.

In the fourth chapter, as the reflections of his compassion, the compassion for children, women, old people, orphans, the disabled, the poor, the ill, debtors, captives, slaves, environment and animals have been mentioned.

Key Words: Compassion, Gentleness, Mercy, Sunna. Hadit

KISALTMALAR

a.	: Aynı
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin/İbn
bnt.	: Kızı
bkz.	: Bakınız
(c.c.)	: Celle Celâlihû
DEM.	: Değerler Eğitim Merkezi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayınları
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
mlf.	: Müellif
(r.a.)	: Radiyallahu anhü/anha
(s.a.v.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TÜBİTAK.	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Basım tarihi yok
thk.	: Tahkik eden
TÜİK.	: Türkiye İstatistik Kurumu
TYEKB.	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları, yayıncılık
yy.	: Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Raûf olana, re’feti var edene hamdolsun. Var edenin adıyla inen, şefkatin kalbi Sevgili ’ye salât olsun. Ünsiyet kurup ülfet edene, sevgisini gösterip şefkat edene de selam olsun.

Şefkat, insanın fitratında var olan ve ‘ahsen-i takvim’ kıvamını oluşturan karışımlardan biri olarak, insanın diğer insanlarla ve çevre ile ilişkisini etkileyen önemli bir özelliktir. Bu özellik gelişebilir de; gerileyebilir de. Zira insan, çift kutuplu bir varlıktır. ‘Âlây-i ‘illiyyîn’e çıkabileceği gibi ‘Esfel-i sâfilîne’ de inebilir. Allah’ın muradı, insanın ahsen-i takvim kıvamını sürdürülebilir kılması ve bu potansiyelini en ideal seviyeye yükseltmesidir.

İdeal seviyeye ulaşmak, bu seviyeye ulaşmış olanı rehber edinmekle mümkündür. Şüphesiz, bu rehber, ahlâkî erdemlerin kendisinde zirve yaparak, kemale erdiği “*Sen yüce bir ahlâk üzeresin*” taltifiyle tarif edilip, “*Ömrüne yemin olsun.*” denerek hayatına dikkat çekilen ve “*Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen.*” Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. “*Topluca Allah’ın ipine sarılınz.*” emrini bize ulaştıran, ipi sarkıtan Allah’a ulaşmak isteyenler için “*Üsve-i Hasene*” olarak gösterilen de odur.

İnsanın dikey boyutta çıkışı ve inişi, özellikleri ile olmaktadır. Bu özelliklerin en önemlilerinden birisi de şefkattir. Hz. Peygamber şefkat konusunda günümüze intikal eden hadisleri ile canlı bir örnek olarak her an yanımızdadır. O, “*Allah’tan bir rahmetle muhataplarına şefkatle davranmış*”, ümmetini, “*elinden ve dilinden kimsenin incinmediği*”, “*temiz yiyecekler yiyen, temiz yerlere konan ve konuştuğu dalı incitmeyen, içtiği suyu bulandırmayan bal arısı*” olarak tarif etmiştir.

Onu, Allah sevmiş, bu sebeple kendisine “*Habîbullah*” demiştir. Şefkatle davranmayı yaşam haline getirmek, bunun sonucunda da “*Allah’ın sevgisine ve şefkatine layık olmak isteyen Müminler, Sevgili’nin yoluna uymak zorundadır.*” İnsanlığın dünya ve ahiret saadetini temin edecek ilkeleri teblîğ eden, tebyîn eden ve tatbik eden Odur. “*İçimizden birisi olarak gönderilen ve biz Müminlere çok düşkün ve çok şefkatli olandır.*” Tebliğ görevini ifa ederken “*İnanmıyorlar diye kendini helâk edip bitirircesine*” çabalaması da insanlığa olan muhabbeti ve şefkati sebebiyledir.

H. Peygamber şefkatle özdeşleşmiş ve bütünleşmiştir. ‘Şefkat’ ve ‘muhabbet’ denince akla onun ismi; onun ismi anılınca da akla ‘şefkat’ ve ‘muhabbet’ gelmektedir.

Şairin dediği gibi; ‘Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl; Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl?’

İnsanlığın ıztıraplarına merhem olacak ve yaralarını saracak olan Hz. Peygamber’in şefkati, yeniden ve bütün aksamıyla insanlığa sunulmalıdır. Biz de bu çalışmamızda, Hz. Peygamber’in, kalplere, gönüllere, zihinlere, fertlere, ailelere hülasa âlemlere sıcak dokunuşlarını, şefkatini sunmaya gayret edeceğiz.

İnsanların acılarını hafifletmenin, dertlilerle hemdert olmanın, ihtiyaç sahiplerinin yanı başında yer almanın, yardım etmenin, teselli etmenin, bağışlamanın, mazlumun gözyaşını silen el olmanın; hayvanlara, bitkilere ve hatta cansız varlıklara şefkatle yaklaşp rıfk ile muamelede bulunmanın önemini, hadisler muvacehesinde aktarmaya çalışacağız.

Çalışmamız, yakın çevremizde her daim şahit olduğumuz; ilgi ve sevgiye muhtaç, küçük bir tebessüme, kısa bir ‘Nasılsın?’ sorusuna hasret; arka odalara, arka sıralara, arka kamplara itilmiş; yardım çılgınlıklarıyla çaldığı kapılar üzerine kapanınca cansız bedenleri kıyılarına vurmuş; şefkatli bir dokunuştan mahrum kesimler adına ‘bir gayret de bizden olur’ arzusuyla başladı.

Menfaat planlarının ve güç devşirme ihtirasının kalpsizleştirdiği bir dünyada, gönülleri harekete geçirme, harekette olana da ivme kazandırma, mazlumların tek sığınağı olan şefkat binasına bir taş ilave etme düşüncesi ile yola çıkıldı.

Eylemlerini ve söylemlerini şefkat süzgecinden geçirmek suretiyle müşfik bir birey, şefkatli bireylerden oluşmuş bir aile ve şefkatli ailelerden oluşmuş bir cemiyetin ve doğal bir çevrenin inşasına küçük bir katkı sunmak dileği ile ‘Hz. Peygamber’in Sünnetinde Şefkat’ konusu tez olarak belirlendi.

Şefkati, bütün boyutları ile ele alma hedefiyle yapılan bu tez, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun amacı ve yöntemi açıklanmıştır. İlk bölümde şefkatin tanımı yapılmış; zıt anlamlı kavramlar, yakın anlamlı kavramlar ve özellikle merhamet kavramı ile ilişkisi irdelenerek bir kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde şefkatin hayattaki fonksiyonu; varlıklar arası ilişkide, hayvanların yaşamında ve insan hayatındaki işleviyle izah edilmiştir. Şefkatin, insan hayatındaki rolü ferdî, ailevî ve içtimâî olarak incelenmiş, ayrıca varlıklar arası ilişkiye bakışın insanlar arası ilişkiye etkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Hz. Peygamber’in

şefkatinin beslendiği kaynaklar peygamberlik öncesi ve sonrası ile açıklanmaya gayret edilmiştir. Dördüncü ve son bölümde de Hz. Peygamber'in şefkatinin boyutları/iz düşümleri/beslediği alanlar ele alınarak, bu konudaki rehberliği anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı tamamlamaya giden yolda; refâketi, nezârti, rehberliği ve her şeyden öte şefkati ile en büyük desteği sağlayan; Kıymetli Hocam, Prof. Dr. Nihat YATKIN'a en kalbî teşekkürlerimi, muhabbet ve hürmetlerimi arzederim.

Yine bu çalışmanın vücûda gelmesinde duâlarını yakından hissettiğim; annem babam, zevcem, çocuklarım ve kardeşlerime teşekkürü borç bilirim.

Çalışma sürecinde teşvikleri ile cesaretimi sürekli kılan, imkân ve tecrübelerini paylaşmada cömert davranan; Prof. Dr. Eyüp BEKİRYAZICI, Yrd. Doç. Dr. İsa AKALIN, Yrd. Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT, Eğitimci, Şair Yazar Reşat COŞKUN, Erzurum İl Müftülüğü Murakıbbı Mikail POLAT, Kayseri Yüksek İhtisas Kursiyeri Muhammed ERTUGAY, Öğ. Gör. Vehbi CANSIZ ve Arş. Gör. Enes BÜYÜK'e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca hataların tashihinde desteklerini esirgemyen; Yrd. Doç. Dr. Kadir TAŞPINAR, Yrd. Doç. Dr. Mustafa TAŞ, Öğ. Gör. İmran Çelik, Doç Dr. Ahmet İshak Demir, Yrd. Doç Dr. Aytaç ÖREN ve Arş. Gör. Abdulkерim MALKOÇ'a müteşekkirim.

Erzurum-2017

Recep ERTUGAY

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI

İslâm dini, iki esasa dayanmaktadır: Biri “Et-ta‘zîm li-emrillâh” diğeri ise “Eş-şefekatü âlâ halkıllâh”/“Allah’ın emrine saygı ve Allah’ın yarattıklarına şefkattır.”¹ “Ahlâkî güzellikleri tamamlamak üzere gönderilen”² Hz. Muhammed (s.a.v.)’in şefkat ve kalp inceliğine “Allah’tan bir rahmet olarak onlara yumuşak/şefkatli davrandın eğer kaba ve katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi.”³ ilâhî hitabıyla işaret edilmiş ve şefkatsizliğin İslâm’dan uzaklaşmaya sebep olacak ahlâkî bir değer olduğu Hz. Peygamber tarafından belirtilmişti.⁴

Çağımızda insanlığın, hayat standartlarını yükseltme meşgalesi, ahlâkî değerlere karşı kör nokta oluşturmaktadır. Hayat standartlarının yükseldiği ve zenginliğin arttığı toplumlarda şiddet de artmaktadır. Hâlbuki aydınlanma çağının öngörülerini bu değildi; modernleştikçe şiddet azalmalıydı.⁵ Beklenenin aksine modernleşme şiddeti körükledi, şefkati törpüledi.

Asrımızda suç oranları ve ruh sağlığı bozuklukları onarılmaz biçimde artmaktadır. Ergenlik depresyonu, anti sosyal davranış ve kendine zarar verme, hızla yükselmekte, intihar salgın boyutlarına varmakta,⁶ şiddet her geçen gün, hayatımıza biraz daha fazla sızan bir olgu halini almaktadır.⁷ Şiddet sahnelerinin yoğun olarak yer

¹ Bazı kaynaklarda hadis olarak geçen bu söz, merfû nebevî bir hadis olmasa da mânâsı sahih/doğru bir söz olarak değerlendirilmiştir. el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdu’l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfu’l-Hafâ ve Müzilül’l-İlbas*, thk., Muhammed Abdu’l-Azîz el-Hâlidî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 197, II, 544.

² Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî, *Muvatta-i Mâlik*, thk., Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru’l-Hadis, Mısır 1999, Hüsnü’l-Huluk, 1.

³ 3. Ali-İmran: 159.

⁴ "...لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا ، وَيَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرِنَا..." Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, es-Sünen, thk., Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Dâr’u İbni’l-Hazm, Beyrut 2005, Edeb, 58; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî, *Sünenü’t-Tirmîzî*, thk., Beşşâr b. Avvâd, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1996, Birr, 15.

⁵ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 21.

⁶ Kemal Sayar, *Merhamet Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 77; a. mlf., *Ruh Hali*, Timaş Yay., İstanbul 2014, 17.

⁷ Sayar, *Ruh Hali*, 69.

aldığı televizyonların önünde diz çökmenin sonucu olarak, her an herkese patlayabilecek öfkeyle dolu kuşaklar oluşmaktadır.⁸

Çağımız insanı, maddî beslenme yönüyle, genetiği bozulmuş sunî gıdaların tehdidinde olduğu kadar; kitle iletişim araçları ile etkili bir şekilde piyasaya sürülen laikleşme, sekülerleşme, özgürleşme, modernleşme gibi düşünce akımlarının etkisinde kalarak manevî beslenmesi yönüyle de tehlike ile iç içedir. Söz konusu akımlar; insanı, inançtan kaynaklanan bütün değerlerinden soyutlamayı ve dinin fert üzerindeki etkisini ortadan kaldırmayı amaç edinmekte, kişiyi kendine, ailesine, milletine, insanlığa ve yaratıcısına karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi ilkesine bağlayan ‘ödev ahlâkı’ anlayışının yerine, hazcı/hedonist, faydacı/ulitarist⁹ anlayışların geçmesine sebep olmaktadır.

Seküler yaklaşım insanın manevî boyutunu görmezden gelerek, aşkın bir varlıktan beslenme kanallarını kapatmakta fertleri güçlü bir limana demir atma imkânından yoksun kılmakta, manevî alandan beslenen şefkat erdemini olumsuz etkilemektedir. Özgürleşme adı altında insan; ilâhî şefkatten, mahrum bırakılmaktadır. Özgürleşme vb. yaklaşımlar, ilâhî aydınlatma ve irşadı bir kenara koyup, var olmayı salt duyular ve nesneler âlemiyle sınırlayarak, insanı gayesiz bir kımıldanışa indirgemekte, doğumla kabir tarafından yutuluş noktaları arasında bir oyun ve eğlence ve diğer canlılarınkine yakın bir tüketim mekanizmine dönüştürmektedir.¹⁰

⁸ Televizyon programlarının, çocuklar üzerinde etkisi konulu, UNİCEF ve Dünya Sağlık Örgütünün desteği ile Sağlık Bakanlığı tarafında yapılan bir araştırmada çocukların % 48’inin günde ortalama 3-5 saat televizyon izlediği saptanmıştır. Dünyanın genelinde bu hastalık yaygındır. Çocuklar televizyona o kadar yakın ve bağımlıdır ki bu alet onlar için bir arkadaş gibidir. Fransa’da Telereme Dergisinde yapılan bilimsel bir araştırmada çocukların televizyona göbek bağı ile bağlandığını ve onların bu aracı üçüncü ebeveyn, ikinci öğretmen gibi gördükleri tespit edilmiştir. Bir çocuğun 14 yaşına gelinceye kadar ekranlarda yaklaşık 11.000 kadar cinayet sahnesine şahit olduğu belirtiliyor. Dünyada durum böyleyken ülkemizde de farklı değil. Yapılan araştırmalar tüm kanallar içerisinde yapılan çizgi filmlerin % 44,4’ünün şiddet ağırlıklı, % 48,7’sinin sihir büyü ve olağan üstü olaylara yer verdiği ancak %16,3 oranında ılımlı ve olumlu mesajlar içeren filmler olduğu bildirilmektedir. Bu araştırmanın sonucunda çizgi filmlerin 30 değişik türünün 28’inin zararlı etkisi olduğu söylenmektedir. Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yay., İstanbul 2005, 162; Önce her mahallede bir televizyon vardı. Sonra her evde bir televizyon derken her odada bir televizyon şimdi artık her cepte daha doğrusu her elde bir televizyon/akıllı telefon/tablet bulunmaktadır.

⁹ Ödev Ahlâkı, bir işin güzel ve doğru bir şekilde yerine getirilmesi bakımından, bireyden beklenen ahlâkî olgunluk ve sorumluluk duygusudur. Hedonizme göre hayatın amacı mutluluk veren hazzdır. Kişi, eylemlerini, kendi hazzını sağlama arzusuyla yapar. Başkalarının olumsuz etkilenmelerini ve acı çekmelerini dikkate almaz. Eğlencenin öncelik taşıdığı tüketici bir anlayıştır. Faydacılığı esas alan değerlendirmelere göre bir iş faydası nispetinde iyi ya da kötüdür. Bunun sonucunda ‘faydacılık/pragmatizm’ doğmuştur. Bu anlayışın temsilcisi olan William James’e göre faydanın dışında din, inanç, tanrı, ahlâk gibi hiçbir değer yoktur. İbrahim Hakkı Aydın, Eyüp Bekir yazıcı, *İslâm Ahlâkı Esasları ve Felsefesi*, Yenda Yay., İstanbul 2011, 71, 76, 77.

¹⁰ Ali İzzet Begoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev., Salih Şaban, Nehir Yay., İstanbul 1990, 71.

Çağımızın, mübadele ve tüketim mantığının, ilişkilerde ‘yararlılık’ ve ‘sosyal statüyü’ belirleyici kılması, bireyleri nesne konumuna düşürmektedir.¹¹ İnsanı tüketim makinesine indirgeyen; bunun ötesinde bir hedef, hedefin arkasında bir hikmet, görmeyen; nihayet bu hayatın bir plana göre işleyip, sonunda da bir hesabı ve cezasının lazım geldiğini düşünmeyen yaklaşımlar, -özgürleşme, rasyonelleşme, laikleşme, modernleşme- yaşamı dünya ile sınırlamaktadır.¹²

Yaşamı dünya ile sınırlama tasarımı, davranışları yönlendirme konusunda yetersizdir. İnsana yön verecek ve hareketlenmesi için de itici güç olacak bir amaç gerekmektedir. İşte bu yüzden davranışlarımıza yön veren, tüm çabalarımızın odak noktası olacak ve güvenip inanabileceğimiz, gerçek değerleri temsil eden bir şeye ihtiyaç duyarız.¹³

İhtiyaç duyduğumuz bu şey dindir. İnsanı bütün yönleriyle tanımak Vareden’in tarifi ve Rasûlünün beyanı ile mümkün olacaktır. Şefkatli davranmanın gereği de dini normlarla anlatıldığı taktirde anlamını bulacak ve işlev kazanacaktır. Çünkü dini normlar, hem fizikî hem de ruhî yönden müeyyide olma vasfına sahiptir. Hangi davranışın doğru hangi davranışın yanlış olduğunun belirlenmesinde dinin ortaya koyduğu ilkeler, daha etkilidir.¹⁴ Din, sunmuş olduğu itikadî, hukûkî, iktisadî, ahlâkî vb. değerler ve bu değerlerin tesiri altında gelişen örf ve âdetler vasıtasıyla insanda vazife ve hakkın kutsiyeti fikrini uyandıracak, kendi aleyhine de olsa kalpten gelen samimi bir duygu ile bunlara riayeti sağlayan manevî bir iç kuvvet ve saik olacaktır.¹⁵ İç kuvvetin tahkim edilmesi ile şefkat vücuda gelecektir.

Diğer taraftan, din ve kültür, insan kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici bir etkindir. Her kültür, kendi değerleri ile yoğrulmuş ve kimlik kazanmış kendi insanını yetiştirir.¹⁶ Batı kültürünün temelinde yer alan ‘doğal seleksiyon’, ‘haz için her şey mubahtır’, ‘ancak güçlüler ayakta kalabilir’, ‘büyük balık küçük balığı yutar.’ anlayışının, ‘şefkati’ olumsuz yönde etkilediği açıktır. Bu olguya karşı savunma

¹¹ Muhammed Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine Psikososyal Bir Çalışma*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015, 31.

¹² Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, İnsan Yay., İstanbul 2000, 77-78.

¹³ Erich From, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, Çev., Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul 2003, 185.

¹⁴ Aydın, Bekiryazıcı, 206.

¹⁵ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2008, 15-16.

¹⁶ Hayati Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, DEM Yay., İstanbul 9.

tedbirlerinin alınması, soyut ama güçlü sınır hatlarının oluşturulması gerekir. ‘Bir toplum kültürel gümrük sınırlarını oluşturamazsa kendi kültürel değerlerini kaybeder.’¹⁷

Değişen ve hızla gelişen kitle iletişim araçları ile kültür istilasına maruz kalmış toplumumuzda bir ‘mankurtlaşma’¹⁸ tehlikesi oluşabilecektir/oluşmaktadır. Hz. Peygamber’in, “*Bir keler deliğine girseler sizde gireceksiniz*”¹⁹ uyarısı ile sakındırmaya çalıştığı Müslümanlar, batı toplumunun yaşadığı sorunlarla çok hızlı şekilde tanışmıştır. Bunun doğurduğu problemler gitgide derinleşmektedir.²⁰ Tehlike hakkında farkındalık oluşturmak ferdî, ailevî ve içtimâî alanlarımızı koruma altına almak ve karşı koyma direncini güçlendirmek önem arz etmektedir. Kendi değerlerini iyi bilen ve onlara göre yaşayan insanlar hem kendilerine hem yaratıcılarına, hem de yaşadığı topluma ve bütün insanlığa karşı sorumlu davranırlar.²¹ Bu nedenle değerlerimizi korumak ve yaşatmak için kültürümüzün dinamiklerini araya koyarak kültür emperyalizmine karşı savunma hattı oluşturmak zorundayız. ‘İnsan insanın kurdudur’ yaklaşımı üzerimize hücum ederken; bünyemizi, ‘İnsan insanın dostudur’ anlayışıyla tahkim etmek durumundayız. Modernizmin dondurduğu insanî değerleri/duyguları şefkatin sıcaklığı ile çözmek ve yeniden aktif hale getirmek önem arz etmektedir.

İnsanın istek ve dürtüleri ile yaptığı mücadele ve eğitim çalışmaları, temel yaşam becerisini oluşturur. Yıkıcı, kendine zarar verici veya ölümcül riskleri sonuç veren dürtüleri zapt etmek ve şefkatli olmak için duygusal alışkanlıklar sosyal beceriler edinilmesi gerekir. Bu konuda duygusal zekâ tanımını temel yaşam becerisi olarak popüler psikiyatriye katan Goleman²² şunu söylüyor: İki ahlâkî tavra ihtiyacımız var: Kendine hâkim olmak ve şefkat göstermek.²³

¹⁷ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 34.

¹⁸ Mankurtlaşma; Güney Amerika’da kölelere uygulanan işkence yöntemidir. Kölelerin kafasına ıslak hayvan derisi geçirilerek güneşin altında tutulur. Deri kurudukça küçülür ve kafatasını sıkar. Beyin sıkıştıkça küçük kanamalar oluşur. Beyin kabuğu hasar gördüğü için kişinin hafızası silinir. Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 44.

¹⁹ "...لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ شَيْئًا شَبِهُوا، وَذَرَاغَا بِذَرَاغٍ، حَتَّىٰ لَوْ دَخَلُوا جُحْرَ صَنْبٍ تَبَعْتُمُوهُمْ..." el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, İ'tisâm, 14; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk., Muhammed b. Sâlih Râcî, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyâd tsz, Fiten, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 81.

²⁰ Saffet Köse, *Genetiği ile oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Yay., Konya 2015, 13.

²¹ Macit Yılmaz, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları Ve Kullanılışı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 1, Bahar 2014, IX, 153.

²² Beyin ve davranış bilimleri üzerine araştırmalar yapmış, Harvard Üniversitesinde dersler vermiş araştırmacı yazar, akademisyen. Daniel Goleman, “*Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir*,” Çev., Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yay., İstanbul 2007, 1.

²³ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 21.

Şefkat gösterebilmek için kişinin özgür olması gerekir. Hırslarının esiri olandan şefkatli davranış beklenemez.²⁴ Kur'ân-ı Kerim hırsların esiri olma durumunu hevâ ve hevesini ilahlaştırmak olarak tanımlamıştır.²⁵ Hevâ, genelde tabii dürtüler tarafından belirlenen bir ruhsal durumu ifade eder. Dolayısıyla böylesi bir ruhsal durum, haz ilkesi dışında hiçbir amaç taşımayan, bencil bir arzu doyumunun peşinde sürüklenen, evrensel gerçek ve manevî değerlerden yoksun bir hayat tarzına eşlik eder. İnsanın asıl özgürlüğü arzularından ve dürtülerinden kurtulmuş²⁶ ve insanî değerlerle eğitilmiş olmasına bağlıdır.

Değerler eğitimiyle asıl amaç, bireyin doğuştan getirdiği iyi tarafını ortaya çıkarmak, kişiliğini her yönüyle geliştirmek, birey ve toplumu kötü ahlâktan kurtarmak ve bu şekilde onu erdemlerle dolu bir hayatın eşiğine getirmektir.²⁷ Bu eğitimi, kişinin tek başına gerçekleştirme ihtimali zayıftır. Çünkü insan tabiatı tutarsız ve güvenilmezdir. İnsandaki olumlu yeteneklerin geliştirilip dengeli bir kişilik ve sağlam bir karakter yapılanmasının gerçekleştirilmesi Allah'la işbirliğine bağlıdır.²⁸ İşbirliğini sağlayacak olan da Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber risâleti süresince hevâ ve hevesleri kontrol altında tutabilen insanlar yetiştirmenin mücadelesini vermiş, *"Mücâhid nefsi ile cihâd edendir."*²⁹ diyerek insanın hırsları ile mücadelesi olan büyük cihada ivme kazandırmış ve öncülüğünü yapmıştır.

İnsanda var olan 'kızgın', 'âsi', 'sinirli', 'kaygılı', 'saldırgan' tavırların azalması, dolayısıyla nazik ve şefkatli tutumların artması, akıl ve kalbin birleştirilerek eğitilmesini gerektirir.³⁰ Kişinin çevresi ile ilişkilerinin ötesinde kendi özüne şefkat etmesi de nefsi ihtiraslarını dizginlemesine bağlıdır. İnsan nefsini arıtıp, ona egemen olabilirse gerçek mutluluğa ulaşabilecek; nefsi kendisine egemen olursa mutsuzluğa mahkûm olacaktır.³¹

²⁴ 90. Beled: 5-12; Hırsların esaretinden kurtulmanın; kölenin, kölelik bağından kurtulması kadar zor olduğuna, Surenin ilgili ayetlerinde "akabeh/sarp yokuş" kelimesi ile işaret edilmiştir. Ayetlerin sebep-i nuzûl'ü olarak; gücü ile övünen Ebu'l Esed b. Kelede'den bahsedilmektedir. Kelede, varlıklı olmakla birlikte beden de güçlü bir kişiydi. Ayağının altındaki deriyi on kişi çeker de deri parçalanır fakat Kelede'yi kimse yerinden oynatamazdı. Bu kadar güçlü olmasına rağmen, hırslarını alt edememiş bunun için de gerçek mânâda güce ulaşamamıştı. Hırslarına köle olduğundan köleye, zayıfa, şefkatle davranamamış imkânlarını bu yönde harcamak varken, Hz. Peygamber'le mücadeleye harcamıştı. Muhammed Ali, es- Sabûnî, *Safve'tü-Tefâsîr*, Derseâdet Yay., tsz, III. 562.

²⁵ *"Hevâsını (içgüdüsel dürtülerini - bedenselliğini - kuruntuladığını) Tanrı edineni gördün mü?"* 25. Furkân: 43.

²⁶ Tarhan, *Mesnevî Terapi*, Timaş Yay., İstanbul 2012, 58.

²⁷ Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları Ve Kullanılışı," 143.

²⁸ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yay., İstanbul 2011, 57, 59.

²⁹ "...المجاهد من جاهد نفسه..." Tirmizî, *Sünen*, Fedâilü'l-Cihâd, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, XXXIX, 381, 387.

³⁰ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 23.

³¹ Aydın, Bekiryazıcı, 10.

İnsanda fitraten var olan şefkat eğilimini güçlendirmek, şefkatle davranışı engelleyen hırsları eğitmek ve şefkati etkin bir şekilde hayata aksettirebilmek için sosyal realitesi yüksek hakiki bir örneğe ihtiyaç vardır. Bu eğitimin en güzel örneği Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Onun terbiyesinde süflî duygulara batmış insanların, kısa sürede ulvî duygulara yükselmesi mümkün olmuştur. Yirmi üç yıllık risâleti esnasında; ‘Cahiliye Dönemi’ olarak isimlendirilen ve şefkatin dip yaptığı bir toplum, ‘Asr-ı Saadet’³² olarak özlem duyulan, şefkatin zirve yaptığı bir toplum hâline dönüşmüştür. Sert mizacıyla tanınan Ömer b. el-Hattâb,³³ bir devlet başkanı olarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak üzere sırtında un çuvalı taşıma şefkatini gösterme kıvamına gelmiştir.³⁴

Hız. Peygamber’in hayatı irrasyonel veya arasyonel, sadece bir iddia veya sadece bir talep değildir, yaşanmış bir hakikattir. Bütün insanların gözleri önünde tahakkuk etmiştir. Yaşanmış olanın makuliyet/akla uygun olma sorunu yoktur. Bu yaşanmışlık bir kişi ile de sınırlı değildir. Sahâbe dediğimiz topluluğun tamamında tezahür etmiştir. Sahâbe kendi içinde her bilgi ve görgü seviyesinden, her renk ve cinsten, her yaş grubundan, farklı renklerden ve farklı ırklardan insanın bulunduğu kardeşliğin, dayanışmanın ve şefkatin zirve olduğu bir toplumdur. Bu tablo makuliyet seviyesini yükselten bir tablodur.³⁵ Cahiliye toplumunun özelliklerinin giderek yaygınlaştığı, şiddetin zirve yaptığı asrımız insanının müşfik hâle dönüşümü için de Hız. Peygamber’in şefkatinin yeniden dile getirilmesi aciliyet göstermektedir. Bu nedenle ahlâkî bir değer olan, aynı zamanda birçok erdemli davranışın itici gücü ve besleyici kaynağı olan şefkatin hadisler ışığında ele alınması ehemmiyet arz etmektedir.

Diğer taraftan günümüz dünyasında Hız. Peygamber’e dolayısıyla Müslümanlara yönelik ön yargılı yaklaşımlar giderek şiddetini artırmaktadır. Bir dönem “İslâm’la mücadelenin bahanesi olarak ‘irtica’ öne sürülüyordu.³⁶ İrtica tedavülden kalkınca piyasada ‘İslâmofobia’ kavramı boy gösterdi. Kavram laboratuvar ortamında hızla büyütülerek Müslümanları karalamanın aracı hâline getirildi. İslâm dini hakkında yeterli

³² Hız. Peygamber’in yaşadığı devir hakkında kullanılan bir terim. Arapça; asr, (devir, zaman, çağ) ve saâdet (mutluluk, bahtiyarlık) kelimelerinden meydana gelen asr-ı saâdet terimi ‘mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ’ mânâsını taşımaktadır. Abdülkerim Özaydın, “Asr-ı Saâdet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2010. III, 501.

³³ Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî (ö. 23/644) Hulefâ-i Râşidîn’in ikincisidir. (634-644), Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXXIV, 44.

³⁴ Fayda, “Ömer”, 47.

³⁵ Tahsin Görgün, Cafer Sadık Yaran, Aliye Çınar, Enver Uysal, *İslâm Ahlâk Esasları*, ANÜ, Yay., Ankara 2015, 33.

³⁶ İlhami Güler, *Direnış Teolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2010, 135.

bilgisi olmayan kimseleri, özellikle bir arayış içinde olan gençleri ciddi olarak etkileyebilen bu tür olumsuz propagandalara karşı, çok iyi düzenlenmiş, ikna gücü yüksek kanıtların, zaman zaman topluma sunulması büyük önem arz etmektedir. O nedenle çalışmamız, Hz. Peygamber'i kılıçla özdeşleştirmeye çalışan misyonerlere, İslâm'la terörü birlikte telaffuz etmeye yeltenen ağızlara ve özellikle dünyanın bir kesiminde insanları, İslâmfobia korkusuyla İslâm'dan ürkütmek adına Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yapılan mesnetsiz iftiralara, bir cevap niteliği taşıyacak olması yönüyle de önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber'in, hayat ve şefkat Peygamber'i olduğu güçlü bir şekilde hatırlatılacaktır.

Bütün bu sebeplerin yanında Hadis ilminin alt dallarından sayılmakla birlikte giderek müstakil bir alan oluşturma potansiyeli taşıyan 'Fıkhu'l-Hadis'³⁷ kapsamında bir konu çalışmayı öncelememiz de kararımızda yönlendirici bir sâik oldu.³⁸ Hadis ilminin alt dalı olan Fıkhu'l-Hadis alanında çalışmaların yoğunlaştırılması ve hadislerin psiko-sosyal bir bakış açısıyla ele alınarak yorumlanması önem arz etmektedir. "İlmin dev adımlarla geliştiği çağımızda, hadisleri daha iyi anlayıp yorumlayabilmemiz, Hz.

³⁷ Fıkhu'l-Hadis: Hadis metninin içerdiği mânâlar ve bunların hakkıyla anlaşılması, hâşiye, şerh. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, Yay., İstanbul 2009, 79; Hadisler üzerinde düşünme, anlama, kavrama, fikhî hüküm çıkarma, hadisleri iyice öğrenme ve hüküm hadisleri mânâlarında kullanılmaktadır. Yavuz. Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, STS Yay., Rize 2015, 161, 162. Bu kavram, "Fıkhu'r-Râvî" olarak da ifade edilmiştir. Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, AÜİ Yay., Ankara 1985, 111.

³⁸ Ötedenberi muhaddislerin anlamaya zaman ayırmadıkları sürekli ravi ve senetle meşgul oldukları şeklinde eleştiriler dile getirilmiştir. Bunun yanında hadis metinleri üzerinde tefekkür edip sonuçlara varma işi Fakihlere bırakılmış hadisçiler rivayet alanına mahkûm edilmek istenmiştir. Zebîdî, Zeynuddin, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercid-i Sarih Tercümesi*, trc. Ahmed Naim, Kamil Miras, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1980, I, 10, 11. Muhaddislerin anlama ile uğraşamayacakları ve bu işi başaramayacakları şeklinde ehl-i hadisi yeren değerlendirmeler de yapılmaktadır. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB. Yay, Ankara 2010, 32. Kanaatimize göre Muhaddislerin hadisleri yorumlayabilme niteliği fıkıhçılardan daha az değildir. Hz. Peygamber, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*Allah, bizden bir hadis işitiş onu başkasına nakleden kimsenin yüzünü ak etsin. Olabilir ki fıkıh hâmilî (Râvî), onu kendisinden daha fakih birisine nakleder ve olabilir ki fıkıh hâmilî fakih değildir.*" Ebû Dâvûd, İlim, 10; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünenü'd- Dârimî* ; thk., Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyâd, Arabistan 2000. Mukaddime, 24; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18. Hadiste geçen "*kendisinden daha fakih birisi*" ifadesinden hadisi nakledenlerin hadisin anlamıyla uğraşamayacakları sonucu çıkarılamaz. Aksine anlayacakları ama kendilerinden daha iyi anlayanın olacağı belirtilmiştir. Bu da normal bir durumdur. Fıkıhçılar arasında da anlama kabiliyeti açısından farklılık olabilir. Doğru mânâyı tespit etmede hadisçiler fıkıhçılardan daha geride değildir. Hatta önde oldukları da söylenebilir. Bir hadisi ortaya çıkarmak için birçok meşakkate katlanılmıştır. Tespitinden, tedvinine; tasnifinden, tezhibine gelinceye kadar geçen süreçlerde yoğun çaba sarf edilmiş ter dökülmüştür. Hadislerin kaydedilmesi, rihle faaliyetleri, senet ve metin tenkidinde gösterilen cerrah hassasiyeti bunlardan sadece birkaçıdır. Hadisin meşakkatini hadisçiler yüklenmiştir. Hadisi en iyi tanıyan odur. Bu nedenle hadisin kıymetini bilmede hadisçilerin önde olduğunu düşünmekteyiz. Zira zahmet çeken daha çok kıymet bilir. Halk arasında dillendirilen, "Tuz Hikâyesi" meşhurdur: Anlatılanlara göre, evde sık sık tuz istenmektedir. Evin beyi'nin düşüncesine göre hanım tuzun zahmetinden habersiz olduğu için bolca harcamaktadır. Tuz ihtiyacı ortaya çıkınca bu defa Bey, Hanımı da yanında götürür. O dönemlerde tuz, uzak beldelerden tuz ocağı olan bölgelerden çuval ile sırtlanılarak getirilmektedir. Tuz nemlidir haliyle ağırdır, taşınması zordur. Sonunda eve ulaşılır. Tuzun geldiği haberini alan komşular kâseleriyle koşar kapıyı çalarlar. 'Hanım' 'hanım' bize tuz ver derler. Hanım; 'Ben kendi tuzumdan vermem de beyin tuzuna da karışmam' der. Tuzuna sahip çıkar. Fıkıhçıların bir kısmı ve günümüzün bazı tuzu kuru simaları, elde etmek için bir emekleri olmadığından hadislerin üzerini çizmekte çok cömert davranmaktadırlar.

Peygamber'in emir ve tavsiyelerinden büyük ölçüde yararlanabilmemiz için yeni hadis şerhlerine ihtiyacımız olduğu bir gerçektir. Çağın ilmi seviyesine uygun tarzda Kur'ân'ın yeni tefsirlerinin yapılması gerektiği ifade edilirken, Sünneti bunun dışında tutmanın isabetli olmadığı açıktır. Her devirde Kur'ân'ı tefsir etmeye nasıl ihtiyaç varsa yeni ilmi gelişmeler ışığında hadisleri şerh etmeye de o derece ihtiyaç vardır.³⁹

Hadis sahasında sosyal konularla ilgili çalışmaların yetersiz olduğu kanaatindeyiz. Günümüzün sosyal problemlerine ilahiyatçı akademisyenlerin; tez, kitap ve makale düzeyinde çalışmalar yapmasının elzem olduğunu düşünmekteyiz. İlahiyat mensuplarının, toplumun problemleri ile ilgilenmeleri çözüm ve çareler getirmeleri üstlendikleri dinî ve ilmî misyonun gereğidir. Hadislerin Sosyoloji, Psikoloji ve Din Eğitimi gibi sosyal bilimlerle olan ilişkilerinin değişik açılardan ele alınarak araştırılmasının gereğine inanıyoruz. Çünkü günümüzde bu saha oldukça boş bırakılmıştır.⁴⁰ Bu nedenle Hz. Peygamber'in şefkat içerikli hadislerinin sosyal psikoloji açısından ele alınıp yorumlanmasında fayda mülâhaza etmekte ve bunu bir görev addetmekteyiz.

Böyle bir konuyu tercih etmemizin bir diğer sebebi de akademik sahada yapılan birçok çalışmanın çalışmayı gerçekleştiren akademisyeni geliştirmek yetiştirmekle beraber, hayata inememiş olması, akademik alana ve kütüphane raflarına mahkûm kalmasıdır. 'Şefkat' konusunu, ferdî ailevî ve içtimâî olarak hayata yön verecek, insanlığın eylemlerine ve söylemlerine doğrudan etki edecek bir konu olarak telakki etmekteyiz.

Dinin, anlatım ve öğretiminde kişinin kendisi hakkında olumsuz duygular uyandırmaya dayalı, korku yaratıcı ve cezalarla tehdit edici tarzın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın bazı kişileri belli durumlarda dine yaklaşıtrıcı az bir etkisi olsa bile genelde dinden uzaklaşıtrıcı olumsuz etkisinin yaygın olduğu bir gerçektir. Günümüz insanının; sevgi, müjde ve umut içeren olumlu dini mesajlara daha çok ilgi duyduğunu söyleyebiliriz.⁴¹ Bu açıdan "*Müjdeleyin nefret ettirmeyin, kolaylaştırın*

³⁹ Nihat Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem – Örnek Bir Uygulama*, İFAV Yay., İstanbul 2013, 13, 14.

⁴⁰ Saffet Sancaklı, *Hiz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, Nûn Yay., İstanbul 2009, 15, 16.

⁴¹ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, 247.

zorlaştırmayın”⁴² ikazının da etkisi ile Hz. Peygamber’in şefkat dolu yaklaşımını çalışmayı tercih ettik.

Batıda asli günah anlayışının etkileri olumsuzlukları yok etme bakış açısıyla olayları ele alma anlayışı yaygınlık kazanmıştır. İlk dönem psikolojik çalışmalarda olumsuz tutum ve davranışlar yoğun bir şekilde konu eidnilmiştir. ‘Saldırganlık, hoşgörüsüzlük, dogmatizm ve katılık’ gibi kavramlar üzerinde; ‘affetme, yardımlaşma, sevgi’ kavramlarına göre öncelikli olarak ve daha fazla durulmuştur. Örneğin Freud, yazılarında yaklaşık iki yüz elliye yakın yerde, cezalandırmadan bahsederken sadece beş yerde affetmekten söz etmiştir.⁴³

Olumlu olanı var etmek yerine olumsuzlukları yok etmeyi önceleyen bakış açısının bizlere de etki ettiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde yapılan akademik çalışmalar, Yüksek Öğretim Kurulu’nun Ulusal Tez Merkezinde yayınlanmaktadır. İlgili sayfaya bıkıldığında görülecektir ki ‘şefkat’ başlıklı çalışmalar ‘şiddet’ başlıklı çalışmalara göre son derece sınırlı düzeydedir. ‘Şiddet’ içerikli çalışmalar, ‘şefkat’ içerikli çalışmalardan kat kat fazladır.⁴⁴ İslâmî Araştırmalar Merkezi’nin veri tabanından İlahiyat başlığı altında yer alan makale ve tezlerde de benzer şekilde şefkat aleyhine bir durum mevcuttur.⁴⁵

Günümüzde ‘Çocuklara Şiddet’, ‘Kadınlara Şiddet’, ‘Okullarda Şiddet’, ‘Din ve Şiddet’, ‘Şiddete Karşı Alınan Tedbirler’, vb. başlıklar altında belki de üzeri kapatılması gereken bir kavramın üzeri açıldı. Şefkatten çok şiddet konuşulur oldu.⁴⁶ Haber

⁴² "... يَسْرُوا وَلَا تُعْصِرُوا . وَيَسْرُوا وَلَا تُفْرُوا..." Buhârî, İlim 11, Edeb 80, Cihâd 164; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el- Haccâc, el-Kuşeyri en-Nisâbü’rî, *Sahîhu Müslim*, thk., Halîl, Memûn Şeyhâ, Dâru’l-Marife, Lübnan 2005, Cihâd, 6, 7. Ebû Dâvûd, Edeb, 17.

⁴³ Ali Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, Çamlıca Yay., İstanbul 2015, 155.

⁴⁴ Konu başlığında ‘şiddet’ kelimesinin yer aldığı tez sayısı: 1239 iken; ‘şefkat’ kelimesinin yer aldığı çalışma sayısı: 14 olarak gözükmemektedir. Ulusal Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr>, Erişim Tarihi: 24. 02. 2016.

⁴⁵ Konu başlığında ‘şefkat’ geçen çalışma sayısı: 57. Konu başlığında ‘şiddet’ geçen çalışma sayısı: 652. Konu başlığında ‘suç’ kavramını barındıran tez/makale sayısı: 149.

⁴⁶ Elif Arslan, *Şiddet ve Çocuklarımız*, DİB. Yay., Ankara 2015; Kadir Albayrak, “Diğer Semavi Dinlerde Şiddet, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; Tarhan, “Kur’an’da Şiddete Karşı Haklı Savaş”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; Sadık Kılıç, “Kur’an’a Göre Şiddetin Semantik Alanı Tahlili ve Düşünceye Yansımaları, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; İ. Hakkı Ünal, “Sünnet ve Şiddet”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; Ahmet Yaman, “Müslüman Bilincindeki Savaş Cihâd Algısı ve Savaş Hukuku”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; Muharrem Kılıç, “Yasal Koruma ve Güvence Sistemleri Açısından Şiddetin Hukuksal Çerçevesi”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015; Latif Tokat, “Şiddetin Panoramasında Dinin Yeri Olabilir mi?”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Birol Akgün, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Küresel Sistemde İslâm, Terör ve Şiddet Tartışmaları”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Mehmet Evkuran, “İslâmofobinin Teo-Sosyolojisi Üzerine: Bir Tahakküm”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Hüsamettin Erdem, “Şiddet ve Şiddet Çeşitleri”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik*

programlarında, tebliğlerde, tez ve makalelerde, sempozyumlarda, diğer akademik çalışmalarda şiddet, sürekli sıcaklığını korudu ve ana gündem oldu. Bir nevi reklamı yapıldı.

Sürekli hataları ve kötü ihtimalleri ön plana çıkararak, olumsuzlukları yok etmeyi amaçlayan yaklaşım, beraberinde kişilik yıpranmasını da getirebilir. İyi olan güzel olan ön plana çıkarılırsa şiddete yönelik eğilimler, şefkate güç veren enerjiye dönüşebilecektir. Karanlık/Zulumat, şafağın yokluğu olduğu gibi şiddet/zulüm de şefkatin yokluğudur. Şefkat var olunca şiddet var olamayacaktır. Bu açıdan biz insanın kaçması gereken yönünden çok koşması gereken tarafını; şiddeti yok etmekten ziyade şefkati var etmenin yollarını ele almak istiyoruz. Şerri yıkmaya uğraşmak yerine hayrı

Boyutlarıyla, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Hasan Atsız, “Kötülük Problemi Bağlamında Şiddetin Biyolojik Karakteri, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Bilal Sanbur, “Din Şiddet Üretir mi?”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Kemal Ataman, “Şiddetin Kaynağı Olarak Din: Mit mi Gerçek mi?” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016. Salime Leyla Gürkan, “Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Ömer Faruk Harman, “Hristiyanlık ve Şiddet”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Süleyman Turan, Emine Battal, “Yeni Dini Hareketler ve Şiddet” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Halil Aydınalp, “İslâm Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unusurları,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Nasiruddîn Mezheri, “Afganistan’da Din Şiddet İlişkisi Bağlamında Taliban Örneği”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Aydın Işık, “Din Hayatın Estetik Boyutu ve Şiddet”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Muhammed Şevki Aydın, “İslâm ve Eğitimde Şiddet”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Asife Ünal, “Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerine Bir Analiz,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; İbrahim Aşlamacı, “11 Eylül Sonrası Pakistan Medreselerine Yönelik Şiddet Söylemleri ve Gerçeklik Payları”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Burhanettin Tatar, “Formasyon Deformasyon- Transformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; İlhami Güler, “İlahi Kelâm İnsani Dram Arasında İslâmi Şiddet”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Mustafa Öztürk, “Kuran’ın Lafızcı Yorumu ve Din Referanslı Şiddet Olgusu,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Hasan Onat, Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezheb Çatışması,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Mehmet Zeki İçcan, “Modern Selefilğin Şiddetle İmtihani: Teolojik Köken mi Siyasal Püritenlik mi?” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Ümit Erkan, “Din ve Şiddet Bağlamında Osmalı-Kızılbaş İlişkileri,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Mustafa Kara, “ Tasavvuf kültüründe Şiddet: Uysallık mı, İsyan mı?” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Saffet Köse, Oryantalizmin Ağında Mahkûm Edilen Şiddet Olgusu ve Şiddetle Kurulan Sanal İlişki,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; İsrâfil balcı, İslâm’da Kutsallaştırılmış Şiddet: Ridde Örneği,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Muammer Esen, “Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Şaban Ali Düzgün, “İnsanlığın Kendini Yok Etme Hastalığı: Şiddet” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Şevket Topal, “İslâm Ceza Hukukunda Suça Uygulanan Had, Kısas, Tazir vb. Müeyyideler Şiddet Olarak Algılanabilir mi?” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Ahmet Önkal, “Şiddet Bağlamında Hz. Peygamber’in İslâm Karşıtı Şairlere bakışı,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Mahmut Aydın, “Din Referanslı Şiddeti Engellenmenin Yolu: çoğulcu Din Algısı,” *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016; Latif Tokat vd., *Din ve Şiddet Sempozyumu*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016.

yapmaya odaklanılmasının, hayır içinde kalmanın, hayırlı sonuç elde etmeyi sağlayacağına inanıyoruz. Bu iki kategori arasında psikolojik bir ilişki bulunmaktadır. İnsan, yapmaması gerekli şerli davranışlardan uzak durabilmesi için hayırlı davranışları icra etmelidir.”⁴⁷ Genç sahâbî Muâz der ki: “Rasûlullâh tavaf yaparken ona yaklaştım ve ‘İnsanların hangisi en şerlidir?’ diye sordum. O da *Siz şerden değil, hayırdan sorunuz...*” buyurdu ve bunu üç defa tekrarladı.⁴⁸ Bu nedenle biz de hayırlı olanı gündeme alalım, hayırdan konuşalım, gül alalım gül satalım gülü gül ile tartalım Gül’den terazi tutalım⁴⁹ arzusuyla hayırlı bir iş olarak gördüğümüz şefkat konusunu çalışalım istedik.

Diğer taraftan, yakın çevremde özel ilgiye muhtaç olanların varlığı, algıda seçiciliğe sebep oluyor, şefkate muhtaç kesimler sürekli zihnimi kurcalıyordu. Engelliler, çocuklar, yaşlılar, yetimler, hastalar... Günler ilerledikçe şefkate muhtaç halkalara yenileri ilave oluyordu. Fakirler, borçlular, suçlular... Şefkate muhtaç birçok kesim var. Fert, aile, cemiyet, insanlık, bitkiler, hayvanlar... Dünya şefkate muhtaç. Bu yoğunluk, şefkat konusunu çalışmaya yönelmemizde itici bir güç oldu.

İnsanlar için koruma, acıma, kayırma ve bunlarla ilgili iyimserlik esastır. Ancak bu sorumsuzluk demek değildir. Acıma ve korumaya layık olanların ve olmayanların işlediklerinin karşılığını görecekları bir gün vardır. O günde hüküm, mutlak kudret sahibi olan Allah’ındır.⁵⁰ Gerektiğinde savaşmayı göze almak ve sevmek aynı karakterin kârıdır. Kızma ve öfke kabiliyetini kaybedenlerin sevgisinden hayır gelmez. İnsanların içine düşürülmüş olduğu zayıflık, zulüm, işkence, sömürü ve katliamlardan yüreği titremeyen ve bu uğurda cehd ve cihad etmeyen kişi nasıl insanlıktan, sevgiden hoşgöründen bahsedebilir. Hadisleri incelediğimizde görmekteyiz ki şefkat esastır. Hz. Peygamber’in hadislerinde şefkati ortaya koyarken, Allah’ın ‘*Zû intikam*: intikâm alan’, ‘*Kahhâr*: Kahredici’, ‘*Kadîr*; Güçlü’, ‘*Cebbâr*: Zorlayıcı’ sıfatlarını devreden çıkararak, tek taraflı zayıflatılmış bir din ortaya koyma projesine⁵¹ hizmet etmek niyetinde değiliz.

⁴⁷ Faruk Karaca, “İnsani Eğitimde İbadetlerin Etki ve Fonksiyonları”, *Hz. Peygamber’in İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB. Yay., Ankara 2015, 83.

⁴⁸ " ... لَا تَسْأَلُونِي عَنِ الشَّرِّ وَسْأَلُونِي عَنِ الْخَيْرِ..." Dârîmî, Mukaddime, 34.

⁴⁹ Kul Nesimi, *Güldür Gül* Erişim Tarihi:09.06.2016, <https://www.antoloji.com/guldur-gul-siiri/>.

⁵⁰ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslâmiyet’in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’ân’ı Kerîm’in Eğitimle İlgili Âyetlerinin Tahlili*, MEB. Yay., İstanbul 1991, 18.

⁵¹ Güler, 139, 135.

Şefkatli davranmak sevmeyi gerektirir. Fakat sevmek, nefret yetisinden vazgeçmek değildir. Çünkü en çok seven, en çok nefret edendir.⁵² Mümince duruş bunu gerektirir.⁵³ Erdem Beyazıt'ın, Müslüman yürekler bilirim, kızdımı cehennem kesilir sevdimi cennet⁵⁴ dizelerinde vurguladığı gibi, cehennemi olanın ancak cenneti de olur bilincindeyiz. Biz çalışmamızda Hz. Peygamber'in şefkatinin, hayatın her alanını çepeçevre kuşatmış, sıcaklığını ve bu sıcaklığın söz ve fiillerle ete kemiğe bürünmüş somut hâlini, ortaya koyma amacındayız.

Aynı isimle olmasa da şefkat kapsamında mütalaa edilebilecek benzer çalışmalar mevcut iken böyle bir çalışmaya neden gerek duyuldu? Gördüğümüz kadarıyla yapılan çalışmalar, bütünü bir yönünü izaha yönelik çalışmalardı. Bu alanda fotoğrafın tamamını ortaya koyan bir ürün mevcut değildi. Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu, devasa bir eser olan İslâm Ansiklopedisi'nde dahi 'şefkat' maddesinin gözden kaçmış olması, bir eksiklik olarak telakki edildi. Çalışmamızda hadisler ışığında; şefkatin tanımı, gereği, işlevi, beslendiği kaynaklar ve beslediği alanların, ferdin psikolojisini ve cemiyetin sosyolojisini de dikkate alarak insanlığın hizmetine sunumu hedef olarak belirlendi.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada Hz. Peygamber'in tüm pratiklerini tespit edip daha sonra parçaları bir araya getirerek şefkatin haritasını ortaya koyma ve şefkatle ilgili hadislerin fert ve toplum hayatına kattığı dinamizmi gün yüzüne çıkarma amacıyla hareket edildi.

Girişte, konunun gayesi ve yöntemi belirtildi. Günümüzde şefkate ne denli ihtiyaç olduğunun bir tablosu çizildi. Şefkatsizliğin temelinde yatan nedenlere inilmeye ve çözümü yolları gösterilmeye çalışıldı.

Birinci bölümde, girişte muhtaç olduğumuzu ileri sürdüğümüz/belirttiğimiz kavramın/şefkatin tanıtımı yapıldı. Madem fert, aile ve toplum olarak ihtiyaç olunan ve giderek ertelenen/ötelenen bir değerden/şefkatten bahsediliyor o halde bu değer/şefkatin ne olduğunun anlaşılması gerekir düşüncesinden hareket edildi. Bunun için de şefkat kavramının, Arap Edebiyatında, Kur'ân-ı Kerim'de ve Hadislerde

⁵² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 65.

⁵³ "Allah'ın Rasûlü Muhammed ve O'nunla beraber olanlar, kâfirlere karşı zorlu/tavizsiz; kendi aralarında çok merhametlidirler..." 48. Fetih. 29.

⁵⁴ Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, 82.

kullanımından hareketle, tez/söz konusu terimin oluşum süreci ve uygulandığı alanların tespiti ve tasnifi yapılmaya; kelime, anlam ve eylem açısından tarif edilmeye çalışıldı. Şefkat kelimesinin anlam alanını belirlemek üzere; ne olduğunu açığa kavuşturmak için şefkate yakın anlam taşıyan kavramları ne olmadığını belirtmek için de şefkate aykırı anlam taşıyan kavramlar bir araya getirilerek bir kavram haritası çizilmeye gayret edildi.⁵⁵

İkinci bölümde, daha önce çerçevesi çizilen ve zihinlerde belirginlik kazandığını düşündüğümüz kavramın/şefkatin, fert, aile ve toplum açısından insan hayatındaki fonksiyonu, canlı cansız bütün varlıklar arası ilişkilerdeki işlevi ve varlıklar arası ilişki üzerine yapılan değerlendirmelerin, insanın şefkatli bir anlayışa sahip olup olmama açısından hayata bakışına etkileri irdelendi.

Üçüncü bölümde -ihtiyaç olduğunu belirtip ne olduğunu kavratıp, fonksiyonunu izah ettiğimizi düşündüğümüz- şefkat eylemini yaşanır kılmak için yaşanmış, sosyal realitesi yüksek ve üsve-i hasene olan Hz. Peygamber'in şefkate bürünme süreci, şefkatinin, beslendiği kaynaklar ve üzerinde yükseldiği temeller ifade edilmeye çalışıldı.

Dördüncü ve son bölümde de beslendiği kaynaklar ile şefkate dönüşmüş Hz. Peygamber'in şefkatinin yansımaları, ulaştığı boyutlar ve beslediği alanlar dile getirilmeye gayret gösterildi.

Çalışmada ilgili hadisleri tespit etmek üzere hadis kaynaklarına müracaat edildi. İlk etapta, veri toplama aracı olarak geniş bir hadis topluluğuna ulaşma imkânı sağlaması, pratik uygulama kolaylığı ve diğer yöntemlere göre daha kapsayıcı olduğu düşünüldüğü için okumalarda '*el-Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl*', '*Cemu'l-Fevâid*', '*Mecmeu'z-Zevâid*' gibi cem türü eserlere öncelik verildi.

Zaman ilerledikçe konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz hadisler temel kaynaklardan tespit edilerek mercek altına alındı. Toplanan/fişlenen hadisler konulara göre gruplandırıldı ve üzerinde yoğunlaşıldı. Çalışmayı olgunlaştırırken, konunun yakın ilgisi nedeni ile Temel İslâm Bilimleri yanında tabî/beşerî ilimlere; biyolojiden jeolojiye, psikolojiden sosyolojiye, felsefeden antropolojiye kadar geniş bir kaynağa

⁵⁵ Kavramları çözümlemeye diyalektik çok önemlidir. Tez antitez bir araya getirilerek bir senteze varılabilir. Şahin Yenişehirlioğlu, *Felsefe ve Diyalektik*, ÜmitYay., Ankara 1996, 194-201.

müracaat edildi. Bu kapsamda değerlendirmeleri ile temayüz etmiş bilim adamlarının görüşlerinden yararlanıldı.

Okuma inceleme aşamasında ve konu kaleme alınırken, ilk etapta benzer çalışmalara müracaat edilmedi. Komşu çalışmaları incelemekle, meseleye başlamanın bizi, daha sonra ayrılmakta zorlanacağımız bir kalıbın/labirentin/döngünün içerisine sokacağı varsayıldı. Kendi orijinal yaklaşımımızı belirlemek adına böyle bir tercihte bulunuldu. Çalışmanın yol haritası belirginleştikten ve çalışma olgunlaşma aşamasını yakaladıktan sonra eksik bırakılan yönleri tespit etme ve yeni bir ufuk yakalama adına, yakın çalışmaları son aşamada taramanın daha faydalı olacağı düşünüldü.

Konular işlenirken şefkatin bünyesinde var olan duygusal tonun hissedilmesi için akademik üsluptan taviz vermeden beyinlere/zihinlere hitap etmenin yanında kalpler/gönüller de hedef alındı. Metinler, bazen bir hadisten hareketle bazen de bir hadise hareketle oluşturuldu. Paragrafların dokuları hadislerle örüldü. Fakat konunun akışını belirli bir kıvamda sürdürmek adına yer yer hadisler de takti/kesinti/ihtisar yapılarak, metnin içine yerleştirilirken, zaman zaman da dipnotlara atıflarla konular şekillendirildi. Çalışma, içeriği açısından Fıkhu'l-Hadîs/hadis anlam-yorum etrafında sürdürüldüğünden hadislerle ilgili tenkit türü, senet/metin değerlendirmelerine yer verilmedi.

Verilen başlıklar altında yapılan açıklamalar, bir birini takip eden biri diğerine basamak olan bir sıralama ile verildi. Mümkün mertebe daha az başlıkla yetinilmeye çalışıldı. Sık sık başlıklara başvurma konunun akışında sekte oluşturacağı, okuyucunun bakışına/ufkuna sınırlama getireceği düşünüldü. Bu nedenle ayrıntı sayılabilecek alt başlıklara fazlaca yer verilmeyip temel başlıklarla yetinildi.

⁵⁶ Görgün, vd., 66.

olarak da mezid/türemiş olmak üzere yaygın iki formu bulunmaktadır. İsim olarak ele alındığında müfred ve cem sıgaları "شَفِيقٌ", "شَفِيقَةٌ", "شَفَاءٌ", "شَفِيقٌ" şeklindedir.

Sözcük olarak; ‘korkma,’ ‘sakınma,’ ‘birinin olumsuzluklarla karşı karşıya gelmesinden rahatsız olma,’⁵⁷ ‘endişelenme,’⁵⁸ ‘mal varlığının azalmasından korkma,’ ‘korkuya ileten sevgi,’ ‘koruma,’ himâye,’ ‘hüzünlenme,’ ‘ince kalpli olma,’ ‘seyrek örgü,’ ‘narin dokuma’⁵⁹ ve ‘rüzgârın şiddetli esmesi’⁶⁰ mânâlarında kullanılır.

‘Korkuyla sakınma,’ ‘bir kimseyi bir zarar dokunması korkusuyla severek himâye etme,’ ‘korku ve himâyenin bir arada veya ayrı ayrı olması,’ ‘kişinin ıslahını gerçekleştirmek için hırsla çaba gösterme,’⁶¹ ‘Güneşin aydınlığından kalanlar,’ ‘Güneşin gruba girmesi ile oluşan kızılık,’ ‘fecr,’ ‘sabah,’ ‘gündüz,’⁶² ‘elbiseyi kırmızımsı renge boyama,’⁶³ kelimenin diğer anlamlarıdır.

Bunlara ilaveten, ‘acımak, acıyarak sevmek, başkalarına gelen derin felaketlere üzülmek, herkesin sıkıntıdan kurtulmasını sağlamak,’⁶⁴ ‘esirgeyerek sevmek,’⁶⁵ ‘karşılık beklemezsizin yardım etmek,’ ‘yürekten muhabbet beslemek,’⁶⁶ ‘acıma koruma duygusuyla karışık olan sevecenlik,’⁶⁷ ‘canlılara karşı acıma merhamet etme duygusu’⁶⁸ gibi çeşitli anlamlar taşımaktadır.

Kelime, Kur'ân-ı Kerim'de şefkat şeklinde olmasa da aynı kökten değişik kalıplarda on bir ayrı ayeti kerimde geçmektedir. Türkçeye aktarılırken genellikle

⁵⁷ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâr Sâdir, Beyrut 1956, X, 170.

⁵⁸ Ahmet Rıza, *Mucemu Metni'l-Luğ'a*, Dâr-u Mektebi'l-Hayât Beyrut tsz., III, 344.

⁵⁹ Zebîdî Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tâcû'l-Arus min Cevâhiril-l-Kâmûs*, thk., Abdu's-Settâr Ahmet Ferâc, Daru'l-İhyâi't-Tûrisi'l-Arabiyye, Lübnan 165, XXV. 509.

⁶⁰ Vüheyb b. Ahmed Diyab, *Tekmiletü Mucemi Tâci'l-Arûs*, Dimeşk 192, 170.

⁶¹ "شيء شفق اي ردي" Ve gündüze itlak olunur, nehâr mânâsına. Havf, ihtiraz, mihr ve merhamet mânâlarıdır. Bu iki mânâ müttehit olarak istimal olunur ki bir kimseye bir kerihî hululünden havf ve hazer ederek onu esirgeyip mihr ve rikkat eylemekten ibarettir. Mülâhhası havfa muhtelid inayettir. "اختلاط الضوء بسواداليل" mânâsınadır. "شفقة" dahi bu mânâyadır. Fetamânâhatle tekûlü: "الي عليه شفق". "شفاة اي خوف و شفقة اي خوف ولي عليه شفق اي نأهيye ve cânib mânâsına mustemeldir. Cemisi "التفاق" (eşfâk) tır. Ve mastar olur. Pend ve nush eden kimse nasihat verdiği adamın islâhî babında hırs ve ikdâm eylemek mansına: Yukâlû: "اشفاق، شقيق الناصح عليه شققا من الباب الرابع اذا حرص علي اصلاحه وهو مشفق وشفيق" dahi bu mânâyâ olmuş. "شفق منه و عليه شققا من الباب الثاني واشفق اشقاقا اذا حازر" yukâlû: "من" ile salâmanâya havf mânâsına olup "علي" ile olursa mihr ve inâyet mânâsına olur. Âsim Efendi Seyyid Ahmed, *Kâmûs Tercümesi*, TYEKB. Yay., İstanbul 2013, IV, 4044; Fîrûz Fîrûz Âbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhit*, Dâru İh'yai't-Türası'l-Arabî, Bevrut 1991.

⁶² Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadarettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yav., Ankara 2007, II, 556.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V. 45; Zebîdî, *Tâcü'l-Ârûs*, X, 179.

⁶⁴ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Yay., Ankara 1979, 4787.

⁶⁵ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001, 1230; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2001; Fikret Karaman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay., Ankara 2010, 614.

⁶⁶ Hasan Akay, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., Ankara 1995, 204.

⁶⁷ Selcuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003, 708, 709.

⁶⁸ Karaman Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 614.

1. 'Korkma', 'endişelenme', 'korku ile meyletme', 'koruma'.
2. 'Sevme', 'ıslahına düşkün olma', 'sevgi ile meyletme', 'himâye etme'.
3. 'Hüzünlenme', 'yufka yürekli olma' ve 'narin olma', 'yumuşak davranma'.
4. 'Güneşin batışı sonrası oluşan kızılık', 'güneşin doğuşu öncesi oluşan kızılık', 'şafak', 'sabah'/'gündüz'.

1.2. EYLEM OLARAK ŞEFKAT

Anlam alanında yaptığımız tasnifte bir grupta yer alan kelimelerin, kişiyi şefkat eylemine yükselten basamaklar olduğunu düşünmekteyiz. İlk basamakta duygu yönüyle ilk adım atılıp ardından gelenlerle bir üst seviyeye geçilir ve son basamakta 'şefkat', eylem olarak gerçekleşir. Birinci basamak şefkatin mübtedâsı, son basamak muntehâsıdır. Grupta yer alan kelimeler arasındakine benzer bir ilişki maddeler arasında da oluşmaktadır. Her bir madde eyleme gidişin bir aşamasını meydana getirmektedir. İlk madde ile insanın derûnunda basıncın yükselmesi, son grupta da dışa taşarak alçak basınca doğru meltem kıvamında esmek suretiyle⁸⁰ serinliğin sağlanmasıdır. Birinci madde ile mukaddime yapılmakta dördüncü madde ile sonuca ulaşılmaktadır

İlk grupta yer alan, 'korkma', 'endişe taşıma', 'korku ile meyletme', 'koruma' tariflerinde 'korku' vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ayet ve hadislerde de aynı minval üzere yaygın bir kullanımının olduğunu görmekteyiz.

Korku, bir tehlike veya tehlike düşüncesi ve olumsuz bir akıbetle yüz yüze gelme ihtimali karşısında duyulan kaygıdır.⁸¹ İlk bakışta 'korkunun şefkatle ne ilişkisi olabilir?' sorusu zihinlerde belirmektedir. Biraz düşünüldüğünde ilişkiyi tespit etmenin zor olmadığı görülür. Zira insan; kendisi, çevresi, sahip olduğu ve değer verdiği her bir varlık için endişe taşır. Bu nedenle müteyakkız olur. Olumsuz ihtimallere karşı tedbir alır. Örneğin, hastaneye muayene için giden hasta ya da onun yakını tahlil sonuçlarını korku içerisinde bekler. Ameliyathane önünde bekleyenlerin kaygısı da böyledir. Hâkimin huzuruna çıkan suçlu ya da suç isnat edilmiş kimse ceza alma endişesi ile titrer. Kişi ayağına diken batır korkusuyla yürüyüşüne dikkat eder. Hayat yolculuğunda dikenlere maruz kalma ihtimali korkuya sebep olur. Bu korku, kişiyi korktukları adına, adım atmaya ve adımını dikkatle atmaya iter.

⁸⁰ Şefkatin kök olarak dayandığı fiil olan "شفق", kelimesine 'rüzgâr esintisi' anlamı da verilmiştir. Vüheyb, 170.

⁸¹ Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 17.02.2016, <http://www.tdk.gov.tr>.

Mümin için hayat, dünya ile sınırlı da değildir. Ahiret tarafı da hesaba katılır. Hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çekmek suretiyle⁸² “...yarın için hazırladıklarına bakar...”⁸³ Ahiret azabından korkarak sorumluluğunun gereğini yerine getirmek üzere nefesine, ailesine ve çevresine sahip çıkar. Bu sahip çıkış, korku ve inayetin birlikteliğinden, “Çoban olma ve riayetindekilerden/sorumluluğu altındakilerden mesul olma”⁸⁴ bilincinden neşet eder. Sorumluluk konumunda olanlar, sorumlulukları altında bulunan kesimlerin olumsuz akıbete düşmesi korkusunu içinde barındırır. Bir mümin kendine bakan gözlere, uzanan ellere, âh-u figâna bigâne kalamaz. Ahiret hesabı endişesi ve kendinin de bu akıbete düşebilme ihtimali onu korkutur. Bu durum kişinin, “...nefsine acıyarak azaptan korku ve sakınma üzere bulunma hâli”⁸⁵ kapsamında kendine de şefkat etmesidir.

Bu kısmıyla şefkat, korku, kaygı ve endişenin yoğunlaşmasıyla oluşan koruma tedbirleri olarak tarif edilebilir.

İkinci grupta yer alan ‘sevme’, ‘ıslahına düşkün olma’, ‘sevgi ile meyletme’, ‘himâye etme’ anlamlarının birbiriyle ve şefkatle ilişkisini irdeleyelim.

Sevgi, insanı bir nesneye bir canlıya veya bir kişiye yakın ilgi ve bağlılık göstermeye iten duygunun adıdır.⁸⁶ Sevgi, duygunun yoğunlaşıp eyleme dönüşmesi sevilen kişiyi himâye etmeye, kanatları altına almaya, olumsuz davranışlarının ıslahını sağlayacak tedbirlere yönlendirir. “Haddizatında şefkat, sevginin en ileri boyuta ulaşmasıdır.”⁸⁷ O, doğrudan doğruya sevgiden kaynaklanır ve sevginin bütün şekillerinde mevcuttur.⁸⁸

‘Hüzün’ denilen duygu da esas itibari ile kişinin sevdiği ve bağlandığı şeyleri kaybetmesi ile oluşan bir histir.⁸⁹ Hz. Peygamber çok sevdiği eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib’in vefatlarına çok üzölmüş, o yıl, İslâm tarihinde ‘Senetü’l-Hüzn’/‘Hüzün Yılı’⁹⁰ olarak adlandırılmıştı.

⁸² İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâdü’l-Dîn, İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur’an Tefsîri*, trc., Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1991, XIV, 7821.

⁸³ 59. Haşr: 18.

⁸⁴ “لَكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ” Buhârî, Cuma, 11, İstikrâz, 20; Cenâiz, 32.

⁸⁵ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Yay., İstanbul 1970, VIII, 5359.

⁸⁶ Ahmet Fidan, vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Millî Eğitim Basımevi Yay., Ankara 1979, IV, 2513.

⁸⁷ Tarhan, *Makul Çözümler Aile İçi İletişim Rehberi*, Timaş Yay., İstanbul 2007, 26.

⁸⁸ Paul Foulque, *Pedagoji Sözlüğü*, terc., Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994, 476.

⁸⁹ İlhan Kutluer, “Muhabbet”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2005, XXX, 388.

⁹⁰ Celalettin Vatandaş, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâm Devleti*, Pınar Yay., İstanbul 2010, I, 511-519.

İnsan sevdiklerinin başına gelebilecek bir olumsuzluğun oluşturacağı hüznü yaşamamak için elinden gelen gayreti koşulsuz olarak sarf eder. Şefkat duygusu sevginin şartsız koşulsuz hâlidir. İnsanları olumlu ve olumsuz özellikleri ile kabul etmeyi sağlar. Art niyetsiz, saf sevgidir. Muhatabın ihtiyaçlarını hissederek ona özel muamele söz konusudur.⁹¹ ‘Hayatta müşfik, anlayışlı bir insan rolünü oynayın’ deseler bu duygunun role dökülmesi söz konusu değildir. Yapmacık şefkat olamaz.⁹² Çünkü şefkatin, temelinde içten gelen bir sevgi bulunmaktadır.

Bu madde kapsamında şefkat; sevgi ve ilginin sevk etmesiyle oluşan eğilim ve gerçekleşen himâye olarak belirlemektedir.

Şefkat, bazen sevginin celp etmesi ile oluşur; bazen korkunun sevk etmesiyle meydana çıkar; bazen de sevgi ve korkunun birlikteliğinden neşet eder. Sevgi, korku, bazen de sevgi ve korkunun her ikisinin birlikteliği ile mayalanır. Kişi, canını cananı ve değerlerini sever bir taraftan da başına bir bela gelecek diye korkar. Sevgi ve korkuyla, muhafaza olma ve muhafaza etme yollarına başvurur. ‘Hüzün’ kavramı da sevgi ile korku arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sevdiklerini kaybetme hüzne sebep olduğu gibi korku ve endişe de hüzne sebep olmaktadır. Sevr mağarasında müşriklerin kapıya kadar gelmeleri Hz. Ebûbekir’i korkutmuştu. Hz. Ebûbekir’in korkusu, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e sevgisinden kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber bu durumda arkadaşını “*Hüzünlenme/üzülme*”⁹³ diyerek teskin etmişti. Bu olay korkulanın başa gelmesi ile sevilenin elden gitmesinin oluşturduğu hâlet-i rûhiyenin aynı olduğunu göstermektedir. "اشْفَاقٌ" korkuyla karışık inayet/iyilik anlamını ihtiva eder. Annenin, yavrusunun muhtemel olumsuzluklarla karşılaşabilecek olmasından korkup şefkat kanatlarını üzerine açması durumuna benzer. Çünkü şefkat gösteren kişi, şefkat gösterdiği kişiyi sever ve onun başına gelecek şeylerden de endişe duyar.⁹⁴ Kelimenin, "من" edatıyla müteaddi/geçişli olduğunda havf/korku anlamı; "في" edatıyla müteaddi olduğunda ise inayet anlamı daha fazla belirginleşir.⁹⁵

Şefkat, destek olma ve engel olma özelliklerini taşıması yönüyle de sevgi ve korkuyla ilişkilendirilmektedir. Zira şefkat eyleminde amaç, sevileni, istenileni, rağbet

⁹¹ 52. Tûr: 26; Ebû Dâvûd, Salât, 201; Nesâî, Cuma, 45; Tirmîzî, Birr, 17.

⁹² Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 98.

⁹³ "...لَا تُخْزَنُ إِنْ أَلَّاهُ مَعْنًا..." 9. Tevbe: 40. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 181.

⁹⁴ Rağıb, el-İsfahânî, *Müfredât*, Trc., Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2012, 556.

⁹⁵ İsfahânî, 556.

edileni var etmek, korkuları ve korkulanı yok etmektir. Bir nevi hayırları feth, şerleri def eylemidir.

Bu noktada şefkat, sevgi ve korku duygularının meczi ile meydana gelen ve öncekilere göre bir derece daha güç kazanmış koruma ve himâye etme eylemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü sırada topladığımız; ‘hüzünlenme’, ‘yufka yürekli olma’, ‘narın olma’ ve ‘yumuşak davranma’ anlamlarının, görülen kişi ya da nesne karşısında hüznün ve acıma duygusunun kabarmasıyla etkilenme ve bu etkinin yumuşak bir davranışla sonuçlanmasıdır. Yüreğin yufkalığı ve incilmesi demek; insanın; aciz, zavallı, yardıma muhtaç bir kişiyi; bir canlıyı, bir bitkiyi, belki de bir nesneyi gördüğünde bir inilti duyduğunda, içinin sızlaması yardım etme duygularının kabarmasıdır. Şefkatin bu yönü, merhametle ilişkisinin yoğunluk kazandığı alana tekabül etmektedir. Bu hâl, rahmetin şefkate evrilmesi, acıma duygusunun eylemle sonuçlanmasıdır.⁹⁶ İstiklâl şairimizin belîğ ifadesi ile şefkat, kanayan bir yara görünce ciğerin yanması, onu dindirmek için aldırılmazlık edemeyip, çiğnenme pahasına yaraların dikkatle sarılmasıdır.⁹⁷ Acıyı ciğerinde hissedip kalp yumuşaklığı kıvamında müdahale etme sürecidir. Bu anlam grubu şefkat eylemine estetik boyut kazandırmaktadır. Tecvid terminolojisi ile ifade edecek olursak şefkat; mahreçleri aynı sıfatları farklı olan korku ve sevgi duygusunun idğamı, acıma duygusu ise bu idğamın ğunnesi⁹⁸ konumundadır.

Dördüncü grupta yer verdiğimiz ‘güneşin batışı sonrası oluşan kızılık’, ‘güneşin doğuşu öncesi oluşan kızılık’, ‘şafak’, ‘sabah’, ifadelerinin eylemle ilişkisini açmaya çalışalım.

Akşam güneş battıktan sonra ufka düşen kızılık hassas bir dokunuştur. Esasen tül gibi rikkat ve incelik mânâsına gelir.⁹⁹ Şefkat de nazenin dokunuş gerektirir. O nedenle Akif, Çanakkale Şehitlerine olan şefkatini, ‘Tüllenen mağribi akşamları sarsam yarana’

⁹⁶ Merhamet şefkat ilişkisinden ileride genişçe bahsedilecektir.

⁹⁷ ...

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tââ ciğerim

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim

Adam aldırma da geç git diyemem aldırırım

Çiğnerim, çiğnenirim hakkı tutar kaldırırm. ... Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, TDV. Yay., Ankara 2010, 358.

⁹⁸ Yazır, Kalem Sûresinin ilk harfi olan "û" harfini, ‘enini beşerin ve tanini hilkatın en ziyâde mümessili’ olarak vasfetmiştir. Yazır, VIII, 68.

⁹⁹ Yazır, VIII, 5678.

dizesinde dile getirmiş. Şehidin yarasını, incitirim korkusuyla ipekten daha narin olduğunu düşündüğü ‘tüllenen mağriple’¹⁰⁰ yani şafakla/şefkatle sarmak istemiştir.

Bir başka açıdan bakılırsa; mağripteki şafak, tutunamayacak kadar incedir ve narindir.¹⁰¹ Müşfik insanların durumu da böyledir. Himâye gerektiren bir görüntü karşısında tutunamazlar. Mevcut halleri değişir. Şafağın ufka düştüğü gibi onların da kalbine ve zihnine bir şafak düşer. Üzerinden şefkat eli çekilen mazlumun hâli; şafağın çekilmesinin ardından oluşan geceyle benzerlik göstermektedir. Işıksız ve ıssız kalmak suretiyle karanlığa ve soğuğa mahkûmiyet vardır. Şafak, kaybolur ve şerrinden Allah’a sığınmamız gereken gece kaplar etrafı.¹⁰² Şefkat kaybolur, bu defa da mazlumun dünyasını karanlık kaplar. Empati ile olaya yaklaşan kalplerde ve zihinlerdeki şafak da böyledir. Bu hâl, sevdiklerimizin ve desteğe muhtaç olanların düşebileceği durumun üzerine yoğunlaşmanın, hemdert olmak suretiyle aynı duyguları yaşamının, benzer akıbete ben de düşebilirim değerlendirmesinin, sorumluluktan kaçıldığı taktirde vicdanın zindanına mahkûmiyetin ve ahirette yüzleşilecek akıbetin, insanı çepeçevre kuşatması, acının yükselmesi, korkunun yoğunlaşması ve sevginin derinleşmesi hâlidir. Bu yoğunluk, insanda şefkate muhtaç kesimler adına bir kıpırdanışı başlatır. Yeni bir şafağın doğuşu gerçekleşir. Bu süreç önce insanın içinde başlar. Müşfik/sıcak/aydınlık duyguların güçlenmesi ile egoist/soğuk/karanlık duygular geri çekilir. İç dünyadaki doygunluk dış dünyaya taşar. İvmesi rikkat olan bir hareket başlar. Tıpkı gecenin ardından şafağın sökmesi, aydınlığın dalga dalga ve tatlı tatlı yayılması ile karanlığın son bulması gibi bir hâl vuku bulur. Bu mânâda şafak gecenin gündüze dönüşmesi; şefkat de korkuların sevince inkılap etmesidir. Şafak doğunca zulümât, şefkat olunca zulüm yok olur.

Dördüncü grupta topladığımız açıklamalar, örneklerde verdiğimiz şekliyle kendi içerisinde şefkat süreci oluşturduğu gibi kendinden önceki maddelerin bütün vecihlerini de kapsayıcı niteliktedir. ‘Elektrik enerjisi açısından zıt kutupların, birbiri için oluşturduğu çekim gücünün etkisi ile iki kutbun karşılaşması sonucunda enerji ve ışığın

¹⁰⁰ ...

Tüllenen mağribi, akşamları sarsam yarana.

Yine bir şey yapabildim diyemem hâtıranâ... M. Akif, Safahat, 387.

¹⁰¹ Yazır, VIII, 5678.

¹⁰² “Bastırıldığı zaman karanlığın şerrinden” ayeti kerimesinde geçen ‘ğ-s-k’ kelimesi şafağın kaybolması ardından oluşan karanlık ve soğuk olarak tarif edilmiştir. 113. Felak: 3.

doğması gibi,¹⁰³ sevgi ve korkunun mezc olması ile de şafak/şefkat¹⁰⁴ eylemi gerçekleşir. Bu eylem, rıfk ile tatbik edilmek suretiyle kemâle ermiş olur. Acıma duygusu da sevgi ve korku akımları arasında kıvamı temin eden toprak hattı gibidir.

Örneğin:

Gece öncesi şafak: —————→ Yüreğin yufkalaşması kaygılanma.

Gece: —————→ Kaygının yoğunlaşması, korkma.

Güneş öncesi şafak: —————→ Olaya yönelme.

Güneşin doğuşu: —————→ Gereken desteği sağlama.

Fakirle karşılaşma: —————→ Gece öncesi şafak

Fakirin düşebileceği olumsuz akıbete yoğunlaşma: —————→ Gece

Fakire yönelme: —————→ Güneş öncesi şafak

Fakirin elinden tutma: —————→ Güneşin doğuşu

Yetimle yüz yüze gelme: —————→ Gece öncesi şafak.

Yetimle empati kurma: —————→ Gece

Yetime sevgi ile yönelme: —————→ Güneş öncesi şafak

Yetimin başını okşama himâye etme: —————→ Güneşin doğuşu.

Şefkat-şafak birlikteliğinin konuşma diline yaygın bir şekilde yansıdığını izlemektediriz. Örneğin; acı, ıstırap ve fakru zarurette olma durumunu açıklamak için ‘hayatım zindan’ deyiimi kullanılır. Olumsuz değerlendirmeleri ön plana çıkaranlar ‘karamsar’ kavramı ile tasvir edilir. Şefkatten yoksun katı kalpli kişiler için ‘kara vicdanlı’ tabiri kullanılır. İstenmedik hâle düşenler, ‘hayatım karardı’ ifadesi ile kendilerini izah ederler. Acınacak durumdan kurtulma hâli ‘ışığa çıkmak’ olarak değerlendirilir. Elinden tutulup selâmete çıkarılanlar aynen şöyle duâ ederler: ‘Beni ışığa çıkardı, Allah da onu ışığa çıkarsın.’

Edebiyatımızın mahir kalemlerinden Necip Fazıl Kısakürek de

Zift dolu gözlerde karanlık kat kat...

¹⁰³ Köse, Saffet, 138.

¹⁰⁴ “فَلَا أَقْسِمُ بِالسُّقَىٰ” “Kasem ederim o şafaka” 48. İnşikâk: 16.

Yalnız seccademın yününde şefkat”¹⁰⁵ dizelerinde şefkat kavramının yumuşak dokunuş olmasını vurgulamasının yanında aydınlık anlamına da telmihte bulunmuştur.

Sizi karanlıktan aydınlığa çıkarmak için Muhammed’i apaçık ayetlerle gönderen O’dur. Şüphesiz Allah sizlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹⁰⁶ ayetinde şefkat-şafak ilişkisinin varlığından söz edebiliriz. Ayette üç temel unsur bulunmaktadır: Karanlıktan aydınlığa çıkarma amacı, amacın gerçekleşmesi için Hz. Peygamber’in gönderilmesi, üçüncü olarak da ilk iki girişimin sebebi mahiyetinde Allah’ın şefkatinin ve merhametinin belirtilmesi.

Yüce Allah, Peygamberlerinin dünyadan çekilmesinin ardından karanlıkta kalan ve yolunu kaybeden insanlara tekrar tekrar Peygamberler göndererek hidâyetin ve saâdetin yollarını göstermiştir. Hz. İsa’nın yeryüzünden çekilmesi sonrasında geçen altı asırlık sürede insanlık koyu bir karanlığın girdabına düşmüştü. Kullarına rahmeti pek yüce olan Allah, insanlığı düşmüş olduğu bu karanlıktan aydınlığa çıkarma ilkelerini tebliğ etmek ve öncülüğünü yapmak üzere son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’i nur saçan bir kandil/şafak/şefkat¹⁰⁷ olarak gönderdi. Güneş ve ay için kullanılan ‘sirâc’ ve ‘münîr’ kavramları¹⁰⁸ Hz. Peygamber için de kullanılmıştır.¹⁰⁹ Bu yönüyle bakıldığında Hz. Peygamber’in, karanlığın aydınlığa, gecenin gündüze dönüşümünü gerçekleştirmek üzere gönderilmiş şefkat/şafak olduğunu ifade edebiliriz.

Duhâ sûresi, vahyin fetreti ardından nâzil olmuş bir suredir. Hz. Peygamber bu sûre öncesine kadar devam eden inkıta-ı vahiy sürecinde, müşriklerin; ‘sen, artık terkedildin’¹¹⁰ şeklindeki yaklaşımlarından ciddi şekilde etkilenmiş, sıkıntılı bir süreç yaşamıştı.¹¹¹ Bu hüznü süreç, Duhâ sûresinin vahyi ile yerini sevince bıraktı. Sûrenin başlangıcında şefkat eylemi ile birebir örtüştüğünü düşündüğümüz ‘duha’ terimi üzerine yemin edilmiştir. “Güneşin ışığının karanlıkları arkada bırakarak yeryüzüne dalga dalga yayıldığı gibi, Allah’ın vahyi de, ‘Ufku Muhammedî’den”¹¹² doğup, peyderpey inmeye

¹⁰⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1992, 420.

¹⁰⁶ 57. Hadîd: 9

¹⁰⁷ “O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed’e apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.” 2. Bakara: 257; “Allah, İmân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.” 57. Hadîd: 9

¹⁰⁸ 25. Furkân: 61; 71. Nûh: 16; 78. Nebe: 13.

¹⁰⁹ “Ey Peygamber biz seni... nur saçan bir kandil olarak gönderdik.” 33. Ahzâb: 45, 46.

¹¹⁰ Karaman Hayrettin, vd., *Kur’an Yolu*, V. 636, 556.

¹¹¹ Yazır, VIII; 5883-5885.

¹¹² Yazır, VIII, 587.

devam ederek, şafak/şefkat misali bütün karanlıkların/bütün olumsuzlukların üzerine dalga dalga yayılacaktır.

Özetlemek gerekirse şefkat için yapılan tanımlamalar, şefkati oluşturan unsurlardır. Dört kısma ayırdığımız açıklamaların her bir kısmını ‘korku’, ‘sevgi’, ‘hüzün’/‘rıfk’, ve ‘şafak’ şeklinde birer kelimedede toplayabiliriz. Bu kelimelerin taşıdıkları anlamlar tek başlarına veya bir bütün olarak ferдин iç dünyasında, ailenin merkezinde ve toplumun bünyesinde meydana gelmek suretiyle etkili bir şefkat eylemini oluşturan dinamik kuvvetlerdir. Sevgi, acıma ve korku şefkatin beslendiği, duygu/kalp ve düşünce/beyin tabanını; şafak, duygunun eyleme dönüşmesini; rıfk ise eylemin yumuşaklıkla tatbik edilmesini simgelemektedir.

1.3. ŞEFKATE ZIT ANLAMLI KAVRAMLAR

Bir kavramın taşıdığı mânâyı anlamak açısından zıt kavramları tanımak faydalı olacaktır. Nitelikli bir tanımda ‘efrâdını câmi ağyârını mâni’ olma şartı aranır. Bu maksatla şefkate zıt kavramlardan/ağyardan öne çıkanlara değinmek gereklidir.

Şiddet/"شِدَّة": Katılık, sertlik, zora sokma,¹¹³ zahmet verme, kızma, kötü muamele,¹¹⁴ kaba kuvvet, bir hareketin ve gücün derecesi,¹¹⁵ anlamlarına gelmektedir.

Kelime, Kurân’ı Kerîm’de işi sağlam yapma,¹¹⁶ kuvvetli olma,¹¹⁷ sert, çetin, tavizsiz,¹¹⁸ hırslı, aşırı düşkün,¹¹⁹ mânâlarıyla geçmektedir. Hadislerde de zorluk,¹²⁰ zora sokma,¹²¹ bir işlevin derecesi,¹²² işi sağlam yapmak,¹²³ işkence,¹²⁴ kaba davranış¹²⁵ mânâlarında kullanılmıştır.

¹¹³ Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, I, 587.

¹¹⁴ Sâmi, 771.

¹¹⁵ Fidan vd., IV, 2688.

¹¹⁶ 76. İnsân: 28; 47: Muhammed: 4.

¹¹⁷ 35. Fâtır: 44; 53. Necm: 5.

¹¹⁸ 66. Tahrîm: 6; 59. Haşr: 14; 50. Kâf: 26; 48. Fetîh: 29.

¹¹⁹ 100. Âdiyât: 8.

¹²⁰ "هَلْ مَرَّ بِكَ شِدَّةٌ قَطُّ؟" "....Hiç zorluk ve darlık çektin mi? denilir. O kişi de: Hayır. ... Zorluk ve darlık çekmedim...." Müslim, Münâfikîn: 55.

¹²¹ "...كُنْتُ أَجْبُهَا كَأَشَدِّ مَا يُحِبُّ الرِّجَالُ النِّسَاءَ..." "Ona olan sevgim bir adamın bir kadına olabilecek sevgisinden daha şiddetliydi..." Buhârî, Büyû, 98, İcâre, 12, Hars ve'l-Müzârea, 13, Enbiyâ' 53, Edeb 5; "...أَشَدُّ فَرَحًا ... مِنْ شِدَّةٍ..."

¹²² "...كُنْتُ أَجْبُهَا كَأَشَدِّ مَا يُحِبُّ الرِّجَالُ النِّسَاءَ..." "Ona olan sevgim bir adamın bir kadına olabilecek sevgisinden daha şiddetliydi..." Buhârî, Büyû, 98, İcâre, 12, Hars ve'l-Müzârea, 13, Enbiyâ' 53, Edeb 5; "...أَشَدُّ فَرَحًا ... مِنْ شِدَّةٍ..." "Allahü Teâlâ'nın duyduğu hoşnutluk, ıssız çölde giderken üzerindeki yiyecek ve içeceğiyle birlikte devesini elinden kaçıran, arayıp taramaları sonuç vermeyince deveyi bulma ümidini büsbütün kaybederek bir ağacın gölgesine uzanıp yatan, derken yanına devesinin geldiğini görerek yularına yapışan ve aşırı derecede sevincinden ben söylediğini bilmeyerek: - Allahım! Sen benim kulumsun; ben de senin Rabbinim, diyen kimsenin sevincinden çok daha fazladır." Müslim, Tevbe, 7; Tirmizî, Kıyâmet, 49, Deavât, 99; İbn Mâce, Zühed, 30.

Galâzat/"غلاظة": Kalın, kaba, sert, çirkin, terbiye dışı,¹²⁶ nezaketsiz, yontulmamış¹²⁷ anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de kalın olma,¹²⁸ sert ve katı davranma,¹²⁹ anlamalarında kullanılmış; hadislerde de aynı minval üzere kaba davranma,¹³⁰ sert olma,¹³¹ ağır konuşma,¹³² katı kalplilik,¹³³ mânâlarında geçmektedir.

Unf/"عنف": Kaba davranmak, zorbalık, cebir,¹³⁴ şiddet,¹³⁵ sertlik ve katılık,¹³⁶ mânâlarına gelen bir kelimedir. Hadislerde zorluk mânâsında rıfkın zıddı olarak şiddet anlamında kullanılmıştır.¹³⁷

Kasvet/"قسوة": Kabalık, şiddet, kalbin taşlaşması,¹³⁸ iç sıkıntısı, gam keder,¹³⁹ anlamlarınadır. Kelimenin aslı حجر قاس/sert taş sözüne dayanır.¹⁴⁰ Ayet¹⁴¹ ve hadislerde¹⁴² kalbin katılaştırılması, taşlaşması anlamında geçmektedir.

Cevr/"جور" zulüm etme, sitemde bulunma, itidalden ayrılma,¹⁴³ haksızlık etme incitme, sıkıntı verme, hırpalama, bir şeyin tabiatına aykırı davranma,¹⁴⁴ eziyet, cefa¹⁴⁵ anlamına gelir.

¹²³ "...bir parçası diğer parçasını sınımsız kenetleyip tutan binalar gibidir." Buhârî, Salât, 88, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65;

¹²⁴ "...bizler müşriklerden çok işkence görüyorduk. Buhârî, Menâkıb, 29, Ebû Dâvûd, Cihâd, 97.

¹²⁵ "...Ridasını sertçe çekti... Bedevinin sertçe çekmesinden dolayı hırkanın kenarı boynuna oturmıştı..." Buhârî, Libâs, 18, Edeb, 68; Müslim, Zekât, 128; Ebû Dâvûd, Edeb, 1; Nesâî, Kasâme, 24; İbn Mâce, Libâs, 1.

¹²⁶ Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail; İlham Çam, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, Ziya Ofset, Yay., İstanbul 1993, 290.

¹²⁷ Fidan vd., IV, 949.

¹²⁸ Feth, 48: 29; 66. Tahrîm: 9.

¹²⁹ 9. Tevbe: 73, 123.

¹³⁰ "...Adamın biri Ebûbekr'e kaba davrandı..." Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, I, 222; "...İşanım kabalaştı, ağırlaştı Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, X I, 139.

¹³¹ "...senden çekiniyoruz. Sen Raasûlullâh'tan daha sertsin..." Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, III, 145.

¹³² "...جاء خالد وهو يشكوه إلى النبي صلى الله عليه وسلم قال فجعل يغلط له ولا يزيد إلا غلطة والنبي صلى الله عليه وسلم ساكت لا يتكلم فبكى عمار..." "Hâlid (r.a.) Raasûlullâh'a Ammâr'ı şikâyet yollu ve ağır sözlerle ithama başlayınca Ammâr ağlamıştı..." Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, XXVIII, 13; "...فأغلط له فدعا..." "Ensâr'dan bir adam ölümüne yakın bir anda altı kölesini de azat etmişti. O kölelerden başka malı da yokmuş bu durum Hz. Peygamber'e ulaşınca o kimse için ağır söz söylemiş..." Müslim, Eyman, 12; Ebû Dâvûd, Itk, 10; Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, 80.

¹³³ "...katı kalplilik..." Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, 80, XXVIII, 298.

¹³⁴ Yeğin, vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 1025.

¹³⁵ Sâmi, 954.

¹³⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1340; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, 1121.

¹³⁷ "...Allahü Teâlâ kullarına lütfkârdır.... Zorluk çıkaranlara ve başkalarına vermediği başarıyı ve sevabı, kolaylık gösterenlere verir." Müslim, Birr, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 10; İbn Mâce, Edeb, 9, Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, XXVII, 357; İmam Mâlik, *Muvatta*, İsti'zân, 38.

¹³⁸ Mustafa İbrahim, *el-Mu'cemu'l-Vasîd*, Mektebetü'l-İslâmiyye Yay., tsz., yy., II, 535.

¹³⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1340.

¹⁴⁰ Isfahânî, 846.

¹⁴¹ 2. Bakara: 74; 39; Zümer: 22; 22; Hac: 53, 5. Mâide: 14.

¹⁴² "...فإن كثرة الكلام بغير ذكر الله تعالى قسوة للقلب، وإن أبعد الناس من الله القلب القاسي..." "Allah'ın zikri dışında çok söz söylemek, kalbi katılaştırır. Katı kalpli olanların ise, Allah'tan en uzak kimseler olduğu kesindir. Tirmîzî, Zühed, 62.

Huşunet/"حُسُونَة": Sertlik, kabalık, kırıcılık,¹⁴⁶ inat¹⁴⁷ anlamlarını taşımaktadır.

Hiddet/"حِدَّة": İnsana arız olan acelecilik, sertlik, dargınlık, keskinlik¹⁴⁸ öfke,¹⁴⁹ gazap, kızgınlık, hışım,¹⁵⁰ mânâsıdır. Kelime, hadislerde de geçmektedir.¹⁵¹

Zulm/"ظَلَم": Adâlete uymayan hareket, haksızlık; hak edene hakkını vermeme,¹⁵² eziyet, cefâ, işkence¹⁵³, ‘belirlenmiş sınırları çiğneme’, ‘haktan batıla sapma’, ‘kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma’, ‘rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma’, ‘zorbalık’, özellikle de ‘güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adâletsiz uygulama’ gibi anlamlarda kullanılır.¹⁵⁴ Kavram, Kur’ân-ı Kerim’de; küfür, şirk, nifak¹⁵⁵ insanlara haksızlık¹⁵⁶ ve birçok âyette kişinin kendini tehlikeye atması¹⁵⁷ karşılıklarıyla yer alır. Aynı şekilde hadislerde de; ‘haksızlık’,¹⁵⁸ karanlık,¹⁵⁹ başkasını zarara sokma,¹⁶⁰ rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma¹⁶¹ mânâlarında kullanılmaktadır.

Gazab/"غَضَب": Hışma gelmek, kızmak, sinirlenmek, öfke, hiddet,¹⁶² huysuzluk, asabiyet, intikam duygusu ile kalp kanının kabarması, sıçramasıdır.¹⁶³ Âyetler’de Allah’ın inkârcıların ve haddi aşanların üzerine indirdiği azap ve intikam¹⁶⁴ doğru yoldan sapma¹⁶⁵ anlamlarında geçmektedir.

¹⁴³ Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, I, 731.

¹⁴⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 215.

¹⁴⁵ Fidan vd., I, 450.

¹⁴⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 580.

¹⁴⁷ Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 386.

¹⁴⁸ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, II, 399.

¹⁴⁹ Develioğlu, 368.

¹⁵⁰ Yeğin, vd, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 377.

¹⁵¹ "لَمْ يَزِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً 97 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 97 "أَنَّكَ إِنْسَانٌ فِيكَ حِدَّةٌ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 80.

¹⁵² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1450.

¹⁵³ Fidan, vd., IV, 3335.

¹⁵⁴ Mustafa Çağrıçı "Zulüm", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XLIV, 507.

¹⁵⁵ 31. Lokmân: 13; 11. Hûd: 18; 76. İnsan: 31; 39. Zümer: 32;

¹⁵⁶ 42. Şûra: 40, 42.

¹⁵⁷ 35. Fâtır: 32; 27. Neml: 144; 4. Nisâ: 64; 2. Bakara: 35, 131; 16. Nahl: 33; 3. Lokmân: 13.

¹⁵⁸ "Ey kullarım! Ben zulmetmeyi kendime haram kıldım..." Müslim, *Birr*, 55. "Allahım... Haksızlığa uğramaktan, haksızlık yapmaktan... Sana sığınırım" Ebû Dâvûd, Edeb, 103; Tirmîzî, Deavât, 34; İbn Mâce, Duâ, 18; "يا عبادي إني حرمت الظلم..." "Zulümünden sakınıp kaçınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zâlîme zifiri karanlık olacaktır..." Müslim, *Birr*, 56.

¹⁵⁹ "من كان ظمًا لظلمة لا يجبه، من عريضه أو من شيء..." Buhârî, *Mezâlim*, 10, Rikâk, 48. "Zulümde sakınıp kaçınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zâlîme zifiri karanlık olacaktır..." Müslim, *Birr*, 56.

¹⁶⁰ "Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa..." Buhârî, *Mezâlim*, 10, Rikâk, 48.

¹⁶¹ "Kim haksız olarak bir karış yer alırsa..." Buhârî, *Bed'ül-halk*, 2, *Mezâlim*, 13; Müslim, *Müsâkât*, 139-142; Tirmîzî, *Diyât*, 21

¹⁶² Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, I, 265.

¹⁶³ Isfahânî, 756.

¹⁶⁴ 2. Bakara: 90; 20. Tâhâ: 81.

¹⁶⁵ 1. Fâtîha: 7.

Buğz/"بغض": Sevmemek kin gütmek hoşlanmamak demektir.¹⁶⁶ Müminler birbirinin kardeşidir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber de “*Birbirinize buğz etmeyin birbirinize haset etmeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın kulları kardeş olun.*”¹⁶⁸ ikazında bulunmuştur.

Bağy/"بغى": Sözlükte ‘zulmetmek, haktan ayrılmak haddi aşmak’ anlamına gelir.¹⁶⁹ Kur’ân-ı Kerim’de haddi aşma anlamında¹⁷⁰ kullanılmıştır. Fıkıh terimi olarak isyan eden mânâsındadır.

Bu kavramlardan bir kısmı amaçları ve yöneldikleri hedef açısından şefkat eylemini destekler mahiyettedir. Meselâ, şiddet kavramı, bir eylemin niteliğini belirtmesi yönüyle şefkatle örtüşür. Sevginin şiddetli olanı olarak şefkatin tarifi içerisinde de yer almaktadır. Hiddet ve şiddet, buğz ve gazap sevdiklerimizi, değer verdiklerimizi, şefkat ettiklerimizi tehdit eden tehlikelere ve düşmanlık boyutuna varan yaklaşımlara yönelmesi yönüyle şefkatle uygunluk gösterir. Örneğin: “*Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek*” Hz. Peygamber tarafından amellerin en üstünü olarak belirtilmiş,¹⁷¹ Kur’ân-ı Kerim’de de “*...Müminler, birbirlerine karşı şefkatli, kâfirlere karşı şedit/zorlu...*” olma yönüyle taltif edilmiştir.¹⁷²

Müslümanların kendi iç kontrollerini sağlamaları açısından da “*...düzeltmeye güç yetirilemeyen kötülöklere buğz edilmesi istenmiş, hatta en pasif direniş olarak vaf edilmiştir.*”¹⁷³ Hadiste hedeflenen şey, kişinin şahsiyeti değil yanlış davranışlarıdır. Örneğin Hz. Peygamber Tebuk seferine katılmama hatasına düşen, Ka’b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî ve Hilâl b. Ümeyye’yi psikolojik ve aşamalı bir müeyyide uygulayarak cezalandırmıştır.¹⁷⁴ Üzerine gidilen ve gidilmesi istenen hasta değil hastalıktır. Hastaya şefkatli olmak da bunu gerektirmektedir. Münker davranışlar karşısında son seçenek olarak buğz etmenin istenmesi, kişiyi dünyada ve ahirette zarara sokacak ve topluma kötü örnek teşkil edecek sebepleri ortadan kaldırmaya yönelik memnuniyetsizlik ifadesidir.

¹⁶⁶ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 73.

¹⁶⁷ 49. Hucurât: 10.

¹⁶⁸ Buhârî, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 24-28.

¹⁶⁹ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 52.

¹⁷⁰ 6. En’âm: 164, 16. Nahl: 90; 28. Kasas; 76; 42. Şûra: 27.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, Sünnet, 2.

¹⁷² 49. Fetih: 29.

¹⁷³ Müslim, İmrân, 78.

¹⁷⁴ 9. Tevbe: 117-119; Buhârî, Meğâzî, 79; Tirmîzî, Tefsîru’l-Kur’ân, 9.

Açtığımız bu parantezin dışında kısa açıklamalarla tanıtmaya çalıştığımız ‘şiddet’, ‘ğalâzat’, ‘unf’, ‘kasvet’, ‘cevr’, ‘huşunet’, ‘hiddet’ ‘zulüm’, ‘gazap’, ‘buğz’, vb. kavramlar şefkat eylemi içerisinde yer alamazlar. Bu duygular bencillikten beslenen ve bencilliği besleyen duygulardır. Bencillik, insanı iyilik yapmaktan, sorumluluk almaktan, şefkatle davranmaktan alıkoyar. Çünkü bencil insanda narsist eğilimler baskındır ve çıkarlar hep ön plandadır. Bencil insan başkalarının arzu ve isteklerini önemsemeyen insandır.¹⁷⁵ Salt egoist duyguları daha doğrusu hırsları eğitmek, ‘gazap’ ve ‘buğz’ kavramlarında olduğu gibi mümkün olanları doğru yöne kanalize etmek, ‘ğalazat’, ‘kasvet’, ‘zulüm’ ve benzerlerini de yok etmek için müşfik hisleri, şefkatle içiçe olan müradif kavramları özümseyip aktifleştirmek gerekir.

1.4. ŞEFKATE YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR

Arapça’dan Arapça’ya ve Arapça’dan Türkçe’ye yapılan açıklamalarda ‘şefkat’ ile de izah edilen müradif kelimeler bulunmaktadır. Şefkatle bütünleştiğini düşündüğümüz bu kavramları anlamak şefkati tanımaya hizmet edecektir. Kısa açıklamasını yapacağımız bu kavramlar, şefkat ailesinin efradı/fertleri, şefkat örüntüsünü oluşturan unsurları ve duygudan eyleme yürüyüşte şefkati yalnız bırakmayan dost kavramlardır.

Re’fet/ رَأْفَة: Esirgeme, koruma, acıma, şefkat etme, merhamet gösterme, yumuşak davranma,¹⁷⁶ mânâlarını hâmilidir. Kelime, Kur’ân-ı Kerimde de birçok âyette "رؤف" kalıbı ile kullanılmış ve Türkçe’ye ‘çokça şefkat eden’ olarak aktarılmıştır. Sözcüğün, yer aldığı âyetlerin genelinde Allah’ın kullarına, insanlara ve müminlere şefkati belirtilmiş,¹⁷⁷ bir âyette Peygamber’in ümmetine şefkati zikredilirken¹⁷⁸ bir âyetle de dinin ahkâmını tatbik aşamasında şefkate yer olmadığı¹⁷⁹ ve Hz. İsa’ya (a.s) tabi olanların kalbine şefkatin yerleştirildiği¹⁸⁰ vurgusu kelimenin master hâli olan "رَأْفَة" ile belirtilmiştir.

¹⁷⁵ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 145.

¹⁷⁶ Mustafa, *el-Mucemu’l-Vasît*, I, 321; Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedil Lûgat*, 882.

¹⁷⁷ 2. Bakara: 147, 207; 3. Âli İmrân: 30; 9. Tevbe: 117; 24. Nûr: 20; 59. Haşr: 10; 16. Nahl: 7, 47; 22. Hac: 65; 57. Hadîd: 9, 27.

¹⁷⁸ 9. Tevbe: 128.

¹⁷⁹ 24. Nûr: 2.

¹⁸⁰ 57. Hadîd: 27.

Rahmet, Merhamet/"مرحمة رَحْمَة": Esirgeme, affetme, yağmur, acıma, şefkatli olma,¹⁸¹ kötü hâle düşenlere karşı üzüntü duyma, gönlü yumuşama,¹⁸² yarlıgama,¹⁸³ bîçarelere yardım etme,¹⁸⁴ iyilik yapmayı gerektiren durumlarda duyarlılık gösterme, ihsan ve lütuf anlamındadır.¹⁸⁵ Kur'ân-ı Kerim'de; Allah'ın kullarına ihsanı,¹⁸⁶ yağmur,¹⁸⁷ mağfiret¹⁸⁸ sevgi ve şefkat¹⁸⁹ mânâlarında geçmektedir.¹⁹⁰

Atûf/"عَطُوف": Şefkatli olma,¹⁹¹ acıma, meyletme, yünden yapılmış kalın elbise, güzel ahlâk,¹⁹² yavrusuna düşkün olma,¹⁹³ anlamlarına gelir. Kelime hadislerde "عظفا" "تعطف" "يتعاطفون" şeklinde¹⁹⁴ farklı kalıplarda geçmektedir ve Türkçeye şefkat olarak tercüme edilmiştir.

Mülâyenet/"مَلَايَنَة": Yumuşaklık, yumuşak huyluluk, uygunluk¹⁹⁵ anlamındadır. Aynı içerikle âyetlerde de kullanılmış, Hz. Peygamber'in Allah'tan bir rahmet olarak yumuşak davranışını vurgulayan "لنت لهم" fiil kipi Türkçeye çoğu kere "...şefkatli davrandın..." şeklinde aktarılmıştır.¹⁹⁶

Hilm/"حلم": Yumuşak huyluluk, müsamaha, hoşgörü, kızgınlık anında sakin olma, görmezden gelme,¹⁹⁷ ağırbaşlı olma, uygarca davranma, medeni olma, öfke anında haklı olduğu halde cezalandırmak yerine affı tercih etme,¹⁹⁸ şiddete karşı tahammül gösterme ve vakur davranma¹⁹⁹ anlamları taşımaktadır. Hz. İbrahim'in yumuşak kalpli olduğu

¹⁸¹ Sâmi, Çağrı Yay., İstanbul 2002, 660, 1323.

¹⁸² Fidan vd., III, 1947.

¹⁸³ Develioğlu, 874.

¹⁸⁴ Yeğin vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 622.

¹⁸⁵ Isfahânî, 420.

¹⁸⁶ 35. Fâtır: 2; 39. Zümer: 38; 41. Fussilet: 51, 52.

¹⁸⁷ 10. Yûnus: 58; 4. Nisâ: 113.

¹⁸⁸ 39. Zümer: 53; 6. En'am: 12, 54.

¹⁸⁹ 48. Fetih: 29.

¹⁹⁰ Şefkat-merhamet ilişkisine ayrıca değinilecektir.

¹⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 249.

¹⁹² Mustafa, *el-Mucemu'l-Vasît*, II, 609.

¹⁹³ Isfahânî, 708.

¹⁹⁴ "...إن الله مائة رحمة أنزل منها رحمة واحدة بين الجن والإنس والبهائم والهوام فيها يتعاطفون وبها يتراحمون وبها تعطف الوحش على ولدها..." "Şüphesiz Allah göklerle yeri yarattığı gün yüz rahmet yaratmıştır. Her rahmet göklerle yer arasını dolduracak kadardır. Ondan yeryüzüne bir rahmet indirmiştir. İşte anne yavrusuna bununla şefkat eder. Vahşi hayvanlarla kuşlar birbirlerine bununla acırlar..." Buhârî, Edeb, 19; Tirmîzî, Deavât, 99; Müslim, Tevbe, 19; İbn Mâce, Zühd, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 373; "...عُطِفَتْهُمْ جِنَّ" "Onların şefkati sığırın yavrularına şefkati gibi..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 296; Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 76.

¹⁹⁵ Sâmi, 1399; Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 622.

¹⁹⁶ 39. Zümer: 23; Âl-i İmrân: 159.

¹⁹⁷ Mustafa, *el-Mucemu'l-Vasît*, I, 194.

¹⁹⁸ Ahmet Nedim Serinsu, Mehmet Sürmeli, Arif Alkan, Ömer Akyürek, Bilal Deliser, Ayhan Baştürk, Ali Çınar, Yusuf Maili, *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB., Yay., 2008, 139.

¹⁹⁹ Yeğin vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 380.

vurgusu yapılırken ve kendisine yumuşak huylu uysal bir erkek çocuk müjdesi verilışinden bahsederken "حلم" kelimesi kullanılmış, Allah'ın kullarına hilminden ihsan ettiğı belirtilmiştir.²⁰⁰ Hilm, akıllı ve kültürlü olmakla elde edilen, beşerî ilişkilerde bağışlayıcı, hoşgörölü ve uygarca davranmayı sağlayan ahlâkî bir erdemdir.²⁰¹

Lütuf/"لطوف": İyilik ve yumuşaklıkla davranma, ihsan, kerem, inâyet,²⁰² nezaketle muamele, hoşlanılacak hâl²⁰³ ve hediye²⁰⁴ mânâlarında kullanılmıştır. Terim olarak, Allah'ın kullarına olan yardımı, onları başarıya ulaştırması, koruması anlamındadır.²⁰⁵

İsâr/إِثَار: Bir kimseyi veya bir şeyi diğerine tercih etme, üstün tutma mânâlarını taşımaktadır. Türkçeye cömertliğin en yüksek derecesi ve diğerkâmlık olarak aktarılır.²⁰⁶

Muhabbet/"محبة": Dostluk, sevgi,²⁰⁷ ruhun lezzet duyduğu şeye meyletmesi,²⁰⁸ bir şeyi etkili bir şekilde isteme,²⁰⁹ sohbet ve yârenlik²¹⁰ etmedir. Âyet ve hadislerde sıkça geçmekte olup muhabbetin, hem Allah'a hem insana nispet edildiğı görülür. Allah'a nispet edilen yerlerde O'nun güzel işler yapanları sevdiği, çirkin işler yapanları sevmediğı belirtilir.²¹¹ Hz. Peygamber; "...Allah için sevenler kıyamet günü özel iltifatla karşılanır..."²¹² "Kişi kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek Mümin olamaz"²¹³, "İman etmedikçe cennet, mümin kardeşini sevmedikçe de iman gerçekleşmez"²¹⁴ ikazlarında bize sevginin önemini hatırlatmaktadır.

Meveddet/"مودة": Sevme, muhabbet etme, sevginin ziyadeleşmesi, şefkat etme²¹⁵ içerikleri ile yüklüdür. Kelimenin aslının 'kazık' mânâsına gelen "وتد" olduğu belirtilmiştir."ت" harfinin "د" harfine idğam edilmesi, harflerin iç içe girmesi şeklinde

²⁰⁰ "...وَصَبَرُوا وَلَا جَلْمٌ وَلَا عِلْمٌ قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ هَذَا لَهُمْ وَلَا جَلْمٌ وَلَا عِلْمٌ قَالَ أُعْطِيَهُمْ مِنْ جَلْمِي وَعِلْمِي..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, 529.

²⁰¹ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 261.

²⁰² Fidan vd., III, 1868.

²⁰³ Sâmi, 1344.

²⁰⁴ Isfahânî, 960.

²⁰⁵ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 399.

²⁰⁶ Karaman Fikret, vd., 322.

²⁰⁷ Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, IV, 177.

²⁰⁸ Yeğîn vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 662.

²⁰⁹ Isfahânî, 258.

²¹⁰ Fidan vd., III, 2008.

²¹¹ Süleyman Uludağ, "Muhabbet" *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2010, XXX, 386.

²¹² Buhârî, Ezân, 36; Müslim, Zekât, 91; Tirmîzî, Zühd, 53.

²¹³ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72.

²¹⁴ Müslim, İmân, 94, Ebû Dâvûd, Edeb, 13

²¹⁵ Mustafa, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, II, 1020.

kendisine bağlanılan şeyin onunla sıkı bir bağlılık göstermesi düşünülerek ‘âşık’, ‘tutkun’ anlamını kazandığı bildirilmiştir. Yahut asli mânâsına uygun olarak daima bir yere çakılıp kaldığından mânâ yönünden ‘güçlü sevgi’ ve ‘ayrılmazlık’ anlamları ile özdeş sayılmıştır.²¹⁶

Kur’ân-ı Kerim’de; sevilen şeyin olmasını istemek,²¹⁷ temenni etmek,²¹⁸ dost edinmek,²¹⁹ köklü sevgi,²²⁰ kalpte meydana gelen yakınlaşma, kaynaşma²²¹ ve Allah’ın kullarını gözetmesi anlamlarında yirmi dokuz âyette farklı türevleri ile yer alır.²²² Hadislerde de aynı minval üzere; yakınlaşma²²³ kalpte; sevgi, dostluk ve muhabbetin²²⁴ meydana gelmesi, kelimenin muhteviyatıdır.

Me’viyet/"مَأْوِيَّة": Sığınak, barınak, koruma, şefkat gösterme, iyilik yapma affetme,²²⁵ birini himâye etme, bir kişiyi acıyıp bağrına basma,²²⁶ anlamlarını taşır. Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayette;²²⁷ sığınma,²²⁸ yanına alıp barındırma, koruma²²⁹ mânâlarında istimal olunmuştur.

Rikkat/"رِقَّة": Şefkat gösterme, acıma, yumuşak davranma, latif olma,²³⁰ incelik, yufka yüreklilik,²³¹ nezaket,²³² olarak açıklanmıştır. Eğer incelik bir cisimde ise onun zıddı "صَفَافَة"/kalınlık olur. Cismin inceliği mânâsında Kur’ân-ı Kerim’de de kullanılmıştır.²³³ İncelik insan nefsinde ise onun zıttı "جَفَوَة", "قَسْوَة" olur.²³⁴

²¹⁶ Isfahânî, 1144.

²¹⁷ 30. Rûm: 21; 19. Meryem: 96; 42. Şûra, 23; 85. Burûc: 14; 11. Hûd: 90.

²¹⁸ 15. Hicr: 2; 3. Âli İmrân: 118. 2. Bakara: 109; 4. Nisâ: 8970. Meâric: 11.

²¹⁹ 58. Mücadele: 22; 60. Mümtehine: 1.

²²⁰ 4. Nisâ: 73.

²²¹ 8. Enfâl: 63.

²²² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu’cemu’l-Müfreh li-Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1990, 747.

²²³ "...فليسأل عن اسمه واسم أبيه وممن هو فإنه أوصل للمودة..." "Bir kimse bir kimseyle arkadaşlık kurarsa tanışmak isterse o kimsenin ismini babasının ismini ve kimlerden olduğunu sorsun çünkü daha samimi bir yakınlığa sebep olur." Tirmîzî, Zühd, 53.

²²⁴ "...فَمُ فَأَخْبِرُهُ نَبِئْتُ الْمَوَدَّةَ بَيْنَكُمْ..." Hz. Enes b. Mâlik’den (rivayet edildiğine göre) bir adam Peygamber (s.a.)’in yanında iken oradan birisi, o esnada yanlarından geçen biri için, Ey Allah’ın Rasûlu! Ben bu adamı seviyorum, dedi.. Peygamber (s.a. v.) de ona: (Peki sen bu sevgini) kendisine bildirdin mi? demiş. (Adam da): Hayır, cevabım vermiş. Hz. Peygamber ona: (Git) ona (sevdiğini) bildir, buyurdu. (Hz. Enes rivayetine devamla) şöyle dedi: Bunun üzerine (bu adam) o kimseye varıp: "Ben seni Allah için seviyorum" dedi, (öbür adam da): Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin, cevabını verdi. Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXI, 169.

²²⁵ Mustafa, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, I, 33.

²²⁶ Isfahânî, 114.

²²⁷ Abdülbâkî, 103.

²²⁸ 18. Kehf: 10; 11. Hûd: 43.

²²⁹ 12. Yûsuf: 69; 33. Ahzab: 51; 70. Meâric: 13.

²³⁰ Mustafa, *el-Mucemu’l-Vasît*, I, 366.

²³¹ Yeğîn vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 832.

²³² Fidan vd., III, 2372.

²³³ 52. Tur: 3.

²³⁴ Isfahânî, 437.

Hıfıd/"خفص": Alçak gönüllülük, sükûnet ve yumuşaklık, şefkatli davranma, sesini alçaltma,²³⁵ mânâlarına gelmektedir. İlgili âyetlerde 'şefkat' olarak da tercüme edilmiştir. Kanat germek mânâsında olup, kuşların yavrularını himâyeye etmek üzere kanatlarını bir sığınak olarak kullanmalarından hareketle mecazi olarak şefkat mânâsı verilmiştir. Kelime emir kipi olan "اخفص" şekliyle üç ayrı yerde kullanılmış, iki yerde Hz. Peygamber'in müminlere şefkat kanatlarını, açması²³⁶ birinde de insanın ebeveynine²³⁷ karşı şefkat kanatlarını indirmesi istenmiştir.

Henîn/"حنين": Şefkat gösterme,²³⁸ şefkatle yoğrulan arzu, bu arzuyla oluşun inilti, anlamındadır. Şefkat üstüne şefkat mânâsına "حنانيك" deyimini de kullanılmaktadır.²³⁹ Kendisinden yüz çevirene yönelip iltifat eden, özleyen anlamlarını da içermektedir.²⁴⁰

Müvâsât/"مؤاساة": Yardım, dostluk, iyilik,²⁴¹ teselli, hayır, lütuf, ihsan²⁴² demektir.

Rıfk/"رفق": Davranış güzelliği, yardım, lütûf,²⁴³ arkadaşlık,²⁴⁴ eş, yoldaş, ortak²⁴⁵ dostça yaklaşma, nezaket, koruma, yumuşak huyluluk, kibarlık,²⁴⁶ yavaşlık, tatlılık,²⁴⁷ mânâları ile yüklüdür. Hadislerde de şefkat gösterme yumuşak davranma nazik olma anlamlarında farklı kiplerde; "رفيق"²⁴⁸, "أرفق"²⁴⁹, "وارفقوا"²⁵⁰, "الرفق"²⁵¹, "رفيقا"²⁵² kullanılmış çoğu kere de Türkçe'ye şefkat olarak tercüme edilmiştir.

²³⁵ Isfahânî, 350.

²³⁶ 15. Hicr: 88; 26; Şuarâ: 215.

²³⁷ 17. İsrâ: 24.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 202.

²³⁹ Isfahânî, 312.

²⁴⁰ Karaman Fikret, vd., *Dîni Terimler Sözlüğü*, 231.

²⁴¹ Yeğîn vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 687.

²⁴² Mustafa, *el-Mucemu'l-Vasît*, I, 18.

²⁴³ Mustafa, *el-Mucemu'l-Vasît*, I, 362.

²⁴⁴ 4. Nisâ: 69; 18.

²⁴⁵ Sâmi, 667.

²⁴⁶ Serinsu, vd., *Dîni Terimler Sözlüğü*, 306.

²⁴⁷ Fidan vd., III, 2369.

²⁴⁸ "...ان الله تبارك وتعالى رفيق يحب الرفق ويرضى به ويعين عليه ما لا يعين على العنف..." "Allah şefkatlidir şefkatle muameleyi sever. Şiddete karşı yardım göstermez..." İmam Mâlik, *Muvatta*, İsti'zân, 38; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235; XXVII, 57; "عنف" 'Şiddet' kavramı ile bire bir örtüştüğü ifade edilmektedir. Âdem Güneş, *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişiklikler Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015, 17. Bu durumda "رفيق" kavramı şefkate karşılık gelir. "Annesi çocuğa başkasından daha yumuşak davranışlıdır..." Buhârî, *İsti'zân*, 22; "...وأرفق به من غيرها..." "رفق بالضعيف..." Tirmîzî, *Kıyamet*, 48, "...يا عائشة ارفقي فإن..." "Rasûlullâh'tan daha yumuşak birini görmedim..." "Ey Âişe! (Buna) yumuşak davran. Şüphesiz ki, yumuşak davranmak hangi işte bulunursa, mutlaka onu süsler. Bırşeyden de alınırsa kesinlikle onu lekeler" Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XL, 109.

Ülfet/"الفة": Sözlükte dostluk, arkadaşlık, kaynaşma ve anlaşma anlamlarına gelir. Tasavvufi bir terim olarak, samimi olmak, insanlarla ünsiyet etmek, iyi geçinmek, anlaşmak demektir.²⁵³ Hz. Peygamber bir müminin de böyle olmasını arzu ederek şöyle buyurmuştur. *"Mümin ülfet eden ve kendisi ile ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilemeyen kimsede hayır oktur."*²⁵⁴

Atâ/"عطاء": Sözlükte 'bağışlama, hibe, atıye, ihsan ve verilen şey anlamlarında kullanılmıştır.²⁵⁵ Kur'ân-ı Kerim'de de aynı mânâlarla yüklü olarak dört âyette geçmektedir.²⁵⁶

Kısa açıklamalarını verdiğimiz bu kavramlar, şefkatle yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır. Bir kısmı şefkatin duygu boyutuyla, bir kısmı eylem boyutuyla bir kısmı da eylemin tatbik/üslup/estetik/bediyyat boyutuyla ilişkilidir. Rahmet', 'merhamet', 'muhabbet', 'meveddet' ve 'tehniye', kavramları, şefkatin beslendiği kaynaklardır. 'Lütûf', 'îsâr', 'meviyet', 'muvâsât', 'atâ', 're'fet' ve 'atâfet', kavramları şefkatin eyleme takabül eden yönüyle 'rıfk', 'hıfd', 'ülfet', 'mülâyenet' ve 'hilm' kavramları ise şefkat eyleminin tatbik biçimi ve süreci ile ilişkilidir. Her bir değer farklı işlevleri ile bir bütünü oluşturan parçalar, aynı amaca hizmet eden şefkate yardımcı kuvvetlerdir.

'Şefkat'le benzer anlamlar taşıyan bu kavramlar arasında 'رحم' kökenine dayalı rahmet, merhamet kavramının ayrı bir konumu bulunduğunu söyleyebiliriz. Türkçede de bazen biri diğerinin yerine, biri diğerinin sıfatı, bazen biri diğerinin açıklayıcısı, bazen de biri diğerinin ayrıntısı olarak çoğu kere de konuşma dilinde ardışık iki kavram şeklinde kullanılmaktadır. Bu kavramın şefkatle ilişkisi üzerinde ayrıca durmak istiyoruz.

Eş anlamlı kullanımı yaygın olsa da taşıdığı anlam kullanıldığı deyimler ve atasözleri itibari ile hiçbir kavram diğerinin tıpa tıp aynısı olamaz. 'Ak' ile 'beyaz', 'kara ila siyah', 'kırmızı' ile 'al', 'hâkim' ile 'yargıç' birbirinin tamamen aynı olmadığı

²⁵⁰ "...sallamayın, sarsmayın, hoş tutun..." Müslim, Rada, 51; İbn Mâce, Cenâiz, 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 307, 308, XXXV, 59.

²⁵¹ "...من أعطي حظه من الرفق فقد أعطي حظه من الخير" "... Kime yumuşak davranıştan bir pay verilmişse hayırdan bir pay verilmiştir" ; Tirmîzî, *Birr*, 67. "إن الله يحب الرفق في الأمر كله..." Tirmîzî, *İstihsan*, 12; Buhârî *Edeb*, 17; Müslim *Selâm*, 27.

²⁵² "...Raasûlullâh çok merhametli ve şefkatli kimseydi..." Buhârî, *Ezân*, 17, 18; Müslim, *Mesâcid*, 292.

²⁵³ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 670.

²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *XV*, 106.

²⁵⁵ Karaman Fikret, vd., *Dînî Terimler Sözlüğü*, 41.

²⁵⁶ 11. Hûd: 108; 17. İsrâ: 20; 36. Yâsin: 39; 78. Nebe: 36.

gibi şefkat ile merhamet de birbirinin aynı değildir. Farklılık arz etmektedir. Bu kavramları ayırmak, tek yumurta ikizlerini birbirinden ayırmak kadar zor olabilir. Ayırmaktan kastımız kavramın şahsiyetini tanımak amaçlıdır. Aralarını açmak için değildir. Müradif kavramlar içerisinde ailenin en aktif üyeleri, biri diğerini tamamlayan kuvvetleridir.

Esma-i Hüsna arasında yer alan ve anlam farklılıkları anlaşılamayan, dolayısıyla müradif zannedilen kelimeler varsa bunların aslında müradif olmadığına inanmak gerekir. Zira bir nevi gereksiz tekrar demek olan eş anlamlılığın nasta yer alma ihtimali yoktur.²⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında merhameti besleyen ‘Rahmân-Rahîm’²⁵⁸ ve bağışlayan olarak Türkçe’ye aktarılan ‘Ğafûr’, ‘Ğaffar’ isimlerinin dahi biri diğerinin aynı değilken,²⁵⁹ er-Rauf isminden neşet eden ‘şefkat’ kavramını, er-Rahîm, er-Rahmân isimlerinin müştakı ‘merhamet’ kavramının aynı olduğu düşünülemez. Şefkat ile merhametin aynı olduğunu varsaymak, bu isimlendirmelerden birini zait kabul etme sonucunu doğurur.

Şefkat kavramına yüklenen ‘yufka yüreklilik’ ve ‘ince kalpli olma’ mânâları ‘merhamet’ kavramı için de geçerlidir.²⁶⁰ Burası şefkatle merhametin kesiştiği alandır. Eş anlamlılık ilişkisinin bu kesişimden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Bununla birlikte merhamette acıma duygusu daha faaldir.²⁶¹ Rahmet/merhamet, başta insan olmak üzere bütün canlı varlıklara ve tabiata gösterilen acıma duygusu olarak tanımlanır.²⁶² Merhamet, ‘bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan duyulan acı’ şeklinde ifade edilmiş, ‘merhametli,’ acıması olan; ‘merhametsiz’ ise acıması olmayan, katı kalpli olarak belirtilmiştir.²⁶³ ‘Yaygın anlamıyla merhamet, özellikle başkasının mutluluğu karşısında değil, mutsuzluğu

²⁵⁷ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Maksadü'l-Esnâ fi-Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, trc., M. Ferşat, Ferşat Yay., yy. 2005, 36-38.

²⁵⁸ Gazâlî, 66.

²⁵⁹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, TDV.Yay., İstanbul 1995, XI, 413.

²⁶⁰ Fidan vd., III, 1974.

²⁶¹ Akif Köten, “Merhamet,” *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000, VI, 363; Bilge Aydın, “Günümüzde Aile İçi İlişkilerde Merhamet Eğitimi,” *Hız, Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB. Yay., Ankara 2014, 401; Karaman Fikret, vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, 614.

²⁶² Hüseyin Peker, “Merhamet-İbadet İlişkisi” *Hız, Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB. Yay., Ankara 2014, 401; Karaman Fikret, vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, 336.

²⁶³ Fidan, vd., III, 1947.

karşısında varlık gösterir.²⁶⁴ Rahmet kavramı, daha çok Allah'a izafe edilirken şefkat insanlara ve diğer canlılara izafe edilmektedir.²⁶⁵

Ayrıca rahmet, Allah'ın canlı cansız bütün varlıklara bir ihsanını, canlılarda var ettiği bir duyguyu,²⁶⁶ hissiyatı ifade eder. İyilik yapmayı gerektiren bir hassasiyettir/duyarlılıktır. Allahü Teâlâ yüz cüzünden birini indirdiği rahmetinin çevreye yansımaları programlamadır. Bu rahmetin cansız varlıklarda şefkate dönüşmesi, gölge olmak, yuva olmak, seyredilen bir manzara, ekilen bir tarla, ibret alınan bir âyet olmak, dallarda çiçek olmak meyve olmaktır. Rahmet, varlığın mayasına katılan, insanın mayasına, gönlüne, ruhuna bahşedilen çok yüce çok yüksek bir duygudur.²⁶⁷ İnsanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve destek olmaya sevk eden acıma duygusunu belirtmektedir. Bu kelime bazen rikkat/duyarlılık, bazen de rikkatten soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır. Allah'ın sıfatı olarak geldiğinde onunla sadece ihsan kastedilir.²⁶⁸

Merhamet, başta insan olmak üzere bütün canlılarda var olan bir içgüdü, bir kuvve, sorumluluğun hazırlayıcı cüzü; süreksiz ve az çok pasif olan bir cevher,²⁶⁹ her bireyin yaratılıştan sahip olduğu bir yetidir.²⁷⁰ Değişimin, dönüşümün ve inkılâbın, ateşleyici gücü; beslendiği kaynağıdır. 'Başkalarının acılarından etkilenen, bunları gidermeye yönelik duygu ya da eğilim amacı',²⁷¹ 'şefkat etme hissi',²⁷² ve kalp yumuşaklığıdır.²⁷³ Başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onunla birlikte ıstırap çekme, dert ve sıkıntı içinde olan kişinin derdiyle dertlenme, üzüntüsüyle üzülme, duygusu²⁷⁴ ve 'insanın, ilişkiler ağını kuşatan bir düşüncedir.'²⁷⁵

²⁶⁴ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 72; *İnsanî Değerler*, DEM Yay., İstanbul 2013, 189.

²⁶⁵ Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît*, Lübnan, Beyrut 193, 473.

²⁶⁶ Recai Doğan, "Merhamet Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler," *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB. Yay., Ankara 2014, 401; Karaman Fikret, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, 2010, 99.

²⁶⁷ Mehmet Görmez, "Açılış Konuşması" *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2014, 17.

²⁶⁸ İsfahanî, 420.

²⁶⁹ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlâkı*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, 106.

²⁷⁰ Muhammed Şevki Aydın, "Eğitimde bir Motivasyon Aracı Olarak Merhamet", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2014, 299.

²⁷¹ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Milliyet, Yay., İstanbul 1987.

²⁷² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 901.

²⁷³ İsmail Karagöz, "Merhamet Kavramı," *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2014, 85.

²⁷⁴ Hökelekli, *İnsanî Değerler*, 187.

²⁷⁵ Yaşar Yiğit, "Açılış Konuşması", *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2014, 14.

Şefkat, acıma/merhamet duygu ve düşüncesinin ilgiye sevgiye ve eyleme dönüşmüş hâlidir. Allah'tan lütuf ve nimet olan rahmetin, insanda hayat bulması,²⁷⁶ kök duygunun yani tohum olanın dal budak salması, yaprağa bürünüp çiçek açması meyveye durmasıdır. Bu açıdan bakıldığında şefkat, merhametin hayata aksedişi soyutun somuta inkılâbı, teorinin pratiğe dönüşmesidir. Acının tatlıya, üzüntünün sevince evrilmesidir. Şefkat, merhamete nazaran biraz daha tecrübe katılmış bir duygudur. Bilgiyle geliştirilen merhametin şefkate dönüştüğünü söyleyebiliriz. Şefkat, duygusal farkındalıkla kendini gösteren, hislerimizin aktarımında biz istemesek de beden dilimize yansıyan bir hâldir.²⁷⁷ Soğukta üşümüş yavrusunu gören annenin içinin sızlaması, kalbinin burkulması merhamete; çocuğun üşüyen ellerini kendi elleri arasına alarak ısıtmaya çalışması, ısıtması şefkate karşılık gelmektedir.

Şefkatin eyleme dönüşmüş bir dokunuş olduğunu Zindandan Mehmet'e Mektup şiirinde de görmekteyiz. Şair, "Yalnız seccadem yününde şefkat... Kimsecikler okşamaz madem, öp beni anlımdan sen öp seccadem." dizesinde seccade tarafından okşanmak ve öpülmek suretiyle teselli olmak, gam yükünü hafifletmek istemiş, yalnızca seccadenin yününde bulduğu şefkati bu şekilde tercüme etmiştir.²⁷⁸

Farklı tarikleri olan bir hadiste Allah'ın, yüz rahmetinden birini kâinata indirdiği canlıların indirilen bu merhametle acıyıp şefkat ettiği ifade edilmiştir.²⁷⁹ Bu hadiste de merhametin, duygu/kuvve olarak; şefkatin, eylem olarak zikredildiğini düşünmekteyiz. Belki Karakoç da Allah Rasûlü'ne hitaben; "Senden ümit kesmem kalbinde merhamet adlı bir çınar vardır"²⁸⁰ sözüyle şefaht olarak arzuladığı şefkatin neşet edeceği kuvveye/merhamet duygusuna işaret etmek istemiştir.

²⁷⁶ Isfahânî, 420.

²⁷⁷ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 98.

²⁷⁸ ...
Somurtuş ki bıçak, nâra ki tokat
Zift dolu gözlerde karanlık kat kat
Yalnız seccâdem yününde şefkat;

...
Beni kimsecikler okşamaz mâdem;
Öp beni anlımdan, sen öp seccâdem!
... Kısakürek, 420.

²⁷⁹ "...إن الله خلق يوم خلق السماوات والأرض مائة رحمة كل رحمة طباق ما بين السماء والأرض فجعل منها في الأرض رحمة فيها تعطف الوالدة على ولدها والوحش والطير بعضها على بعض فإذا كان يوم القيامة أكملها بهذه الرحمة..." *Şüphesiz Allah göklerle yeri yarattığı gün yüz rahmet yaratmıştır. Her rahmet göklerle yer arasını dolduracak kadardır. Ondan yeryüzüne bir rahmet indirmiştir. İşte anne yavrusuna bununla şefkat eder. Vahşi hayvanlarla kuşlar birbirlerine bununla acırlar. Kıyamet günü geldiği yüz rahmeti bu rahmetle tamamlayacaktır.* Müslim, Tevbe, 19, 21; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXIX, 125.

²⁸⁰ Sezai Karakoç, *Şiirler IV Zamana Adanmış Sözler*, Diriliş Yay., İstanbul 1997, 56.

Allah katından kâinata indirilen nimet ve insanın onunla acıması vurgusu yapılırken "رحمة" kelimesi kullanılmış, bu duygunun eyleme tekabül eden tarafı ifade edilirken de "عطف" köküne dayanan fiil kipleri tercih edilmiştir. İnsanı dışarıdan çepeçevre saran, incitmeden kuşatan, vücudu sıcak tutan ve dış etkenlere karşı koruyan 'palto' olarak bildiğimiz elbisenin Arapça isimlendirmesi "مُعْطَف" şeklindedir. Hadislerde bu kullanımı da mevcuttur.²⁸¹ Şefkat de insanı kucaklamak korumak dışarıdan sarmalayıp muhafaza altına almak olarak aynı kelime ile ifade edilmiştir. Hadislerde yer alan bu ifade tarzları bize, şefkatin eylem yönünü göstermektedir.

Nu'mân b. Beşîr'in rivayeti ile bizlere ulaşan ve şefkat/"عطف" kelimesinin yer aldığı, "Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar"²⁸² hadisinde merhametin duygu, şefkatin eylem olarak belirtildiğini görüyoruz. 'Sevme'/'تَوَادُّ' 'acıma'/'تَرَاحُم' ve arkasından 'eylem'/'تَعَاظُف' şefkat' gelmektedir.

İbn Mâce'de Hz. Âişe kanalıyla gelen bir başka hadis, 'şefkatin rahmet duygusunun beslemesiyle oluşan bir eylem olduğu düşüncemize kaynaklık etmektedir. Hz. Peygamber'e bedevilerden birkaç adam gelerek: 'Siz çocuklarınızı öper misiniz?' diye sordular. 'Evet' cevabını aldıklarında: "Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız", dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah siz (in gönülleriniz) den merhameti çekip çıkarmış olduktan sonra ben sizin gönüllerinize merhamet koymaya malik (muktedir) değilim."²⁸³ buyurdu. Bu hadiste de açık şekilde merhametin gönüllerde yer alan ihsan-ı ilâhî, çocukları öpmenin/şefkatin de bu ihsanın eyleme dönüşmüş hâli olduğu anlaşılmaktadır.

Şefkatsiz, iyilikten uzak kaba davranışlı, zâlimane işler yapan şefkate aykırı davranışlar sergileyen insanlar için şöyle buyrulmuştur. "Cani, kötü huylu, eşkıya olandan başkasının kalbinden rahmet çekilip alınmaz."²⁸⁴ Bu hadiste de rahmetin gönüllere ilka edilmiş bir ihsan olduğuna işaret vardır.

²⁸¹ "Kim tek parça elbise ile namaz kılsa onunla sarmalansın...", Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 359.

²⁸² "Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66, Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 323.

²⁸³ "... عن عائشة قالت قدم ناس من الأعراب على النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا أتقبلون صبيانكم ؟ قالوا نعم . فقالوا لكنا والله ما نقبل : فقال النبي صلى الله عليه وسلم وأملك أن كان الله قد نزع منكم الرحمة..."

²⁸⁴ "Ebû Dâvûd, Edeb, 66; Tirmîzî, Birr, 16.

Allah (c.c.), Peygamber'ine; “*Sana katımızdan verilen rahmet sebebi ile etrafındakilere yumuşak/şefkatli davrandın. Eğer katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi...*”²⁸⁵ buyurmaktadır. Âyette yumuşak/şefkatli²⁸⁶ davranma bir eylem; rahmet ise ihsan olarak geçmektedir. Yani rahmet şefkatin kaynağıdır.²⁸⁷ Bu âyet, şefkatin beslendiği kaynaklardan biri olan acıma/rahmet duygusuna ve bu duygu etkisi ile somut hâle gelen eylem tarafına ve eylemin sunuluş şekli olan bedii boyutuna işaret etmektedir.

Esmâ-i Hüsnâ Kur'ân-ı Kerim'de zaman zaman ardışık halde ikili isimler halinde de gelmiştir. *el-Ğafûru'l-Vedûd* gibi. Burada af ve bağış sahibi olmak sonuç, sonsuz sevgi sahibi olmak da sebeptir. *Ğafûrun Rahîm*;²⁸⁸ ifadesinde acımak sebep bağışlamak sonuçtur. *Berrun, Rahîm*;²⁸⁹ âyetinde Rahîm olmak, iyilik yapmaya vesiledir. Aynı şekilde *Rauf'un Rahîm*²⁹⁰ isimleri de bitişik halde birçok âyette geçmektedir. Bu isimler bir âyette de Peygamber'in özelliği olarak yer alır.²⁹¹ Bu ifade şekli de bize rahmetin/acımanın bir sebep re'fetin/şefkatin ise bir sonuç olduğunu düşündürmektedir. Bütün kullanımlarda Rauf, Rahim'den önce gelmektedir. Bu da değerlendirmemize güç katmaktadır.

Vahiy, Peygamber'in kalbine, Peygamber de toplumun hayatına rahmet olarak düşmüştür. Allah Peygamber'ini, Peygamber de ümmetini tedib etmiştir. İlâhî terbiyede Peygamber'in davranışları, Peygamber'in ilâhî ilkelerle terbiyesinde de ümmetin davranışları şekillenmiştir. Peygamber'in şefkatle davranması Allah'ın ihsan ettiği rahmetle, ümmetin şefkatle davranması da Allah'ın rahmet olarak gönderdiği Peygamber'in eğitimi ile gerçekleşmiştir. Allah'ın Peygamber'ini tarif ettiği gibi, Peygamber de ümmetini, ümmetin yakalaması gereken düzeyini hedeflediği ve görmek istediği Müslüman modelini şöyle tarif etmiştir: “*Müslüman o kimsedir ki ellinden ve dilinden kimseye zarar gelmez.*”²⁹²

²⁸⁵ 4. Âli İmrân: 159.

²⁸⁶ Yumuşak davranış olarak tercüme edilen bu kelimeye “şefkat” anlamına da gelmektedir; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, AÜİ. Yay., Ankara 1982, I, 434.

²⁸⁷ Karaman Fikret, vd., *Dîni Terimler Sözlüğü*, 615.

²⁸⁸ 57. Hadîd: 28; 64. Teğâbün: 14.

²⁸⁹ 52. Tûr: 28.

²⁹⁰ 2. Bakara: 143; 9. Tevbe: 117, 128; 16. Nahl: 47; 22. Hac: 65; 24. Nûr: 20; 59. Haşr: 10.

²⁹¹ 9. Tevbe: 118.

²⁹² Buhârî, İmân, 4-5, Rikâk, 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 66.

Şefkat, somut bir eylem olarak belirginleşmesinin yanında, insanın insanla ve insanın evrenle olan ilişkisine biçim veren, yumuşaklık kazandıran letafet ve zarafet oluşturan yönüyle de ayrıcalık göstermektedir. Şefkat, yapılan iyilikleri inamları, itamları, zarafetle ve nezahetle gerçekleştirmek, dokunuşlara Muhammedî bir yumuşaklık kazandırmak, iyilikleri incitmeden yapma gayretinde olmaktır. Zira “İnsanın ne yaptığı kadar nasıl yaptığı da önemlidir. Örneğin, bir hastaya ilaç verileceği zaman, korkutmadan canını acıtmadan, o ilacı tatlı hâle getirerek vermek, verilen şey acı olsa da güzel bir şekilde sunulduğu için iticiliği yok eder. Diğer taraftan tatlı bir yiyecek acı bir tabaka ile kaplanırsa insanların onu ikinci defa alması zorlaşır.”²⁹³ İkramların güzel bir sima, tatlı bir söz ile sunulması önemlidir. Bal satanın yüzünün de bal satması gerekir. Aksi taktirde yüzü bal satanın sirkesi, yüzü sirke satanın balından daha tatlı olabilir. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Güzel bir söz ve mağfîret (bağışlayıp iyi davranma), arkasından eza gelen (başına kakılan) bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah Gani’dir, Halîm’dir.*”²⁹⁴

Şefkat, yumuşak, gönül okşayıcı, lütufkâr bir haldir.²⁹⁵ Babasını kaybeden çocuğa yetim, annesini kaybedene öksüz denmesinin bir sebebi de bu olsa gerektir. “Yetim olmak, koruma ve himâyeden mahrum kalmaktır. Babasını kaybeden çocuk koruma ve yardımdan, annesini kaybeden çocuk şefkatten mahrum kalır.”²⁹⁶ Burada baba imkânların kaynağıdır. Anne bu imkânlarla çocuğu buluşturan nazik bir eldir yani şefkattir. Ehlinin nafakasını temin infâktır ve elbette şefkattir. Bu it’amı, sevgi ile pişirip zarafetle sunmanın adı annedir. Şefkat için amblem yapılırsa en çok anne figürü kullanılır. Anne şefkatin sembolü gibidir. Ebeveynin “Her ikisinde de koruma ve şefkat vardır ancak babada koruma annede şefkat fazladır.”²⁹⁷ “Annesi tarafından cezalandırılan bir çocuk sığınak olarak yine annesinin kucağına atılır.”²⁹⁸ Kovulduğu esnada dahi bunu yapar. Çocuk gözüne düşen çöpü gidersin diye babadan çok anneye koşar. Her ikisi de bunu yapar ama anne narin bir dokunuşla yapar. Anne demek incitmeden dokunmak demektir. Annenin şefkatle özdeşleşmiş, şefkatin ete kemiğe

²⁹³ Tarhan, *Mesnevî Terapi*, 99.

²⁹⁴ 2. Bakara: 263. Benzer bir ayette de uyarı “*Yaptığın iyiliği başa kakma*” şeklindedir. 74. Müddessir: 6.

²⁹⁵ Foulque, 476.

²⁹⁶ Ateş, I, 236.

²⁹⁷ Ateş, I, 176.

²⁹⁸ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 101.

bürünmüş hâli olma vasfı şefkatin, karşılıksız sevgi olmaklığı yanında anne kıvamında bir dokunuş olduğunu da düşündürmektedir.

İslâm Hukukunun, annesi babası veya her ikisini kaybetmiş çocuğun şahsının ve malının korunması olan velâyeti ve vesâyeti yanında ele aldığı bir konu da ‘hidâne’ konusudur.²⁹⁹ Hidâne, yetim ya da öksüz kalan bir çocuğun kendine yeterli bir çağa ulaşınca kadar kimlerin bakımına emanet edileceği konusudur. Bu konu özellikle fakihler arasında tartışılmış, çocuk için en yararlı seçenek bulunmaya çalışılmıştır. Değerlendirmeler neticesinde “Ana bulunmaz veya hidâne şartlarına haiz olmazsa bu hak sırayla anneanneye, babaanneye, öz kardeşe, ana bir, kız kardeşe, öz kız kardeşe, kızlarına, teyzelere ve nihâyet halalara intikal eder. Baba dâhil olmak üzere erkek akrabalar daha sonra gelir.”³⁰⁰ Çünkü çocuğun sıcak bir kucağa, yumuşak bir ele ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın karşılanması için anne, anne yoksa anne yerine kaim olabilmek vasfına en yakın olduğu düşünülen anneanne, babaanne öne alınmıştır.

Bir kadın, Hz. Peygamber’e gelerek şöyle dedi: “Ey Allah’ın Elçisi! Şu oğluma karnım yuva, göğsüm pınar ve kucağım kundak olmuştur; hâlbuki babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor.” Hz. Peygamber şu cevabı verdi: “*Evlenmedikçe o önce sana aittir.*”³⁰¹ Aynı kapsamda Hz. Ebûbekir’in hilâfetinde Hz. Ömer ile boşadığı eşi arasında böyle bir münazaa olmuş ve Halife, Hz. Ömer’e: “*Büyüyüp kendisine gelinceye kadar, anasının okşaması, kucağı ve kokusu çocuk için senden daha hayırlıdır.*”³⁰² hatırlatmasında bulunmuştur.

Karşı tarafın duygularını anlama açısından, kadınlar erkeklere göre daha ileri durumdadır. Bu özellik biyolojik temel olarak vardır. Mesela kız çocukları ile erkek çocuklar birlikte koşarak oyun oynarlarken biri düşüp yaralandığında gruptaki kız çocukları onun yardımına giderler fakat erkek çocuklar oynamaya devam ederler. Bu durum kız çocuklarının empati açısından biyolojik olarak erkek çocuklardan daha önde olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni anneliği yapabilmeleri, karşı tarafın acısını

²⁹⁹ “Hidâne sözlükte bir şeyi yanına alma, çocuğu kucağına alma ve besleme anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak hidâne; Boşanma ölüm veya başka bir nedenle muhtaç duruma düşen bir çocuğa bakmakla yükümlü olan kimsenin onu yanına alarak gözetimi altında yetiştirmesi korunması ve eğitilmesi demektir.” Serinsu, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, 137.

³⁰⁰ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul 191, I, 342.

³⁰¹ “... أَنْتَ أَحَقُّ بِهِ مَا لَمْ تُكْجِ...” Ebû Dâvûd, Talâk, 35.

³⁰² Ebû Muhammed Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylâi, *Nasbü'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avâme, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 197. III, 266; Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 342.

anlayabilmeleri gerekliliğidir.³⁰³ Kadın beyni erkek beynine kıyaslandığında erkek beyninde agresiflikle ilgili genetik kodlar, kadın beyninde ise empati ile ilgili genetik kodlar ağırlıktadır.³⁰⁴

Yapılan araştırmalar şunu göstermiştir: Sol beyin tekil ve erildir. Yani erkeksi özellikler taşır. Sağ beyin çoğulcudur ve dişil özellikler taşır. Sol beyin anlamaya sağ beyin hissetmeye çalışır. Sağ beyni baskın çalışan kimse; birisi ağladığı zaman onunla beraber ağlar. Kendisinden çok başkalarını mutlu etmeye çalışır. Kadınlarda bu özelliğe daha sık rastlanır. O sebeple kadınların şefkat duyguları yoğundur. Çünkü kadınlarda sağ beyin daha baskındır.³⁰⁵

Hastaların bakımından, yaşlıların hizmetine; yetimlerin himâyesinden, çiçek yetiştiriciliğine kadar nazenin dokunuşlar gerektiren işlerde genelde hanımlar istihdam edilir. Rikkat, gerektiren işlerde hanımların öne alınması, sunulan güzellikleri güzel bir dokunuşla yapmanın da şefkat olduğunu gösterir. Çünkü hanımlar, nezaketleri, letafetleri, zarafetleri ve hassasiyetleri ile erkeklerden farklı özelliklere sahiptirler.

Kur'ân-ı Kerim'de şefkat ismi yedi defa Allah ismine, üç defada Rab ismine isnad edilmiştir. Allah ismine isnadı Allah'ın şefkat sahibi olduğunu, Rab ismine isnadı ise Allah'ın şefkatle terbiye ettiğini ifade eder.³⁰⁶ Allah, *Ben sizin en büyük Rabinizim*"³⁰⁷ deme noktasına gelecek kadar haddi aşmış olan Firavun'a doğru yola davet edilmesi ve davetin yumuşak bir üslûpla³⁰⁸ yapılmasını emretmiştir. Bu durum da şefkatin bir eylem olmakla birlikte eylemlerin zarfı olduğunu düşündürmektedir.

Allah Rasûlü şöyle buyurur: *"Allah, rahmeti yüz parçaya ayırdı. Doksan dokuzunu kendi katında tuttu. Birini dünyaya indirdi. Bütün canlılar bu bir parçadan istifade ederek hemcinslerine şefkatle davranırlar. At yavrusunu emzirirken başına değmesin diye ayağını kaldırır."*³⁰⁹ Hadiste yavruyu emzirmenin yanında emzirirken incitmeme durumuna dikkat çekilmektedir. Emzirmek şefkatin eylem tarafını, emzirme sürecinde yavrunun başı değmesin diye ayağın kaldırılması şefkatin bedii boyutunu, eylemlere biçim olma tarafını göstermektedir.

³⁰³ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 163.

³⁰⁴ Tarhan, *Mesnevî Terapi*, 24.

³⁰⁵ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 32, 36, 101.

³⁰⁶ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ, Düşünce Yay.*, İstanbul 2011.,III, 1743.

³⁰⁷ 79. Naziat: 24.

³⁰⁸ 20. Tâhâ: 43, 44.

³⁰⁹ "... تَرَأَاهُمُ الْخَلْقُ حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ خَافِرًا عَنْ وَلَدِهَا حَتَّى أَنْ تُصِيبَهُ..." Buhârî, Edeb, 19; Müslim, Tevbe, 19.

Hız. Peygamber'in hadislerinde maksadın muhataplar tarafından anlaşılması için çeşitli örneklere sıkça başvurduğu bilinmektedir. Atın yavrusunu emzirmesi örneğinde olduğu gibi farklı tariklerden³¹⁰ gelen birçok hadiste, şefkat tanımlamalarını anne üzerinden yapmış olması dikkat çekicidir. Bu tercih de bize, şefkatin anne kıvamında bir dokunuş olduğunu göstermektedir.

Hem gören hem de gösteren açısından tasvir etmek gerekirse; şefkat, Allah'ın var ettiği can, evreni kucaklayan feleklere coşku veren hayat enerjisidir. İncitmeksizin varlığa sevgiyle dokunuş, içten gelen bir tebessümle gönül tahtına kuruluşur. Nezakettir, zarafettir, tevazu ile yücelmenin sevincidir. Şefkat, diğerini hissediş, hâliyle hemhâl olma, dertlenme, derdi olma, derde derman olurken derman bulmadır. Zorluğu omuzlamak, acziyete meydan okumak, çaresizliğe çare olmak, karşılık beklemeden tutup kaldırmaktır. Şefkat, sevgi ile yoğrulanların, acı ile kıvrananların, korku ile tedirgin olanların, kalbini aklının önüne geçirmiş olanların, sahip olabileceği bir enerjidir.³¹¹

Bazı kavramların tarifi zordur. Tarif etmek bir açıdan da sınırlar çizmektir. Anlam enginliğini tarif kalıplarına sıkıştırmak bir tür daraltmadır. Bu da anlam gücünü zayıflatır. Şefkat de denizler kadar engin bir kavramdır. Bu enginlikten ancak akıl kâsemizin sığılığı/derinliği kadarını alabildiğimizi söylemek isteriz.

³¹⁰ İbnî Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhamme el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble, Yay., Beyrut, Lübnân 2006, XIX, 163; Buhârî, Edeb, 19; Müslim, Tevbe, 17, 19, 22; İbn Mâce, zühd, 35; Dârîmî, Rikâk, 69; Ebû Dâvûd, Cihâd, 112, Edeb, 164.

³¹¹ Köse, Saffet, 190.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEFKATİN HAYATTAKİ FONKSİYONU

Evrende varlıklar arası ilişkiyi değerlendirme ve anlamlandırma yaklaşımı, insanın hayata ve insanlar arası ilişkiye bakışını, söylemden eyleme bütün boyutları ile etkilemektedir. Bu nedenle şefkatin öneminin ve gereklilik nedeninin ne olduğu sorularına cevap vermek ve yaşama kattığı dinamizmi fark etmek açısından hayattaki fonksiyonuna açıklama getirmeyi önemli görmekteyiz. Bu sebeple şefkatin, evrenin düzeni ve devamı; hayvanlar âlemi, insanın; fert, aile ve toplum hayatındaki fonksiyonunu irdelemede fayda mülahaza etmekteyiz.

2.1. EVRENİN DÜZENİ VE DEVAMINDA ŞEFKAT

Evren; kozmos, kâinat ve uzay olarak anılan boşluk, onu dolduran ışınlar, parçacıklar, tozlar, gazlar, çok çeşitli gök cisimlerinin, (yıldızlar, gezegenler, uydular, göktaşları vb.) ortak adıdır.³¹²

Parçadan bütüne, bütünden parçaya evrende bir gayeye hizmet etmek ve bir amaca akışı gerçekleştirmek üzere eşyada teâvün bulunmaktadır. Kâinattan yer küreye, küreden zerreye kadar her bir varlıkta ve varlıklar arası ilişkilerde temel unsurlardan birisi belki de en önemlisi dayanışmadır. Konuya güneş, yeryüzü, atmosfer, fotosentez olayı, ekosistemler, yağmur su ve bitkiler gibi birkaç örnek üzerinden bakabiliriz.

Güneş sisteminin³¹³ unsurları yörüngelerinde seyrini sürdürürken birbirlerinden bağımsız değildir. Aksine biri diğerine muhtaçtır. Ebû Bürde'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Yıldızlar, gökyüzünün güvenceleridir. Yıldızlar gitti mi, gökyüzüne vaad edilen (kıyamet) gelir..."*³¹⁴ İlmü'l-yakîn olarak farkında olabildiğimiz bu özellik, yaşadığımız gezegende ayne'l-yakîn ve öz benliğimizde de hakka'l-yakîn olarak kendini kabul ettirmektedir.

³¹² Ferruh Sanır, *Coğrafya Terimler Sözlüğü*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2000, 111.

³¹³ Sürekli olarak Güneşin ve gezegenlerin çekiminden etkilenen ve Güneş çevresinde dolaşan gök cisimleri topluluğu. Sanır, 134; Emin Atasoy, *Coğrafya Bilmi ve Coğrafya Öğretimine Giriş*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2004, 74.

³¹⁴ "... النَّجُومُ أَمَنَةٌ لِلسَّمَاءِ فَإِذَا ذَهَبَتِ النَّجُومُ أَتَى السَّمَاءُ مَا تَوَعَّدُ..." Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 207.

‘Şefkatte güneş gibi ol’ denilir. Isı yayma ve ışık saçma, enerji kaynağı ve çekim merkezi olma³¹⁵ vasfıyla evrenin düzeninde Güneşin şefkatine olan ihtiyaç ortadadır ve Güneş bu şefkati sergilemek üzere konumlanmıştır.³¹⁶

Atmosfer/havaküre dünyayı çepeçevre saran bir gaz örtüsü olarak, solunum için gerekli havayı barındırmasıyla değeri ve işlevi ölçülemez doğal zenginlik ve yaşam kaynağıdır.³¹⁷ Diğer taraftan sesin iletilmesini ısıнын yayılmasını, yerin sıcaklığının korunmasını, içerdiği karbondioksit gazıyla bitkilerin beslenmesini ve yağmurun tane tane düşüşünü sağlar. Dünya’yı göktaşlarından ve güneşin zehirli ışınlarından muhafaza etmek gibi birçok işlevi ile³¹⁸ yerkürenin üzerinde adeta bir kubbedir.³¹⁹

Toprak,³²⁰ organizmalar için bir çevre faktörü ve yaşam alanıdır. Milyonlarlarca canlıyı içinde barındırır. Toprak canlıları, toprağın havalandırılmasını sağlar ve toprak üzerine düşen kalıntıları kendi enerjilerini sağlama ve daha değişik bir yapıya dönüştürmek suretiyle bitkilere gıda olarak bir nevi mutfak vazifesi yapar. Dahası canlı kalıntılarının toprak üzerinde tabaka oluşturmaya izin vermezler.³²¹ Komünite olarak isimlendirilen toprak canlıları, toprağın oluşumuna da katkı sunarlar.³²² Toprak, yeryüzü bitkilerin, hayvanların ve insanların üzerinde durduğu bir mekândır ve bir barınaktır, İnsan için vatandır, sıladır, sadık bir dosttur ve güçtür.

Bitkiler canlıların imdadına koşarken,³²³ rüzgâr ve bazı canlılar bitki tohumlarını taşımak suretiyle bitkilerin üremesine hizmet eder/ettirilir. Toprak, bitkiler için lazım olan gıdayı tedarik ederken, bitkiler filiz verip kök saldıktan sonra ayakta durmak ve

³¹⁵ Salih Koday, “Uzay ve Güneş Sistemi”, *Genel Coğrafya*, Pegem Yay., Ankara 2007, 35, 37.

³¹⁶ “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.” 16. Nahl: 12.

³¹⁷ Atasoy, 147.

³¹⁸ Sanır, 25, 26; Gillian Doherty, Anna Calybourne, Suanna Davidson, *Coğrafya Ansiklopedisi ve Dünya Atlası*, Çev., Mehmet Zor, TÜBİTAK., Yay., Ankara 2012, 94.

³¹⁹ “Gökyüzünü yeryüzünün korunmuş bir tavanı kıldık.” 21. Enbiyâ: 32; Atmosfer, Güneş’in ışınlarının ancak 9/10’unun yeryüzüne geçişine izin verir. Yeryüzüne ulaşan bu ışıklar yerküreyi ısıtır. Tropikal kuşaktan yükselen sıcak hava kutuplara doğru, soğuk kutup havası da yüzeye inip Ekvatora doğru yönelir. Böylece atmosfer olayları, su ve karbon döngüleri vb. süreçler işleyerek dünyada hayatın devamına hizmet eder. Eser Elçin, Figen Erkoç Mehtap Öztekin, Ali Derya Atik, Rabia Sarıkaya, Mahmut Selvi, Biyoloji Laboratuvarı ve Arazi Uygulamaları: *Canlılar Ekoloji Doğayı Koruma*, Palme Yay., Ankara 2010, 164; Atasoy, 147-1151.

³²⁰ Toprak, kayaç ve mineral parçacıkları, bitki ve hayvan kalıntıları, küçük organizmalar, çeşitli gazlar ve sudan oluşur. Toprak, organik ve inorganik maddelerin fiziksel ve kimyasal ayrışmasıyla oluşmuş, yer kabuğunun üzerini örten ince katman olarak tarif edilir. Erdal Akpınar, “Toprak Coğrafyası”, *Genel Coğrafya*, Pegem Yay., Ankara 2007, 185.

³²¹ Elçin, vd., 215.

³²² Elçin, vd., 219.

³²³ Bitkiler Dünya’daki yaşam için vazgeçilmezdir. Onlar olmadan dünya çok farklı görünürdü. Canlı hayatı sürdürülmesi imkânsızlaşır. Çünkü bitkiler tüm besin zincirlerinin temelini oluşturmaktadır. Bitkiler canlıların ihtiyacı olan su ve oksijeni sağlar. Doherty, Gillian, Anna, Calybourne, Suanna, Davidson, *Coğrafya Ansiklopedisi ve Dünya Atlası*, Çev., Mehmet Zor, TÜBİTAK. Yay., Ankara 2012, 109.

beslenmek için ışığı güneşten, su ve diğer besinleri de(fosfor, kükürt, potasyum, kalsiyum, magnezyum ve demiri) behemehâl topraktan temin eder.³²⁴ Toprak bir kaide olarak bitkinin ayakta durmasını sağlayıp ihtiyacı olan besini tedarik ederken bitki de yaprakları ve kökleri ile toprağı korumakta varlığı ile onu zenginleştirmekte³²⁵ ve bir elbise gibi üzerini örtmektedir.

İnsan hayvan ve bitkilerin yaşamı fotosenteze bağlıdır. Bu olay yeryüzündeki en temel metabolik faaliyettir. Fotosentezle metabolik kütle yapılır. Yaşam olayları için enerji sağlanır ve solunum için oksijen üretilir.³²⁶ Bitkiler karbondioksiti kendilerine besin olarak kullanırken diğer canlılara şefkatle muamele etmekte havalarını temizlemektedir.³²⁷

Su; berraklığı, temizliği, saflığı, sadeliğine ilaveten, temizleyici, güzelleştirici, tazeleyici ve en önemlisi hayat verici özelliği³²⁸ ile evrendeki yardımlaşmanın başka bir kanıtı gibidir. Su döngüsü de kapsamlı bir dayanışma ile gerçekleşmektedir. Rüzgâr bulutları toplar,³²⁹ bulutlar yağmuru taşır. Yağmur yer çekiminin cezbetmesi ile canlılara, bitkilere ve toprağa şefkatle iner.³³⁰

Yağmurun büyük bir kısmı yeraltı kaynaklarında himâye edilir. Yerin derinliklerinde özenle saklanan sular yeryüzüne kaynaklardan, fışkırır gibi değil, incitmeden ağır ağır çıkar ve aheste aheste akar. Kaynaklar, dereleri dereler nehirleri, gölleri, denizleri ve okyanusları besler. Tatlı bir melodi ile akan dereler, çağılayan nehirler, vardığı her mekâna hayat barındırdığı her canlıya şefkat olur.

Ekosistem olarak isimlendirilen yapı şefkatin en belirgin örneğidir.³³¹ Ekosistemin üretim tabanında yer alan bitkiler, ürettiklerinin az bir bölümünü kullanır, geri kalanını başkalarının kullanımına hazır hâle getirmek üzere depolar. Orman ekosisteminden, deniz ekosistemine, oksijen döngüsünden su döngüsüne kadar canlı ve

³²⁴ Doberty, vd., 108.

³²⁵ Akpınar, 187.

³²⁶ İlhami Kızıroğlu, *Genel Biyoloji*, Sözkese Yay, Ankara 2008, 121.

³²⁷ Bitkiler, gündüz karbondioksit alıp oksijen verirken gece tam aksini yapmaktadırlar. Karbondioksitin istihlakı/tüketimi kadar ishali/üretimi de önemlidir. Canlı hayatının devam etmesi için atmosferdeki karbondioksit nispeti, sürekli dengede olması gereklidir, Kızıroğlu, 121.

³²⁸ 21. Enbiyâ: 30.

³²⁹ 2. Bakara: 164; 7. Arâf: 57; 15. Hicr: 22; 18. Kehf: 45; 25. Furkân: 48; 27. Neml: 63; 30. Rûm: 46, 48; 35. Fâtır: 9.

³³⁰ 2. Bakara: 22; 6. Enâm: 99; 14. İbrahîm: 32; 15. Hicr: 22; 16. Nahl: 10, 65; 20. Tâhâ: 53; 22. Hac: 63; 27. Neml: 60; 29. Ankebût: 63; 30. Rûm: 24; 35. Fâtır: 27.

³³¹ Ekosistemin unsurları üreticiler/produsentler, tüketiciler/kosumentler ve parçalayıcılar/destruentler olarak sınıflandırılmıştır. Üreticiler, naorganik maddeyi işleyerek organik madde üretirler. Tüketiciler bu madde ile beslenir, parçalayıcılar da çöp ve atıkları/organik kalıntıları anorganik bileşiklere yıkarlar. Bu bileşikler tekrar kullanılmak üzere geri dönüşüme dâhil olur. Kızıroğlu, 354.

cansız organizmalar arasında bir dayanışma ve yardımlaşma bulunmaktadır. Milyonlarca ağacın bulunduğu, tonlarca yaprağın döküldüğü, binlerce canlının yaşadığı bir ormanda çöp, rahatsız edici bir koku, gözü kirleten bir görüntü yoktur. Nehirlerden denizlere kadar diğer ekosistemler de aynı minval üzeredir. Bütün sistemlerde temizlik güzellik ve ferahlık mevcuttur. Bu ferahlığın meydana gelmesi, ekosistemleri oluşturan canlı cansız bütün organizmaların bir amaca hizmet etmek üzere birbiriyle yardımlaşmaları sayesinde olduğu ortadadır.

İnsan kâinatın özü olarak vasıflandırılır.³³² Kâinatın özü olan insanın bir eylemi gerçekleştirebilmesi için ruh ve beden olarak, iç ve dış donanımı ile tepeden tırnağa, hücreden vücuda, kalpten beyne kadar bir dayanışma içerisinde olması, tamamen o eyleme yönelmesi icap eder. Örneğin insan konuşmaya başladığında, nefesin sese dönüşmesi için bütün mekanizmalar devreye girmektedir. Akciğerler, hançere, ses telleri, dişler, dudaklar ve konuşmanın içeriğine göre şekillenen bakışlar konuşmayı daha anlaşılır kılmak için desteğe koşan jestler mimikler hep dayanışmanın ve şefkatin tezahürleridir. Bu nedenle olacak ki müslümanlar arasındaki bağlılık sevgi ve şefkatin yardımlaşma ve dayanışmanın bir vücudu meydana getiren organlar gibi olması gerektiğini ifade ile Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Müminler birbirini sevmeye birbirine acımda birbirine şefkatte bir vücut gibidir. Vücudun bir uzvu hasta olduğunda diğer uzuvlar uyumayıp uyanık kalarak ve ateşlenerek vücudun tamamını o hasta uzva ortak olmaya, acıyı paylaşmaya çağırırlar.”*³³³ Burada *“Bir vücut gibi olma”*, başka bir hadiste de *“Binayı oluşturan tuğlalar gibi olma”*³³⁴ örnek gösterilir. Evren de böyledir. Küçük bir bina, tuğlaların birbirine sarılması olmadan gerçekleşmeyeceğine göre muhteşem kâinât binası da ancak varlıkların kucaklaşması/tesanüdü/şefkati ile hayat bulabilir. Bir buğday başağından bir yağmur damlasına, hava kabarcığından dünyanın dönüşüne kadar bütün âlemin bir dayanışma içerisinde olması icap eder. Sistemler, birbirine şefkat ederek devamlılık bulur.

332 ...

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen/
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen,

... Şeyh Gâlib, *Müsemmen*, Erişim Tarihi: 03.05.2017, www.antoloji.com.

333 "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ..." Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

334 "... الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْأَنْبِيَانِ ، يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا ..." Buhârî, Edeb, 36.

Yerküredeki canlı cansız varlıklar arası uyumu, dayanışma yardımlaşma ve şefkati, yakından ve her an müşahade etmekte hissetmekteyiz. Evrende var olan ihtiyacın giderilmesinde kendine ihtiyaç duyulan varlık fedakârca yardıma koşmaktadır. Kâinatın, insanı hâmil olan kıymetli belki en kıymetli parçası olan Dünya’da, canlılar; ışığa, ısıya, havaya, gıdaya, insanlar; hayvanlara, bitkilere, hayvanlar ve bitkiler; toprağa, toprağın içinde bulunan minarellere, madenlere, suya muhtaç. Su, bulutlara, bulutların taşınması rüzgârın³³⁵ itmesine mecbur, yağmurun buharlaşmaya, buharlaşmanın bitkilere³³⁶ ve güneşe ihtiyacı var.

Kevni âyetler/kâinat, bu gerçeği göz önüne sererken; kelâmi âyetler/Kur’ân da her şeyin bir ölçü ile var edildiğini şöyle belirtir:³³⁷ *“Göklerde ve yerde bulunanlar Allah’ındır, hepsi ona boyun eğmiştir.”*³³⁸ *“...canlılar, Allah’a secde ederler büyüklük taslamazlar. Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar.”*³³⁹ *“Allah’ın ilmi”*³⁴⁰ *ve rahmeti herşeyi kuşatmıştır.”*³⁴¹ *“...O en güzel şekilde yaratandır,”*³⁴² *kullarına çok şefkatlidir.”*³⁴³

Kâinattaki her varlık, eşsiz bir düzen oluşturmak üzere varlık planına itina ile yerleştirilmiştir. Parçadan bütüne akıp giden bu armoni ve ahenk aslında şaşmaz dengenin işaretidir.³⁴⁴ Varlıkların birbirleri ile olan ilişkileri, hâl dili ile bize dayanışmayı, yardımlaşmayı, fedakârlığı ve şefkati ifade ederler. Şefkatin zıddı şiddettir. Şiddet kavgayı, savaşı, kaosu çağrıştırır. Kavganın olduğu yerde düzen olmaz kargaşa olur. Şefkat olmasaydı kâinatta kozmos değil kaos olurdu. Oysa evrende kaos/karmaşa yoktur kozmos/kader/ölçü vardır.³⁴⁵

Allah Hekîm’dir her şeyi hikmeti ile var edendir.³⁴⁶ Kâinatı oluşturan varlıkların/Kevni âyetlerin dizilişi, Kur’ân-ı oluşturan kelâmi âyetlerin dizilişi gibidir. Mineraller, madenler, bitkiler, bir kelimenin harfleri; göller, denizler, okyanuslar,

³³⁵ 16. Hicr: 22; 2. Bakara: 164; 30. Rûm: 48; 24. Nûr: 43; 56. Vakıa: 68,69; 27. Neml: 63; 7. Arâf: 57; 15. Hicr: 22.

³³⁶ Yer çekimine zıt yönde kökler aracılığı ile alınan su yapraklara ulaştırılmakta ve yapraklarda terleme yoluyla buharlaşma gerçekleşmektedir. Bir ağaç tek başına 500 litre suyu buharlaştırabilmektedir. İbn Kesîr, II, 2765.

³³⁷ *“Biz her şeyi bir ölçü ile yarattık.”*⁵⁴. Kamer: 49; *“O göğü yükseltti ve mizanı koydu.”*⁵⁵. Rahmân: 7,8; *“Rahmân’ın yaratmasında hiçbir düzensizlik ve kusur göremezsin.”*, 67. Mülk: 3.

³³⁸ 30. Rûm: 26.

³³⁹ 16. Nahl: 49, 50.

³⁴⁰ 65.Talâk: 12;

³⁴¹ 7. Arâf: 156.

³⁴² 23. Mü’min: 14; 37. Sâffât: 125.

³⁴³ 2. Bakara: 207.

³⁴⁴ Celal Türer, *“Tevhît ve Bir İnsanlık”*, Hz. Peygamber Tevhît ve Vahdet, DİB. Yay., Ankara 2016, 93.

³⁴⁵ 54. Kamer: 49.

³⁴⁶ 59. Haşr: 24.

ormanlar ve canlılar bir âyetin kelimeleri; dünya, gezegenler ve galaksiler İlâhî Kitabın sûreleri gibidir.

Allah Rahmandır ve varlığa rahmeti ile muamele edendir. Gökyüzü, yeryüzü ve içindekiler, bir şefkat içerisinde ve Allah'ın terbiyesindedir. Rasûlullâh, hilâli gördüğünde duâ eder ve şöyle derdi: *“Allahım! Hilâli üzerimize bereket, iman, esenlik ve İslâm ile doğur. (Ey hilâl!) Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır.”*³⁴⁷ Güneş, ay yıldızlar ve her bir varlık kendi yörüngesinde³⁴⁸ var edildiği sınırlar dâhilinde, hayatın akışı yönünde yaratıldığı amaca hizmet etme faaliyetindedir. Yer, herkesi omuzunda taşıyan; bulut, herkesi gölgelendiren; yağmur, her varlığı sulayan; hava, her canlının teneffüs ettiği bir nimettir ve bir şefkattir.

Evrende, özelde dünyada her bir varlık birbiri ile dayanışma içerisinde ve insanın hizmetine âmâdedir.³⁴⁹ Allah Raûf'tur/şefkatlidir.³⁵⁰ Evreni, hayatın intizam içerisinde sürüp gitmesine hizmet etmek üzere her biri kendi bünyesinde bir sistemi barındıran, birini diğeri ile şefkatle birleşen parçaların bütünü olarak var etmiş, gökyüzü, şefkat kanatlarını açmış sağlam bir tavan,³⁵¹ yeryüzü şefkatle salınan bir beşik kılınmıştır.³⁵²

*Görmedin mi Allah, yerdeki varlıkları ve suya koyduğu kaldırma yasasıyla denizlerde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”*³⁵³ Bu âyetler gösteriyor ki, bizi kuşatan tüm nimetler ilâhî şefkatin bir göstergesidir. O hâlde varlık içinde vicdanla donatılarak Raûf isminden bir payla ödüllendirilen insan da elinin değdiği her şeye şefkatle muamele etmelidir. Sadece insana değil hayvana, bitkiye toprağa, suya, havaya...³⁵⁴

³⁴⁷ "اللَّهُمَّ أَهْلُهُ عَلَيْنَا بِالْإِيمَانِ وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ رَبِّي وَرَبُّكَ اللَّهُ..." Tirmizî, Deavât, 50.

³⁴⁸ *O her şeyi ölçüyle yaratıp ona yolunu gösterdi.*” 87. Âlâ: 4.

³⁴⁹ 2. Bakara: 164, 212; 13. Rad: 2; 14. İbrahim: 32, 33; 16. Nahl: 14; 22. Hac: 36, 37, 65; 29. Ankebût, 61; 31. Lokmân: 29; 45. Câsiye: 12, 13; Mustafa Taş, *Kur'an-ı Kerim'de Teshîr Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009.

³⁵⁰ 2. Bakara: 207; 24. Nûr: 20.

³⁵¹ 21. Enbiyâ: 32.

³⁵² 78. Nebe: 6.

³⁵³ 22. Hac: 65.

³⁵⁴ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, 1745.

2.2. HAYVANLAR ÂLEMİNDE ŞEFKAT

Hayvan, duygu, duyu ve hareket yeteneği olan, konuşma yetisi olmayan³⁵⁵ büyüyen, hisseden ve hareket eden³⁵⁶ canlılar topluluğudur.

Hayvanlar, aile ortamında ya da ailesel bir bağın olmadığı sürü topluluğu içinde dünyaya gelir.³⁵⁷ Yavru büyüüp gelişinceye kadar annenin babanın desteği ve yakın kontrolü altındadır. Annelik insana özel bir durum değildir. Hayvanlar da dünyaya can taşımaktadır. Rasûlullâh şefkatin önemini ve kapsamını vurgularken verdiği örnekler içerisinde hayvanları zikrettiğini görmekteyiz. O hadislerden birisi şöyledir: *“Şüphesiz Allah'ın yüz rahmeti vardır. Onlardan bir rahmeti ins, cin, hayvanlar ve böcekler arasına indirmiştir, işte onlar bu sebeple birbirine şefkat eder; bu sebeple birbirlerine acırlar. Vahşi, yavrusuna bu sebeple şefkat eder. Allah doksan dokuz rahmeti geriye bırakmıştır. Onlarla kıyamet gününde kullarına rahmet edecektir.”*³⁵⁸

Hayvanlarda en munis olanından en vahşi olanına kadar, şefkat örneklerine şahit olmaktadır. Acıma duygusu ve şefkat insanın genetik programında bir eğilim olarak var olsa da bu duygu ancak bireysel çaba gösterilerek geliştirilebilir. Hayvanlarda bu durum farklıdır. Bir karınca ya da kuş bu duygular kendisinde var olarak doğar.³⁵⁹

Allah'ın ihsan ettiği rahmetin bir eseri olarak can sahibi her varlık yavrusuna şefkat gösterir. Bu kapsamda hayvanların yavruları için yaptıkları fedakârlıklar ibret vericidir.

Kuşlar kötü hava koşullarına ve düşmanlara karşı önce yumurtaları için sonra da tüysüz ve uçamayan yavrular için korunaklı yuvalar inşa etmektedirler. Yuva yapımında, çamur, çalı çırpı, ince saplar, yün ve küçük tüyler kullanmakta, küçük gagaları ile yuva malzemesinin toplanması için binlerce kez uçuş yapmaktadırlar. Hayvanlar, yuvalarını topladıkları malzemeleri örmek suretiyle inşa eder, yalıtımını sağlamak için çamurla sıvar, yavruların temas edeceği kısmı hassas malzeme ile döşer, yavruların zarar görmemesi için yuvanın sıcaklık dengesini korumaya çalışırlar.³⁶⁰ Kara hayvanlarından su hayvanlarına, kuşlardan sürüngenlere kadar bütün canlılarda durum

³⁵⁵ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2014, 607.

³⁵⁶ es-Seyyid Şerîf el-Cürcanî, *et-Tarifât*, thk., Mustafa Ebû Yakup, Müessesetü'l-Hüsna Yay., Mağrip 2006, 58.

³⁵⁷ Pihilip W. Goetz vd., *Ana Biritannica Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994, XXIV, 105.

³⁵⁸ Müslim, *Tevbe*, 19.

³⁵⁹ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 99.

³⁶⁰ Tanju Gölçöl, *Gelişim Hayvanlar Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul 1981, III, 798.

aynıdır. Örneğin karıncalar, larvalarını toprak içerisinde yaptıkları özel odalara yerleştirirken ağızlarında incitmeden tutarak taşırlar.³⁶¹ Timsahlar yumurtalarını bırakmak için karada yuva yaparlar. Yavrular yumurtadan çıkıncaya kadar anne yuvanın yakın çevresinde kalarak bekçilik yapar. Yumurta çatlayıp yavrular çıktıktan sonra yumurtanın üstüne örttüğü toprağı ve bitkisel maddeleri süpürerek yavruların yuvadan çıkışını sağlarlar.³⁶² Kuluçkaya yatan canlılar günlerce yumurtanın başından ayrılmadan oracıkta kalırlar. Örneğin Penguenler, yavruları için altmış dört gün gibi uzun bir süre aç susuz ve hareketsiz şekilde beklerler ve bu esnada vücut kitlelerinin büyük bir kısmını kaybederler.³⁶³ Sürüngenlerden kuşlara, böceklerden balıklara kadar bütün hayvanlar yavrularını güvenli bir ortama bıraktıktan sonra mesailerini onları beslemek için harcarlar. Yavruyu ihtiyaçlarını karşılayacak konuma getirinceye kadar, hatta ondan sonra da şefkatle destek olmaya devam ettirirler. Konuyla ilgili bir hadis şöyledir: *“...Bütün canlılar, hemcinslerine şefkatle davranırlar. At yavrusunu emzirirken başına değmesin diye ayağını kaldırır.”*³⁶⁴

Hayvanların yavrularını korumak için ne denli fedakârlıklar yaptıklarına, yavrulara yönelmiş düşmanca yaklaşımlar karşısında kendilerinden güçlü olduklarını bildikleri hâlde canlarını ortaya koyarcasına harekete geçtiklerine ve cansiperane bir savunma sergilediklerine şahit olmaktayız. Anneler tehlike sezdiklerinde derhâl harekete geçerek, kimileri ağızları ile kimisi sırtında kimi kanatlarında kimi özel keselerinde yavrularını daha güvenli mekânlara taşırlar. Yavruların ağırlık oluşturup düşmandan kaçışı zorlaştırmasına rağmen anneler yavruları terketmezler.³⁶⁵ En azılı düşmanlara karşı dahi yavrularına siper olur şefkat kanatlarının altında muhafaza ederler. Öyleki *Kur’ân-ı Kerim*de “...mü’minlere (şefkat) kanadını indir.”³⁶⁶ emrinde kanat kelimesine telmihde bulunulmuş ve konuşma dilinde şefkati tarif için ‘kanatları altına almak’ tabiri darbı mesel hâlin almıştır.

Abdullah b. Mesûd anlatıyor: Raasûlullâh ile birlikte bir seferde idik, bir ihtiyacından dolayı yanıımızdan ayrılmıştı. O sırada iki kuş yavrusunu gördük ve aldık.

³⁶¹ Gölçöl, 2039.

³⁶² Goetz vd., *Ana Britannica Kültür Ansilopedisi*, XXI, 19.

³⁶³ Penguen, yumurtasını kışın tehlikeli soğuşuna karşı korumak için 64 gün süren olgunlaşması süresince, perdeli ayaklarının zarı altında tutar. Bu süre içerisinde ne yürüyebilir ne de beslenebilir. Bu yüzden beden ağırlığının yaklaşık üçte birini yitirir. Gölçöl, 798.

³⁶⁴ “...تتراحم الخلائق حتى ترفع الدابة حافرها عن ولدها خشية أن تصيبه...” Buhârî, Edeb, 19; Müslim Tevbe, 17.

³⁶⁵ Hayvanlar Âleminde Anneler, Erişim Tarihi: 05.02. 2017, <http://www.bbc.com. tr>.

³⁶⁶ “...وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ” 15. Hicr: 88; 26. Şûrâ: 215; 17. İsrâ: 24.

Anneleri de gelip onların üzerine kanatlarını germeye çalışıyordu. Hz. Peygamber'in gelişle anne, O'nun başının üzerinde dolaşıyor ve sanki ona yavrularının alındığını şikâyet ediyordu. Hz. Peygamber *"Yavrularından ayırarak bu kuşa azap çektiren kimse hemen onları annesine versin buyurdu ve emri yerine getirildi."*³⁶⁷ Hadiste yuvayı terk etmeyen, yavru için çırpınan ve ayrılığıyla azap çeken bir anneye işaret edilmektedir.

Hayvanlar arasında şefkat için çok sayıda örneğe rastlanılmaktadır. "Dişi kuşların yaralı taklidi yaparak düşmanı kendilerine çekmek suretiyle yavrularını kurtarmaya çalıştıkları, işçi karıncaların, kolonileri tehlikeye girdiği zaman kendi varlıklarını riske atmaları bunun göstergelerindendir."³⁶⁸ Yuvadaki yumurtasına göz diken yılanı saldıran serçe bize neler anlatmıyor ki... Sivri dişleri en büyük silahı olan şu köpek, aynı dişlerle yavrusunu ensesinden tutmuş taşıyor. Parçalamak için var olan o dişler bir yavrunun narin ensesinde nasıl 'pamuk' oluveriyor.³⁶⁹ Hayvanlar kendi aralarında hayata hazırlanmak adına tatbikat sayılabilecek oyunlarında dişlerini ve pençelerini düşmana saldırırken kullandıkları gibi kullanmazlar. Birbirlerine şefkatle dalaşırlar.

Hayvanlar, sadece kendi türleri için değil başkaları için de özveride bulunmaktadırlar. Maymunlar, aslanlar, yunus balıkları, zebralar, ceylanlar vb. üzerinde yapılan araştırmalarda kendi türlerinin dışındakilere yardım davranışları izlenmiştir. Örneğin annesi tarafından terk edilen türlere aileden olmayan hayvanların ilgi gösterdiği tespit edilmiştir.³⁷⁰

Darwin ve onu izleyenler, doğayı canlıların sürekli olarak birbirleriyle savaştıkları bir yer olarak tanımladılar. Huxley'e göre hayvanlar âlemi gladyatörlerin şovuna benziyordu. Hayvanlar birbirleriyle savaşmakta, en hızlı ve en kurnaz olanı

³⁶⁷ "مَنْ فَجَعَ هَذِهِ بَوْلَهَا رُئُوا وَلَدَهَا إِلَيْهَا..." Ebû Dâvûd, Cihâd, 112, Edeb, 164.

³⁶⁸ Doğan, Recai, 108.

³⁶⁹ Halil Altuntaş, *Başkaları için ağlayabilmek*, DİB. Yay., Ankara 2013, 12.

³⁷⁰ Ali Ayten, *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İz Yay., İstanbul 2013, 41; Kenneth Walker: Avrupa'da avlanmaya çıktığımda hayvanlar arasında gözlemlediğim dayanışmanın birçok örneği hala belleğimde canlıdır. Athi düzlüklerinde değişik zebra ve ceylan sürülerinin tehlikelere karşı birbirlerini uyarmak için belli yerlere nöbetçi koyduklarına tanık oldum. Zebra avlamaya çıkmamıştım ama ceylan avlamam da hemen hemen olanaksızdı. Ne zaman birine yaklaşısam nöbet tutan zebra tehlikeyi fark eder hemen ceylanları uyarırdı. Fillerin keskin işitme duyular var fakat görme duyuları zayıf, zebralar da bunun aksi gözetleme kuleleri gibi güçlerini birleştirdiklerinde ne fil ne de zebralara yanaşmak mümkün değil. Daha ilginç bir işbirliği gergedanlarla derilerine gömülen kene türünden parazitleri ayıklamak için sırtlarında sıralanıp oturan kuşlar arasında idi. Bu kuşlar her zaman tetikte bekler yaklaşıldığını çok uzaktan fark eder fark etmez hırçın çığlık ve gagalarla konuk oldukları hayvanı uyarırlardı. Cemal, Yıldırım, *Evrin Kuramı ve Bağınazlık*, Bilgi Yay., Ankara 1998, 49; Sürülerde bir avcı tarafından izlenildiğini ilk fark eden sürüdeki bazı bireyler yüksek sesle uyarılarda bulunurlar. Alarm veren birey kendini açık hedef haline getirerek tehlikeye atmaktadır. Scott Freeman, Jonn c. Herron, *Evrimsel Analiz*, Çev., Battal Çıplak, Hasan H. Başlı büyük, Süphan Karaytuğ, İslam Gündüz, Palme Yay., Ankara 2009, 450.

ertesi gün savaşabilmek için hayatta kalmaktaydı. Ancak ilk bakışta, Huxley'in doğaya bakış açısının bilimsel olmadığı anlaşılmaktadır...³⁷¹

Hayvanlarda var olan fedakârlıklar, Darwin'in temel bir paradoksudur. Evrimsel biyolojide karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri fedakârlığın açıklanamamasıdır. Fedakârlık, aktör bireyin bedel ödediği, alıcı bireyin ise yarar sağladığı durumları ifade etmek için kullanılır. Fedakârlık, başkaları uğruna çaba sarfetmeyi tanımlar. Bunun tersi bencilliktir./selfishness. Bu durumda alıcı kazanır aktör kaybeder. Kargaların yuvada ebeveynlerine yardımcı olmalarından bir insanın boğulan bir çocuğu kurtarmak için nehre atlamasına kadar geniş bir yelpazede yaygın olarak görülmektedir.³⁷²

Kendisi de bir Darwinist olan Yıldırım, bu kapsamda şunu ifade etmektedir. 19. yüzyılda bilim adamları çoğunlukla çalışma odalarında ya da laboratuvarlarda kapalı kaldıkları ve doğayı doğrudan tanıma yoluna gitmedikleri için canlıların salt savaşım içinde olduğu tezine kolayca kapılmıştır. Huxley çapında seçkin bir bilim adamı bile kendini bu yanılgıdan kurtaramamıştı. Oysa "Bireyler arasında dayanışmanın güçlü olduğu hayvan türlerinde gelişme çoğalma ve beslenme imkânlarının en üst düzeye çıktığı gözden kaçmayacak kadar açıktır. Doğayı sürekli bir savaş alanı saymak yanlıştır."³⁷³ Organizmaların ileri gelişmişlik düzeyinde dayanışma, dahası işbirliği diyeceğimiz davranışlar da sergilediğini gösteren güvenilir pek çok gözlem ortaya konmuştur.³⁷⁴

Revm³⁷⁵ edilmiş bir eda ile de olsa, bu değerlendirmeler hakikatin kendini kabul ettirdiğini göstermektedir.

2.3. İNSAN HAYATINDA ŞEFKAT

İnsan kelimesi "انسان" kökenine dayanır. İnsanlık türüne mensup olan, çokça ünsiyet kuran ve kendisi ile ünsiyet kurulan anlamındadır. İnsî olan, insana yakışır olan

³⁷¹ Cemal, Yıldırım, *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, 49.

³⁷² Scott, Freeman, Jonn c. Herron, *Evrimsel Analiz*, 447-448; Peter Gluckhman, Alan Beedle, Mark Hanson, *Evrimsel Tıbbın İlkeleri*, çev., Battal Çıplak, Oğuz Kerim Başkurt, Hilmi Uysal, Palme Yay., Ankara 2012, 237.

³⁷³ Cemal, Yıldırım, *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, 48, 49.

³⁷⁴ Cemal, Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İmge Yay., İstanbul 2104, 424; a. mlf., *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, 185.

³⁷⁵ Tecvîd ilmine ait bir ıstılahdır. Harekenin hafif bir sesle okunması anlamındadır. Bir başka ifade ile revm, harekeyi okurken sesin üçte ikisini gizleyip üçte brilik kadriyle yetinmektir. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esaskarı*, Emin Yay., Bursa 2014, 221.

demektir.³⁷⁶ İnsandan beklenen hususların en önemlisi sıcak ilgi ve alaka ile³⁷⁷ muhataplarına gönlünü, anlayışını, evini, mahallesini, ülkesini şefkatle açmak ve kendisine açılan kapılara şefkatle girmektir. İnsan neslinin birbiriyle uyumlu bir yaklaşımdan başka ayakta kalma şansları olmayacak bir şekilde yaratılmıştır. Yani insan cinsi birbirine dayanmadan edemez ve hayatın lazım olan şartlarını tek başına gerçekleştiremez.

Hiçbir varlık ontik/varlık paylaşımı olmadan diğer varlıkları anlama, bilme gücüne sahip değildir. Mesela insan, beden itibari ile toprağa,³⁷⁸ cisim olması itibari ile madenlere; beslenmesi, hayata gelme hayatta kalma ve hayata veda etme süreci ile bitkilerle benzerlik gösterir.³⁷⁹ Lezzet ve elem duyması itibari ile hayvanlara; aldatması doğru yoldan saptırması itibari ile şeytana; üflenmiş ruh³⁸⁰ nedeni ile fizik ötesi âlemlere; nûrânî ve rûhânî varlıklara itaat etmesi ile meleklerle benzeyen yönler taşımaktadır. Fert olarak insan, âlemde mevcut iyi ve kötü her ne varsa bunların hepsiyle ortak paydalara sahiptir.³⁸¹ Bu özellikler insanın varlıkları iyi ve kötü yönleri ile tanınmasına zarar ve fayda açısından davranışlarının mahiyetini bilmesine imkân vermektedir. Bu da insana destek olma ve karşı durma pozisyonu geliştirebilme imkânına, canlı cansız fizik ve metafizik tüm alanlarla ülfet kurabilme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bu ülfet, insan olmanın gereği mesut olmanın da mecburiyetidir. Hz. Peygamber “Mümin, ülfet eden ve kendisi ile ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilemeyen kimsede hayır yoktur”³⁸² sözüyle ülfetin ve ünsiyetin önemine işaret etmiştir. Ülfet ve ünsiyette lokomotif rol oynayan erdemlerin arasında şefkatin ağırlığı vardır.

İnsan yaratılmışlar manzumesinin taç beytidir. O gelecek diye kâinat, yeryüzü bir tablo gibi işlenmiş³⁸³ aruz gibi dizilmiş ve insanın sorumluluğuna, imarına³⁸⁴ ve şefkatine âmâde kılınmıştır.

³⁷⁶ İsfehânî, 104.

³⁷⁷ “Kendi evinizden başka evlere sıcak bir karşılama görmeden”...حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا” girmeyiniz,” 24. Nûr: 22.

³⁷⁸ 3. Âli İmrân: 59; 18. Kehf: 37; 22. Hac:5; 30. Rûm:20; 35. Fâtır: 11; 40. Gâfir: 67.

³⁷⁹ 71. Nûh: 17.

³⁸⁰ 15. Hicr: 29; 21. Enbiyâ: 91; 32. Secde: 9; 38. Sâd: 72; 66. Tahrîm: 12.

³⁸¹ Gürbüz Deniz, *Alem ve Varlık Boyutuyla İnsan*; DİB. Yay., Ankara 2015 28.

³⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 106.

³⁸³ Altuntaş, 161.

³⁸⁴ 11. Hûd: 61.

Bu nedenle kişinin şefkatle dolması ve şefkate doyması ehemmiyet arzeder. Şefkatin benimsenmesinde etkileyen ve etkilenen olma bakımından insanın kişiliği ve bu kişiliğin olgunlaştığı aile ilişkileri, nihâyetinde içtimâî hayatın farkında olmak gerekir. Kişinin ferdî, ailevî ve içtimâî olarak hayat alanları şefkatin tahammülü ve edasının gerçekleştiği alanlardır. Kişi bu alanlarda şefkati yüklenen ve yükleyen olarak her iki yönden rol almaktadır. Bazen fail, bazen de meful olarak konumlanır. Bütün süreçlerde tahammül ve eda olmakla beraber aile biraz daha şefkatin tahammül/yüklenme yönüyle toplum ise eda/yükleme yönüyle öne çıkar. Bu sebeplerle, şefkatin ferdî ailevî ve içtimâî fonksiyonuna yakından bakmak gerekir.

2.3.1. Ferdî Hayatta Şefkat

Fert; kişi, şahıs, insan, insanlardan her biri için kullanılan bir kelimedir. Ferdî hayat bir tamlama olup kişisel hayat anlamında kullanılmaktadır.³⁸⁵

İslâm ahlâkı, insanın yaratılışında var olan, hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat davranışları kontrol altına almak için hoşgörü ve şefkat ilkesini gerçekleştirecek bir denge kurmaya çalışır.³⁸⁶ İslâm ahlâk teorisyenleri ahlâkî yönelimlerin temeline bireyi yerleştirmekte, bireyden başlayan bu yönelim halka halka bütün toplumu kuşatmaktadır. Tek kişinin idaresi/tedbîru'l-mütevahhit, evin idaresi/tedbîru'l-menzîl ve şehrin idaresi/tedbîru'l-medîne şeklinde küçükten büyüğe doğru kendini inşa eden bir ahlâk öngörür. Tepeden yapılandırmacı değil mikro düzeyden makro düzeye doğru olgunlaşan bir seyir takip eder.³⁸⁷ Şefkat toplumuna ulaşmanın yolu da aynı şekilde şefkatli fertlerle mümkün olacaktır.

Her insan kendisine bir yurt arar. İnsan daima sıra özlemi içindedir, sevgiyi ve şefkati arar.”³⁸⁸ Fert sığınacağı şefkatli bir kucağa ihtiyaç duyar. Sığınmak insanın fıtratında vardır.³⁸⁹ Bu ihtiyacı güçlü olanlar güçlerine dayanarak bir ölçüde azaltabilirler. Zayıflar büsbütün sığınaksızdır. Sığınacak bir melce bulamazlarsa fırtınada alabora olmuş gemi konumuna düşüp dalgalar arasında kaybolabilirler. Şefkat ferdi boğulmaktan kurtaran bir liman gibidir.

³⁸⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 425.

³⁸⁶ Bekiryazıcı, Aydın, 137.

³⁸⁷ Şaban Ali Düzgün, “Değer Temelli Kişilik/Şahsiyet İnşası”, *Hız. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB. Yay., Ankara 2015, 25.

³⁸⁸ Sayar, *Ruh Hali*, 77.

³⁸⁹ 29. Ankebût: 65; 31. Lokmân: 32.

İnsanın eylemleri açısından şefkat, daha yukarda olanın aşağıda olana, güçlü olanın zayıfa, müstağni olanın muhtaca lutfu gibi değildir. Özünde insanın fitratına uygun olanı yapması, vicdanı ile barışık hâle gelmesi en başta kendine muhtaç olduğu şeyi vermek suretiyle öz nefesine şefkat etmesidir. Sığınma insanın fitrî bir özelliği olduğu gibi sığınak/liman olmanın da fitrî olduğu belirtilmektedir. Yapılan deneyler, yardımlaşma duygusunda genetik bir eğilim olduğunu göstermektedir.³⁹⁰ Bu açıdan bakıldığında, şefkat eylemi hem faile hem de mefule olumlu etkisi olan bir erdemdir. Şefkatle karşılaşmanın mutlu olduğu kadar şefkat gösteren de mutlu olur.³⁹¹ Nörobiyolojideki gelişmeler; başkalarını mutlu etmenin, bireyin kendi beyninde mutlulukla ilgili hormon ve enzimleri salgılattığını, başkaları hakkında kaygı hissetmenin insan olmanın ölçütü olduğunu göstermektedir.³⁹²

Çoğu zaman mutluluğumuzun tarafımıza yönelmiş sevgiyle mümkün olduğunu düşünürüz. İnsanlar bizi sevdiğinde çok mutlu olacağımızı düşleriz. Oysa en büyük değer ve mutluluk kaynağı, sevebilmektir. İnsanın sevgisini bir başkasına verebilmesi; ondan karşılık almayacağını bilse bile yine de onu sevmesi büyük bir değerdir.³⁹³ İyilik yapan kişi kendini mutlu ve güvende hisseder, İnsanlar arasında güven duygusu kendisinde ise yardımlaşma duygusu artar.”³⁹⁴ Böylece hem şefkatle muamele ettiği kesimler ve hem de kendisi saadeti yakalamış olur. Hayatını şefkatle yürütmeye en başta ferdin kendisi muhtaçtır.

Mutlu olmak için mutlu etmek gerekir. Mutsuz insanlar arasında mutluluk da olamaz. Bir insanın başka acılar yaşayan insanlara yardım etmesi onu, içinde bulunduğu sorunlardan uzaklaştırabilir. Amatör yardımseverlik evsizleri beslemek, çocukları ve hayvanları sevindirmek, anti depresan etkili sosyal faaliyetlerdir.³⁹⁵ Erdemler ve değerler olmaksızın gerçek anlamda mutluluğa ve huzura ulaşamaz. Bu yaklaşıma göre hayatın sürdürülebilir olması için yardımseverlik, diğerkâmlık, affedicilik, vefa, alçak gönüllük ve empatinin büyük önemi vardır.³⁹⁶ Şefkat duygusal olgunluğun son

³⁹⁰ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 264.

³⁹¹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 54.

³⁹² Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 24.

³⁹³ Sayar, *Ruh Hali*, 17.

³⁹⁴ Tarhan, *Makul Çözümler*, 53.

³⁹⁵ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, 59.

³⁹⁶ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2013, 59, 16.

ifadesidir. Kişi kendini anlamının en derin noktalarına ve zirvesine ancak şefkat sayesinde ulaşabilir.³⁹⁷ Şefkat göstermekle fert kendini gerçekleştirmiş olur.

İnsanlar arası iletişimin çeşitli öğeleri bulunmaktadır. Kaynak, alıcı, yansıma vb.³⁹⁸ Ders ortamında öğretmen kaynak, öğrenci alıcıdır. Cami ortamında vaiz kaynak, cemaat alıcıdır. Tebliğ görevini yürüten mübelliğ kaynak, muhatapları alıcıdır. Alıcılardan kaynağa dönen jestler mimikler, olumlu olumsuz tepkiler ise yansımadır. Bir öğretmeni, öğrettiklerinin öğrenci tarafından benimsenmesi ve bunun öğrenciyi başarıdan başarıya koşturması ne denli mutlu eder. Fert için şefkatle davranmak da bunun gibidir. Başı okşanan bir yetimin tatlı bakışları, önüne bir kâse su konan yavrunun suyu içerken gösterdiği manzara kadar insanı huzura gark eden ne olabilir? Hayırlı işlerden geri kalmayan, mahlûkata müşfik davranan kişiler halk arasında muteber bir yer edinir ve şahsiyeti yücelir.

Merhamet, şefkat ve duygusal empati kavramları birbirini tamamlayan temel duygulardandır. Bunlar insanda adeta müsekkkin etkisi yapar. Sinirli olduğumuz bir anda bu küme içindeki duygular harekete geçerse beynimiz mutluluk hormonu salgılamaya başlar. Fonksiyonel MR araştırmaları merhamet, şefkat, acıma gibi duygular hissedildiği anda beyinde ‘iç morfin’ denilen ‘endorfin’, ‘serotonin’ gibi mutluluk hormonlarının salgılandığı belirtilmiştir. Fonksiyonel MR deneylerinde dışarıdan birisi aletin içine giren kişiye kulaklıkla merhamet duygusunu harekete geçirecek hikâyeler anlatır. Bu hikâyeleri dinlediği esnada deneğin beyinde hangi bölgenin harekete geçtiğine bakıldığında beyin mutlulukla ilgili alanlarının aktive olduğu gözlenmiştir. Bu son bilgiler mutluluğu hedefleyen kişilerin şefkat duygusunu daha çok geliştirmeleri gerektiği tezini ortaya çıkarmıştır.³⁹⁹

Yapılan bir araştırmada tebessüm eden kişilerin yüz kaslarında kan akımının yavaşladığı tespit edilmiştir. Yüzün üst kısmından kulakla dudak arasından geçen kan, beyni etkiler. Yüz kasları kasılınca kan yavaşlar. Yavaşlayınca bu bölgedeki kan soğur. Soğumakla birlikte beyin sapının sıcaklığı azaldığından beyindeki sereton maddesinin miktarı artar. Gülümsemek, beyindeki kimyasal reaksiyonların tetiklenmesini sağladığı

³⁹⁷ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 62.

³⁹⁸ Doğan Güceloğlu, *İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1995, 72-78.

³⁹⁹ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 94.

için insanın mutlu olmasına yardım eder.⁴⁰⁰ Ferdin mutluluğu gülümsemekle, gülümsemek de şefkatle gerçekleşir.

İnsan için ‘nazarî’ ve ‘amelî’ olmak üzere iki türlü kuvvet vardır. İnsanın, Allah’ın emirlerine saygı göstermekle olgunluk derecesine ulaşması ‘nazarî kuvvet,’ halka şefkat hususunda olgun ve üstün bir seviyeye ulaşması da ‘amelî kuvvettir.’⁴⁰¹ Ruh cevheri, bu kuvvete her türlü hayrı ikram etmekle ulaşır. Maddi manevî her türlü nimeti ‘hayır’ kapsamında düşünmemize bir engel yoktur. “*Onların hayrına koşuyoruz*”⁴⁰² “*Sizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun*”⁴⁰³ âyetlerinde ‘hayr’ ile dinî ve dünyevî her türlü iyilik⁴⁰⁴ kastedilirken; “*Eğer bir hayır bırakırsa*”, “*İnsan hayrı sevmeye ise çok düşkündür.*” âyetlerinde de servet⁴⁰⁵ kastedilir. “*İman bakımından en olgununuz ahlâkı en güzel olanınızdır. Sizin en hayırlınız da hanımlarına hayırlı davrananınızdır.*”⁴⁰⁶ hadisinde de ‘hayr’ kelimesi iyi olmak ve güzel davranmak anlamındadır. Toparlayacak olursak, hayır sahibi olmak servet sahibi olmaktır. Şefkatli olmaktır. Rûhî, bedenî ve malî zenginlik olan ‘hayrı’, ‘hayr’ ile yani rıfk ile mahlûkata ikram etmek şefkattir. Bu şefkat sayesinde fert hayırlılardan yani en iyilerden olma vasfını kazanır.

Bu vasıfla insan, ‘Bir şeyden müstağni olma’ mertebesine ulaşmanın hazzını yaşar. ‘Bir şeyden müstağni olmak; bir şeyi elinde bulundurmamak suretiyle ihtiyaçtan kurtulmak; daha doğrusu varlığa muhtaç olmamaktır. ‘Bir şey ile müstağni olmak’ varlıkla ihtiyacını gidermek yani bir şeye sahip olmak suretiyle ihtiyacını gidermektir. Bir şey sebebi ile ihtiyacını gidermek, o şeye muhtaç olmayı gerektirir. Çünkü o şey elde edilmeden ihtiyaç giderilmiş olmaz. Meselâ servet ile zengin olmak o servete muhtaç olmayı gerektirir. İhtiyaç, ancak o şeyi elde ederek müstağni olduktan sonra kaybolur. Bir şeye muhtaç olmamak; o şeyi elde ettikten sonra ihtiyacı gidermekten daha üstündür.

Bir şeye ihtiyaç hissetmemek tam anlamıyla bir zenginliktir. Bu türlü zenginlik ise, Allah’ın sıfatıdır. Bir şeye muhtaç olup onu kazandıktan sonra zengin olmak ise

⁴⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 104.

⁴⁰¹ İbn Kesir, VII, 3610.

⁴⁰² 23. Mü’min: 56.

⁴⁰³ 3. Âl-i İmrân: 104.

⁴⁰⁴ Yazır, II, 1154.

⁴⁰⁵ İsfahânî, 364.

⁴⁰⁶ Tirmîzî, Menâkıb, 63; İbn Mâce, Nikâh, 50.

kulların sıfatıdır. Yüce Allah bir kuluna çok mal verince ona zenginlikten nasip vermiş demektir. Ona zekât vermeyi emredince Yüce Allah onu varlıkla zengin olma derecesinden daha yüksek bir makam olan varlıktan müstağni kalarak zengin olma derecesine yükseltmeyi murad etmiştir.⁴⁰⁷

Eğer insan yalnızca sahip olduğu şeylerden ibaretse onları yitirdiğinde kendini de yitirecek, kim olduğunu bilmeyecektir. Böylece yaşamı yanlış kurmanın sonucunda ortaya yenilmiş moralsiz, yıkık ve acınacak bir insan çıkar.⁴⁰⁸ Modern insan, mutluluğu sahip oldukları ile tanımladığı için mutluluğu asla yakalayamayacaktır. Zira sahip olma arzusuna nokta koymak mümkün değildir. “Dolayısıyla insan dünyanın bütün nimetlerini elde etse onu tatmin ve huzurlu etmeyecektir. Birşeyi elde ettiğinde başka bir şeyi isteyecektir.”⁴⁰⁹ Daha çok sahip olma daha çok koşturmaya daha çok koşturma daha çok yorulmaya sebep olacaktır.⁴¹⁰ Sahip olduklarından daha farklısını başkasında görünce eseflenecek mutlu olamayacaktır. Elindekilerle kendini tarif ettiğinden elindekilerin kaybolması korkusu onu mutsuz edecektir. Elindekileri kaybettiğinde kimliğini kaybetmiş gibi kendini bitmiş tükenmiş olarak vasfedecek, hiçbir zaman mutluluğu yakalayamayacaktır. Olmak kavramında ise sahip olunan şeylerin kaybedileceğinden doğan endişe ve korku yoktur. Olduğum gibiysem ve kişiliğim olmak tarafından belirleniyorsa kimse benden bunu alamaz ve kişiliğimin yıkılma tehlikesi de doğmaz⁴¹¹ düşüncesi ile rahat edecektir.

Veren el, alan el;⁴¹² tutan el, tutulan el, olmak üzere şefkat eyleminde iki el bulunmaktadır. Bu ellerden her ikisi de mutluluk duymaktadır. Şefkat gören ihtiyacına ulaşmakla mutlu olurken, şefkat gösteren verdiği muhtaç olmaktan bir nevi köle olmaktan kurtulup özgürlüğe kavuştuğu için mutlu olmaktadır. Bu mutluluk daha üstün bir mutluluktur. “*Veren el, alan elden hayırlıdır*”⁴¹³ hadisine bu açıdan da bakılmalıdır.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, VII, 3610.

⁴⁰⁸ From, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, 151.

⁴⁰⁹ Adem Dölek, *Aile Problemlerine Hz. Peygamber'den Çözümler*, Rağbet Yay., İstanbul 2012, 85.

⁴¹⁰ “...كَانَ لِأَيِّمٍ آدَمَ وَآدِيَانٍ مِنْ مَالٍ لَا يَتَغَيَّرُ ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيُثَوِّبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ ثَابَ...” Buhârî, Rikâk, 10; Tirmizî, Zühd, 27, Menâkıb, 64; İbn Mâce, Zühd, 27; Dârimî, Rikâk, 62.

⁴¹¹ From, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, 152.

⁴¹² Babanzâde, Ahmed Nâim, Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basım Evi, Ankara 1972, V, 182.

⁴¹³ Müslim, Zekât, 96.

İnsan tek başına yaşayamaz. Tek başına fazla değer de ifade etmez. Taş yolun ortasında kıymetsizdir ama binanın içinde bütünün bir parçası olarak kıymet kazanır.⁴¹⁴ Fert, topluma karışmak ve kaynaşmak zorundadır. Her fert sosyal bir örgüte katılmak için gelmiştir. Kur'ân ve sünnetle kendi iç örgütünü kurduktan sonra dış örgüte katılabilir.⁴¹⁵ Bu katılım ailede başlar. Komşular, akrabalar çalışma ortamları ve diğer insanlarla her geçen gün artan halkalarla devam eder. Bu artış yumuşak davranma ile yani şefkatle mümkündür.⁴¹⁶ Halkaları artırmak aynı zamanda Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirmektir. Yani Allah insan ilişkisini de inşa etmektir. Bu da insanı mutlu eden bir durumdur. Aksine davranmak, ilişkileri koparmak etrafına duvarlar örmektir. Geniş evrende özgür yaşamak varken kendi küçük dünyasına hapsolmaktır. Fert, etrafını çepeçevre kuşatan duvarları şefkat sayesinde yıkabilir.

Şefkatin ferdin sağlığıyla da yakın ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Olumlu psikolojik duygular, iç salgı bezlerini ve bağışıklık sistemini birbirine bağlayan nöral yolları aktive ederek fizyolojik mekanizmayı olumlu yönde etkilerken; kızgınlık gibi olumsuz duygular sempatik sinir sisteminin uyanmasına neden olur. Bu durum strese setresin de bağışıklık sisteminin zayıflamasına, o da enfeksiyon ve kalp krizi riskinin artmasına yol açmaktadır.⁴¹⁷ Bu değerlendirme, şefkatin ferdin hayat sağlığı açısından önemini göstermektedir.

Konuyla ilgili olarak üniversite öğrencileri üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada denekler, ebeveynlerinin 'sevgi dolu ve şefkatli' olup olmadıklarına bakılarak iki gruba ayrılmış ve gruplar otuz beş yıl izlenmiş, anne babalarını "müşfik ve sevecen" diye tanımlayan katılımcılarla, 'şefkat ve sevgiden yoksun' büyüdüğünü belirten kişilerin arasındaki farklar ortaya konmuştur. Buna göre otuz beş yıllık süreçte ikinci gruptakilerin gergin ve stresli bir hayat sürmekten kaynaklanan kalp şeker ve tansiyon hastalıklarına daha çok yakalandıkları gözlenmiştir. Birinci gruptakilerin psikosomatik⁴¹⁸ hastalıklar geçirme oranının diğerlerine nazaran daha az olması da

⁴¹⁴ Tarhan, *Mesnevî Terapi*, 27.

⁴¹⁵ Nuri Pakdil, *Biat II*, Edebiyat Dergisi Yay., Ankara 2014, 164.

⁴¹⁶ "O zaman, Allah'tan bir rahmet sebebiyle onlara yumuşak davrandın. Ve eğer sen, kaba, katı yürekli olsaydın, mutlaka senin etrafından dağılırlardı." 3. Âl-i İmrân: 159.

⁴¹⁷ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 2007, 84.

⁴¹⁸ Psikosomatik Hastalıklar: Psikolojik kökenli olan fiziksel hastalıklara verilen genel addır. Yunancada ruh anlamına gelen "psyche" ile beden anlamına gelen "soma" kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Psikolojik sıkıntılar ve duygular özellikle içe dönük insanlarda vücudu etkilemeye başlar. Kişi davranışlarını ve hareketlerini kısmen kontrol edemez ve erken yaşta saçlarda beyazlama, ekzema gibi hastalıklar görülebilir. Mide ya da karın

dikkat çekmiştir. Dolayısıyla şefkat, ferdin ruh sağlığı yanında beden sağlığına da ciddi faydalar sağlayan bir duygudur.

Ferdin kişisel gelişiminin doğru yönde ilerlemesi açısından şefkat önem arzeder. Şefkat çekilir yerini şiddet alırsa ferdin üretkenliği ve çalışkanlığı yok olur. Dışarıya içinde olandan farklı şeyler yansıtır. Hile ve aldatmaya yönelir. Böylece toplumun ve medenileşmenin temelini teşkil eden insanlığın anlamı bozulur. Çünkü şefkat görmemiş insan başkasının korumasına muhtaç bir hâle gelir. Kendini ve evini koruma ve savunma iradesi kaybolur. Güzel ahlâka ve eylemlere sahip olmaya yönelemez. Böyle fertlerden oluşan toplumlar da başkalarının boyunduruğu altına girerler. Fertler, şefkatsizlik nedeni ile kendilerini ailelerini ve hâliyle toplumlarını sevk ve idare etme melekesi kazanamazlar.⁴¹⁹

2.3.2. Aile Hayatında Şefkat

Aile, ‘evlilik ve kan bağına bağlı olup aynı çatı altında yaşayanlar’, ‘ana baba ve çocuklar’, ‘ev halkı’, ‘aynı soydan meydana gelenler topluluğu’,⁴²⁰ ‘aynı gayeye yönelenler topluluğu’ ve ‘en yakın akraba topluluğu’⁴²¹ olarak tarif edilmiştir.

‘Aile Hayatında Şefkat’ başlığı altında aynı çatı altında toplanan aile bireylerinin hayatında şefkatin rolünü; aile bireylerinin, özellikle de çocukların şefkati benimsemeleri açısından da ailenin rolünü ele almayı amaçlamaktayız.

Hangi yaşta olursa olsun, bir aileye mensup olmak, insanın mutlaka karşılanması gereken bir ihtiyacdır. İnsan ancak bir aile yuvasında huzur bulma ve sosyal bir varlık olma özelliğini kazanıp sürdürme imkânını elde edebilir.⁴²²

Aile toplumun temelini oluşturmaktadır. O bakımdan dünyada her ülke mümkün olduğunca aile bütünlüğünü korumaya gayret eder.⁴²³ Bütünlük sağlam bir zemin üzerinde korunabilir. Bu zemini oluşturan unsurlardan birisi de şefkattir. Şefkat, aileyi

ağrıları, yorgunluk, halsizlik ayrıca ciltte sindirim sisteminde ve iç organlarda bazı rahatsızlıklar görülebilir. Çocuklar da ve genç kızlarda görülme olasılığı yüksektir üzüntü dışı vuramama ve duygularını içine atma durumunda kişinin psikolojik olarak vücudunda ağrılar hissetmesi gibi belirtileri vardır çocukluk döneminde yaşanan olumsuz durumların sonradan ortaya çıkması şeklinde başlar ve nedenleri arasında iç sıkıntının bedenle özdeşleştirilmesi de yer almaktadır. Psikosomatik, Erişim Tarihi: 19.03.2017, www.wikipedia.org; Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 94.

⁴¹⁹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev., Halil Kendir, İmaj, Yay., Ankara 2004, II, 793.

⁴²⁰ Fidan vd, *Örnekleri ile TürkçeSözlük*, I, 59.

⁴²¹ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 28.

⁴²² 30. Rûm: 21.

⁴²³ Er, 197.

bir arada tutmanın yanında, fertlerin şefkati özümsemeleri, katıldıkları diğer sosyal yapılarda mutlu olmaları ve mutluluk kaynağı olmaları açısından önem arz etmektedir.

Kur'ân'ı Kerîm'de *“Sakinete eresiniz diye size kendi cinsinizden eşler yaratıp da aranızda meveddet ve rahmet meydana getirmesi Allah'ın varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen bir kavim için ders alınacak çok şey vardır”*⁴²⁴ buyurulmaktadır. Ailenin temelinde rahmet ve meveddet duygusunun yer alması neticesinde sekinete, huzura ve dinginliğe ulaşılabilir. Burada dikkat çeken husus ‘rahmet/şefkat’, ‘meveddet/sevgi’ kelimelerinin Allah'ın Rahman, Rahîm ve Vedûd sıfatları ile aynı kökten türemiş olmalarıdır. Dolayısıyla insanlık dünyasında ailenin, sevgi ve şefkatin temel tecelli alanı olduğunu söyleyebiliriz. İlâhî rahmet ve adâletin gölgesi önce aile üzerine düşmekte burada filizlenip gelişmektedir.

Rahmet ve meveddet duyguları önce karı kocayı birbirine bağlamakta, bu sayede ülfet ve şefkat bütün görkemiyle yaşanmakta, oradan da ailenin diğer bireylerine taşmaktadır. Aile bireyleri olarak bizler; karı-koca, ebeveyn-çocuk ve kardeşler arası olmak üzere üç farklı ilişki biçimi içinde yaşar, böylece sosyalleşir ve kişiliğimizi şekillendiririz. Buna geniş aile yapılarında; dede-torun, hala/amca- yeğen vb. ilişkiler de ilave edilebilir.⁴²⁵

Eşler, biri diğerini şefkatle tamamlayan bütünün parçalarıdır. Kur'ân'da ve hadislerde karı-koca ilişkilerinde elbise⁴²⁶ benzetmesi yapılmıştır. Elbise; insanı korur, setreder, güzel gösterir, sıcak tutar, incitmeden çepeçevre sarmalar. Zevc ve zevce kelimesi de sözlükte ayakkabı, terlik ve mest gibi biri diğerini ile anlam kazanan çift giysiler için kullanılır.⁴²⁷ Dolayısıyla, eşler, biri diğerini koruyan, güzel gösteren, şefkatle çepeçevre kuşatan bir elbise ve biri diğerini uyumla tamamlayıp aynı amaca yürüyen çift/zevc olmadan evlilik, evlilik olmadan aile, aile olmadan toplum oluşamaz.

Aile kurumu, bireyler için en başta da çocuklar için alternatifi; yanlış koşullandığı taktirde de telafisi olmayan bir kurumdur. Çünkü uygun koşullarda büyüyen çocukların gerek zihinsel gelişimleri açısından, gerekse biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimleri açısından potansiyelleri en üst düzeyde ortaya çıkmaktadır. Çocuğun kendi kendini

⁴²⁴ 30. Rum: 21.

⁴²⁵ Kemal Sayar, Feyza Bağlan, *Koruyucu Psikoloji Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*, Timaş Yay., İstanbul 2014, 43.

⁴²⁶ “Kadınlarınız sizin için bir elbise, siz de onlar için birer elbisesisiniz.”2. Bakara: 187.

⁴²⁷ Isfahânî, 464.

yöneten, özgüveni gelişmiş, benlik saygısı yüksek ve mutlu bir birey olarak yetişmesi büyük ölçüde ona sağlanan fırsatlara ve anne baba tutumuna bağlıdır.⁴²⁸ İnsanın çocukluk yıllarında beyinde yazılan hayat senaryoları vardır. Bu senaryolarda aktörler anne baba ve kardeşlerdir.⁴²⁹ Çocuk bu aktörlerin rengine bürünür. Yaşamın erken dönemlerinde kurulan ilişkilerde her şey yolunda gittiğinde kişi içsel bir kontrol hissederek kendi duygu ve düşüncelerini rahatlıkla düzenleyebilir.⁴³⁰ “Annesi babası tarafından sevilmiş, ihtiyaçları zamanında giderilmiş ve psikoloji dilinde konuşursak ‘güvenli bağlanma’ geliştirmiş çocuklar ileriki hayatlarında daha affedici olmaktadır.”⁴³¹

Ailenin sevgisi ve ilgisini almış bireyler, sağlıklı beslenmenin önemli bir tarafını tamamlamış etraftan gelecek olumsuzluklara/mikroplara karşı muhkem bir bağışıklık sistemine kavuşmuş bireylerdir. İstismar, yoksulluk, boşanma ve benzeri risk faktörleriyle iç içe olmalarına rağmen gelişimlerine sağlıklı bir şekilde devam edebilmiş insanların aileleri araştırılmış, bu ailelerin, aile içi ilişkilerde sevgiye dayalı, hoşgörülü, destekleyici, yakın akrabaları ile ilişkilerinin de sağlam ve sağlıklı olduğu tespit edilmiştir.⁴³²

“Aile içi iletişimde etkili olan temel değerlerin başında sevgi gelir. Sevgisiz bireyler sağlıklı aileler kuramazlar. O sebeple aile kurumunun temel gıdası karşılıksız sevgi olmalıdır. Ailenin kurulması kadar sürdürülmesi, huzurlu ve mutlu bir hayatın yakalanabilmesi ve sağlıklı çocukların yetiştirilebilmesi için ailenin sevgi gök kuşağı ile sarmalanması, gerekir.⁴³³ Bebek ilk ilişkisini annesi ile kurar, annesinin kendisini anlamasını ister. Eğer bir insan çocukluk döneminde çok yoğun bir şekilde anlaşılma sıkıntısı duyarsa, ilerleyen yıllarda da ciddi ilişki zorlukları yaşar.”⁴³⁴

İnsanın maddî beslenmesinin yanında ihmal edilmemesi gereken en tabii gıdası sevgi ve ilgidir. Himâye olma, sığınma ve barınmadır. Birilerini sevmeden, birileri tarafından sevilmeden yaşamak olmayacak şeydir. Zira sevgisiz hayat, taşınması zor bir

⁴²⁸ Fatma Gül Cihrinlioğlu, *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı Okul Öncesi Dönem*, Nobel Yay., Ankara 2010, 155-156.

⁴²⁹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 224.

⁴³⁰ Sayar, *Merhamet*, 56.

⁴³¹ Sayar, *Merhamet*, 63.

⁴³² Bağlan, Sayar, *Koruyucu Psikoloji Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*, 29-33.

⁴³³ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2012, 91.

⁴³⁴ Sayar, *Ruh Hali*, 32.

yük gibidir. Froma göre sevgi, davranışlara yön veren en güçlü motivedir.⁴³⁵ İnsanın biyolojik varlığını sürdürebilmesi için hiç şüphesiz yiyip içmesi gerekir. Ancak sağlık, huzur ve mutluluk, hatta başarının en önemli güvencesi duygusal ve düşünsel doyuma bağlıdır.⁴³⁶

Çocuk, ailede anneden emdiği süt ile bedenlen; şefkat yudumlamak suretiyle de ruhen gelişimini sürdürür. Beslenmeyi yalnız biyolojik açıdan ele alanlar, toplumda obez dünya kültürüne hizmet etmekten başka bir katkı sağlamıyorlar. Oysa çocuklar başta olmak üzere bütün aile bireylerinin duygusal yönden, kişilik ve karakter açısından beslenmesi çok daha önceliklidir.⁴³⁷

Ailede yeterli sevgi göremeyen çocuk kendini dışlanmış ve istenmeyen bir birey olarak algılar. Kendini değersiz bir insan olarak görmeye başlar ve güvensizlik duyguları gelişir.⁴³⁸ Aile şefkatinden mahrum kalmış çocuklar, kendi değerlerini ve anlamlarını yitirirler. ‘Anne babanın sevgisine layık değilsen bu dünyada hiçbir şeye layık değilsin.’ fikrini geliştirebilirler.⁴³⁹ Yüzünüzde korku veya gerginlik varsa çocuk da bunu hissedecek, öte yandan siz rahat ve huzurlu olursanız çocuğunuz da öyle olacaktır.⁴⁴⁰ Depresif olan annelerin bebeklerine bakıldığında bu bebeklerin annelerinin mutsuzluğunu aldıkları, düşük enerji düzeyinde gergin ve kızgın oldukları gözlenmiştir.⁴⁴¹

Bir bebeği hayata bağlayan kişi annesidir. Bebekle anne arasında ruhsal bir bağ vardır. Annesinin kokusu bile bir çocuk için güven kaynağıdır. Çocuk annesine yakinken kendini güvende hisseder. Şefkatli yumuşak bir anne kadar çocuğu rahatlatan bir şey yoktur.⁴⁴²

Hayata gözünü açan insan yavrusu, etrafında güvenli ve rahat bir dünyanın mevcut olduğu hissini yaşadığı ölçüde ruhen gelişip olgunlaşmaya doğru ilerler. Anne ile çocuk arasındaki hissi ilişkilerin canlılığı, fitrî bir duygu olan anne sevgisi ve şefkati, çocuğun rûhî melekelerinin sağlıklı gelişmesinde temel etkindir. Modern ilmi araştırmalar, bu sevgiden mahrum olarak büyüyen çocuklarda sağlam ve güçlü bir

⁴³⁵ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, 43.

⁴³⁶ Yaman, Ertuğrul, 95.

⁴³⁷ Yaman, Ertuğrul, 100.

⁴³⁸ Cirhinlioğlu, 155-156.

⁴³⁹ Bağlan, Sayar, 62.

⁴⁴⁰ Bağlan, Sayar, 86.

⁴⁴¹ Bağlan, Sayar, 84.

⁴⁴² Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, 55.

kişilik yapısının gelişmesinin ve temel güven duygusunun yerleşmesinin hemen hemen imkânsız olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁴³ Eğer bir çocuk, küçük yaşlardan itibaren annesine psikolojik anlamda ulaşamıyor, ondan sevgi ve şefkat göremiyorsa; ileride kendine zarar verici davranışlar sergilemek dâhil olmak üzere çeşitli ruhsal sorunlar için ciddi bir risk altına girmiş demektir.⁴⁴⁴

Sıcak bir aile ortamından mahrum olan çocukların suça meyilli olacağı ifade edilir. Yapılan araştırmalar bu düşünceyi desteklemektedir. Kötü muameleyle karşılaşan çocukların, ortamları değiştirilince başarı düzeylerinin arttığı izlenmiştir. Hükümlü gençler üzerinde yapılan bir araştırmada; suçluların %22'sinin dağılmış ailelerden geldiği, %48'inin de çeşitli nedenlerle anne babasından ayrı kaldıkları belirlenmiştir.⁴⁴⁵

Birçok acımasız, katil ve serserinin hayat hikâyeleri şefkatsiz bir ortamda büyüdüklerini söylemektedir.⁴⁴⁶ Eğer birey, çocukluk yıllarında zâlimce davranışlar gösteren bir aile ortamında gelişmiş/gelişmemiş ise ileri erişkinlik yıllarında hayvanlara eziyet edebilmekte, özellikle kendi yakın çevresine eşine ve çocuklarına karşı sonra da yakın akrabalarına karşı ve en sonunda da toplumun diğer fertlerine karşı zâlimce davranmaktadır. Erken dönemlerde arkadaşına ait bir oyuncağı, komşunun camını, bahçesindeki ağacı kıran bir çocuk, olgunluk döneminde de devlete ait bir aracı yakmaktan, kamu mallarına zarar vermekten büyük zevk duymaktadır.⁴⁴⁷

Doğuştan saf ve temiz olan çocuk iyiye yönlendirilirse iyi, kötüye yönlendirilirse kötü olacaktır. Dostluk, kardeşlik, merhamet ve yardımlaşma gibi çoğu duygular bu çerçevede açılım ve gelişim göstermektedir. Elbette bunlar potansiyel olarak insanın fıtratında mevcuttur.⁴⁴⁸ Fakat fıtratıta var olması yeterli değildir. Var olanın işlenmesi beslenmesi, etrafını saran kötü duyguların çapa yapılarak temizlenmesi gerekmektedir.⁴⁴⁹

İnsanın fıtratında şefkat, çekirdek/tohum gibidir. Çekirdeğin kemali, uygun bir ortam bularak, orada ağaç olması ve meyve vermesidir. Benzer bir şekilde insanın kemâli de uygun ortam bularak orada insanî-derûnî yücelikleri gerçekleştirmesine vesile

⁴⁴³ Hayati, Hökelekli, “Çocuk,” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1997, VIII, 356.

⁴⁴⁴ Bağlan, Sayar, 254.

⁴⁴⁵ Bilgili, 135; Tarhan, *Makul Çözümler*, 137

⁴⁴⁶ Hökelekli, *İnsanî Değerler*, 199, 200.

⁴⁴⁷ Mücteba Uğur, “Bir Duygu Olarak Merhametten Bir Eylem Olarak Merhamete”, *Hız. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2011, 91, 92.

⁴⁴⁸ Bilgili, 69.

⁴⁴⁹ Yaman, Ertuğrul, 95.

olmaktadır.⁴⁵⁰ Diğer Ahlâkî erdemlerde olduğu gibi şefkat açısından da durum böyledir. Uygun bir aile ortamı, şefkat duygularının kök salması ve meyve verecek olgunluğa ulaşması açısından hava gibi su gibi toprak gibi güneş gibi önemlidir.

Dayanışma ve paylaşma bilincinin kazandırıldığı ilk yer olması hasebiyle ailede anne baba tutumları önemli bir yere sahiptir. Fert, sorumluluk sahibi olmayı başkalarını düşünmeyi, paylaşmayı, ihtiyaç sahiplerine vermeyi ailede öğrenir.⁴⁵¹ Aile ortamında şefkat görmeyen birey, şefkatin ne olduğunu öğrenemez. Görerek duyarak ve hissederek şefkat eğitiminden geçen çocuğun, vicdanî zekâsı da gelişecektir. “Vicdanî zekâ, bir bakıma kişinin iç sesini dinleyebilmesi iç ve dış sorumluluklarının farkına varabilmesidir.”⁴⁵²

Aile, ilk sosyal ortam olarak; çocuğun renginin, kokusunun, tadının oluşumunda en etkili alandır. Kumaşın boyaya batırıldığı ilk kazan gibidir. İlk kazanda kumaş boyayı liflerine kadar çeker. İlk boya bu nedenle önemlidir. Çocuk da şefkat boyası ile boyanmalı şefkate bürünmelidir. Ailede alınan bu boya daha sonra örgün ve yaygın eğitim ortamlarıyla, ailenin yönlendirmesi sonucu yeni aktörlerin rol model olarak benimsenmesinin sağlanmasıyla, daha da koyulaşarak sürdürülebilir bir kıvama ulaşır. Şefkat boyası ile dolu kazandan mahrum olan ya da şiddet ortamında yetişen bir birey de hücrelerine kadar şiddetle dolacak yürüyen bir şiddet ve nereye çarpacağı belli olmayan serseri bir mayına dönüşecektir. Daha sonra karşılaşacağı terbiye ortamları çoğu kere yüzeysel bir boya olarak makyajdan öteye geçemeyecektir. “Hayatın ilk yıllarında öğrenilen duygusal empatinin, sonradan gelişerek zihinsel ve soyut empatiye çevrilmesi çok kolay olur.”⁴⁵³ Yetişkinlikte görülen bazı davranışlar çocukluktaki izlenimlerin bir yansımasıdır. Bu sebeple küçüklükte oluşan şahsiyet ve karakterin daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğraması son derece güçtür.⁴⁵⁴ Anne babasının yanında, belirli bir kültürde yetişmiş bir çocuk alınıp okulda farklı bir kültürle hemen değiştirilemez. İstanbul’un su tesisatını yeniden değiştirmek ne kadar zor ve zaman

⁴⁵⁰ Görgün vd, 9.

⁴⁵¹ Ayten, *Empati ve Din Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 186.

⁴⁵² Tarhan, *Mesnevî Terapi*, 35.

⁴⁵³ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 102.

⁴⁵⁴ Bilgili, 70.

gerektiriyorsa insanın beyinde oluşmuş kalıcı networkları hemen değiştirmek de o kadar zordur ve zaman gerektirir.⁴⁵⁵

Aile denince fertlerin buluştuğu fizikî mekân/ev/hane/mesken önemlidir. Küresel çağ bir hız çağıdır. Benlikler hızla hareket ediyor ve değişiyor. Yine de insan sürekliliği olan istikrarlı bir yer, bir dayanak, bir yuva, bir kök bulma ihtiyacındadır. Ev kimliklerin üzerine inşa edildiği sağlam zemindir. Bir evi olmak aynı zamanda bir hikâyesi olmak demektir. Ev, maddî bir şeydir lakin ferdin duygular elde etmesinde ve hükümler vermesinde etkisi olabilmektedir.⁴⁵⁶ "Şu üç şey Âdemoğlunun saadetindendir; salih bir hanım, geniş ev, rahat binek."⁴⁵⁷ hadisinde evin önemine işaret edilmiş ve yine hadislerde evden huzur bulunan yer mânâsında "mesken" tabiri kullanılmıştır.⁴⁵⁸

Usre/أسرة, Arapça bir kelimedir aslen korunaklı zırh mânâsına gelir.⁴⁵⁹ Aile korunaklı bir zırh gibi maddî manevî bakımdan dış dünyadan gelecek olumsuzluklara karşı aile bireylerini koruma özelliğinden dolayı bu ismi almıştır.⁴⁶⁰ Hayat insan için iniş ve çıkışlarla, acı ve tatlı günlerle doludur. Kişi her an olumsuz bir akıbetle yüzyüze kalabilir. Hastalık, başarısızlık, borç, suç işleme vb. istenmedik bu durumlar kişiyi tedirgin eder, kaygılandırır. Kaygılar giderek derinleşen hüzne ve yalnızlığa dönüşebilir. Bu durum kişiyi daha tehlikeli sonuçlara da götürebilir. Böyle bir ortamda aile güçlü bir barınak ve sığınaktır. Ailenin sıcak yaklaşımı şefkatle kucaklaması olumsuzluk yaşayan bireyi yeniden hayata bağlanmada ciddi etki oluşturur.

Aile bir servettir. Bu servet aynı zamanda fren mekanizması da görmektedir. Herhangi bir eyleme yürümeden önce kişi ailesini düşünerek hareket eder. Kişinin düşüneceği bir ailesi de yoksa kaybedecek bir şeyleri olmayanlar kategorisine düştüğü için daha acımasız olabilir. Hem kendilerine hem içinde yaşadıkları topluma zarar verebilir. Kendi hayatında olmayan güzelliğin başkalarının hayatında olmasını çekemeyip yok etmeye kalkışabilir. Kendi hayatlarında olmayan bir özenin bir çiçekte olmasına dahi tahammül edemeyip özenle ekilmiş laleleri hınçla koparabilir.⁴⁶¹ Buna karşılık aile ilişkileri güçlü bir evlat, yaşlı birini görse kendi anne babasını düşünerek

⁴⁵⁵ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 57.

⁴⁵⁶ Nurettin Topçu, *Sosyoloji*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, 11.

⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 55.

⁴⁵⁸ Buhârî, *Tevhîd*, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII; 72, III, 55, XXIV; 86.

⁴⁵⁹ Mustafa, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, I, 17.

⁴⁶⁰ Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Bünyamin Erul, Huriye Martı, Mahmut Demir, *Hadislerle İslâm, Hadislerin Hadislerle Yorumu*, DİB. Yay., Ankara 2014. IV, 31.

⁴⁶¹ Sayar, *Merhamet*, 137.

daha bir şefkate yönelir. Sahipsiz olan bir yavruyu, yavrusu olan anne baba, olmayanlardan daha iyi anlayacaktır. Birey şefkat sermayesini ilk önce ve en kalıcı şekilde ailesinden temin eder. Bu sermaye hiçbir maddî sermaye ile kıyaslanamayacak kadar önemlidir. Harcadıkça artan bir zenginliktir.

İnsan, yetişme sürecinde sadece eşyayı/nesneleri değil aynı zaman da neyin nasıl yapılacağını da öğrenir. Eşya bilgisi ile eşya ile muamele/tavır bilgisi birbirinden farklıdır. Birincisine şeylerin/nesnelerin bilgisi ikincisine yol ve yordam bilgisi denir. Yol ve yordam bilgisi, esas itibari ile insanın kitaplardan elde edebileceği bir bilgi değildir. Hâl ile hallenmektir. Yol ve yordamı, bunu uygulayanları müşahade ederek ve uygulamaya iştirak ederek öğrenir. Çocuk yol ve yordamı, dili -belirli şartlarda hangi sesleri çıkaracağını ve bu sesler vasıtasıyla içinden geçen şeyleri hemcinslerine nasıl ileteceğini- öğrendiği gibi öğrenir.⁴⁶²

Ebeveynin aile nafakasını temin etme çabası şefkatin bir yansımasıdır. Fakat nafaka içerisinde yer alması gereken kalemlerden biri de bizzat şefkat olmalıdır. Hâl böyle iken yaşadığımız çağda aile bireylerinin en başta da yaşlılarımızın ve çocuklarımızın şefkat besinini yeterli derecede aldığını söyleyebilir miyiz? Ailede şefkatin zayıflaması, kadın koruma evlerinin, yetimhanelerin artmasına; huzur evlerinin çoğalmasına; sokak çocuklarının yaygınlaşmasına; suç oranlarının yükselmesine, hâliyle toplumun yükünün artmasına sebep olmaktadır.

Giderek artan boşanmalarla aileler parçalanıyor. Hızlı bir hayat temposu içerisinde anne babalar kendi iş yoğunluklarından aile içi ilişkilere yeterince zaman ayıramıyor. Haz ve eğlence kültürünün baskın bir hâl alması da kalan zamanı istila ediyor. Hâliyle çocuklar şefkatle okşayan bir ele, sevgi ile bakan gözlere ve iyi telkinler yapan büyüklere kavuşamıyorlar. Kendi yalnızlıklarıyla ve ıstıraplarıyla baş başa kalıyorlar. Sonuçta hayatın sertliklerine ve kötülüklerine karşı kayıtsız ve duygusuz bir hâle geliyorlar.⁴⁶³

Yaşadığımız çağda aile ilişkileri zayıf, akraba ilişkileri kopuk, komşuluk ilişkileri yok denecek düzeyde. Çocuklar anne sıcaklığından; dede nine şefkatinden mahrum, amca dayı kalkanından yoksun ve akranlarıyla beraber olmaktan uzak bir atmosferde yetişiyor. Anne ve babanın her ikisinin çalışması, ailelerin giderek daralması, akraba

⁴⁶² Görgün, vd., 27.

⁴⁶³ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 61.

ilişkilerinin sanal iletişimin etkisine girmesi aile bireylerini yalnızlaştırıyor. Aile fertleri birlikte olurken dahi ayrı gibiler. Çocuk evde örümcek denilen araçla ağ içerisinde, sokakta çanta şeklinde yapılmış kutucuklarda ebeveynin elinde taşıdığı eşya konumunda; arabada arka tarafta kendine ait koltuğa kilitli halde, annesi ile birlikte olduğu sınırlı zamanlarda dahi anne kokusundan baba dokunuşundan mahrum olarak büyü(yeme)mektedir.

Günümüzün iş hayatında kadının aktif olarak yer almasıyla birlikte çocukla olan ilişkinin azalması annenin şefkat ve merhamet elinin çocuğun üzerinden kalkması, bir başka ifadeyle çocuğu yoğuran annenin şefkat elinin aktivitesini kaybetmesi hâli, toplumun öfke toplumuna dönüşmesinde belli ölçüde etkisinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu da bir ihmaldir ve ihmal pasif şiddet anlamına gelir. Bu da insanın psikolojisi üzerinde olumsuz etki bırakmaktadır.⁴⁶⁴ Anne dokunuşundan mahrum kalan çocuk şefkat besinini nasıl alacak? Dokunuş, akımı sağlayan hatlar gibidir. Modern yaklaşımlar, tüketim, reklâm, çalışma zorunluluğu, kreş, bakım evi, vb. makaslarla çocukla anne arasındaki akımı kesmiştir. Daha sonraki dönemlerde de diğer eğitim kurumlarının araya girmesi normalin üstünde bir koşuşturma, gündüz okul, gece etüt, hafta sonu hafta içi dershane, kurs televizyon internet, tebliğ, makale, tez, proje... Günümüzde ailenin durumu, fertlerinin birbirine dokunamadığı sevgi, ilgi ve şefkat hislerini aktaramadığı bir hâle doğru koşar adım gitmektedir.

Asrımızda çocukların eğitimi kendilerine dünyada bir yer açma, bireysel statü ve başarı elde etme gibi konular etrafında şekilleniyor. Bu da benmerkezci, kendine sevdalı, sosyal rütbeyi önemseyen gençlerin yetişmesine zemin hazırlıyor. Oysa çocuklarımıza şefkat merhamet ve yarenlik gibi erdemleri öğretmeliyiz.⁴⁶⁵ Erdem, hayatlarımızda dirilmeli. Erdemi yitirmekle inanırlığımızın reel dokusunu zedeliyoruz. Maddî güç karşısında büyülenmeden, dizlerimizin bağı çözülmeden ve dilimiz dolanmadan durabilmemiz gerekir. Bunun için çocuklarımızı alçak gönüllülüğün erdemleriyle büyütmeliyiz. Onlara başkalarının sırtına basarak yükselmenin yanlışlığını anlatmalıyız. Düşeni kaldırmanın ezilenle saf tutmanın zâlimliğe başkaldırmanın insanlığın şanından olduğunu söylemeliyiz.⁴⁶⁶ Babanın evladına kazandıracağı en büyük

⁴⁶⁴ Köse, Saffet, 196.

⁴⁶⁵ Sayar, *Merhamet*, 79.

⁴⁶⁶ Sayar, *Merhamet*, 131.

zenginlik de budur. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. *“Hiçbir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha büyük bir miras bırakmış olamaz.”*⁴⁶⁷

Günümüzde olanca maddî ilerlemeye rağmen insanlar önceki nesiller kadar mutlu değil. Özgürlük var, bağlılık yok, haklar var diğerkâmlık yok, refah var amaç yok, insan hamurunun bu güzelliklerle yoğrulacağı pişip olgunlaşacağı bir mekâna ihtiyacı vardır. O mekân ailedir.⁴⁶⁸ Ne yazık ki bireyi hem toplum hem de aile içi bağlardan kurtararak ona siyasi, ekonomik ve kişisel alanlarda hürriyet sağlamayı güden individüalizm/bireycilik akımı ve bu akımın Batıya olan hâkimiyeti aile kurumunu yıpratmıştır.⁴⁶⁹

Allah insana, aile yuvası kurmasını emretmiş, huzurun ancak bu suretle elde edilebileceğine belirtmiş,⁴⁷⁰ Aynı kapsamda Hz. Peygamber de *“Evlenmek benim sünnetimdir. Her kim benim sünnetimle amel etmezse benden değildir. Evleniniz, zira ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm”*⁴⁷¹ buyurmuştur. Aileyi koruma uğrunda ölen kişiyi şehit mertebesine yükseltmiştir.⁴⁷²

Aile binasının sağlam bir şekilde tesis edilip tahkim edilmesi maddeten ve manen ayakta tutulması ihmal edilemez önemdedir. Bu mânâda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah yolunda (cihad edilmesi için) sarf ettiğin para, köle azad etmek için harcadığın para, fakire sadaka olarak verdiğin para ve bir de aile fertlerinin ihtiyaçları için harcadığın para var ya! İşte bunların içinde sana en çok sevap kazandıracak olanı, ailen için harcadığın paradır.”*⁴⁷³ Hadiste aileye gelmeden önce sayılanlar sosyal sorumluluklardır. Aile ayakta kalmadan içtimâî yapı ayakta kalmaz. Sağlam fertler sağlam aileleri, sağlam aileler de sağlıklı toplulukları oluşturur. Aile yuvası muhkem olmalı ki bireyler bu muhkem yuvada barınma, korunma, sevilme ihtiyaçlarını doya doya yaşasın sevgi ile dolsun ki şefkat olarak taşıbilsin. Ailesinden ayrılıp karıştığı topluma şefkat sunabilsin. Bu nedenle Hz. Peygamber aileyi güçlü kılmayı diğer sosyal sorumlulukların önüne almıştır.

⁴⁶⁷ Tirmîzî, Birr, 33.

⁴⁶⁸ Sayar, Merhamet, 126.

⁴⁶⁹ Ahmet Yaman, *Ahlâk ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız*, DİB. Yay., Ankara 2015, 15.

⁴⁷⁰ “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.” 21. Rum: 38.

⁴⁷¹ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5, İbn Mâce, Nikâh, 1.

⁴⁷² Müslim, İmâre, 165; İbn Mâce, Cihâd, 17.

⁴⁷³ Müslim, Zekât, 39.

Fertler ailede, rahmeti ve şefkati/şiddeti ve nefreti kuşanır. Aileden ayrılıp içine daldıkları toplumu ve çevreyi bu sevgiyle/bu nefretle kuşatırlar. Çocuk için anne karnı ne ise toplum için de aile odur. Çocuk anneden aileye aileden de topluma doğmaktadır.

2.3.3. Toplum Hayatında Şefkat

Toplum, genel olarak ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik,⁴⁷⁴ bir arada yaşayan insanlar topluluğu ve tarihsel gelişme içinde biçimlenmiş ve insanın gelişmesinde bir aşama olarak ortaya çıkan büyük insan kümeleri arasındaki ilişkiler dizgesidir.⁴⁷⁵

İnsanın var olup yaşayabilmesi için toplumsal hayatın gerekliliği öteden beri ‘insan, tabiatı itibari ile medenidir’ sözü ile ifade edilir. Bu bakımdan tek tek kişiler bireysel varlıklarını devam ettirebilmek için bir topluma toplumsal organizasyona katılma durumundadır.⁴⁷⁶ Bir insanın ihtiyaçlarını fert olarak tek başına tedarik edebilmesi mümkün değildir.⁴⁷⁷ Sadece beslenme ve kendini savunma ihtiyacına bakacak olsak insanın bu ihtiyaçlarını tek başına gerçekleştirmeye güç yetirememesi, güçlerini birleştirmeyi, yardımlaşma ve dayanışmayı gerekli kılmaktadır. İnsanlar birbirleri ile yardımlaşmasalar ne hayatlarını devam ettirebilmek için beslenme ihtiyaçlarını karşılayabilirler, ne de kendilerini savunabilirler. Bu nedenle insanın yardımlaşma ekseninde etrafında şekillenen toplumsal yaşam modeline yönelmesi kaçınılmazdır.⁴⁷⁸ Ayrıca insanın, insanî karakterlerini kazanabilmesi için onu bünyesinde geliştireceği bir cemiyete muhtaçtır.⁴⁷⁹ Bu yüzden ona ‘birbiriyle ünsiyet kuran’ anlamında ‘insan’ adı verilmiştir.⁴⁸⁰

Toplumlar, farklı sosyoekonomik ve sosyokültürel kesimlerden meydana gelmektedir. Yetim, fakir, yaşlı, engelli, çocuk, borçlu, suçlu, kadın, hasta, güçlü zayıf, siyah, beyaz, yerli, yabancı, işçi, memur, öğrenci, öğretmen, vb. geniş yelpazede birçok farklı kimlik ve kişiliği içinde barındırmaktadır. Farklı kimlikler ve kişilikler arasında

⁴⁷⁴ Gordon Mashall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev., Osman Akınhay, Deya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2005, 751; Fidan, vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, 2904.

⁴⁷⁵ Orhan Hançerliğlu, *Toplum Bilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, 375.

⁴⁷⁶ Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, vd., *İlmihal, İslâm ve Toplum*, TDV. Yay., İstanbul 2000, II, 419.

⁴⁷⁷ Adem Dölek, *Hadisler Işığında Sosyal Dayanışma*, Rağbet Yay., İstanbul 2016, 13.

⁴⁷⁸ İbn Haldûn, I, 80.

⁴⁷⁹ Er, 15.

⁴⁸⁰ İsfahanî, 104.

köprü kuran, duygusal gerilimleri engelleyen, dostluk kardeşlik sevgi ve muhabbeti geliştiren hususlardan birisi belki de en önemlisi şefkattir. Şefkat muhatapta sevinç ve memnuniyete, şefkat gösterende huzur ve sekinete dönüşür. Bunun sonucunda fertler arası duygusal bağlar güçlenir kalabalıklar sosyal bir toplum hâlini alır. İnsanın insana yakınlığı maddîdir. İnsanların gerçek mânâda birbirlerine yakınlaşması birliktelik oluşturması ünsiyetle imkân bulur. İnsanlar arasında ancak hakîkî topluluklar sempati, sevgi, fedakârlık gibi hissiyata istinat edebilir.⁴⁸¹

Bir araya gelme ve sosyalleşme açısından şefkat önemlidir. Katı kalplilik birlikteliklerin değil ayrılıkların sebebidir. “Şefkat ve merhamet katılığı yumuşatır. Nefretin yerine sevgiyi davet eder. İnsanları birbirine daha çok yaklaştırır.”⁴⁸² Uyum ve kaynaşmayı gerçekleştirir. Psikolojide insan için “iç uyum”, “sosyal uyum” ve “mesleki uyum” olmak üzere üç uyumun varlığına işaret edilmektedir. İç uyum, kişinin kendisi ile barışık olması; sosyal uyum, aile ve toplum ilişkilerinin götürülmesidir.⁴⁸³ Mesleki uyum da toplum ilişkilerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu üç uyumun gerçekleşmesinde de şefkat önemli bir zemindir.

Psikoloji alanında yapılan çalışmalar, insanın yapısından kaynaklanan içsel eğilimlerin ve isteklerin, çevresel faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. İnsan ne sadece duygu düşünce, ilgi, istek vb. hususları içeren iç dünyadan; ne de sadece eğitim, sosyalleşme ve iletişimden meydana gelen dış dünyadan ibarettir. O her iki dünyayı birlikte yaşayan dinamik bir varlıktır.⁴⁸⁴

Fert, yetiştiği ortamdan özellikle aileden aldıkları ile topluma bir şefkat gibi karışması kadar kendine ve hanesine döndüğünde de aynı moral ile dönmesi önemlidir. Aileden ayrılıp topluma karışma toplumdan tekrar aileye dönme. İnsan, aile bireyleri ve aile ile toplum arasında, hatta özbeni ile cemiyeti arasında gidiş gelişler yaşamakta bir nevi mekik dokumaktadır. Kalbinden ve düşüncesinden şefkatle beslenip toplumuna şefkat sunan, ailesinde şefkati kuşanıp içtimaî hayatına şefkati taşıyan insanın toplum tarafından kabul edilip benimsenmesi, şefkatle muamele görmesi kendi özüne

⁴⁸¹ Bunu modern bir gökdelen açıkça göstermektedir. Böyle bir binada insanlar aynı çatı altında oturdukları halde kendilerini çölde imiş gibi yalnız hissederler. Hatta bulundukları mekânın zorunlu toplantıları birlikteliklere değil münakaşalara sebebiyet vermektedir. Çünkü bir araya gelişin saiki mânâ değil maddedir. Büyük bir şehirde (belgrad- 1972) yapılan adli istatistiklere göre hakaret ve itham yüzünden mahkemelerde açılan davaların üçte biri bu tür toplantılardan kaynaklanmaktadır. Begoviç, 199.

⁴⁸² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 72.

⁴⁸³ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 92.

⁴⁸⁴ Bilgili, 11.

seyahatinde ve ailesine dönüşünde şefkatle dönmesi açısından sosyal hayatta şefkat önem arzeder. Toplumsal hayatta karşılaştığı anlayışsız hareketler, kaba davranışlar, nezaketten uzak muameleler ferdi hayal kırıklığına uğratabilir. Moral motivasyonunu olumsuz etkileyip toplumun terakkisine sunabileceği verimini düşürebilir, ferdi atalete sevkedebilir, dahası kendine veya çevresine zarar verici eylemelere sevkedebilir. Sosyal hayatta şefkat, ferdin moralini dolayısıyla topluma sunacağı katkıyı etkileyen tetikleyen bir işleve sahiptir.

Toplum da insan gibi bir bünyeye sahiptir. İnsan için olduğu gibi toplum hayatını da tehdit eden hastalıklar vardır. İnsan için koruyucu hekimliğin ihtiyaç olduğu gibi toplumların da koruyucu hekimliğe, hastalık başlamışsa da trdâviye ihtiyaç vardır. Toplumlarda özellikle ilgiye sevgiye ve desteğe muhtaç kesimlerin varlığı toplumun kanayan yarasıdır. Toplumsal yaraların trdâvisi şefkatle mümkün olmaktadır. “Şefkat kendini ve diğer insanları anlamanın ayrılmaz bir parçasıdır.”⁴⁸⁵

Zayıf kesimlerin cemiyette zayıf olmadıklarını, toplumda kendilerine önem verildiğini ve haklarına riayet edildiğini bilmesi, küçümsenemeyecek bir servettir.⁴⁸⁶ Bu servete şefkat sayesinde ulaşılır. Sitemsiz ve minnetsiz uzatılan şefkat elleri sayesinde unutulmuşluk hissi ve hâliyle yalnızlık duygusu dağılır, aidiyet hissi gelişir. Bu his bireyin hayata tutunmasına katkı sağlar; yük olmaktan yük almaya adım attırır, sorun olmaktan çıkarır. Sorumluluk bilinciyle doldurur, üretimin ve bereketin kaynağı haline getirir. Böylece birey, toplumun maddî ve manevî kalkınmasına hizmet eder. Aksi olur, şefkatten yoksun bırakılırsa yalnızlığa ve strese mahkûm olur. Stres toplum için kayıptır. Stresli insan toplum için yüküdür. “Zararlı hastalıklar, görev başında ölüm, iş kazası, yaralanmalar, işe gelmemek, sağlık sigortası masrafları. Bunlar stresin ölçülebilen zararlarıdır. Ölçülemeyen zararları ise verim düşmesi, zaman kaybı, yanlış karar alma, yönetim eksikliği, kişilerarası ilişkilerde gerginlik, kaza riski, performans düşüklüğü gibi sonuçlardır.”⁴⁸⁷

İnsan organizması gibi toplumlar da sürekli değişim halindedirler. Bu değişmeyi ve dinamizmi ilk insan topluluklarından itibaren görmek mümkündür.⁴⁸⁸ Değişimin fertten topluma ve toplumdan ferde doğru her iki yönden başlayıp devam ettiğini

⁴⁸⁵ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 61.

⁴⁸⁶ İbn Kesîr, VII, 3641.

⁴⁸⁷ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, Timaş Yay., İstanbul 2008, 21.

⁴⁸⁸ Er, 15.

söyleyebiliriz. Fertler; topluma güç verir ve toplumdan güç alır. Topluma değer katar ve toplumdan değer alır. Etkiler ve etkilenir. Fert toplumu, toplum ferdi beslemekte dahası değiştirip dönüştürmektedir. ‘Birey ve toplum karşılıklı etkileşimle birbirlerini oluşturmaktadır.’⁴⁸⁹ “İyi insanlarla beraber olan güzel kokular satanla beraber olan gibidir. Ondan güzel kokular bulaşır. Kötü insanlarla beraber olanlar da demirci çırağı ile beraber olanlar gibidir. Ondan da is pas bulaşır.”⁴⁹⁰ Her insan, içinde yaşadığı çevrenin ve karşı karşıya geldiği insanların etkilerini az çok taşır. Yaratılış bakımından tabi olmaya yatkın olan insan, başkalarının etkilerini arar ve onlarla bir etkileşim içinde bulunur.⁴⁹¹

Sosyologlara göre toplum ve cemiyet, fertlerin bütününden ibaret değildir. Ferdi yaşayışın üstünde ve ondan ayrı bir realite teşkil eder. Sosyal realite olarak isimlendirilen bu durum, ferdin rûhî yaşayışından ayrı olarak bir takım tasavvurların, duyguların şuur hallerinin bütününi teşkil eder. Sosyal realiteler, ferdin dışında bulunur ve ferdi dışarıdan zorlayıp bağlayıcı karaktere sahiptirler. Örneğin, dil, toplumda önceden vardır ve fert buna uymak zorundadır. Fert yeni bir dil icat edebilir ancak bu işlevsiz kalır. Kimse ile anlaşma vasıtası olmadığından terk edilmeye mahkûmdur.⁴⁹²

Toplum şefkat dilini konuşuyorsa fert de onu öğrenecektir. Aksi taktirde ilgi göstermeyecektir. İnsan, düşünce, duygu ve ahlâkî yaşayış olarak cemiyetin etkisindedir.⁴⁹³ Toplum, ferdin bireyler karşısındaki yerini gösteren bir efendi, fert de bu efendinin kölesidir. İnsan toplumu ortaya koyduğu gibi toplum da insanı ortaya koyar.⁴⁹⁴ Marifet iltifata tabidir. Müşterisiz meta zayıdır. Şefkat için de durum böyledir. Şefkat, toplumun önemseyip bir değer hâline gelmişse ferdi dışardan kuşatarak zorlayacaktır. Rağbet edilmeyen bir ürün pazara sürülmez, sürülse de zayı olur. Arz talep açısından bakacak olursak toplum şefkatli davranışı talep ediyor ve alkışlıyorsa fert de şefkati önemseyip motive olacaktır.

Sosyologlar, ahlâkî muayyen bir devirde muayyen bir insan topluluğu tarafından benimsenmiş olan hareket kaidelerinin bütünü olarak tarif etmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki her toplum içinde yaşadığı şartların hazırladığı kendine özel bir ahlâk anlayışına

⁴⁸⁹ Hançerlioğlu, 370.

⁴⁹⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 19.

⁴⁹¹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 177, 178.

⁴⁹² Topçu, *Sosyoloji*, 12, 13.

⁴⁹³ Topçu, *Sosyoloji*, 17, 18.

⁴⁹⁴ Hançerlioğlu, 376.

sahiptir.⁴⁹⁵ Bu tanım bize ferdin şefkati benimsemesinde toplumun belirleyici bir yönü olduğunu göstermektedir. Hakikatte haksızlık ve şefkatsizlik olduğu halde toplumun kıstaslarına göre normal kabul edilen birçok mahsurlu davranış fertler tarafından bir rahatsızlık duymaksızın işlenebilir. Bu noktada cahiliye toplumunun kız çocuklarını diri diri toprağa gömmesi ve birçok toplumda yer alan kölelik müessesesi örnek olarak verilebilir. Bir yargının değer yargısı olabilmesi için bir duygu ve isteği ifade etmesi yani özel/sübjektif olması yeterli değildir. Bu bir değerdir ama değer yargısı haline gelmesi için bir cemiyetin fertlerinin bütünü tarafından aynı şekilde kabul edilmesi gereklidir.⁴⁹⁶ Oysa cahiliye toplumunun değer yargıları farklıydı. Bu yargıların dönüşümü uzun bir süreçte yoğun bir mücadele ve ödenen bedellerle gerçekleşmiş oldu.⁴⁹⁷

Yardımlaşma toplumsal hayatın olarsa olmazlarından. “İnsanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli mükemmel bir toplumdur. Hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan şehir, erdemli mükemmel bir şehirdir. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet erdemli mükemmel bir millettir.”⁴⁹⁸ Erdemli bir topluluk kendileri ile mutlu olunan şeylerde/iyiliklerde yardımlaşma ile yardımlaşma da şefkatle gerçekleşmektedir. Bu açıdan erdemli bir toplulukta şefkatin fonksiyonel bir rolü bulunmaktadır.

Şefkat insanlığın sosyal sermayesidir. Kazanılması zor bir zenginliktir. “Yaşlı birisi yolda giderken düştüğü zaman sosyal sermayesi yüksek bir toplumda hemen birileri gelir yardım eder. Fakat sosyal sermayesi düşük toplumlarda kişiler kendi işlerini bahane ederek ilgilenmezler. Bu sebepten dolayı sosyal sermayesi düşük, tek dayanakları maddî sermaye olan toplumlar, bir ekonomik kriz hâlinde çabuk yıkılırlar. Sosyal sermayesi yüksek toplumlar yardımlaşma, aile dayanışması gibi rahatlatıcı ve olumlu destekleyicilerle kriz daha rahat aşılmaktadır. Sosyal sermayeler kolay elde edilemezler. Zamanla ve birikim sonucu ortaya çıkarlar. Bir insanın yardımsever olabilmesi için çocukluğundan beri toplumda o şekilde yetiştirilmesi gerekir. Aslında bu

⁴⁹⁵ Topçu, *Sosyoloji*, 127.

⁴⁹⁶ Topçu, *Sosyoloji*, 206.

⁴⁹⁷ Hz. Peygamber’in tebliği ve bu tebliğe uyarak Müslümanlığı seçen insanlar, cahiliye toplumu tarafından alay, hakaret, işkence ve ambargoya maruz bırakılmış nihayetinde de hicrete mecbur edilerek dışlanmıştı. Arkasından savaşlar birbirini izlemişti. Vatandaş, I, 473-533.

⁴⁹⁸ Ebû Nâsır el-Fârâbî, *el Medinetü'l-Fâzıla*, Çev., Ahmet Aslan, KBY. Ankara 1990, 70.

iki durum biri diğzerinin besleyicisi ve sonucu gibidir. Sosyal sermayesi yüksek toplulukları çocuklar besler. Çocuklar da bu sermayeyi yaşadıkları toplumdan tevarüs ederler.⁴⁹⁹

Şefkat sosyal sorumluluğun bir göstergesidir. Toplumsal adâleti ayakta tutan dinamiklerdendir. Bu dinamik sayesinde mesuliyet duygusu hayat bulur. Paylaşma ve dayanışma gelişir. “yarışma ve rekabet prensibine dayanan kapitalist sistem kamu yararından çok, güçlü olanın ayakta kaldığı, zayıfın eridiği, güçsüzleştiği bir düzen geliştirmiştir.”⁵⁰⁰ Buna düzen de denemez. Toplumun düzeni ferdi kamu faydasını hesaba katarak hareket etmesi ile mümkün olacaktır. Toplumun çıkarını ferdi hesabından üstün tutmak sorumluluk bilincinin artmasıyla gerçekleşebilir. ‘Kesitsel düşünen insan sadece o anki mutluluğu önemser. Bütünsel düşünen bir kimse hayat boyu kendisi için faydalı olanı görür.’⁵⁰¹

Şefkat duygusu sorumluluk taşımanın temel gıdasıdır. Bu mânâda Hz. Peygamber bütün insanlığı, güttüğü hayvanlara şefkati ile bilinen ve onları her türlü tehlikeden koruyan ve besleyen çoban metaforunu kullanarak şöyle buyuruyor: “*Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle herkes çobandır ve güttüğünden sorumludur.*”⁵⁰²

İnsan başkasından önce de kendi çobanıdır. Maddî manevî beslenmesini sağlıklı yapmalıdır. Hislerini yönetmeyi ve olumsuz duyguları dizginlemeyi başarmalıdır. Kişi, kendi iç kontrolünü sağlamasıyla birlikte sorumluluk mevkiine göre elinin altında bulunanların gözetim ve denetimine yönelmelidir. Bu hadisin insanlığa özellikle de sorumlu mevkide olanlara yüklediği sorumluluğu istiklal şairimiz; Hz. Ömer örneğinden hareketle ‘Kenar-ı Dicle’de bir kurt aşırda bir koyunu, Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer’den onu!’ beytiyle ne güzel ifade etmiştir.⁵⁰³ Toplu halde yaşamak durumunda olan insanların, huzur ve güven içerisinde mutlu şekilde hayatlarını devam

⁴⁹⁹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 285.

⁵⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 114.

⁵⁰¹ Tarhan, *Mesnevî Terapi*, 106.

⁵⁰² "...كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ..." Buhârî, Ahkâm, 1, Cuma 11, İstikrâz, 20, Itk, 17, 19, Vesâya, 9, Ebû Dâvûd, İmâre 1, 13; Tirmizî, Cihâd, 27.

⁵⁰³ M. Akif, Safahat, 85.

ettirebilmeleri ancak bireysel ve toplumsal sorumlulukların en güzel şekilde öğretilmesine ve bu sorumlulukların gereği şekilde yerine getirilmesine bağlıdır. Günümüz toplumlarında sorumsuzca yaşamının oldukça arttığı, insanların huzur ve güvenlerini giderek kaybetmeye başladığı bir gerçektir.⁵⁰⁴ Ne hazindir ki bugün geldiğimiz noktada sorumsuzluğun bir neticesi olarak şefkatin kıyıya vurduğuna acı içerisinde şahit oluyoruz.⁵⁰⁵

Çocuk büyürken kendi kimliğini oluştururken bazı özellikleri annesinden bazı özellikleri babasından bazı özellikleri de toplumdan alır.⁵⁰⁶ Kişiliklerin şekillenmesinde ailenin yanında çevrenin de etkili olduğunu görmekteyiz. Şefkate doymuş bir toplum çocukların eksik kalan yönlerini tamamlayacak olması yönüyle de önem arz etmektedir. Şiddetin yaygın olduğu ortamlarda şefkati benimsemek şiddetten uzak durmak zor olabilir. “*Kişi, arkadaşının dini üzeredir.*”⁵⁰⁷ Hadisini şefkat açısından da değerlendirebiliriz. Çok sayıda cana kıymış ve çıkış yolu arayan birisine çevresini terkedip başka bir sosyal alana intikal etmesinin tavsiye edilmesi de⁵⁰⁸ sosyal hayatın şefkat açısından ne denli etkili olduğuna örnek verilebilir.

Şefkat eğitimi açısından da toplum önem arz etmektedir. İnsan görerek dokunarak empati kurarak duygusal taraflarını güçlendirebilir. Şefkat için de durum böyledir. Sosyal ortamlar yaşlı, fakir, mazlum, borçlu, hasta, yetim, engelli gibi şefkate muhtaç kesimlerle yüz yüze gelmek suretiyle empati geliştirme ve hâliyle şefkat eylemlerini güçlendirme imkanı sunar.

Günümüzde, bu imkânın da azaldığına şahit olmaktayız. Toplum katmanlara ayrıldı. Her bir grup ekonomik seviyesine göre kendi sitesine/alnına çekildi. Toplumun dokusu bozuldu ve toplum, farklı gruplardan statülerden insanların bir araya geldiği geniş aile olmaktan çıktı. Sabah evinden çıkan bir insan ancak kendisi gibi olanlarla karşılaşır oldu. Fakirler bir bölgede, zenginler bir başka bölgede, doktorların sitesi başka, mühendislerin sitesi bambaşka hatta bazıları kale duvarları arkasındaki şatolarında yaşamaktadır. Birçok köyden daha fazla haneyi barındıran çok katlı apartmanlarda komşular birbirini göremeden hayat sürmektedir. Asansörle garaja,

⁵⁰⁴ Adem Dölek, Mustafa Önder, “Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber’in Sorumluluk Eğitimi” *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 13, 40, Haziran, 2009, 425.

⁵⁰⁵ Suriyeli Mülteciler, Erişim Tarihi: 04.09.2015, <http://www.trthaber.com.tr>.

⁵⁰⁶ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 113.

⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 19.

⁵⁰⁸ Buhârî, Tefsîr, 25, Enbiyâ, 54; Müslim, Tevbe, 46, 47; İbn Mâce, Diyat, 2.

garajdan arabaya arabadan işe, işten ofise bir koridor içerisinde insanlara dokunmadan sürdürülen bir yaşam tarzı giderek yayılır olmaktadır.

İnsan yolda kalmış, boynu bükük bir mazlumu, kanadı kırık bir kuşu, dalı düşmüş bir çiçeği, gördüğünde yüreği titrer ve şefkatle yardıma yönelir. İnsanî özelliklerin ortak paydası konumundaki bu fitrî duygunun bastırılması ruhu çoraklaştırır. Taş kalplilik, acımasızlık, şefkatsizlik kendini gösterir. Böyle bir ortamda ruhların ülfeti imkânsızdır. Herkes kendi küçük dünyasında bir hapis hayatı yaşar.⁵⁰⁹ Bu görüntüden toplum diye söz edilemez. Olsa olsa zorunlu ihtiyaçların bir araya getirdiği kalabalıklardan söz edilebilir. Bu hastalıkların trdâvisi Hz. Peygamber'in şefkat öğretisidir. Şefkat sayesinde kaynaşma, dayanışma, yardımlaşma paylaşma gerçekleşir, ülfet ve muhabbet artar, gönüller birleşir. Böylece bir vahdet tablosu tezahür eder.

İnsan, içinde bulunduğu toplumu oluşturan diğer insanlara bigâne kalarak hayatını sürdüremez. Birey toplumun bir uzvudur. Sağlıksız vücutta sağlıklı uzuv olarak kalmak mümkün değildir. Vücut ölürse organ da ölür. Toplumun bir organı olan ferdin saadeti diğer organlara müşfik davranmakla yakından alakalıdır. “Zararlı sosyal koşulların sürmesine izin vermek ferdin kendini ölüme terk etmesidir.”⁵¹⁰

Toplum hayatında işbirliği, yardımlaşma, sevgi, şefkat, saygı, hakkı bilme ve tanıma, herkesin hakkını verme gibi erdemler canlı tutulmalıdır. Muhtaç ve çaresiz bir insan, toplumun kendisine yardım edeceğinden emin olmalıdır. İnsanlar birbirine yardım ederken, bunu bir lütuf veya ihsan değil, bir vazife ve mükemmeliyet kabul etmelidirler.⁵¹¹

⁵⁰⁹ Altundaş, 122.

⁵¹⁰ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, 49.

⁵¹¹ İbn Kesîr, IX, 4685.

2.4. VARLIKLAR ARASI İLİŞKİYE BAKIŞIN İNSANÎ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Varlıklar arası ilişkilerde esas olan nedir? Şefkatin bir sonucu olarak dayanışma ve yardımlaşma mı vardır? Yoksa evren, güçlülerin zayıfları ezdiği bir mücadele ve savaş alanı mıdır? Tabiatla canlılar arası ilişkileri tanımlamadaki yaklaşımlar insan için ve şefkatle muamele açısından önem arz etmektedir. Zira evrende var olduğu düşünülen mücadele/yardımlaşma anlayışları hayat felsefesi hâline gelmekte, insanın insanla ve insanın çevre ile ilişkilerinin mihrakını oluşturabilmektedir. Bu anlayış, mikro düzeyden makro düzeye kadar yansımakta, aile ilişkilerinden komşu ilişkilerine, ırklar arası ilişkilerden ülkeler arası ilişkilere kadar hayatın bütün alanlarına tahakküm edebilmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla canlılar, yaşam için gerekli enerjiyi sağlamak ve hayatlarını sürdürecekleri mekânı elde etmek maksadıyla mücadele etmektedir. Canlılar, hayata tutunabilmek, tehlikelere karşı kendilerini ve ailelerini savunabilmek için gerekli donanımlara sahiptirler. Bu donanım, sağlam bir çene üzerine dizilmiş sivri ve keskin dişlerden, kemirgen dişlere; küçük bir dikenden, öldürücü bir iğneye; zehir salgılamaktan; ağ örmeye kadar çeşitlilik göstermektedir. Canlılar, diğer donanımlarına ilaveten çeşitli savunma ve avlanma mekanizmaları ile de techiz edilmişlerdir.

Bu mekanizmalar ve onları destekleyen diğer organlar aracılığı ile canlılar, kendilerini koruyabilme ve beslenebilme imkânından mahrum bırakılmamışlardır. Canlılar, korunmayla birlikte beslenmeye de ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun için de avlanmaktadırlar. Avlayanlar varlığını sürdürürken avlananlar yem olmakta, büyük balık küçük balığı yutmaktadır. Hayvan yaşamlarını konu edinen belgesellerde de avlanma sahnelerine yer verilmekte, yavru bir antilopa acımasızca saldıran aslan vb. görüntüler çoğu kere ana tema olarak çekimlerde yer almaktadır. Bu fotoğraftan hareketle Topçu'nun da işaret ettiği gibi; "Batı, canlılar dünyasında kuvvetlilerin zayıflara saldırdığı ve çok üreyen canlıların az üreyenleri ortadan kaldırmak için savaştıklarını söyledi."⁵¹²

Görünen kısmı böyle olmakla birlikte arka planını da hesaba katarak derinlemesine bir bakışla farklı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Nitekim bu

⁵¹² Nurettin Topçu, *Ahlâk*, Dergâh Yay., İstanbul 2012, 219.

teorinin lehinde aleyhinde birçok kanıt ileri sürülmüş tartışmalar günümüze kadar gelmiştir. Tabiatla canlılar arası ilişkileri, fotoğrafın yalnızca avlanma karesi üzerinden tanımlamak, sınırlı sayıda örneğini verdiğimiz fedakârlık ve ortak davranışları yardımlaşma ve paylaşımları görmezden gelmek, sağlıklı bir değerlendirme değildir.

Bu tür saldırılara kâinattaki dengenin bozulmadan devam etmesinin temini olarak bakılmalıdır. Bir kefal balığı bir kerede 5000 yumurta bırakır. Eğer bu 5000 yumurta kefal balığı olsaydı denizlerde diğer canlıların yaşamasına imkân kalmazdı. Bir kerede 400 yumurta bırakan su kurbağaları için de durum aynıdır. Bazı canlılarda gerçekleşen üreme fazlalığına diğer canlılar için var edilmiş rızık olarak bakılabilir.⁵¹³ Kuşların, balıkların ve kara hayranlarının avlanması da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Dengenin sürdürülebilmesi açısından özellikle hızla çoğalan hayvanlarda bir sınırlama olarak düşünülebilir.⁵¹⁴

İnsan vücudunda kaşların, saç, sakal ve tırnakların kesilmesi gerekir. Saçlar kısaltılmayıp sakal düzeltilmezse insanın performansı olumsuz etkilenir. “*İnsanın fıtratı gereği yapması gereken beş şey vardır: Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek ve bıyıkları kısaltmak.*”⁵¹⁵ Tırnakları kesilmemiş bir insanın elleri ve ayakları işlev kaybeder. İnsanın, uyum ve hareket kabiliyeti sekteye uğrar. Kişi insanlıktan uzaklaşır. Tırnakların kesilme anına, sakalın düzeltilme karesine odaklanarak el ile sakal arasında bir mücadele olduğu, elin zâlim, sakalın mazlum olduğu varsayılabilir. Büyük fotoğraf aksini söylese de kesilme karesine odaklanan kişiye bunu kabul ettirmek zor olabilir. Oysa hadislerde belirtildiği üzere tırnakların kesilmesi fıtratın gereğidir. Tırnak kesilmekle insan tırnaksız da kalmaz. Avlanma hadisesini de kâinatın fıtratı olarak düşünmek istiyoruz.

Diğer taraftan düşman korkusu uyanık olmaya, zinde olmaya, savunma reflekslerinin aktif olmasına, ait olunan toplulukla dayanışma içinde yaşamaya mecbur kılması açısından gerekli olduğu söylenebilir. Yerkürede denge açısından mîknâtis, itmesi ve çekmesi ile oluşan jeomanyetizma önemli bir işleve sahiptir.⁵¹⁶ Buradan hareketle denge ve aidiyet oluşturmada itme ve çekme kuvvetlerinin etkili olduğu

⁵¹³ İrfan Yılmaz, Selim Uzunoğlu, *Alternatif Biyolojiye Doğru*, TÖV., Yay., İzmir 1995, 370.

⁵¹⁴ Goetz vd., *Ana Britannica*, 445.

⁵¹⁵ Buhârî, Libâs, 63, 64; Müslim, Tahâret 49, 50; Ebû Dâvûd, Tereccül, 16; Tirmîzî, Edeb 14; Nesâî, Tahâret 9-10; İbn Mâce, Tahâret, 8.

⁵¹⁶ Adnan Benk vd., *Büyük Larouse*, Milliyet Yay., İstanbul 1986, XIV, 8111.

anlaşılmaktadır. Varlıklar arasında bulunan saldırma ve düşmanca yaklaşımların itme etkisi meydana getirdiğini ifade edebiliriz. Hayvanlar üzerinden örnek verecek olursak antilopların vahşi olarak ifade edilen hayvanlar tarafından avlanma olasılığı antilopları ait olduğu habitat⁵¹⁷ içerisine itmekte ayrıca korunma mekanizmalarını geliştirmelerine sebebiyet vermektedir. Antilopun durması gereken nokta, aile topluluğunun çekmesi ve düşman topluluğun itmesi ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Saldırı riski uyanık olmayı, zinde kalmayı ve düşmana karşı hazırlıklı olmayı beraberinde getirir.

Ayrıca saldırganlık ve yırtıcılık ârızı de olsa hayvanî bir davranıştır. Büyük balık küçük balığı yutmaktadır. Peki, yutmalı mıdır? Hayvan bunu anlayacak kabiliyetten uzaktır. Büyük balıklar küçük balıkları yutuyor diye büyük insanların da küçük insanları yutması gerekmez. İnsan hayvanlaşmamalı, gücünü zayıfı ezmek için değil himâye etmek için kullanılmalıdır. Dinlerin güttüğü amaç, nihayetinde son ilâhî din olan İslâm'ı tebliğ eden Hz. Peygamber'in gayesi de insanı, hırslarının esiri olarak hayvan derekesinde kalmaktan hatta daha aşağılara düşmekten koruyup ahsen-i takvim kıvamına yakışır bir onura ve onurlu davranışa kavuşturmadır.⁵¹⁸ Eğitim süreçlerinden geçmemiş insan, hayvan derekesinden kurtulabilir mi? Nitekim mecazi mânâda “kaba, eğitimsiz ve yabani kişiler hayvan kelimesi ile tarif edilmektedir.”⁵¹⁹

Hayvanlar, kendilerine kodlanan içgüdülerine uymak suretiyle yaşamlarını devam ettirirler. Onların toplumsal tasavvurları yoktur. İçgüdü hayvanı kendi içinden itmek suretiyle daima muayyen hareketlere sürükleyen ve hiç değişmeyip canlının hayatının başından sonuna kadar hep aynı kalan sınırlı bir yetidir. İnsan cemiyetleri, zekâ ve düşünceye istikamet veren; dinî, hukukî, ahlâkî ve ilâhî kurumlar bir takım tasavvurları ve bu tasavvurlara bağlı hükümlerle duyguları ve iradeleri harekete geçirirler. Bu nedenle insan cemiyetleri mükemmele doğru sonu gelmeyen hamleler yaparak medeniyet basamaklarında yükselişlerini sürdürürler.⁵²⁰

⁵¹⁷ Bir canlı türünü ya da canlı birliklerini barındıran ve kendine özgü özellikler gösteren yaşam ortamı. Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, vd., *Biyoloji Terimler Sözlüğü*, Kılıçaslan Yay., Ankara 2000, 264.

⁵¹⁸ Mehmet Âkif, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamber'liği öncesi gelinen durumu şöyle tasvir eder:

...
Bir kere de, ma'mure-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dışsız mı bir insan, onu kardeşleri yerdî!
... M. Akif, Safahat, 455.

⁵¹⁹ Parlatur, 607.

⁵²⁰ Topçu, *Sosyoloji*, 14, 15.

Siyah beyaz fotoğrafın algılaması ile 1000 mega piksellik rezolüsyonlu fotoğrafın algılaması çok farklıdır. Çözünürlüğü yüksek fotoğraflarda 10000'e yakın renk kullanılır. Böyle bir fotoğrafın derinliği siyah beyazdan farklı olması gibi, hayvanın duygusal algılaması da insanınkinden farklıdır. Hayvanlar, duygusal çözünürlükleri düşük olduğu için “Bu benim düşmanım bu benim dostum” şeklinde algılama yaparlar. İnsanda ise duygusal çözünürlük yüksek olduğu için sevginin bütün katmanlarını gösterir. Fotoğraf makinelerinin çözünürlük kalitesinin artması gibi insanın duygusal çözünürlük kalitesi de artar.⁵²¹ Hz. Peygamber'in çağrısına sırtını döndüğü için duygusal çözünürlüğü artmamış hatta gerilemiş insanlardan Kur'ân-ı Kerim şöyle bahseder: “*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*”⁵²² Kâinatta esas olanın yardımlaşma, dayanışma ve şefkat olduğunu görememek, duyamamak ve anlayamamak, ^arızı olanı asıl gibi gösterip hayata bu pencereden bakmak da bu âyet kapsamında değerlendirilebilir. Dinin tebliğine sağır ve kör kalmanın sonucu olarak hayvan derekesinde kalmış olmak ve iktizai hâle göre davranarak hayatı haz ve güç elde etmekten ibaret sanma anlayışına da aynı şekilde bakılabilir.

Dinin bu alandaki işlevini dine yakın birçok araştırmacı savunmuş, dine mesafeli olanı da itiraf etmiştir. İtiraf sayılacak bir değerlendirme şöyledir: Hayvan davranışları içgüdülerinden kaynaklanır. İnsanın da hoyratlık, saldırganlık sergilemesi aynı şekildedir. Din, bu davranışları frenler. Olumlu davranışların gelişmesine imkân sağlar. Ya da olumlu davranışları teşvik eder. Olumsuz davranışları olumsuzluklara yönlendirerek olumsuzluğu olumsuzlukla bertaraf eder. İbadetler ve diğer dinsel törenler; renk, ırk, cinsiyet, sosyal konum farklılıklarını gözetmeksizin herkesi kucaklayarak bireylere aynı değerleri paylaşan bir toplumun üyesi olma kimliği kazandırır.⁵²³

Darwincilik dar anlamda ‘doğal seleksiyonu’ vurgulayan görüşün adıdır. Buna göre tüm canlılar, doğal koşullarda ayıklanmakta, kurtulma ve çoğalma olanağı

⁵²¹ Tarhan, “Adil Merhamet”, Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu, DİB. Yay., Ankara 2011, 334.

⁵²² 7. Arâf: 149.

⁵²³ Yıldırım Cemal, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, 358.

sağlayıcı varyasyonların doğal seleksiyonu ile gelişmektedir. Darvencilik, doğal seleksiyon tezini yoklanması gereksiz ve doğruluğu apaçık bir ilke saydığı ölçüde bilimsel bir kuram olmaktan uzaklaşmakta ideolojik bir öğreti kimliği kazanmaktadır.⁵²⁴ Bu öğreti, varlıklar arasında; yardımlaşma, dayanışma, fedakârlık ve şefkati görmezden gelip, ilişkileri güçlü zayıf mücadelesinden ibaretmiş gibi göstermiştir. İdeolojik yaklaşımların etkisi ile sanı, hayvanlarla da sınırlı kalmayıp, insanlık için büyük dramların sebebi olan ‘Sosyal Darwinizme’⁵²⁵ dönüştürülmüştür. İşin en tehlikeli boyutu da burası olmuştur.

Tehlikeyi fark etme açısından hayatı mücadeleden ibaret görme yaklaşımı gelişen/geliştirilen birkaç akıma/teoriye işaret etmek istiyoruz. Çağdaş toplumbilim akımları olarak ifade edilen bu ekollerden birisi ‘Yaşambilimsel’/’İçtimaiyyati Hayatiyye’/Fonction Sociale toplumbilimidir. Bu anlayışa göre; yaşamaya hakkı olan toplum, en güçlü toplumdur. En güçlü toplumsa en üstün ırklı toplumdur. Bir diğeri de Hitler düşçülüğünü yaratan anlayıştır. Bu anlayış, ‘Romantik Toplum Bilim/ Romantik İçtimaiyat/Sociologie Romantique olarak kendini göstermiştir. Buna göre en üstün ırk Arya ırkıdır ve bu ırk bütün insanlığa egemen olmalıdır. Bu akım başta Yahudi ırkı olmak üzere milyonlarca insanın savaş alanlarında haksız yere can vermesine toplama kamplarında canavarca işkencelere uğratılmasına yol açmıştır.⁵²⁶ Sosyal Darwinizm, geliştirmiş olduğu bir başka çarpık anlayış olan *Eugenics/soyartımı* teorisi ile toplumdaki yaşlı hasta, sakat ve özürlülere bakıma karşı çıkmakta onların ölümünü çabuklaştırıcı fiillerin uygulanması/Negatif Ojenik; gelişmiş ırktan ve iyi yapılı olanların çoğalması Pozitif Ojenik kapsamında tedbirlerin alınmasının gereğine inanmasıdır.⁵²⁷ Negatif ojenik yaklaşımı ile işe yaramaz olduğu düşünülen yaşlı, sakat, engelli ve hasta binlerce cana kıyılmıştır. Pozitif Ojenik yaklaşımı ile bir kıyım da arı ırk elde etmek için, kurulan üretim çiftliklerinde gerçekleşmiştir.⁵²⁸ Bu anlayışın izlerini bugün de görmekteyiz. Irak, Suriye, Afganistan vb. ülkelerde terör saldırılarında gün geçmiyor ki onlarca kişi ölmesin. Bu coğrafyalardaki saldırılara cılız tepkiler verilmekte

⁵²⁴ Yıldırım, Cemal, *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, 51.

⁵²⁵ Mashall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 129,130.

⁵²⁶ Hançerlioğlu, 381.

⁵²⁷ Recep Ardoğan, “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, Temmuz-Aralık 2011, 22.

⁵²⁸ Bu çiftlikler Almanya’da kurulmuştur. Alman ırkını temsil ettiği düşünülen sarışın mavi gözlü bayanlar kamplarda toplanmış ve kamplar sürekli olarak Alman Nazi birlikleri tarafından ziyaret edilmiştir. Ardoğan, “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik”, 25.

Birleşmiş Milletler dâhil çoğu kere tepki dahi verilmemektedir.⁵²⁹ Batı ülkelerinde bir patlama olduğunda mevcut yapılar bütün milleti ayağa kaldırmakta tepkiler en yüksek perdeden dile getirilmektedir.⁵³⁰

Farabi, *Medinetü'l-Fazıla*'sında çözünürlükleri siyah beyazın ötesine geçememiş varlıklar arası ilişkiye biri diğerini ekarte etme perspektifiyle bakan, bunun için de gerçek iyiyi bilmeyenlerin anlayışlarını şöyle ifade eder. “Onlara göre; varlıklar birbirleriyle mücadele etmek ve birbirlerini yenmek üzere çaba sarfeden tabii bir özgürlük ve özellik içinde varlığa getirilmişlerdir. Onlar arasında başkalarını ezme konusunda en başarılı olan da en mükemmel varlığa sahip olur. Tabii cisimlerin tabiatları ile yaptıkları şeyleri seçme özgürlüğüne sahip, varlıkların bu seçme özgürlükleri ve iradeleri ile düşünüp taşınma yetileri ile yapmaları gerekir. Şehirlerin de birbirleri ile dövüşmesi birbirlerini yenmesi gerekir. Her insan da sahip olduğu her iyiyi, her nimeti, yalnız kendisine ayırmalı, başkalarının sahip olduğu nimeti de zorla onun elinden almalıdır. Kendine karşı çıkan herkesi yenmek konusunda en başarılı olan kimse en mutlu kimsedir. İnsanlar arasında herhangi bir sevgi ve bağlılık yoktur. Her insanın her insandan nefret etmesi herkesin herkesten hoşlanmaması gerekir. İnsanlar ancak tek başlarına gideremedikleri ihtiyaçlarını gidermek için zorunlu olarak bir araya gelirler o da zorla boyun eğdirmek suretiyle gerçekleşir. Güçlü olan, silahı olan diğerlerini alt edip köle olarak kullanmak üzere bir araya gelir. Böylece itibar, iktidar, servet, zevk ve istediği her şeyi yapma özgürlüğü ile ilgili olarak herkesten üstün olmuş olur. Onun bütün görüşleri, aslında bu nimetleri ele geçirmek içindir. Nasıl ki vahşi hayvanlar bazen sertlik ve şiddetle bazen aldatma ve tuzakla avlanırlarsa insan da aynı yolu takip ederek itibar ve iktidarı, zevk ve serveti elde edebilir.”⁵³¹

Cahiliye devrinde olduğu gibi ilâhî mesajdan uzak kalmanın ve hayata güç elde etme savaşı olarak bakmanın bir neticesi olarak günümüz dünyasında da gücü elinde bulunduran ve kaybetmek istemeyen birçok fert ve topluluk, zulüm ve vahşette sırtlanlardan geri kalmamıştır. Son örnekleri Holokost, Hiroşima, Cezayir, Bosna, Ruanda, Zimbabwe, Sabra-Şatilla, Gazze, Irak, Miammar, Suriye ve daha birçok ülkede zayıflar ezilmekte ve yok edilmektedir. Özetle makyavelist günümüz politik

⁵²⁹ Ortadoğu'da Bir Nesil Yok Oluyor, Erişim Tarihi: 24.06.2016, www.trthaber.com.tr.

⁵³⁰ Charlie Hebdo Saldırısına Uluslararası Tepkiler, Erişim Tarihi: 24.06.2016. <https://tr.wikipedia.org>.

⁵³¹ Farabî, *el Medinetü'l-Fazıla*, 95-102.

felsefelerinde veya reel politiğinde insan olmakla hayvan olmanın sınırı oldukça flulaşmıştır. Antilopları avlayan aslanlar ile Filistinlileri avlayan İsraililer, Arapları, Afganları avlayan Amerikalılar, Bosnalıları avlayan Sırp, arasında ikincilerin dik yürüyen, konuşan, al yanaklı, alet yapan, olmasından başka fark var mıdır? Bu durum ancak insan olanların/kalanların kanını donduruyor, boğazı tıkanıyor, vicdanı kanıyor, sözü bitiyor utanıyor yaşanan bu vahşet, hunharlık canavarlık ve canilikler karşısında.⁵³²

Güçlü olanın ayakta kalacağı, altta kalanın canının çıkmasının normal algılanması gerektiğini savunan dünya görüşünün aksine bir de yardımlaşan organizmaların ayakta kaldığını savunan bakış vardır. Bu bakış kâinattaki bütün varlıkların yardımlaşma içinde olduğunu dile getirmektedir.⁵³³ Bu iki anlayış ortaya iki farklı insan çıkarmıştır. Biri zayıfı ezerek üstün insan olmak, bir diğeri zayıfa destek olarak kâmil insan olmaktır. Batı medeniyeti/vahşeti üstün insan olma üzerine/amacına, İslâm medeniyeti kâmil insan olma üzerine/amacına kurulmakta/hizmet etmektedir.⁵³⁴

Sevgi, şefkat ve fedakârlığı görememek ilişkilere menfaat odaklı yaklaşıma sebebiyet vermiştir. Biyoloji ilmi kapsamında yer alan “parazit” tanımlaması biyolojiden devşirilerek insanları tarif etmede de kullanılan bir kavramdır. İç parazit/endoparazit ve dış parazit/ektoparazit olarak sınıflandırılan bu canlılar, “bir başka canlının organik maddeleri ile beslenen ve ona zarar veren olarak tanımlanmaktadır. Parazit (+) konuk canlı ise (-) işareti ile gösterilir. Her iki taraf karşılıklı yarar esasına dayanıyorsa bu ilişki biçimi (+/+) olarak ifade edilmektedir.”⁵³⁵ Bu yaklaşım insanlar arası ilişkilere de yansımakta, şefkate muhtaç kesimler parazit muamelesi görmektedir. Bu muamele yaşlı anne babadan anne karnındaki yavruya kadar uzanabilmekte, “Bakmak zorunda mıyım?”, “Benim bedenim, benim kararım.”⁵³⁶ sloganları ile kendini göstermektedir. Hızı kesilemeyen, kürtaj uygulamalarının, sayıları her geçen gün artan sokak çocuklarının, nüfusu yükselen huzur evlerinin, milyonları aşan mültecilerin ve sonu gelmeyen savaşların sebepleri burada, fayda zarar (+/-) yaklaşımında aranmalıdır. İnsanlık için yıkım olan bu anlayışın izlerinin çok sayıda örneklerini günümüzde de görmekteyiz. Örneğin, enerji kaynaklarına hakim olma adına

⁵³² Güler, 28.

⁵³³ Görmez “Açılış Konuşması”, 30.

⁵³⁴ Reşat Coşkun, *Güneş Saati*, Aktif Yayınevi Yay., Erzurum 2017, 9-15.

⁵³⁵ Kızıroğlu, 339.

⁵³⁶ Kadınlardan 'kürtaj' yürüyüşü, Erişim Tarihi: 14. 06. 2016, <http://www.aljazeera.com.tr>.

insanların üzerine bombalar yağdırılmakta, ölümden kaçıp farklı ülkelere iltica edenlere de kapılar kapatılmaktadır. Dünya kamuoyunun baskısının etkisi ile ülkelerine mülteci kabul edebileceklerini söyleyenler de her isteyen değil istediklerini alabileceklerini belirtmektedirler.⁵³⁷ Öyle anlaşıyor ki +/- yaklaşımının etkisi ile negatif ojenik/pozitif ojenik kriterlerinden geçmeyi başaranlara, katma değeri yüksek ve sömürülmeye müsait olanlara ‘evet’ olmayanlara ‘hayır’ denilecektir.

Her ne kadar insanlar arasında çıkabilecek muhtemel çatışmaların önlenmesi adına uluslararası sözleşmeler imzalanmış, uluslararası kurum ve kuruluşlar ihdas edilmişse de bütün bu girişimler, dünyadaki farklılıkların tamamını kuşatmadığı, dini ahlâkî ve kültürel alt yapı ile desteklenmediği için barış kardeşlik yolunda istenen neticeler alınmamıştır.⁵³⁸ Uluslararası kuruluşlar, hâkim güçlerin kontrolünde ve gücün etkisindedir. Onun için de mazlum coğrafyalara her geçen gün yenileri eklenmekte ve bu coğrafyalar güç elde etmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Yardım bekleyen nice insanlar, açlığa, sefilliğe, mülteci kamplarına, derme çatma barınaklara mahkûmiyet ile çaresizliğe, hastalığa ve ölüme terk edilmektedir.

Evrende şefkat, ‘Sünnetullah’ ile, insanda şefkat, ‘Sünnet-i Rasûlillâh’ iledir. Bu sebeple insan, şefkat programını öğrenmek ve uygulamak için Hz. Peygamber’in rehberliğine muhtaçtır.

⁵³⁷ Mevlüt Çavuşoğlu, Avrupa, hayvan seçer gibi mülteci seçiyor, Erişim Tarihi: 22.06.2014, <http://www.ekonomi.dunyabulteni.net>.

⁵³⁸ Mehmet Görmez, “Sunuş”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlâkı*, DİB. Yay., Ankara 2015. 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFKATİNİN BESLENDİĞİ KAYNAKLAR

Kaynak kelimesi sözlükte, ‘yer altında bulunan suyun yeryüzüne çıktığı nokta’, ‘bir şeyin ilk çıkış yeri, menşei’, ‘bir fikre ve ilmi çalışmaya esas teşkil eden kitap, makale, eser, üretim için gerekli olan unsur’ anlamlarında kullanılmaktadır.⁵³⁹

Terim olarak kaynak, bir şeyin varlığını aldığı ve varlığını sürdürürken beslendiği, menşei ve membaini ifade eder. Bir suyun veya nehrin kaynağı olduğu gibi fikirlerin, değerlerin, eylemlerin ve sosyal hareketlerin de kaynağı vardır.⁵⁴⁰

Hiz. Peygamber’in öncülüğünü sergilediği şefkat erdemi, nereden ve nasıl beslenmiştir? Menşei nedir? Nereye istinat etmektedir? Bu soruların cevabı, Rasûlullâh’ın şefkatinin beslendiği kaynakların ve beslenme süreçlerinin farkında olmayı sağlar. Bu farkındalık, şefkatli olmaya, şefkatli bireyler yetiştirmeye ve Hiz. Peygamber’in şefkatinin temellerini tanımaya hizmet edecektir. Konu, Peygamberlik öncesi ve sonrası olarak iki kısımda ele alınabilir.

3.1. PEYGAMBERLİK ÖNCESİ

İnsanın sahip olduğu niteliklerini, kalıtsal⁵⁴¹ ve edinik⁵⁴² olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Kalıtsal nitelikler, tohum hücrelerinde bulunan genlerle ilgili olanlardır. Bunlar genetik yoldan bir kuşaktan ötekine geçer. Edinik nitelikler ise hayat süresince baştan geçen olaylar sonunda meydana gelen değişiklikler, kazanılan bilgi tavır ve alışkanlıklardır. Çocuk, dünyaya geldiği zaman herhangi bir şahsiyete sahip değildir. Fakat potansiyel olarak şahsiyet vasıflarını taşımaktadır. Bu vasıfların ne şekilde gelişeceği ise kısmen olgunlaşmaya kısmen de çevreden gelecek etkilere bağlıdır. Bazı araştırmalar eğitim ve sosyal baskıya rağmen gelişmelerin oldukça sabit kaldığını göstermiştir. Bu da irsi ve biyolojik faktörlerin etkisini işaret etmektedir.⁵⁴³ Genlerimiz ve çevresel faktörler, sürekli birbiriyle etkileşim hâlinindedir. Ve hayat

⁵³⁹ Fidan vd., *Örnekleri ile Türkçe Sözlük*, II, 1600.

⁵⁴⁰ Görgün, vd., 25.

⁵⁴¹ Soya çekim, irsiyet, Fidan vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, II, 1503.

⁵⁴² Kazanılmış elde edilmiş, Fidan vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 780.

⁵⁴³ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 141, 144.

itibari ile bu eğitim, bir taraftan şefkat eğiliminin büyütülmesi diğer taraftan bu eğilimi engelleyecek dürtülerin ortadan kaldırılması ile gerçekleşir. Zira madenler yer altından filiz halinde çıkar. Madenin işlenmesi iki aşama ile gerçekleşir. Filiz haldeki maden farklı karışımlardan arındırılır. Daha sonra da şekil verilmek suretiyle işlevsel hâle getirilir.

Nesep yönüyle Hz. Peygamber'in soy ağacı, en sağlıklı ve en hayırlı dallar ile ve -cahiliye toplumunun ölçüleri aşan kadın erkek ilişkilerinin yaygın olmasına rağmen- nikâhlı birlikteliklerle devam ettiği beyan edilmiştir.⁵⁵² Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu alan muhataplardan Heraklius, araştırma amaçlı olarak Ebû Süfyân'a Hz. Peygamber'in nesebini sormuş, o dönemde henüz ihtida etmemiş olan Ebû Süfyân Rasûlullâh'ın nesep itibari ile en şerefliilerden olduğunu itiraf etmiştir.⁵⁵³

Kişiliğin bir parçası olan aynı zamanda onu şekillendiren yetenekler belirli ölçüde kalıtsaldır/ırsîdir. Kalıtım bireyin zekâca potansiyelinin alt ve üst sınırının ne olabileceğini, çevre ise bireyin bu potansiyele ne derece ulaşabileceğini belirler.⁵⁵⁴ Peygamberlerde bulunması zorunlu özelliklerden⁵⁵⁵ biri olan ve 'akıllı, zeki olmak' olarak açıklanan 'fetanet' kalıtımla ilgilidir. Peygamberin akıllı, zeki, fizikî eksiklik ve kusur taşımayan bir yapıda yaratılması görevlerinin gerektirdiği özelliklerdir. Kelâmcılar, Peygamberin tebliğ ettiği ilâhî mesajları yeterince anlatabilmesi ve güçlü tartışmacılarla başa çıkabilmesi için beden ve zihnen mükemmel yaratıldığını belirtir. Bu bağlamda, Ebu'l-Muîn en-Neseî (508/1115), Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1210), Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (1270/1854), gibi âlimlere göre Allah, Peygamber seçtiği insanı bedenî ve özellikle rûhî bakımdan diğer insanlardan üstün bir yaratılışa sahip kılmıştır.⁵⁵⁶ Allah'ın elçisi olmak gibi yüce, ilâhî bir görevi üstlenmek basit bir durum değildir. Bu vazife ile muvazzaf olacak şahsiyetin üstün bir zekâyı, derin anlayış gücüne, engin düşünce kabiliyetine ve bozulmamış fitrî özelliklere sahip olması üstleneceği görev gereği zorunludur. *"Allah elçiliği kime vereceğini bilir."*⁵⁵⁷

⁵⁵² İbn. S'ad Muhammed, b. Müîn ez-Zührî, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Thk., Alî Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, I, 61.

⁵⁵³ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 6; Müslim, *Cihâd ve's-Siyer*, 74.

⁵⁵⁴ Cîrhinlioğlu, 161.

⁵⁵⁵ 38. Sâd: 45.

⁵⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2007, V, 338. XXIV, 259.

⁵⁵⁷ 6. Enâm: 124.

“Muhammed, Allah’ın Raasûlü ve nebilerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁵⁵⁸

Çoğu kuramcıya göre, bireyin potansiyelini en üstün sınıra kadar gerçekleştirebilmesi, mutlu ve başarılı olması çocukluk döneminde ona uygun bir fiziksel/sosyal çevrenin sunulması, geniş eğitim olanaklarından yararlandırılması, zengin uyarıcılar içerisinde olması ve uygun aile tutumları içerisinde büyümesi ile yakından ilgilidir. Kişiliğin temellerinin atıldığı bu dönemde anne baba ve çocuğa bakım ve eğitim verenlerin tutumları özel bir önem taşımaktadır.⁵⁵⁹ Hz. Peygamber’in hayat devreleri ve aile ortamı şefkat duygusuyla beslenmesine aracılık eden bir olgudur. Bu yargıyı temellendirmek için aile bireylerinin kişiliklerine ve Hz. Peygamber’in bu kişiliklerle etkileşimine yakından bakmamız gerekmektedir.

Hz. Peygamber çocukluk döneminin ilk yıllarını sütannesi Halime’nin⁵⁶⁰ yanında geçirmişti. Mekke’nin yerleşmiş âdeti gereği çocuklar, sütanneye veriliyordu.⁵⁶¹ Hz. Peygamber’i de Hz. Halime⁵⁶² almıştı. Hz. Halime aldığı çocukla birlikte evlerinde bir değişimin olduğunu bolluk ve bereketin huzur ve saadetin arttığını ifade etmekte değişimin sebebini yeni misafirlerine bağlamakta idi.⁵⁶³

Hz. Halime’nin değerlendirmeleri, şahsiyetinin ipuçlarını vermektedir. Zira bencil insanlar başkalarını methetmekten uzak dururlar. Sadece kendilerine iltifattan hoşlanırlar. Oysa Hz. Halime öz çocuklarının aleyhine bir durum da olmasına rağmen Misafirine sürekli iltifatlarda bulunmuş, onu ön plana çıkaran değerlendirmeler yapmıştır. Hem de memnuniyetle yapmıştır. Bu durum Hz. Peygamber’in hakkı teslim eden ve gerçeği ifadeden imtina etmeyen şahsiyetli bir kişilikle beraber olduğunu göstermektedir.

⁵⁵⁸ 33. Ahzâb: 40.

⁵⁵⁹ Cihlinioğlu, 1-3.

⁵⁶⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdu’l- Melik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, th.,h, Mustafa es-Sakâ, İbrahîm el-Ebyârî, Abdu’l-Hafız Şiblî, Dâru İhyâi’t-Tirâsi’l-Arabî, Beyrut 1994, I, 162; Ümmü Kebşe Halîme bt. Ebî Züeyb Abdillâh b. el-Hâris es-Sa’diyye, Asri Çubukçu “*Halîme*”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1997, V, 338.

⁵⁶¹ Çünkü Mekke çok sıcaktı ayrıca farklı şiveleri ile insan sirkülasyonunun yoğun olduğu ticaret merkezi hüviyetinde idi. Sıcaklık çocukların sağlıklı büyümesini, insan yoğunluğu da lisanın fasih konuşulmasını olumsuz etkiliyordu. Çocuklar gelişimlerini daha sağlıklı tamamlasınlar diye bu problemlerin olmadığı yerlerde ikamet eden sütannelere verilirdi. Çubukçu, V, 338.

⁵⁶² Ümmü Kebşe Halîme bint Ebî Züeyb Abdillâh b. el-Hâris es-Sa’diyye Hz. Peygamber’in sütannesi. Hevâzin kabilesinin Sa’d b. Bekir koluna mensuptur. Ümmü Kebşe künyesiyle ve Halîme es-Sa’diyye olarak anılmaktadır. Çubukçu, 338.

⁵⁶³ İbn Hişâm, I, 199, 200.

Bebeklerin umut ve güven duygusunun kazandıkları dönem olarak belirtilen ilk dönemlerde anne veya bakıcının bebeğin ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamamasına dikkat çekilmektedir.⁵⁶⁴ Bu dönemde bebekte gelişmesi beklenen en önemli duygu temeli güvendir. Gereksinimleri genel olarak karşılanan bebekler çevrelerine ve kendilerine güvenirler. Bu dönemde ilişkinin sürekliliği, tutarlılığı ve aynılığı büyük önem taşıdığı için bakıcı değiştirilmemelidir.⁵⁶⁵ Hz. Peygamber için de böyle olmuştur. Sütannesi ile birlikteliği dört yıl kadar sürmüştür.

Hz. Halime, hayatlarındaki değişimin küçük misafirlerinden kaynaklandığı düşüncesi, onda yeni misafirlerinin farklı özellikler taşıdığı kanaatini pekiştirdi. Şahsiyetin ve şefkatin kendisinde temerküz ettiği Halime Hanım'ın misafiriyle ilgili olarak 'özel bir çocuk' değerlendirmesi de ayrıca ihtimam göstermesine sebebiyet veriyordu.

Hz. Halime'nin şefkati yoğunlaştı ve sonunda bağlılığa dönüştü. Bağlılık öyle bir hal almıştı ki geri verme zamanı geldiğinde emanetin bir süre daha evlerinde kalmasını istemiş amacını gerçekleştirmek için Dede Abdulmuttalib ve gelini Âmine'yi ikna etmeye çalışmıştı. Önce teklif kabul edilmemişti. Fakat bir süre sonra Halime'nin istediği oldu.⁵⁶⁶ Sütanneye tekrar verilmesi, üç yaşını süren Küçük Muhammed'in sütannesine bağlılığının ve çok iyi bakıldığının bir göstergesi ve Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i şefkatle büyüttüğünün başka bir görüntüsüdür.

Halime Hanım şefkatli davranışları ile Hz. Peygamber'in gönlünde ve zihninde yer etmiş birisi idi. Daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma'yı ve sütannesini görünce duygulanıp ağladığını,⁵⁶⁷ sütannesine vefanın bir yansıması olarak, bir anneye gösterilecek tazim ve hürmeti rikkat ve şefkati Hz. Halime'den esirgemediğini görmekteyiz. Sevgi görmüş olmalı ki sütannesine; bir vefa olarak en derin hürmeti göstermesinin yanında çeşitli ihsanlarda bulunmuş çeşitli hediyeler takdim etmiştir.⁵⁶⁸

Çocuk gelişimini olumlu/olumsuz yönde etkileyen faktörler bulunmaktadır. Psikologlar tarafından olumsuz faktörler risk faktörü, olumlu faktörler de koruyucu

⁵⁶⁴ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, 16, 38.

⁵⁶⁵ Cirhinlioğlu, 112-213.

⁵⁶⁶ Vatandaş, 25.

⁵⁶⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahman el-Azâmi, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403, VII, 479.

⁵⁶⁸ Çubukçu, 338.

faktör olarak isimlendirilmektedir.⁵⁶⁹ Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda risk faktörlerinin koruyucu faktörlerle izale edildiğini hatta olumlu etki oluşturacak hâle tahvil edildiğini görmekteyiz. İlk yaşlarda öz anneden ayrı kalmak bir risk faktörüdür. Sütanne ile sağlanan koruyucu faktörlerin bu riski geride bıraktığını düşünmekteyiz. Sütanne Halime, öz anneyi aratmayacak niteliktedir ve öz anneye kıyasla daha tecrübelidir. Badiye serin ve temiz bir havaya sahiptir.⁵⁷⁰ Dahası Hz. Peygamber'in sütkardeşleri ile birlikte oyun arkadaşlarına sahip olması⁵⁷¹ farklı şivelerden etkilenmemiş arı bir konuşma becerisi oluşturacak ortamda olması, koruyucu faktörleri artırmıştır. Anne ile birlikte kalmış olsaydı bu durum koruyucu faktör olmakla birlikte Mekke'nin boğuk havası, sağlıksız gıdalar, konuşma aksanı, akran yoksunluğu, ilk anne tecrübesizliği gibi risk faktörleri ile baş başa kalacaktı. Kanaatimizce öz anneden ayrı olmanın getirdiği risk faktörü koruyucu faktörlerle fazlasıyla izale edilmiştir. Ayrıca bir kişi için risk taşıyan bir durum aynı durumdaki başka bir kişi için kendini geliştirmeye sebep olabilir.⁵⁷²

Genel kanaate göre Hz. Peygamber 4-6 yaşlarında annesi Âmine ile birlikte olmuştur.⁵⁷³ Hz. Âmine Mekke'nin saygın kabilesi Kureyş'in Hâşimoğulları koluna mensuptur. Abdulmuttalib'in, uğruna develer kurban ettiği oğlu⁵⁷⁴ Abdullah için uygun gördüğü bir hanımdır. Abdulmuttalib tarafından gelin olarak kabul edilmesi nitelikli biri olduğuna delil sayılabilir.

Hz. Âmine, genç yaşta kocasını kaybetmiş olmasına rağmen başkasıyla evlenmemiştir. Evliliği tercih etseydi kimse onu kınamazdı. Belki de evlenmediği için kınanmıştır. Tekrar evliliklerin yaygın olduğu bir toplumda böyle bir tercihte bulunması eşine ve çocuğuna bağlılığını ve fedakârlığını düşündürmektedir.

⁵⁶⁹ Bağlan, Sayar, 37-39.

⁵⁷⁰ “Çocuğun sağlık gelişiminde İbn Sina, ısıнын üzerinde durur. Yeni doğmuş bir çocuğun mutedil bir sıcaklığa sahip bir evde uyutulmasıdır. Yeni doğan için bulunduğu ortamın çok sıcak veya çok soğuk olmaması gerekir. Haluk Yavuzer, *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, Yay., İstanbul 2002, 58.

⁵⁷¹ Süt Kardeşleri; Abdullah, Üneyse ve Şeyma, İbn Hişâm, I, 198; Çubukçu, 338; Çocuğun akranları ile birlikte vakit geçirmesinin olumlu katkılarından söz edilmektedir. Oyun bir nevi çocuğun öğrendiklerinin ve düşündüklerinin ortaya konulup uygulandığı ve arkadaşlarıyla paylaşıldığı bir ortamdır. Bunun için de akranlara ihtiyaç vardır. Burada çocuk oyundaki kuralların etkisi ile kaynaşma ve dayanışmayı görüp yaşama fırsatı bulmaktadır. Bilgili, 149; Oyun, çocuğa hiç kimsenin öğretemeyeceği konuları, kendi deneyimleri ile öğrenmesi yöntemidir. Oyun bedensel açıdan da değerlidir. Kas sistemini geliştiren aktif oyun aynı zamanda çocukta biriken enerjinin boşalmasını da sağlar. Çocuğun güçlü dürtülerinden saldırganlık dürtüsünü boşaltmasına yarar. Yavuzer, 176.

⁵⁷² Bağlan, Sayar, 36.

⁵⁷³ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara 2004, 62.

⁵⁷⁴ Bekir Topaloğlu, “Abdullah b. Abdü'l-Müttalip”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 475.

Erken yaşta kocasını kaybeden bir annenin acısını ve özlemini dindirmesi açısından geriye kalan emanet/hatıra olarak çocuğu çok önemlidir. Böyle durumlarda anneler çocuklarına daha da düşkün olurlar. Duygular baskındır. Âmine için küçük Muhammed belki de tek sığınağıdır. Bu hâleti ruhiye içerisinde o, çocuğunu sütanneye vermekten imtina etmemiştir. Pekâlâ, “Benim tek tesellim” deyip vermeyebilir, duyguları ile hareket edebilirdi. Zor olanı ama doğru olanı tercih etmiştir. Bu durum bilinçli bir anne olduğunu göstermektedir.

Anne Âmine, sütanne sonrasında artık sürekli beraber olacağı çocuğuyla ilk faaliyet olarak Medine seyahatini gerçekleştirdi. Hz. Peygamber’in dayıları ve babası Abdullah’ın mezarı oradaydı. Abdullah’ı ziyareti öncelemesi küçük oğlunu aile kökleri ile buluşturup kaynaştırması Âmine’nin kişiliği ile ilgili bir başka ipucudur.⁵⁷⁵

Âmine, Medine dönüşü Ebva’da vefat etmiştir.⁵⁷⁶ Son anlarında “Her doğan ölecektir. Her yeni eskiyecektir. Ölsem de gam yemem dünyaya hayırlı bir evlat bırakıyorum”⁵⁷⁷ iltifatı eğitim açısından önemlidir. Hz. Peygamber’e “sen değerlisin mesajı” içermektedir. “Annemi kaybediyorsun ama annen üzülüyor sen de üzülme.” tesellisi ile yüklü bir mesajdır. Aynı zamanda sorumluluk duygusu empoze etmektedir. Son nefeste söylendiği için motivasyon değeri yüksek bir sözdür. Ölüm anında nitelikli söz söyleme kabiliyeti ancak yüksek şahsiyetli kişilerde görülür.

Çocuğunu şefkatle beslemeye gelecek olursak, öz annenin şefkatinden söz etmek zaittir. ‘Anne’, deyince ‘şefkat’, ‘şefkat’ deyince ‘anne’, akla gelen ilk kelimedir. Fakat şunu söyleyebiliriz “şefkat” bir gıdadır. Gıdalar mahir ellerde verimlilik kıvamına ulaşır. Hz. Âmine zor zamanlarda yaptığı tercihlerle mahire bir hanım olduğunu göstermiştir.

Peygamberlikten sonra, hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber Hudeybiye’ye giderken Ebva’ya uğramıştı. “Allah, annesinin kabrini ziyaret etmesi için Muhammed’e izin vermiştir” dedi. Sonra da annesinin kabrine gitti, kabri düzeltti ve ağladı; onun ağladığını gören sahâbîler de ağladılar. Kendisine niçin ağladığı sorulunca, “Annemin şefkati gözümün önüne geldi de onun için ağladım” cevabını vermişti.⁵⁷⁸ Hz. Peygamber şahsiyet oluşumu açısından değerli çağ olan 4-6 yaşlarını asil, bilinçli, vefalı

⁵⁷⁵ Bekir Topaloğlu, “Amine” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 63-64.

⁵⁷⁶ Sarıçam, 64.

⁵⁷⁷ Ali Himmet Berki, Osman Keskiöğlu, *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, Doğuş Yay., Ankara 159, 38.

⁵⁷⁸ Mustafa Fayda, “Ebva”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2012, X, 379.

ve fedakâr bir annenin beraberliğinde geçirmiş adı Âmine olan şefkatin en güzel kıvamı ile anne kıvamı ile beslenmiştir.

Annesinin vefatından sonra dedesi Abdumuttalib'in himâyesinde kaldığını biliyoruz. Abdumuttalib'e geçmeden önce gerek annesi gerek dedesi ile olan birlikteliğinde onun çok yakınında olan bu nedenle de 'dadısı' olarak bilinen Ümmü Eymen Bereke'ye de⁵⁷⁹ de yer vermek gerekir. Abdumuttalib, babasından kalan boşluğu Ümmü Eymen ise annesinin yerini doldurmaktaydı. Ümmü Eymen doğumundan itibaren Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş köle iken azat edilmiş bir hanımdır.⁵⁸⁰

Ümmü Eymen'in niteliğini göstermesi açısından hadis kaynaklarında geçtiği şekliyle, Hz. Peygamber'in vefatıyla vahyin kesintiye uğramasına üzüлüp ağlaması önemli bir kişilik olduğunu gösterir.⁵⁸¹

Altı-sekiz yaşlar, çocuğun bilişsel kabiliyetinde büyük bir artışın olduğu evredir.⁵⁸² Hz. Peygamber bu evreyi dedesi Abdumuttalib'in himâyesinde geçirmiştir. Dedesi Abdumuttalib Arap Yarımadasında ve hatta komşu ülkelerde itibarı yüksek bir insandı. Taktirle anılan ve kendisine saygı duyulan bir şahsiyetti. Kureyşlilerin bu bölgede güven içinde ticaret yapmalarını sağlayan Haşim'in oğluydu. Güvenilir, cesur ve cömert birisi idi. Açlara, yoksullara ve yolculara yönelik ziyafetleri sebebi ile babasından kalan mirasın zenginliğini kaybedecek kadar eli açıktı. Devraldığı şerefli ve de masraflı bir iş olan hacılara yiyecek/rifâde ve su/sikâye ikramında bulunmayı aksatmadan yerine getirmişti.⁵⁸³

Abdumuttalib'in sosyal kişilik yönüyle güçlü olduğu gözükmemektedir. Bu kişilik, torununu hiç yanından ayırmamış özel ilgi ve ihtimamını esirgememişti. Daha

⁵⁷⁹ Ümmü Eymen Bereke bnt. Sa'lebe b. Amr el-Habeşiyye, Hz. Peygamber'in dadısı, sahâbî. İlk oğlu Eymen'e nispetle Ümmü Eymen, bazen de Ümmü'z-Zabâ veya Ümmü Üsâme künyeleriyle anılır. Habeş asıllı olup Hz. Peygamber'in dedesi Abdumuttalib'in kölesi iken miras yoluyla babası Abdullah'a veya annesi Âmine'ye, onlardan da kendisine intikal etti. Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2012, XLII, 317.

⁵⁸⁰ Erul, "Ümmü Eymen", 317.

⁵⁸¹ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 103; İbn Mâce, *Cenâîz*, 65.

⁵⁸² Sebep-sonuç ilişkileri kurabilmek mantıklı kararlar verebilmek bu yaş grubunda kazanılmaya başlayan yeteneklerdir. Bu yaş grubunda çocuklar birey olmanın yanı sıra bir gruba ait olmanın önemini de hissederler. Bu aslında kişiliğin sosyal boyutta gelişiminin devam ettiği en kritik dönemdir. Ebeveynler çocuklarına sosyal ilişkilerinde ne kadar iyi örnek olurlarsa, çocuklar o derece sağlıklı bir sosyal gelişim gösterebilirler. Sezgisel/bilişsel dönem olarak adlandırılan bu evere için gelişimi destekleyici öneriler arasında Zengin bir uyarıcı çevrenin olması, çevreye etkin katılımın sağlanması, eleştirilmemesi taltif edilmesi önerilmektedir. Cirhinlioğlu, 96-97.

⁵⁸³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Sikâye" *DİA*, TDV. İstanbul 2009, XXXVII, 178. Vatandaş, 21.

doğmadan babasını kaybetmiş olması himâye edilmesini gerektiriyordu. Abdulmuttalib için o sadece bir torun da değildi, oğul Abdullah'ın emanetiydi. Abdullah'ın acısını ve özlemini onunla teskin ediyordu. Ayrıca kendisinden özel beklentileri de vardı.⁵⁸⁴

Torun sevgisi, himâye ihtiyacı, evlât özleminin tesellisi ve özel beklentiler Hz. Muhammed'e dede düşkünlüğünü yoğunlaştırmıştı. Hele hele annesini kaybettikten sonraki dönemde daha yakından ilgilenme durumunda olması, etkileşimi artırmış rol model benimseme açısından önemli olan bu evrede dede ile torunu bütünleştirmişti.

İnsan örnek edinme fitratında yaratılmıştır. Dünyaya geldiğinde bilgisiz aç ve muhtaçtır. Her şeyi öğrenmek zorundadır. Başlangıçta öğrendiklerini taklit yoluyla öğrenir. Çocuk önce anne babasını sonra da öğretmenini taklit eder, örnek alır; hareket ve davranışlarını öğretmene uydurmak ister.⁵⁸⁵ Hz. Peygamber'in dedesi ve daha sonra amcası ile geçirdiği süreç günümüz çocuklarının ilköğretim çağlarına denk gelmektedir. "Bu çağ psikologlar tarafından 'somut işlemler dönemi' olarak tarif edilmiş önemine vurgu yapılmıştır"⁵⁸⁶ Bu nedenle Abdulmuttalib'in babanın yerine kaim olan dede hüviyetinin yanında öğretmenlik konumunda olduğunu da söyleyebiliriz.

Dedesi İbn Hişam vefat ettikten sonraki süreçte Hz. Peygamber'in hayatında; Amacı Ebû Tâlib,⁵⁸⁷ Ebû Tâlib'in hanımı Yengesi Fatma bnt. Esed, 20 yaşlarında Erdemliler hareketi mensupları, 25 yaşından sonra eşi Hz. Hatice'nin yer aldığını görmekteyiz.⁵⁸⁸

Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'in öz amcasıydı, pek ender rastlanan gönül yapısına sahip, son derece cömert ve sahip olduğu vasıfları ile çevresinin hürmetini üzerinde toplayan ve Kureyşin başında bulunan bir kişilikti.⁵⁸⁹

Hz. Peygamber'in, amcası ve yengesi tarafından itina ile himâye edildiğini, bu himâyenin, Hz. Peygamber'in risaleti süresince de devam ettiğini görmekteyiz. Amcanın, yeğeninin etrafında sağlam bir kale gibi duruşunu Hz. Peygamber yakından

⁵⁸⁴ Kavminin "Muhammed" ismini hiç duymamıştık niçin bu ismi koydun sorusuna verdiği; "Gökte Hak, yerde halk onu övsün istedim" Sarih, 61; Şehir toplantılarına getirilmesine itiraz edilmesine "Bırakın... O kendini büyük insan yerine koyuyor. O kadar akıllı ki umarım bir gün büyük insan olacak" demesi beklentiyi göstermektedir. Bir defasında da Mekke'de kuraklık felaket boyutuna ulaşmıştı. "Torunumun temiz yüzü suyu hürmetine diyerek" Allah'a yalvardı yağmur duâsında bulundu. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, Terc. Salih, Tuğ, İrfan Yay., İstanbul tsz, I, 43.

⁵⁸⁵ Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İFAV. Yay., İstanbul 1983, 143.

⁵⁸⁶ Köse Ali, Ayten Ali, *Din Psikolojisi*, 16, 50.

⁵⁸⁷ İbn Hişam, I, 216.

⁵⁸⁸ Hamidullah, I, 51-65.

⁵⁸⁹ Hamidullah, I, 45.

seyretmiş ve hissetmiştir. Amcasına olan memnuniyetini “*Yasaklanmadığım müddetçe senin için istiğfarda bulunacağım*”⁵⁹⁰ sözü ortaya koymaktadır. Yengesi tarafından gördüğü güzel muameleden bahisle de şöyle demektedir: “*Ben onun yanına yetim bir çocuk olarak sığınmışken, o çocukları aç tutar, beni beslerdi, kendi çocuklarından önce benim saçlarımı tarardı, o benim annem gibiydi,*”⁵⁹¹ “*Annemden sonra annemdi.*” diye bahsetmiştir.⁵⁹²

Hiz. Peygamber’in amcasının himâyesinde olduğı bu dönemler, psikososyal açıdan çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Kimlik arayışının yoğunlaştığı ve kalıcı kimliklerin inşa edildiğı süreç olarak değerlendirilmektedir. Dönemin problemleri olarak da meslek seçimi ve hayat arkadaşı arayışları öne çıkarılmaktadır.⁵⁹³ Bu noktada Ebû Tâlib’in, Hiz. Peygamber’e çobanlık meşguliyeti ve ticarete yönlendirmek suretiyle meslekî açıdan,⁵⁹⁴ Hiz. Hatice ile evlenmesine desteğı ile de ailevî yönden öncülük ettiğini görmekteyiz.

Çobanlık, sabrı ve tahammülü öğretme, himâyesi altındakileri koruma alışkanlığı kazandırma, sorumluluk duygusu aşılama,⁵⁹⁵ tabiatı tanıma, canlılar arası ilişkileri gözlemleme yönüyle şefkatle yakından ilişkilidir. Hiz. Peygamber’in daha sonra “*Hepiniz çobansınız*”⁵⁹⁶ benzetmesi ile sorumluluk tanımını çoban metaforu üzerinden yaptığını görmekteyiz.

Ticaret hayatı da Hiz. Peygamber’e şefkat açısından pek çok vasıf kazandırmıştır. Başka insanlara yük olmama, değişik yörelerin ve değişik kültürlerin insanlarını tanıma, insanlarla iletişim kurma yöntemlerini tecrübe etme imkânı sunmuştur.⁵⁹⁷

Mekke toplumunun mazlumlara oluşturan yaklaşımları ve zayıflara katı davranışlarının da Hiz. Peygamber’in şefkat duygusunu besleyen tarafı bulunmaktadır. Haksızlığa uğrayanları görüp empati ile yaklaşması çözüm arayışları içerisine girmesi bu sebeple olmalıdır. Mazlum adına hareket etmek, gasp edilen hakkı alıp hak sahibine vermek için kurulmuş Erdemliler/Hilfu’l-Fudûl hareketine iştiraki böyle bir sebepten

⁵⁹⁰ "لَا سَتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا أَلَمَ أَتَاهُ عَنْهُ" Bu ifade üzerine Tevbe Suresi 113. ayeti ile uyarılmıştır. Buhârî, Cenâiz, 80, Menâkibu’l-Ensâr, 40; Nesâî, Cenâiz, 102.

⁵⁹¹ Hamidullah, I, 45-46.

⁵⁹² "... يَا أُمِّي، كُنْتُ أُمِّي بَعْدَ أُمِّي..." Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XXIV, 351.

⁵⁹³ Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ankara 2015, 62.

⁵⁹⁴ Buhârî, İcâre, 2; Müslim, Eşribe, 163; İbn Mâce, Ticaret, 5.

⁵⁹⁵ Sarıçam, 78.

⁵⁹⁶ Buhârî, Cuma, 11, İstikrâz, 20; Müslim, Mûsâkât, 107.

⁵⁹⁷ Sarıçam, 76.

neşet etmiştir. Erdemliler Hareketi oluşumuna iştirak ettiğinde Hz. Peygamber yirmi yaşlarındadır.⁵⁹⁸

Hilfû'l-Füdûl oluşumunu bir şefkat hareketi olarak kabul edebiliriz. Bu cemiyet; şefkatli insanlarla birlikte çalışmak, cemiyete intikal eden problemlere muttali olmak, hakkı gasp edilene şefkat etmek hasebiyle şefkat etme hazzını tatmak gibi birkaç açıdan Hz. Peygamber'in şefkat duygusunu beslediğini belirtebiliriz. Nitekim Rasûlullâh, Peygamberlik döneminde, bu gün olsa tekrar gireceğini belirttiği⁵⁹⁹ bu cemiyetin değerini daha sonra şöyle ifade edecektir: *"Henüz delikanlı iken amcalarımla beraber iyi insanların yapmış olduğu antlaşmada hazır bulunmuştum. Bana kızıl develer dahi verilse bu antlaşmayı bozmak istemezdim."*⁶⁰⁰

Hiz. Peygamber'in hayatında Peygamberlik öncesi ve sonrasıyla en önemli kişiliklerden birisi de Hiz. Hatice'dir. Saliha bir hanım olarak Hiz. Peygamber'e her an destek olan, kocasının huzur sükûn ve itminanına hizmet eden, bıraktığı etki ile ölümünden sonra dahi kendinden sürekli bahsettiren şefkatli bir şahsiyettir.⁶⁰¹

Hiz. Peygamber önce babasını sonra annesini daha sonra da dedesini kaybetmiştir. İlgi, sevgi ve şefkate olan ihtiyacını yeterince giderme noktasında yetim ve öksüz olmanın dezavantaj olduğu ortadadır. Hiz. Peygamber için böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Geçiş dönemleri yaşamıştır fakat hiçbir zaman sahipsiz kalmamıştır. Ana babasının boşluğunu; sütannesi Halime, Bakıcısı Ümmü Eymen Bereke, Dedesi, Abdulmuttalib, amcası Ebû Tâlib ve Ebû Tâlib'in Eşi Fatma Hatun doldurmuştur. Evlilik dönemiyle birlikte Hiz. Hatice hem maddî hem de manevî destekçisi olmuştur. Bu gelişmeler, dezavantajı avantaja dönüştürdüğünü, şefkat besini açısından daha iyi beslenmesine imkân oluşturduğunu düşünmekteyiz.

Hiz. Peygamber'in yetim olarak dünyaya gelmesi, ardından annesini, daha sonra dedesini kaybetmesi tesadüf kabilinden bir şey değildir.⁶⁰² İnsan için anne baba önemli bir dayanak ve sığınaktır. Böyle bir sığınaktan mahrum olanlar daha ötelerde bir sığınak arayışına girebilirler. Bu durum evdeki çeşmeden suyun kesilmesi gibidir. Suyun

⁵⁹⁸ Hamidullah, I, 52-54.

⁵⁹⁹ Muhammed Hamidullah, "Hilfu'l-Fudûl" DİA TDV. Yay., İstanbul 1998, XVIII, 32.

⁶⁰⁰ "..." Ahmed b. Hanbel, III, 193.

⁶⁰¹ "...مَا أَبْدَلَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرًا مِنْهَا قَدْ آمَنْتُ بِى إِذْ كَفَرَ بى النَّاسُ وَصَدَّقْتَنِي إِذْ كَذَّبَنِي النَّاسُ وَوَأَسْتَيْتِي بِمَالِهَا إِذْ حَرَمَنِي النَّاسُ وَرَزَقَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLI, 356.

⁶⁰² Raasûlullâh'ın yetim ve öksüz kalması, bozguncuların risalete karşı muhtemel itirazlarını anne baba yönlendirmesi ile böyle bir iddiaya kalkıştı yakıştırmalarına mahal bırakmamak, asıl mürebbinin Allah olduğunu göstermektir. Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sire*, trc., Ali Nar, Orhan Aktepe, Gonca Yay., İstanbul 1987, 61.

kesilmesi çaresizliktir. İnsanı arayışa yönlendirir ve asıl kaynağa ulaşma imkânı doğar. “Çaresizlik hissettiğimizde, gücümüzün tükendiğini düşündüğümüzde, acziyetimizin farkına vardığımızda ötelerin sesini daha berrak duyarız. “Mevlana; İçindeki kapıyı çal başka kapıyı değil.”⁶⁰³ diyor. İçimizdeki kapı kalbin kapısıdır. O kapı “Yere göğe sığmayan ama Müminin kalbine sığan Allah’a”⁶⁰⁴ açılan kapıdır. Bu kapıyı, Yunus Emre; ‘Bir ben vardır bende benden içeri’⁶⁰⁵ mısrasıyla dillendirmiştir. Dışımızdaki kapılar açık olunca içimizdeki kapı aklımıza gelmeyebilir. Asıl olana ulaşmak gerektiği hep dile getirilir.”⁶⁰⁶ Hz. Peygamber’e baba, anne, dede, amca kapılarının kapanması tekrar tekrar içindeki kapıya yöneltmiş böylece şefkatin ve merhametin esas kaynağı olan Allah’a ulaşma arayışını temin etmiş olabilir. Eğitimciler bu yöntemi keşfetmiş ve eğitim teknikleri arasında ‘Buldurma Yöntemi’ olarak yer vermiştir. Eğitimde buldurma⁶⁰⁷ yöntemi sıkça müracaat edilen kalıcı etkisi olan bir yöntemdir.

Hayatın seyri Hz. Peygamber’i farklı simalarla bir araya getirmiştir. Hz. Peygamber bir ortamdaki başka bir ortama; kişiden bir başka kişiye; mekândan bir başka mekâna geçmesi ile yeniden yeniden geçiş dönemleri yaşamıştır. “Geçiş dönemleri hem yeni beceriler geliştirmeyi sağlar hem de baş etme mekanizmalarını sonuna dek zorlar.”⁶⁰⁸ Tağyîru’l-Üslûb, Tenşîdü’l-Kulûb/Üslûbun değişmesi kalpleri canlandıran olumlu bir etki oluşturabilir. “Öğrenmeyi bilirsek; engeller sıçrama tahtasına döner, kırılabilirlik zenginliğe, zayıflık güce, imkânsızlık imkâna dönüşür.”⁶⁰⁹ Hz. Peygamber içinde böyle bir durumun söz konusu olduğunu düşünmekteyiz.

Bir ömür boyunca çok defa düşer, kalkar, yorulur, kendimizi çok kötü hissederiz. İşte hayat, bu düşmeler kalkmalar olduğu için kıymetlidir. Ancak arada bir hüznü kederli olduğumuz taktirde hayatın kıymetini anlayabiliriz.⁶¹⁰ Hz. Peygamber’in zaman zaman şefkat deryasının dışına alınması şefkatin değerini anlamayı ve şefkate

⁶⁰³ Sayar, *Merhamet*, 48.

⁶⁰⁴ Allah, “Yere göğe sığmadım, ancak mümin kulunun kalbine sığdım” buyurmuştur Aclûnî, II, 195; Hadisin merfû bir isnâdı olmamakla birlikte, “Müminin kalbini bana iman ve sevgi kapladı.” mânâsında doğru olarak kabul edilebilir. Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akâid Hadisleri*, İFAV Yay., İstanbul 2013, 74. Yere göğe sığmayan Bir/ Müminin kalbindedir. Niyâzî Mısırlı, Erişim Tarihi: 24.06.2014, www.antoloji.com. tr.

⁶⁰⁵ Yunus Emre Şiirleri, Erişim Tarihi: 24.06.2016, <http://www.yunusemre.gov.tr>.

⁶⁰⁶ Sayar, *Ruh Hali*, 37.

⁶⁰⁷ Bilinen ve tecrübe edilen verileri kullanarak, yeni bilgilere ulaşmayı sağlayan öğretmen ve öğrencinin ortak etkinliğine dayalı güdüleyici bir öğretme yoludur. Mehmet Zeki Aydın, “*Din Öğretiminde Yöntemler*” Nobel Yay., Ankara 2009, 330.

⁶⁰⁸ Sayar, *Merhamet*, 191.

⁶⁰⁹ Bağlan, Sayar, 16.

⁶¹⁰ Sayar, *Ruh Hali*, 15.

susamışlığı sağlamış ikram edilince de kana kana içmiştir. Bu tarz eğitimi İslâm içerisinde bulmak mümkündür. Oruçta imsak, Ramazan'da itikâf, Hac'da ihram, sufilerde çile bir çeşit mahrum bırakarak nimetin kıymetini, mahrumiyet yaşayanların ızdırabını öğretme faaliyetidir. Hz. Peygamber'e belirli periyotlarda şefkat orucu tutturulmuş gibidir. Sütannesini ile iftar etmiş, annesini kaybettikten sonra iftar sevincini dedesi ile daha sonra amcası ile yaşamıştır.⁶¹¹ 'Toku ağırlamak zordur' denilir. İştahı olmayana en leziz yemekler sunulsa kıymeti yoktur. İştah için açlık önemlidir. Hz. Peygamber'in babasız daha sonra annesiz ardından da dedesiz kalmış olması ilgiye sevgiye ve şefkate sürekli olarak ihtiyaç hissetmesini tetiklemiş olabilir. Bu durum şefkatli yaklaşımların kıymetini bilmesine, şefkate doymasına ve şefkate ihtiyaç duyanlara duygudaşlık geliştirme yeteneğinin güçlenmesine imkân sağlamıştır diyebiliriz. Dert bilmeyenin hemdert olması zordur. "Sevdiklerimizin ölümü bizi başkalarının acılarına karşı daha duyarlı kılıyor. Ancak acımış bir yürek, başkasının acısını tam mânâsı ile hissedebiliyor."⁶¹²

Hz. Peygamber'in zayıflara hemdert olması ve hemdert olunmasını istemesinin köklerini burada da bulabiliriz. Hatta Hz. Peygamber'in şefkat oruçlarının, sonraki yıllarda da devam ettiğini görmekteyiz. Amcasını kaybetmesi, eşini kaybetmesi, çocuklarını kaybetmesi, zâlimlerin her türlü iftira ve hakaretlerine maruz kalması, yaşanabilecek bütün acıları tatması, acının her çeşidini en iyi şekilde anlamasına etki etmiş olmalıdır. "Bir şeyin ıstırabını çekmeyen onu ne tanır ne de sever. Çekilen acılar ve ıstıraplar insanı yetiştirir. Acı çekmek yaşamakla olur. Bu sebepten insan yaşadıkça ve acıları çoğaldıkça ahlâken yükselir."⁶¹³ Hayatının belli zamanlarında yardıma muhtaç hâle düşen, yardıma muhtaçların hâline daha iyi anlar.⁶¹⁴ Taş taşlıktan geçmedikçe yüzük olmaz. Yüzük olmak isteyen taş, ezilmeyi yontulmayı göze almalıdır.

Acılar insanı olgunlaştırır, ressamın fırça darbeleri gibidir. Darbeler sonunda resim tamamlanır.⁶¹⁵ "Yüce bir ereğin coşkusuyla erimeyi göze alamayan, hakikat çizgisinde kristalize olamaz."⁶¹⁶ Acılar, bürüt halde bulunanı nete dönüştürür, bir çeşit billurlaştırma, kristalleştirme, damıtma, arıtma ve katıksız hâle getirmedir. "Beden

⁶¹¹ Sayar, *Merhamet*, 16.

⁶¹² Sayar, *Merhamet*, 17.

⁶¹³ Topçu, *Ahlâk*, 113.

⁶¹⁴ Ayten, *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 74.

⁶¹⁵ Sayar, *Ruh Hali*, 213.

⁶¹⁶ Sezai Karakoç, *Dirliş Muştusu*, Diriliş Yay., İstanbul 1995, 40.

terleyince içindeki kirli ve zehirli maddeleri dışarı atar. Ruh terleyince de kötü duygu ve düşünceler, duyarlık sapıtmaları ve benlik sanrılarını dışa atar.”⁶¹⁷ Hz. Peygamber’e bu terlemenin sürekli yaşatılması beden ve ruhen şefkate dönüşmesine, yürüyen şefkat hâlini almasına etki ettiğini düşünmekteyiz.

İçerisinde balçık/çamur/lığ bulunan bir havuz düşünelim. Havuz durgundur çamur dibe çökmüştür ve su berraklaşmıştır. Bu havuza küçük bir taş attığınızda taş gölün zeminini harekete geçirir, havuz bulanır berraklık kaybolur. Fakat içi dışı tertemiz olan bir havuza atılan taş, onun güzelliğini artırır. Taşın atıldığı merkezden başlayarak haleler daireler meydana gelir. Suyu akseden ağaçlar, eşya ve tabiat hareketlenir ve bir canlılık sergilenir. Taşın yaptığı iş ancak havuzun güzelliğini artırmak olur.⁶¹⁸ Bu açıdan Hz. Peygamber’in erken dönemde yaşadığı acıların, zor zamanlara hazırlık niteliği taşıdığını söyleyebiliriz. “Çocuk, kişisel yönetim yeteneklerini geliştirebilmek için öncelikle sorunlar yaşamalı ve bunlarla başa çıkmayı denemelidir. İlk çabalar başarısız olsa dahi sonrasında yeteneklerinin geliştiği görülecektir.”⁶¹⁹ Çocuk her türlü ortamda karşılaştığı sorunları çözerken aynı zamanda ruhsal gücünü arttırarak olgunlaşmakta ve böylece kişiliğini geliştirmektedir.⁶²⁰

Şefkat, insanda nazenin çok hassas bir izlenim uyandırır. Bu olmakla beraber “güç ve katı bir anlamı da içinde barındırır.”⁶²¹ Şefkatin psikolojik yapısına bakıldığında bir duygudaşlık, diğerkâmlık gerektirdiğini görürüz. Şefkatli davranabilmek için başkalarının tutkularını kendi içinde yaşamalı insan. Şefkat duyguyu bir izleyici gibi dışarıdan izlemek değil, ona katılmak duygusal bir beraberliğe girmek demektir. Şefkatli olmak için kişi sevgi, nefret, keyif ve acı gibi her duygunun etkisini kabul etmeli, bu duyguları anlayışla karşılamalı, yeterince içine sindirebilmeli, hazmedebilmeli ki böyle bir duyguyu yaşayan insanla duygusal bir bağ içerisine girebilsin. Öfkenin zarar verici yönüyle, dehşetin yürekleri parçalayan etkisiyle ve sevginin en yumuşak dokunuşu ile yüzleşmek gerekir. Şefkat, duyguyu isteyerek yüklenmek onu karşılayacak ve gerçekleştirecek güce sahip olmak demektir. Şefkat, öfkeden sevgiden ve korkudan daha kuvvetlidir. Şefkat, zayıfların duygusu değil

⁶¹⁷ Karakoç, 49.

⁶¹⁸ Ahmet Önkol, *Raasûlullâh'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., İstanbul 200, 122.

⁶¹⁹ Bağlan, Sayar, 67.

⁶²⁰ Bilgili, 151.

⁶²¹ Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 62.

güçlülerin zor elde ettiği bir duygudur.⁶²² Bencilliğin esiri olmadan, kendi iç dünyasında başkalarına da yer açabilen güçlü yüreğin niteliğidir.⁶²³

Çocuğun ruhsal ve fiziksel bakımdan dengeli ve sağlıklı gelişimi için iç ve dış tesirlerle beslenmesi gerekmektedir. Aksi halde onun doğuştan getirdiği ruhsal kabiliyetlerin uyanışı ve serpilip gelişmesi aksayacaktır. Bu gelişimin istenilen istikamette devam etmesi için çocuğun yetişkinlerle beraber birçok sosyal faaliyete katılması sağlanmalıdır.⁶²⁴ “Çocuk bir şeyler üretmek ve başarılı olmak için çalışır; çünkü elde ettiği başarılar neticesinde taktir ve kabul edilmeyi bekler. Çocuk eğer çevresinden destek görürse öz saygısı artar. Aksi halde değersiz olduğuna inanır ve aşağılık duygusuna kapılır. Aşağılık duygusu geliştiren bir çocuk çevresi ile sağlıklı ilişkiler kuramaz ve uyum güçlüğü çeker.”⁶²⁵

Hz. Peygamber’in taltif gördüğünü ve çevresi tarafından desteklendiğini müşahade etmekteyiz. Sütannesi Halime; Hz. Peygamber için “Onun sayesinde evimize bereket ve huzur geldi” demiştir. Annesi Âmine ölümü esnasında “Ölsem de gam yemem. Dünyaya hayırlı bir evlat bırakıyorum” demiştir. Dedesi sürekli yanında bulundurmuş, övülecek mânâsında ‘Muhammed’ ismini koymuş, önemli toplantılara katılabilme olgunluğunda olduğunu yaşatmış, katılımına itiraz edenlere “Bırakın... O kendini büyük bir insan yerine koyuyor. O kadar akıllı ki umarım bir gün büyük insan olacak.”⁶²⁶ diyerek onurlandırmıştır. Amcası Ebû Tâlib, ticari seferlerinde yol arkadaşı edinmiş,⁶²⁷ Mekke halkı ‘el-Emin’⁶²⁸ lakabını ona layık görmüştür.

Buraya kadar ifade edilenlerden hareketle ‘Hz. Peygamber’in terbiyesi ilâhî kaynaktan koparılıp beşerî kaynaklara bağlanmış’ değerlendirmesi yapılabilir. Hz. Peygamber’e beşer vurgusu yapan hadisler ve âyetler, onun risalete hazırlanma süreçlerini bu minval üzere ele almaya imkân vermektedir. Bununla birlikte her şeyi yaratan olması açısından bakıldığında bu süreçler dolaylı olarak Allah’a dayanmaktadır.

⁶²² Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 62.

⁶²³ Altuntaş, 13.

⁶²⁴ Bilgili, 153.

⁶²⁵ Selçuk, 60; Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, 16, 63.

⁶²⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 43.

⁶²⁷ İbn Hişâm, I, 216-220; Hamieullah, II, 47.

⁶²⁸ İbn Hişâm, I, 234; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 121; Buhârî Bed’ü'l-Vahiy, 1.

Her şey Allah'ın bilgisi ve terbiyesi dâhilindedir. Hz. Peygamber'in, *"Rabbim beni terbiye etti ve de terbiyemi güzel kıldı"*⁶²⁹ sözü de bunu vurgulamaktadır.

*"Herşeyi var eden Allah'tır."*⁶³⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in etkileşimde bulunduğu insanlar, iletişim unsurları içerisinde yer alan kanal⁶³¹ hükmündedir. Belki bizler için ibret almak eğitimde takip edilecek yolları görmek açısından örneklik teşkil etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in imandan uzakta kalanlar adına kendini hırpalara derecesinde üzülmeye karşısında *"Sana düşen yalnızca tebliğ etmektir. Hidâyet Allah'tandır"*⁶³² ikazı, hidâyet sahibinin kim olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in tebliği neticesinde hidâyete eren, ahlâk-ı hamîdeye bürünen insanlara bu güzelliği ikram eden, Peygamber değil Allah'tır. Peygamber'in yapamadığını Peygamber için anne babası dede ve amcası yapmıştır denilemez.

Duhâ sûresinde yer alan *"Seni yetim bulup muhafaza etmedi mi? Seni doğru yoldan sapanların içinde bulup doğru yolu göstermedi mi? Seni muhtaç bulup muhtaçlıktan kurtarmadı mı?"*⁶³³ açıklamaları, Peygamberlikten öncesini belirtmekte ve Allah'ın Peygamber'ine şefkatini içermektedir.

İslâm itikadına göre Allah'ın kudreti ve kâinat üzerindeki tasarrufu tamdır. Fakat bu durum kâinatı idare ederken melek gibi bazı vasıtaları kullanmasına da mani değildir.⁶³⁴ Hz. Peygamber'in terbiye sürecinde de anne baba dede amca ve diğer unsurlar vasıta olarak değerlendirilmelidir. Fırça darbeleri ile resmin şekillendirilip olgunlaştırıldığı gibi Hz. Peygamber'in şefkatini oluşturan tarafı da yakın çevresini oluşturan faktörler ve yaşadığı süreçlerin dokunuşları/darbeleri ile şekillenip olgunlaştırılmıştır. *"Kem âletle kemâlât olmaz."* sözü tablonun olgunlaşmasında fırçaya da bir nebze pay verilse de resmi o yapmıştır denilemez. Fırçayı tutan eli göremeyenler resmi fırçanın yaptığını zannedebilirler. Oysa resmi yapan fırça değil ressamdır. Hz. Peygamber'in şefkat tablosunun musavviri de Allah'tır.

Kaynaklarda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik öncesi karşılaştığı bazı olaylar geçmektedir. Örneğin, Kâbenin tamiri için taşımak üzere taşı omzuna aldığı

⁶²⁹ I, 25; Aclûnî, I, 62. Senedi zayıf olmakla birlikte manası sahih bir hadis olarak değerlendirilmiştir.

⁶³⁰ 5 9. Haşr: 24.

⁶³¹ Kanal, iletişim sürecinde, mesajın kaynaktan alıcıya ulaşmasını sağlayan fizik ya da teknik yollar, imkânlar, araç ve gereçlerdir. Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, STS. Yay., Rize 2010, 18.

⁶³² 16. Nahl: 82; 28. Kasas: 56.

⁶³³ 93. Duhâ, 7-9.

⁶³⁴ M. NihatÇetin, "Allah", *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1989, II, 485.

avret mahallinin açılma durumuna karşı uyarılmış, engellenmiştir.⁶³⁵ Yine putlar adına kesilen kurbanlardan çevrenin ısrarlarına rağmen, “Ben, putlar adına kesilenleri yemem”⁶³⁶ diyerek uzak durmuştur. Çobanlık yaptığı dönemlerde Mekke’de tertip edilen eğlence meclislerine iştirak etmek istemiş ağırlaşan uykusuna yenik düşerek düşündüğünü gerçeğeştirememiştir.⁶³⁷ Bu türlü müdahaleler, Hz. Peygamber’in yetişmesinde ilâhî gözetimin varlığına işaret etmektedir.

Mekke toplumunun Muhammed ismine emin künyesini eklemiş olması, risalet vazifesinin ilk yıllarında açıktan davetin bidayetinde safa tepesine çıkarak “Size bu dağın arkasında bir süvari birliği var desem buna inanır mısınız?” sorusuna “Evet senin yalan söylediğini hiç görmedik.”⁶³⁸ cevabını vermeleri Onun peygamberlik öncesinde ahlâkî vasıflara büründüğüne delâlet etmektedir.

“Andolsun size içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O size çok düşkün müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”⁶³⁹ Âyetinin Mekke’de nâzil olması, Peygamberlikten önceki terbiye sürecine kanıt oluşturmaktadır.

Kalem sûresinde yer alan “Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin”⁶⁴⁰ âyetinde Rasûlullâh’ın ahlâkına açık bir vurgu bulunmaktadır. Ahlâkî davranışlar, bir görüntüdür ve arka planı uzun bir süreçle inşa edilmeyi gerekli kılar. Kalem sûresinin Mekki sûrelerden ve ilk inen sûrelerden⁶⁴¹ olması, peygamberlik öncesi süreci işaret etmektedir.

İlk vahyin ardından Hz. Peygamber derhâl evine döner Hz. Hatice’ye; “Ey Hatice! Bana ne oluyor gerçekten ben canımdan korktum” der ve eşine yaşadıklarını anlatır. Hz. Hatice ona; “Öyle deme, korkma, sevin, Allah’a yemin ederim ki Allah seni hiçbir zaman utandırmaz. Yine Allah’a yemin olsun ki; sen akrabaları gözetir, onların hakkına riayet eder, doğru konuşur, yalan söylemez, güçsüz ve zayıf olanların yükünü yüklenir, onlara yardımcı olur, mahrum ve bir şeylerini kaybetmiş olana kazandırır,

⁶³⁵ Buhârî, Menâkıb, 25.

⁶³⁶ Buhârî, Zebâih, 16, Menâkıbü’l-Ensâr, 24.

⁶³⁷ Hamidullah, I, 46.

⁶³⁸ Buhârî, Tefsîr, 2; Müslim, İmân, 355.

⁶³⁹ 9. Tevbe:128.

⁶⁴⁰ 68. Kalem: 4.

⁶⁴¹ İbn Abbas’tan bir rivayette Alak sûresinden sonra Kalem sûresi nâzil olmuştur. Yazır, VIII, 5249.

misafiri ağırlar ve başına belâ gelmiş kimselere yardımcı olursun.”⁶⁴² der. Hz. Hatice, tespitlerinde altı önemli özellikten bahsetmektedir. Bu özelliklerin beş tanesi şefkatle yakından ilişkilidir. Bu tespitler, Hz. Peygamber’in şefkat tarafıyla risalete hazır olduğuna ve şefkatle beslenme sürecinin risaletten önceki kısmına işaret etmektedir. Vahiyle birlikte süreç devam edecek kemâle ulaşacaktır.

3.2. PEYGAMBERLİK SONRASI

Allah, âlemlerin rabbidir,⁶⁴³ Rab sıfatının tecellisi her an gerçekleşmekte ve hayat olayları vasıtasıyla insanlara kendilerini eğitebilme imkânları sunulmaktadır. Hayatın öğrettikleri kategorisinde eğitimci Allah’tır.⁶⁴⁴ Hz. Peygamber için hayat olayları vasıtası ile süren terbiye süreci, vahyin başlaması ile yeni bir aşamaya girmiştir. Vahiy, akıl ve duyularla elde edilen bilgilerden farklı olarak bir taraftan varlık alanına ait açıklamalar yaparken diğer taraftan insanın bilgisinin ulaşamayacağı ona görünmeyenin bilgisini de vermektedir.⁶⁴⁵ Vahiy, yüce yaratıcının elçisi ve onun aracılığı ile de insanlarla münasebet kurması ve onları bilgilendirmesidir. Her an farklı bir eylem içinde olan Allah’ın ferdin ve toplumun hayatını iyiye yönlendirme iradesidir.⁶⁴⁶ Vahiy, lahuti olanla nasuti olanın iletişimidir. Bu iletişimin zorluğu Hz. Peygamber için kırk yıllık hazırlık safhasını gerekli kılmıştır. Risaletle birlikte dolaylı olan terbiye artık vahiy yoluyla gerçekleşecektir.

İlk inen âyetlerle birlikte Hz. Peygamber’i yönlendiren direktiflerin art arda geldiğini görüyoruz. “*Oku, yaratan Rabbin adıyla/adına! O insanı alaktan yarattı. Oku! Çünkü Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle öğretti. O, insana bilmediğini öğretti.*”⁶⁴⁷ Vahyin besmelesi olan bu âyetlere yakından baktığımızda yer alan bütün kelimeler, eğitim öğretim ve terbiye kavramları ile ilgilidir. “*Yaratan Rabbin adıyla oku...*” ibaresi yüce Allah’ın, seçtiği elçiye sahip çıktığını, onu her yönüyle eğiteceğini ve mutlak bir gözetim altına alacağını ortaya koymaktadır. Bu sayede o, kendisini eğiten mutlak güç adına yeryüzünde iş yapan ve kendiliğinden konuşmayan bir elçi

⁶⁴² Buhârî, Tefsîr, 96; Bedü'l-Vahiy, 1; Müslim, İmân, 252.

⁶⁴³ 1. Fatıha: 2.

⁶⁴⁴ Karaca, 87.

⁶⁴⁵ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, 390.

⁶⁴⁶ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, 394.

⁶⁴⁷ 96. Alak: 1-5.

olacaktır.⁶⁴⁸ Arkasından gelen Müddesir sûresi ile talimatlar devam etmektedir. *Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar, Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur. Yaptığın iyilikleri çok bularak başa kakma! Rabbinin rızasına ermek için sabret*”⁶⁴⁹ âyetleri, Hz. Peygamber’in yoğun bir eğitim sürecine girdiğini göstermektedir. Bu süreçte şefkate de önemli bir pay ayrılmaktadır. Daha ilk âyetlerde yer alan; ‘Uyar’, ‘başa kakma’, ‘sabret’ emirleri şefkat kapsamında ele alınabilir. Arkasından gelen surede, “Başkalarının diyeceklerine sabret, güzellikle onlardan ayrıl”⁶⁵⁰ âyeti de şefkatle yakından ilgilidir. Ayrıca Hz. Allah’ın Peygamberine “*Ey örtüsüne bürünen Peygamber!*” hitabı da şefkat dolu bir sesleniştir.

Haddizatında vahyin kendisi bizzat şefkattir. Vahiy, kalbin, zihnin, vicdanın, insanın ve insanlığın karanlıktan aydınlığa çıkarılması, alt derekelere düşmekten korunup üst derecelere yükseltilmesidir. Allah, tarih boyunca insanlara Peygamberler gönderip kitaplar indirerek onları vahyin ışığında aydınlatmasaydı insanların hayvanlardan ne farkı olacaktı? Şu hâlde Allah’ın insanlara verdiği bütün bu bilgiler, koyduğu bütün kurallar, yine insanların kendi iyilikleri içindir. Bütün bu hükümleri, kullarına olan sevgi ve şefkatinden dolayı koymuş ve bildirmiştir.⁶⁵¹

Evren ve içindekilerinin yokluk âleminde varlığa çıkarılması bir şefkattir. Varlığa, koyduğu kanunlar istikametinde işlev görmeyi emretmesi ile oluşan muhteşem nizamın inşa edilmesi varlıklar için bir şefkattir. Varlıkları en güzel şekilde biçimlendirip her birine gücü oranında yük yükleme bir şefkattir. Varlıklar içerisinde farklı nitelikleri ile insanı var edip sayısız nimetlerle donattığı evreni, eşsiz donanım ile yarattığı insanın hizmetine sunması, insanı akılla donatıp imtihana tabi tutması, imtihanı başarması için hidayet rehberi olarak kitap ve peygamber göndermesi onun şefkatinin tezahürleridir.

Allah, Hz. Peygamber’i özel olarak himâyesine almıştır.⁶⁵² Kullarını mağfiretinin ve şefkatinin Peygamberine ittibadan⁶⁵³ geçtiğini belirterek, ayrıca onurlandırmış, iltifat

⁶⁴⁸ Muhammed Fatih Kesler, “Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e Hitaplar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, Ocak 2002, 95, 96.

⁶⁴⁹ 74. Müddessir, 1-7.

⁶⁵⁰ 73. Müzzemmil: 10.

⁶⁵¹ Karaman, Hayrettin, vd., *Kur’an Yolu*, I, 323.

⁶⁵² “*Ey Peygamber’! Sana indirileni tebliğ et. Tebliğ etmezsen risâletini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur.*” 5. Mâide: 67; “*Sen onların içlerinde bulunduğun müddetçe Allah onları azaba uğratmayacaktır. Sen onların bağışlanmalarını dilerken, Allah kendilerine azap etmez.*” 8. Enfâl: 33.

etmiştir. Risalet hayatı boyunca elçisinin başta İslâm dışı grupların menfi hareketleri olmak üzere bazı sebeplerden kaynaklanan bir takım üzücü olaylara ve sıkıntılara maruz kaldığı tarihi bir gerçektir. Yüce Allah böyle sıkıntı günlerinde elçisini yalnız bırakmamış onun üstün niteliklerini ve inkârcıların karakteristik özelliklerini anlatarak teselli etmiş, hüznlenmesine razı olmamıştır.⁶⁵⁴

Mekke döneminde şair, kâhin gibi çeşitli hakaretlere maruz kalan⁶⁵⁵ Hz. Peygamber “*Sen öğüt ver. Rabbinin nimeti ile sen ne kâhinsin ne de delisin*”⁶⁵⁶ âyeti ile; Rabbin seni terk etti sataşmalarına karşı⁶⁵⁷ Duhâ ve İnşirâh sûreleri ile onu teselli etmiştir.⁶⁵⁸ Aynı şekilde Mekke’de putperestlerin baskısı yüzünden sıkıntı çeken Rasûlullâh inşirah sûresinde kendisine verilen nimetler hatırlatılarak ve “*Her zorluğun ardından bir kolaylık vardır*”⁶⁵⁹ beyanı ile teselli ve ümit verilmiştir.⁶⁶⁰ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. En bariz teselli örneği Kevser sûresi’dir. Kasım ve Abdullah’tan sonra son erkek çocuğu İbrahim’in ölümü üzerine müşriklerin “soyu kesik” şeklinde hakaret⁶⁶¹ içeren üzücü değerlendirmelerine mukabil Allah, elçisini bu sûre ile teselli etmiştir.⁶⁶²

Diğer taraftan insanların hidâyete yanaşmaması, inkârda ısrar etmesi üzerine üzüntüye bürünen Hz. Peygamber’e, inkârcıların genel karakterinin tarih boyunca hep aynı olduğu, geçmiş Peygamberler dönemindeki inkârcıların da aynı davranışı sergilediğini vurgulamak için⁶⁶³ “*İnanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin.*”⁶⁶⁴ “*Onların dediklerinin seni üzmemekte olduğunu biliyoruz...*”⁶⁶⁵ denmiş ve kendisine düşenin sadece tebliğ etmek olduğu sıkça vurgulanarak⁶⁶⁶ dinamik bir teselli süreci sağlanmıştır.

⁶⁵³“Peygamber’e uyan Muhacirlerle Ensâr’ın da tövbelerini kabul etti. Çünkü Allah onlara çok şefkatli, pek merhametlidir.” 9. Tevbe: 117.

⁶⁵⁴ Kesler, 111.

⁶⁵⁵ 21. Enbiyâ: 5; 52.

⁶⁵⁶ Tûr: 29, 30.

⁶⁵⁷ Buhârî, Teheccüd, 4, Tefsîr, 1.

⁶⁵⁸ 93. Duhâ: 1-8; 94. İnşirâh: 1-9.

⁶⁵⁹ 94. İnşirâh: 6.

⁶⁶⁰ Karaman, Hayrettin vd., *Kur’an Yolu Türkçe Tefsiri*, V, 641.

⁶⁶¹ Yazır, IX, 6176-6179.

⁶⁶² “Biz sana kevseri verdik öyleyse rabbın için namaz kıl kurban kes. Asıl soyu kesik olan sana kin besleyendir.” 108. Kevser: 1-3.

⁶⁶³ Kesler, 114.

⁶⁶⁴ 26. Şuarâ: 3.

⁶⁶⁵ 6. Enâm: 33.

⁶⁶⁶ 4. Âl-i İmrân: 20; 5. Mâide: 99; 14. Rad: 40; 16. Nahl: 82; 24. Nûr: 54; 29. Ankebût: 18; 36. Yâsîn: 17; 64. Teğabün: 12.

Allah, Hz. Peygamber'i vahiyle yönlendirmiş yol göstermiştir. Zaman zaman da müdahalelerle aksi istikametten yanlış yönelişlerden uzaklaştırmış bir nevi ikaz etmiştir.⁶⁶⁷ Elçisinin davranışlarına yansıyan olumsuzlukları yumuşak bir üslupla izale ederek⁶⁶⁸ şefkate aykırı düşmekten beri kılmıştır. Diğer alanlarda olduğu gibi şefkat açısından da insanlığa örnek olarak gönderilmiş olması bu tür müdahaleleri gerekli kılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, şefkat noktasında Hz. Peygamber'e sınırlar da çizmektedir. Örneğin amcası için istiğfar talebinde bulunma niyetine karşı *"Akraban bile olsalar cehennemliklerden olduğu açığa çıktıktan sonra Müşrikler için mağfiret dilemek ne Peygamberin ne de inananların yapacağı bir iştir."*⁶⁶⁹ Yine Abdullah b. Ubeyy b. Selul'ün ölümü üzerine müslüman olan oğlunun Hz. Peygamberden babasını kefenlemek üzere gömleğini istemiş ve cenaze namazını kıldırmasını talep etmişti. Hz. Peygamber bu talebe şefkat göstererek olumlu cevap vermiş,⁶⁷⁰ akabinde uyarılmıştır.⁶⁷¹ Tebük seferine katılmak istemeyenlerin, ileri sürdükleri mazeretleri kabul etmekten yana tavır alması dolayısıyla da ikaz edilmiştir.⁶⁷² Bedir esirlerine yapılacak muameleyi kararlaştırmak üzere ileri çıkan görüşlerden Hz. Ömer'in. "onlar sana inanmadılar onların boynunu vur" teklifine karşılık Hz. Ebû Bekr'in fidye karşılığında serbest bırakma önerisini şefkate uygun olduğu varsayımı ile kabul etmiş,⁶⁷³ fakat bu tercihten dolayı uyarılmıştır.⁶⁷⁴

Hz. Allah'ın, şefkatiyle öne çıkmış şahsiyetleri şefkat dolu davranışları ile birlikte vahyinde zikretmesi Hz. Peygamber'i de etkilemiş olmalıdır. Hz. Yakûb, Yûsuf'unu kuyuya atmış olmalarına rağmen, çocuklarının affını istemesi, Yûsuf'un kardeşlerini

⁶⁶⁷ "Yetimi sakın ezme." "El açıp isteyen azarlama." 93. Duhâ: 9,10; "Koşarak ve Allah'tan korkarak sana gelenle (İbn Ümmü Mektûm) ile ilgilenmiyorsun." 80. Abese: 9-11; Müşrikler, kendi mevkilerinin yüksek olduğunu Peygamber'le birlikte olabilmeleri için sıradan insanların uzaklaştırılmasını istiyorlardı. İbn Mâce, Zühd, 7; Hz. Peygamber bu tekliflere karşı şöyle uyarılmıştır: "Sabah akşam hoşnutluğunu isteyerek Rablerine yalvaranları kovma. Onları hesaba çekmek sana seni hesaba çekmek de onlara düşmez ki onları kovarak haksızlık edenlerden olasın." 6. Enâm: 52.

⁶⁶⁸ Kesler, 93.

⁶⁶⁹ 9. Tevbe: 13.

⁶⁷⁰ Buhârî Tefsîr, 12, Libâs, 8, Cenâiz, 22; Müslim, Fedâilu's-Sâhâbe, 25; Tirmîzî, Tefsir, 10; Nesâî, Cenâiz, 40.

⁶⁷¹ "Ve onlardan biri üzerine asla namaz kılma, onun kabri başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasûlune tanımadılar, yoldan çıkmış olarak öldüler." 9. Tevbe: 84.

⁶⁷² "Hay Allah seni affetsin. Doğru söyleyene sana iyice belli olup yalancılar bilininceye kadar onlara niçin izin verdin?" 9. Tevbe: 43.

⁶⁷³ "... فَهَوِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا قَالَ أَبُو... " Ebû Dâvûd, Cihâd, 121; "جَعَلَ فِدَاءَ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ يَوْمَ بَدْرٍ أَرْبَعِينَ... " Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 335.

⁶⁷⁴ "Düşmanı ağır yenilgiye uğratmadan esir almak hiçbir Peygamber'e yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah ahireti kazanmanızı istiyor. Allah yücedir hikmet sahibidir" 8. Enfâl: 67.

affetmesi,⁶⁷⁵ Hz. Lokman'ın *yavrucuğum lafzıyla* başlayan şefkat yüklü öğütleri,⁶⁷⁶ Hz. Nûh'un isyankârlığına rağmen evladını şefkatle gemiye çağırması⁶⁷⁷ Kur'ân'da yer almıştır.

Hz. Peygamber vahiy süreci ile birlikte Allah'ı, isimleri⁶⁷⁸ ve sıfatları ile tanımış gerçek anlamda şefkatli davranmanın nasıl olacağını öğrenmiş ve öğrendiğini fiiliyatında göstermek ve sözlü olarak anlatmak suretiyle ümmetine öğretmiştir.

Allah, hayat veren *el-Hayy* ismi ile müsemmadır. Dünyada ve ahirette hayat veren can lütfedendir. Allah ölü kalpleri ve ölü toprağı diriltten hayat bahşedendir.⁶⁷⁹

Hayata getirdiğine en güzel şekli verendir.⁶⁸⁰ Varlığı en güzel şekilde yaratıp insanın hizmetine, temasına sunan ve insanı da ahsen-i takvim⁶⁸¹ kıvamında en güzel surette⁶⁸² şekillendiren, *el-Musavvîr* ismine sahiptir.

O *en-Nûr*'dur.⁶⁸³ İnsanları zulmetten Nûr'a çıkarandır.⁶⁸⁴ İnsanlar karanlıkta kalmasın diye Nur olarak Kur'ân'ı indirmiş⁶⁸⁵ ve yine nur saçan kandil⁶⁸⁶ olarak Peygamberini göndermiştir.

O, *er-Rezzak*'tır.⁶⁸⁷ *"Karşılaştığı veya işittiği bir eziyete karşı Onun kadar sabır gösteren bir başkası yoktur. Çünkü O, kendisinin oğlu olduğunu iddia edenlere bile afiyet verip onları rızıklandırır."*⁶⁸⁸ *Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah'a ait olmasın."*⁶⁸⁹ O, bol bol⁶⁹⁰ ve hesapsız⁶⁹¹ rızık verendir.⁶⁹² Allah insana yiyecek içecekler yanında gönüllere ferahlık veren güzelliklerle, zihne aydınlık veren ilim ve hikmetle, kalbi yumuşatan sevgi, şefkat, adâlet gibi duygularla da rızıklandırmıştır.⁶⁹³

⁶⁷⁵ 12. Yûsuf: 97, 98.

⁶⁷⁶ 31. Lokmân: 13, 16-19.

⁶⁷⁷ 11. Hûd: 42.

⁶⁷⁸ Tirmîzî, Deavât, 83.

⁶⁷⁹ 41. Fussilet: 39; 30; Rûm: 50; 6. Enâm: 122; 3. Âl-i İmrân: 27.

⁶⁸⁰ 59. Haşr: 24;

⁶⁸¹ 95. Tîn: 4.

⁶⁸² 40. Mü'min: 64; 64. Teğâbün: 3.

⁶⁸³ 24. Nûr: 35.

⁶⁸⁴ 6. Enâm: 122; 9. Tevbe: 32.

⁶⁸⁵ 5. Mâide: 15.

⁶⁸⁶ 33. Ahzâb: 46.

⁶⁸⁷ 51. Zariyât: 56-60; 42. Şûrâ: 19,30; 23. Mü'min: 72; 62. Cuma: 116; 7. Enâm: 140; 7. Arâf: 32.

⁶⁸⁸ "... لَيْسَ أَحَدٌ - أَوْ لَيْسَ شَيْءٌ - أَصْنَرُ عَلَى أَدَى سَمْعِهِ مِنَ اللَّهِ ، إِنَّهُمْ لَيَدْعُونَ لَهُ وَلَدًا ، وَإِنَّهُ لِيُعَاقِبُهُمْ وَيَرْزُقُهُمْ ... " Buhârî, Edeb, 71.

⁶⁸⁹ 11. Hûd: 6; 29. Ankebût: 60.

⁶⁹⁰ 13. Ra'd: 26; 17. İsrâ: 30; 28. Kasas: 82; 34. Sebe: 36.

⁶⁹¹ 2. Bakara: 212; 3. Âl-i İmrân: 37; 34. Seb: 38.

⁶⁹² "O bana yediren ve içirendir." 26. Şuarâ. 79; "Besleyip açlıkları giderendir." 106. Kureys: 4.

⁶⁹³ Gazali, 95, 96.

Çünkü O sonsuz kerem sahibi, *el-Kerim*'dir.⁶⁹⁴ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah kerimdir keremi sever."*⁶⁹⁵ Bol bol veren, kime verdiği aldırmayandır. İnsana kat kat ikram etmiştir.⁶⁹⁶ Mülkünü insan için var etmiş, onun hizmetine musahhar kılmıştır.⁶⁹⁷ O, karşılıksız veren, ikramı devamlı olan lütfu ihsanı ve rahmeti bütün varlıkları kuşatandır.⁶⁹⁸ Vereceğini de peşin verendir.⁶⁹⁹ Çünkü O, *el-Vehhâb*'tır,⁷⁰⁰ *Zü'l-Fadli'l-Azîm* olandır.⁷⁰¹ *"Allah insanlara karşı fazilet sahibidir ama insanların çoğu bilmezler."*⁷⁰² *Eş-Şekûr*'dür.⁷⁰³ *"Kullarına yaptıkları ibadetlerin karşılığı olarak çok mükâfat ve nimet veren, hiçbir teşekkürü karşılıksız bırakmayan, az amele çok ödül veren"*⁷⁰⁴ *her itaati ödüllendiren devamlı ve çokça nimet ihsan edendir."*⁷⁰⁵

Allah (c.c.) müminleri sıkıntılardan kurtarır ve dertlerini bertaraf eder.⁷⁰⁶ O, *el-Fettâh*'tır. Onun inâyeti ile kapılar açılır. Her müşkil halledilir.⁷⁰⁷ Kendisi yardım istenendir⁷⁰⁸ ve sürekli müminlere yardım edip⁷⁰⁹ onları kurtuluşa ulaştırır. *"O ne güzel Mevla ne güzel yardımcıdır."*⁷¹⁰ *"O yardım edenlerin en hayırlısıdır."*⁷¹¹ *"O Müsteândir."*⁷¹² *eş-Şâfi* olan,⁷¹³ maddî ve manevî hastalara hastalıklara şifa verendir. *Ey insanların Rabbi! Bu kulundan sıkıntıyı gider ve ona şifa ver. Sen Şâfi'sin ancak senin şifan vardır. Öyle şifa ki hiç hastalık bırakmaz"*⁷¹⁴ hadisi, şifanın kaynağını böyle işaret eder.

⁶⁹⁴ 96. Alak: 3.

⁶⁹⁵ Tirmîzî, Edeb, 41.

⁶⁹⁶ 17. İsrâ: 70.

⁶⁹⁷ O, ... denizi sizin hizmetinize verendir". 16. Nahl: 4; "Göklerde ve yerde olan her şeyi sizin hizmetinize verendir." 45. Câsiye: 12, 13; 31. Lokmân: 20; "O geceyi gündüzü güneşi ve ayı sizin hizmetinize verendir." 16. Nahl: 12; "Kurbanlık hayvanları sizin hizmetinize verendir." 22. Hac: 36, 37.

⁶⁹⁸ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, DİB. Yay., Ankara 2011. 265.

⁶⁹⁹ Gazali, *el-Maksadu'l-Esna fi Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ*, 90.

⁷⁰⁰ 3. Al-i İmran: 8; 38. S'ad: 9, 35; 14. İbrahim: 39; 42. Şûrâ: 49.

⁷⁰¹ 2. Bakara: 205, 251, 152.

⁷⁰² 3. Al-i İmrân: 74.

⁷⁰³ 2. Bakara: 158; 4. Nisâ: 17; 35. Fâtır: 30; 42. Şûrâ: 23; 64. Teğâbun: 17; 35. Fâtır: 30, 34.

⁷⁰⁴ 64. Teğâbun: 17; 35. Fâtır: 29-30, 34; 42. Şûrâ: 43.

⁷⁰⁵ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 268.

⁷⁰⁶ 15. Hicr: 59, 60; 29. Ankebût. 33; 23. Mü'min: 28; 19. Meryem: 71,72; 6. Enâm: 64; 10. Yûnus: 13.

⁷⁰⁷ Gazali, 96.

⁷⁰⁸ 12. Yûsuf: 18; 21. Enbiyâ: 112; 1. Fâtîha: 5.

⁷⁰⁹ 25. Furkân: 31; 4. Nisâ: 45; 9. Tevbe: 116; 40. Mü'min: 51; 47. Muhammed. 7; 22. Hac: 40; 8. Enfâl: 62; "Allah dilediğini yardımı ile destekler." 3. Âl-i İmrân: 13; 61. Saff: 14.

⁷¹⁰ 22. Hac: 78; 8. Enfâl: 40.

⁷¹¹ 3. Âl-i İmrân: 150; 3. Âl-i İmrân: 139.

⁷¹² Tirmîzî, Deâvât, 89.

⁷¹³ 26. Şûrâ: 28; 9. Tevbe: 14.

⁷¹⁴ Müslim, Selâm, 47.

O emniyete kavuşturan *el-Mümin* ve işleri üzerine alan *el-Vekil*'dir. *Allah bize yeter o ne güzel vekildir.*"⁷¹⁵ "Allah kuluna yetmez mi?"⁷¹⁶ 'Lâ ilâhe illallâh' kalesine sığınan herkesi korktuklarından emin kılandır.⁷¹⁷ Güven arayanları güvene erdiren, insanları ayıp, kusur, eksiklik, afet, hastalık, acizlik⁷¹⁸ gibi sıkıntılardan, emniyete kavuşturan selamete erdiren *es-Selâm*'dir.⁷¹⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allahım Sen Selâmsın, selâmet de sendendir.*"⁷²⁰

İradeli iradesiz bütün varlıklar korunmaya muhtaçtır. İnsan aynı zamanda korunmaya muhtaç olduğunun farkındadır. Bu nedenle güvenlik endişesini en derinden hisseder. İnsanın bu fitrî ihtiyacını, hemcinsi olan diğer insanlar istismar etmesin diye Allah insanı koruması altına almıştır.⁷²¹ "*Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*"⁷²² *er-Rakîb*: İnsanların bütün hâllerini gözetleyen, haber alan, koruyan, yaratıklarından hiç gafil olmayandır.⁷²³ O, *el-Hafîz*'dir, *el-Müheymin*'dir.⁷²⁴ *Her şeyi koruyup gözetir.*⁷²⁵ "*En hayırlı koruyucu Allah'tır...*"⁷²⁶ Allah gökleri yeri,⁷²⁷ insanı⁷²⁸ ve insanın hayat kılavuzu olan vahyini⁷²⁹ korur. "*Müminleri Allah'tan daha fazla koruyan kimse yoktur*"⁷³⁰

"O merhamet edenlerin en merhametlisidir."⁷³¹ "O, *er-Rahman*'dır, *er-Rahim*'dir."⁷³² "*Ey nefisleri aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın merhametinden ümit kesmeyiniz! Şüphe yok ki Allah, bütün günahları bağışlayandır.*"⁷³³ Hadiste şöyle buyrulur: "*Şüphesiz Rabbiniz çok merhametlidir. Kim güzel bir amel yapmaya niyet eder de niyet ettiği bu ameli yapmazsa ona bir sevap yazılır. Eğer o ameli yaparsa on katından yedi yüz katına kadar sevap yazılır. Kim kötü bir amel yapmaya niyet ederse*

⁷¹⁵ 3. Âl-i İmrân: 173; "Vekîl olarak Allah yeter." 4. Nisâ: 132, 171.

⁷¹⁶ 39. Zümer: 36.

⁷¹⁷ Gazali, 75.

⁷¹⁸ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 312.

⁷¹⁹ 10 Yûnus: 25; 6. Enâm: 127.

⁷²⁰ Müslim, Mesâcid:135,136; Gazali, *el-Maksadu'l-Esna fi-Şerhi Esmâ'i'l-Hüsna*, 74.

⁷²¹ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, II, 621.

⁷²² 4. Nisâ: 1.

⁷²³ Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, 237; Gazâlî, 129.

⁷²⁴ 59. Haşr: 23.

⁷²⁵ 11. Hûd: 57; 34. Sebe: 21; 2. Bakara: 255.

⁷²⁶ 12. Yûsuf: 64.

⁷²⁷ 21. Enbiâ: 32; 2. Bakara: 255; 50. Kâf: 4.

⁷²⁸ 86. Tarık: 4; 15. Hicr: 17; 6. Enâm: 61.

⁷²⁹ 15. Hicr: 69.

⁷³⁰ Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.

⁷³¹ 12. Yûsuf: 64.

⁷³² 59. Haşr: 22.

⁷³³ 39. Zümer: 53.

*bu ameli yapmazsa ona bir iyi amel sevabı yazılır. Eğer o kötü ameli yaparsa ona bir günah yazılır veya Allah onu silip yok eder.”*⁷³⁴

Allah, yarattığı her şeyi hüsn ile yapan⁷³⁵ kullarına bol bol ikram ve ihsanda bulunan⁷³⁶ *el-Muhsin* olan ve muhsin olanları sevendir.⁷³⁷ Bu kapsamda Hz. Peygamber *Allah her şeyde ihsanı farz kılmıştır.”*⁷³⁸ buyurur. “*Allah kullarına karşı çok lütufkârdır,”*⁷³⁹ *el-Latif’tir”*⁷⁴⁰ “*Dilediği şeyi cömertçe lütfedendir...”*⁷⁴¹ Yaratıklarına latif davranan lütufkâr olan, insanlara ummadıkları bilmedikleri yerlerden lütufta bulunan; onları güçlerinin üstünde bir şeyle sorumlu tutmayan hak ettiklerinden fazlasını verendir.⁷⁴² Yaptığı işlerdeki rfk ve lütfuna gelince, bu da sonsuzdur.⁷⁴³

Allah *el-Halîm*’dir. Kulunu cezalandırmada acele etmeyen, kızgınlıkla ceza vermeyen, eşsiz ve benzersiz müsamahasına erişilemeyendir. Allah’ın Halim oluşu Kur’ân-ı Kerim’de on beş ayrı yerde zikredilmiştir. Ayrıca İbrahim Peygamber de Oğlu İsmail ve Şuayb Peygamber Halim birisi olarak övülmüştür.⁷⁴⁴ “*Eğer Allah insanları işledikleri günahlardan dolayı hemen muaheze etseydi yerin üstünde hiçbir canlı varlık bırakmazdı.”*⁷⁴⁵ Hz. Peygamber şöyle buyurur: *O güzellik sahibidir güzelliği, temizdir, temizliği, kerem sahibidir, keremi, cömerttir cömertliği.*⁷⁴⁶ Refiktir; nezaketi, yumuşaklığı, kolaylığı, lütuf ve ihsanı, şefkat ve merhameti sever. Kaba saba tavır karşısında esirgediğini nezaket ve yumuşaklık karşısında bol bol ihsan eder.”⁷⁴⁷

O, *el-Berr*’dir. İyilik ve ihsanı boldur. “*Şüphesiz Allah çok iyilik eden çok merhametli olandır.*”⁷⁴⁸ O kullarına faydalı ve zararlı şeyleri bildirir. Kullarını inzar ederek sakındırır.⁷⁴⁹ O, *en-Nasîr*’dir. Nasîr, yardım edip destekleyen, yardım ve desteği eşsiz, benzersiz ve sınırsız bir biçimde yapan, zafere erdiren anlamlarına gelir.

⁷³⁴ Nesâî, Nuût, 6.

⁷³⁵ 32. Secde: 7.

⁷³⁶ 14. İbrâhîm: 34; 12. Yûsuf: 100; 28. Kasas: 77.

⁷³⁷ 2. Bakara: 195; 18. Kehf: 30.

⁷³⁸ Müslim, Sayd, 57.

⁷³⁹ 42. Şûrâ: 19.

⁷⁴⁰ 6. Enâm: 103; 62. Mülk: 14; 22. Hac: 63.

⁷⁴¹ 12. Yûsuf: 100.

⁷⁴² Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, 226.

⁷⁴³ Gazâlî, 117, 118.

⁷⁴⁴ 11. Hûd: 75; 37. Sâffât: 101; 11. Hûd: 87.

⁷⁴⁵ 35. Fâtır: 45.

⁷⁴⁶ "إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ..." Tirmîzî, Edeb, 41.

⁷⁴⁷ "... اللَّهُ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ وَيُعْطِي عَلَى الرِّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُفْرِ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235.

⁷⁴⁸ 52. Tûr: 28.

⁷⁴⁹ 44. Duhân: 2, 3; 78. Nebe: 40.

“Yardımcı olarak Allah yeter, O ne mükemmel bir yardımcıdır, ne güzel Nâsîr’dir.”⁷⁵⁰ Rasûlullâh’a şöyle hitap edilir: *Allah seni müstesna bir zaferle destekleyecektir.*”⁷⁵¹ Bunlara ilaveten çok sayıda âyette Allah’ın yardımına işaret edilmektedir.⁷⁵²

O *el-Velî*’dir. Müminlerin dostudur.⁷⁵³ “Allah, müminlere karşı çok lütuf sahibidir.”⁷⁵⁴ “Allah müminlerin dostudur.”⁷⁵⁵ Allah kullarının duâlarını istek ve taleplerine icabet eder.⁷⁵⁶ Çünkü O, *el-Mücîp*’tir.⁷⁵⁷ Geçmiş Peygamberlerin duâlarına icabetinin örnekleri Kur’ân’da zikredilir.⁷⁵⁸ İnsanın merak ettiği sorularına cevap verip onların merakını giderendir.⁷⁵⁹

O *es-Sabûr*’dur, çok sabredicidir.⁷⁶⁰ Sabredenleri sever.⁷⁶¹ Hz Peygamber; “Allah’tan daha sabırlı kimse yoktur.”⁷⁶² buyurmuştur.

“Her kim bir müminin aybını örterse Allah’ da onun ayıplarını örter.” Tövbe edenleri affeder. Çünkü *el-Halîm*’dir *el-Ğafur*’dur, bağışı sınırsızdır.⁷⁶³ Çünkü O, *el-Afüv*’,⁷⁶⁴ *el-Ğaffar*,⁷⁶⁵ *et-Tevvâb*⁷⁶⁶ ve *es-Settâr*’dır.⁷⁶⁷ Hataları siler, bağışlar ve affeder. Hz. Peygamber “Allahım şüphesiz sen affedicisin, kerimsin, affetmeyi seversin. Beni affet.”⁷⁶⁸ diye duâ edilmesini tavsiye etmiş, “Allah ayıpları kusurları örten gizleyendir...” “Kim bir müslüman’ın aybını örterse Allah da kıyamet günü o kişinin aybını örter/gizler”⁷⁶⁹ buyurmuştur.

⁷⁵⁰ 4. Nisâ: 45; 8. Enfâl: 40; 22. Hac: 78.

⁷⁵¹ 48. Fetih: 3.

⁷⁵² 3. Âl-i İmrân: 125, 126; 1. Fatiha: 5; 2. Bakara: 250-254; 3. Âl-i İmrân: 16, 147; 4. Nisâ: 75; 8. Enfâl: 9, 10; 12. Yûsuf: 13; 18. Kehf: 10; 22. Hac: 40, 60; 26. Şuarâ: 117, 118, 169; 28. Kasas: 2; 29. Ankebût: 30; 30. Rûm: 47, 110; 54. Kamer: 10; 66. Tahrîm: 11; 110. Nasr: 1-3;

⁷⁵³ 2. Bakara: 257; 3. Âl-i İmrân: 68; 45. Câsiye: 19; 5. Mâide: 55; 7. A’râf: 155; “O ne güzel Mevlâ ne güzel yardımcıdır.” 8. Nisâ: 40

⁷⁵⁴ 3. Âl-i İmrân: 152.

⁷⁵⁵ 3. Âl-i İmrân: 68.

⁷⁵⁶ 2. Bakara: 186; 27. Neml: 62; 3. Alî İmrâ: 195.

⁷⁵⁷ 11. Hûd: 61;

⁷⁵⁸ 21. Enbiyâ: 76, 83, 84, 89, 90, 98.

⁷⁵⁹ 2. Bakara: 189, 215, 217, 219, 220, 222; 4. Nisâ: 176; 5. Mâide: 4; 7. Arâf: 187; 8. Enfâl: 1; 17.

⁷⁶⁰ 35. Fâtır: 45; 22. Hac: 48.

⁷⁶¹ 3. Âl-i İmrân: 146.

⁷⁶² Buhârî, Edeb, 71, Tevhîd, 3.

⁷⁶³ 39. Zümer: 35.

⁷⁶⁴ 22. Hac: 60; 4. Nisâ: 149; 3. Al-i İmrân. 43, 134; 58. Mücadele: 12.

⁷⁶⁵ 2. Bakara: 137, 173; 3. Âl-i İmrân: 135, 155; 7. A’râf: 155; 53. 13. R’ad: 16; 15. Hicr: 49; 38. Sâd: 36; 40. Mü’min: 3; Necm: 32; 71. Nuh: 10.

⁷⁶⁶ 110. Nasr: 3; 9. Tevbe: 104, 117, 118; 24. Nûr: 10; 5. Mâide: 39; 25. Furkân: 70, 71; 19. Meryem: 60; 2. Bakara: 222; 4. Nisâ: 27; 66. Tahrîm: 8.

⁷⁶⁷ Gazâlî, 88.

⁷⁶⁸ Tirmîzî; Deâvât, 85.

⁷⁶⁹ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim Birr, 72.

O utanandır. “*Ellerini semaya kaldırıp duâ eden kulunu boş çevirmekten hayâ edendir.*”⁷⁷⁰ Allah, *el-Vedûd*’dur, seven⁷⁷¹ sevgiyi var edendir, güzel işler yapanları⁷⁷², kendini koruyanları,⁷⁷³ adâletle davrananları,⁷⁷⁴ sabırlı⁷⁷⁵ ve mütevekkil olanları,⁷⁷⁶ hatalarından dönen,⁷⁷⁷ temizliğe dikkat eden⁷⁷⁸ ve cihat eden⁷⁷⁹ müminleri sever.

O *Raûf*’tur: Pek şefkatlidir.⁷⁸⁰ *Hennân*’dır. Aşırı şefkat gösteren, yaratıklarına hep şefkat gösterilmesini isteyendir. *er-Raûf*, şefkatte sınırsızlığı ifade eder. Allah’ın şefkatine sınır biçilmez. *Allah, şefkatlidir şefkatle muamele etmeyi sever.*⁷⁸¹

er-Raûf/Yükselten ve *el-Hâfid*’/alçaltandır.⁷⁸² Zâlimi alçaltır. Mazlumu yükseltir. Hakkı yükseltir batılı alçaltır. Ona dost olanı yükseltir düşman olanı alçaltır. Yine Allah *el-Muîz* ve *el-Müzill*’dir⁷⁸³ dilediğin aziz dilediğini zelil kılar. Zira Allah, *el-Münzir*’dir uyarıcıdır.⁷⁸⁴ Uyarıcı olarak Peygamber görevlendirmiştir.⁷⁸⁵ Hz. Peygamber’in davetine icabet edeni yükseltir, sırt çevireni alçaltır. Fakat Allah, *el-Adl*’dir. Kimseye zulmetmez mazlumun hakkını zâlimin yanına kâr bırakmaz. Kimsenin emeğini zayi etmez.⁷⁸⁶ Mahlûkatı yerli yerinde yaratmış her bir varlığa gücüne uygun sorumluluk yüklemiştir. Varlık, iç ve dış donanımıyla muntazam bir surette var edilmiştir.⁷⁸⁷

Allah affeden, tövbeleri kabul eden, mağfiret eden olmasının yanında şiddetli azap eden, kahreden,⁷⁸⁸ intikam alandır.⁷⁸⁹ Bu insanın ümitle korku arasında durmasını sağlar. Hep affeden olsa bu durum insanda sorumsuzluğa nasılsa affediliyorum diyerek insanlıktan uzaklaşmasına sebep olabilir. Aynı şekilde hep azap eden olsa bu durumda da insan, affedilme ihtimali olmadığını görerek düştüğü bir hatanın ardından yüzüstülüğe kendini verip ümitsizliğe kapılarak nasılsa batmışım bunun çıkışı yok düşüncesiyle

⁷⁷⁰ İbn Mâce, Duâ, 13.

⁷⁷¹ “*O çok bağışlayandır, çok sevendir.*” 11. Hûd: 90.

⁷⁷² 2. Bakara: 195.

⁷⁷³ 3. Âli İmrân: 7.

⁷⁷⁴ 5. Mâide: 42.

⁷⁷⁵ 3. Âl-i İmrân: 146.

⁷⁷⁶ 3. Âl-i İmrân: 159.

⁷⁷⁷ 2. Bakara: 222.

⁷⁷⁸ 9. Tevbe: 100.

⁷⁷⁹ 61. Saff: 4.

⁷⁸⁰ 2. Bakara: 143; 24. Nûr: 20; 2. Bakara: 143,207; 9. Tevbe: 117.

⁷⁸¹ “...إن الله تبارك وتعالى رفيق يحب الرفق ويرضى به ويعين عليه ما لا يعين على العنف...” İmam Mâlik, *Muvatta*, İsti’zân, 38.

⁷⁸² Gazâlî, 99.

⁷⁸³ Gazâlî, 100.

⁷⁸⁴ 44. Duhâ; 3.

⁷⁸⁵ 2. Bakara: 119; 11. Hûd: 12; 29. Ankebût: 50; 33. Ahzap: 45; 35. Fâtır: 23; 67. Mülk: 69.

⁷⁸⁶ 53. Necm: 39, 40; 3. Âl-i İmrân: 195; 18. Kehf: 30.

⁷⁸⁷ Gazâlî, 111, 112.

⁷⁸⁸ Gazâlî, 89.

⁷⁸⁹ 3. Âl-i İmrân: 4.

isyandan isyana zulmden zulme koşabilir. Allah'ın affının yanında azapedici olması insanı dengede durmasına hatadan dönmesine imkân tanımaktadır. Bununla birlikte Allah, affı mağfireti şefkat ve merhameti kendine isim kılmışken azap etmeyi isim kılmamıştır. Örneğin Hicr sûresinde Allah'ın bağışlayıcılığı ve acımasını ifade ile Esmâ-i Hüsnâ'dan iki isim kullanılmış el-Ğafûr, er-Rahîm fakat ikinci kısımda el-Muazzip şeklinde bir isim yoktur.⁷⁹⁰ Azap etmesi kulun zulüm irtikâp etmesi sebebiyledir. Ayrıca intikam sahibi kahhar ve azap edici olması adâletinin gereğidir. Böyle olmasaydı şefkatsizlik olurdu. Zâlimi cezasız bırakmak mazluma zulmetmek olur.

Hz. Peygamber, Allah'ın doksan dokuz ismi vardır her kim bunları ihşa ederse cennete girer hadisinde geçen ihşa kelimesi Allah'ın isimlerini kavrama ve gereğini yerine getirme olarak şerh edilmiştir.⁷⁹¹ Kim bu şekilde esmayı öğrenir ve uygularsa Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış olur.⁷⁹² Sonunda da o kişi Allah'ın gören gözü, işiten kulağı tutan eli olur.⁷⁹³ Bunu bu şekilde tavsiye eden Hz. Peygamber'in başta kendisi böyle olmalıdır. Emrolunduğun gibi dosdoğru ol emri⁷⁹⁴ bunu gerektirmektedir. Peygamber Allah'ın gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olduğuna göre Peygamberin şefkatinin beslendiği kaynak da Allah'tır. Dolayısıyla, Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın veryüzüne inen insanlara dokunan şefkatidir.

İnsan Allah'ı göremez ama onun her bir ismi, farklı bir yolla, farklı bir şekilde kendini insana hissettirir. Her sözünde, her işinde, her adımında Onu arayan ve gönül gözüyle bakmasını bilen insan, her yerde ve her şeyde Rabbinin izlerini görür ve hisseder.⁷⁹⁵ Bu hissi en ideal mânâda yaşayan Hz. Peygamber'dir. Yüce bir ahlâka sahip olmasının yanında doğrudan ve dolaylı olarak vahye muhatap olması bu imkânı vermektedir. Hz. Peygamber Allah'ı isimleri ve sıfatları ile bu isim ve sıfatların anlam ve içerikleri ile derûnî hayatını mamur etmiş ve yaşamına aktarmıştır.

⁷⁹⁰ "...نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ..." 15. Hicr: 49, 50.

⁷⁹¹ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el Askâlânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Abdü'l-Azîz b. Abdillâh b. Bâz, M. Fuâd Abdülbâkî, Muhibbiddîn el-Hatîb, Dâru'l-Marife, Beyrût, tsz., XI, 251.

⁷⁹² İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, I, 82.

⁷⁹³ "Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himâyeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim: O ölümü sevmeyen, ben de onun sevmediği şeyi sevmem, Buhârî, Rikâk 38.

⁷⁹⁴ 11. Hûd: 112.

⁷⁹⁵ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, I, 338.

Sonuçta şunu söyleyebiliriz: Hz. Peygamber'in hareket merkezinin dinamiği vahiydir. Kur'ân, Hz. Peygamber'de pratiğe dönüşen şefkatin teorisidir. Hz. Peygamber'in şefkati, Vahy-i ilâhîde kuvve/rahmet olanın fiiliyata dönüşmesi ilim olanın amel bulmasıdır. Hz. Peygamber şefkatin bedenî, Kur'ân da bu bedeninin ruhu mesabesindedir. Onun çevresi ile ilişkilerinin derinliğinde Allah'ın ihsanı, ahlâkı ve bu ahlâkın teorisi olan Kur'ân bulunmaktadır. Nitekim *“Allah'tan bir rahmetle yumuşak/şefkatli davranmayıp katı kalpli olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi.”*⁷⁹⁶ âyeti ile bu duruma işaret edilmiştir. *“O heva ve hevesinden bir şey söylemez. Ancak vahyolunanı yansıtır”*⁷⁹⁷ âyeti de bu hususu teyit etmektedir. Yüce olarak tarif edilen ahlâkının⁷⁹⁸ mürebbisi Allah'tır. Hz. Âişe validemizin, “Hz. Peygamber'in ahlâkı nasıldı?” sorusuna; *“Siz hiç Kur'ân okumaz mısınız? Onun ahlâkı Kur'ân idi.”*⁷⁹⁹ cevabı da Hz. Peygamber'in beslendiği kaynağı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Peygamberlik öncesi durum peygamberliğe hazırlıktır. Hz. Peygamber'in asıl beslenme süreci vahiyledir. Vahiy öncesi hâli, vahyin kesilmesi ile düştüğü sıkıntılı dönem, ne yapacağını bilemezlik durumu bunun bariz göstergesidir. Duha süresinin nâzil olma arifesinde yaşananlar susuz havasız kalmak kadar Hz. Peygamber'i etkilemiş olması, şefkat açısından da beslenme sürecinin ancak vahiy ile imkân bulunduğunu göstermektedir.

Şefkat göstermek için şefkati anlamış olmak gerekir. İnsan bilmediğini gerçekleştiremez. Allahü Teâlâ direktifler göndermek, Peygamberini koruyup kollamak ve esmâsını izhar etmek suretiyle elçisine şefkati öğretmiştir. Böylece Raûf olandan beslenmenin sonucunda kendisi de Raûf olmuştur.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ 3. Âl-i İmrân: 159.

⁷⁹⁷ 53. Necm: 3, 4.

⁷⁹⁸ 68. Kalem: 3.

⁷⁹⁹ “...كَانَ خُلُقُ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنَ...” Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn, 139; Ebû Dâvûd, Tatavvu, 26.

⁸⁰⁰ 9. Tevbe: 133.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN ŞEFKATİNİN BESLEDİĞİ ALANLAR

Ebû Musâ el-Eş'ârî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim, (farklı yapılarıdaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidâyet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidâyetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."*⁸⁰¹ Hadiste belirtilen yağmur bizim için Kur'ân ve Sünnet iken Peygamber için vahiydir. Bu yağmur ilk önce en temiz ve en verimli toprak olan Hz. Peygamber'e düşmüş ondan da bize şefkat olarak taşmıştır. Altıncı asırdan günümüze kadar râviler⁸⁰² aracılığı ile aka aka gelmiş uğradığı her gönüle, suladığı her coğrafyaya hayat ve şefkat olmuştur.

Hz. Peygamber'in şefkati genele hitap etmekle birlikte özel ilgi gerektiren bir kısım alanlara da ayrıca yönelmiştir. Alt başlıklar hâlinde bu alanlara işaret edilecektir.

4.1. ÇOCUKLAR

Çocuklar bu dünyada Yüce Allah'ın bir lütfu, hayatın süsü evin neşesi, gelecek umudu ve en önemli mutluluk kaynağıdır. Çocuksuz bir ev susuz kalmış meyvesiz bir ağaca benzer; cansız, solgun ve donuktur. Hayat'ın neşesi çocuklarla,⁸⁰³ çocukların neşesi sevgi ve şefkatledir.

⁸⁰¹ "... مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ..." Buhârî, İlim, 20.

⁸⁰² Râvî, sözlükte su taşıyan mânâsına gelir. Terim olarak da gerekli şartları taşıyan kimselerin Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerini usulüne uygun olarak aktaran kimselerdir. Koçyiğit, 369; Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri Bilgi Aktarım Yönü Olarak İsnad*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2006, 21.

⁸⁰³ Hayati Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, 280.

Bir bitkinin büyümesi, gelişmesi, çiçek açması, güneş, hava, su ve toprak gibi elemanlara bağlı olduğu gibi, çocuğun gelişmesi de sevgi ve şefkate bağlıdır. Bu sebeple çocuğun öncelikle sevgi ve şefkate ihtiyacı vardır.⁸⁰⁴

Çocuğa özellikle ilk yaşlarda düzenli ve tutarlı olarak gösterilen ilgi ve sevgi, çocuğun gelişiminde hava gibi su gibi değerlidir. Eğer bir çocuk küçük yaşlardan itibaren, sevgi ve şefkat göremiyorsa; ileride kendine zarar verici davranışlar sergilemek dâhil olmak üzere, çeşitli ruhsal sorunlar için ciddi bir risk altına girmiş demektir. İlgi sevgi ve şefkatin yetersiz oluşundan ya da hiç olmayışından dolayı çocuk; konuşmayı tam olarak öğrenemez, hem kendi ihtiyaçlarını giderme düzeyinde hem de akademik alanda akranlarını hep arkadan takip eder. Şefkatten mahrum kalmış çocuk, duygu açısından da gerilik yaşar, mutlu bir yüzü üzgün bir yüzden ayırmakta zorlanır, sosyal ortamlarda çekingen davranır.⁸⁰⁵ Kimlik ve kişiliğin oluşumunda çocukluk devresi,⁸⁰⁶ çocukluk devresinde de şefkat inkâr edilemez önemdedir.

Bu devrede, şefkatten mahrum kalmış çocuklar, ileride telafisi mümkün olmayan olumsuzluklara maruz kalmanın ötesinde, bir kısım olumsuzlukların da faili olabilirler. Çocukluk yıllarının ilk dönemleri, beynin travmaya karşı en duyarlı olduğu dönemdir. Bu yıllarda yaşanabilecek şiddet ve sui istimal çocuğun ileriki yıllarda kişisel kontrolü düşük ve öfkeye meyilli bir hâle gelmesine sebep olabilir.⁸⁰⁷

Şiddetten en belirgin etkilenen toplum kesimleri şüphesiz çocuklardır. İstismara açık olmaları dolayısıyla bir taraftan şiddetin mağdurları iken diğer taraftan da gördüklerini taklit etme eğilimleri nedeni ile bu gün nesnesi oldukları şiddetin yarın öznesi olarak toplumda etkin konuma yükseleceklerdir. Çocuklar, etkilenen ve ileride etkileyen olmaları hasebiyle üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir kesimdir. Çocuk nefreti de sevebilir, şefkati de sevebilir. Şefkat görürse şefkati, nefret görürse nefreti sevecek ve sevdiğini eyleme dönüştüreceklerdir.

Mikelanj fenomeni diye adlandırılan olgu, bir heykeltıraşın taşı yontması gibi birbirini seven ve aynı evde oturan insanların birbirlerini etkilediklerini göstermektedir. Kişi hiç farkında olmadan karşı tarafın üzerinde sevgi oluşturarak kendini kopyalatır.

⁸⁰⁴ Bayraktar, 127.

⁸⁰⁵ Bağlan, Sayar, 251-254.

⁸⁰⁶ Bilgili, 13.

⁸⁰⁷ Bağlan, Sayar, 113, 254.

Beynindeki networkta yol yaparak kalıcı hâle gelir. Birbirini seven, birbirine yakın olmuş iki kişinin zevkleri ve konuşmaları da aynı olur.⁸⁰⁸

Sevgi, insanları birbirine yakınlaştıran görünmez bağ denilebilen bir duygudur. Nasıl ki atomun içinde nötron ve proton ve elektron varsa ve bunları birbirine bağlayan şey çekim kuvveti ise canlılar arasında çekimi sağlayan şey de sevgi duygusudur. Eskilerin ‘kuvve-i câzibe’ dedikleri şeydir bu.”⁸⁰⁹ Yapılan araştırmalarda çocuklar ve gençlerin kendilerine sevgi ilgi ve şefkat gösteren aile bireyleri ile birlikte olmaktan hoşlandıkları ve onlarla özdeşlik kurdukları ifade edilmektedir.⁸¹⁰ Aile büyüklerine düşen özdeşlik kurulan olabilmek ve olumlu örnekler sergilemektir. Çocuk özdeşlik kurduğu kişiye değer vermektedir. Özdeşleşme nasıl gerçekleşecektir? Bir aile büyüğünün çocuk üzerinde etkileyici olabilirliği özdeş olabilirliği ile doğru orantılıdır. Özdeşleşmeyi etkileyen faktörlerin başında da sevgi ve şefkat gelmektedir.

Bilinmelidir ki çocukların sağlıklı bir fert olmalarında maddî imkânlar sunulmasından daha önemli olan ailenin onlara vereceği manevî destektir. Bu sebeple sevgiden mahrum büyüyen bireylerin hem kendileriyle hem de toplumlarıyla barışık olmadıkları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Dolayısıyla çocukların rûhî ve ahlâkî bakımdan kusurlu olmaları istenmiyor, suça meyilli olmaktan kurtarmak faydalı bireyler olarak yetiştirmek isteniyorsa; onlar, sevgi ve şefkatle devamlı kucaklanmalıdır. Ailede sevgi ve şefkatle büyüyen çocukların hayatın her alanında başarı şanslarının daha yüksek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Anne babaların evlerdeki en önemli meşgaleleri çocuklarıdır.⁸¹¹

Günümüzde ebeveynler ne iş yaparlarsa yapsınlar sürekli bir telaş içinde oluyorlar. Meşguliyetleri arttıkça tahammülleri azalıyor. Yaptıkları hatalar yüzünden çocuklarını sert biçimde cezalandırıyor ve katı davranıyorlar. Ebeveynlerin kendi davranışlarını kontrol etmeleri, çocuklarına vakit ayırmaları ve çocuklarıyla sakince konuşabilmeleri gerekiyor. Aksi halde çocuklara öfkeli olmaktan başka bir davranış modeli öğretemezler.⁸¹²

⁸⁰⁸ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 57.

⁸⁰⁹ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 65, 159.

⁸¹⁰ M. Akif Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi” *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 221.

⁸¹¹ Bekiryazıcı, Aydın, 277.

⁸¹² Bağlan Sayar, 17.

Geldiğimiz noktada çocuklara yaklaşım özelinde insanlığın, Hz. Peygamber'den öğrenecekleri çok şey bulunmaktadır. Hz. Peygamber eşsiz şefkati, tavsiye ve uygulamaları ile yanı başımızda yer almıştır. Masum ve temiz yaradılışlı, inanmaya hazır insan yavrusunun ana baba modeline göre bir dini kişilik geliştireceği, Onun bu konudaki öğretisinin esasını oluşturur. Çocukların sevgi ve güvenini kazanma ve onlara yetişkin bir insan seviyesinde değer verip ilgi gösterme, Hz Peygamber'in iletişimindeki ana unsurdur.⁸¹³

Hz. Peygamber, özelde yakın çevresine, genelde bütün çocuklara karşı şefkat hisleriyle doluydu. Onları çok sever, öper, okşar ve bütün ashabına, çocukları sevmeyi, onlara şefkatle muamele etmeyi tavsiye ederdi.⁸¹⁴

O, çocuklara saygın bir kişilik ve toplumun değerli bir üyesi olduklarını her vesile ile göstermiştir. Namaz kılıyor, hutbe îrâd ediyor olsa dahi çocuklardan şefkatini esirgememiş sonra diyerek ertelememiştir. Bir hutbe esnasında torunları Hasan ile Hüseyin'in mescide girip kendisine doğru gelmeleri karşısında dayanamamış, cemaatin şaşkın bakışları arasında hutbeyi yarıda keserek minberden inmiş, torunlarını öpüp koklamış ve iki yavruyu kucaklayıp, tekrar minbere çıkıp şöyle demişti: *"Allah, 'Mallarınız ve çocuklarınız imtihan vesilesidir'"*⁸¹⁵ *derken ne kadar doğru söylemiş! Şu iki yavrunun düşe kalka yürüyüşünü görünce dayanamadım da sözümü keserek onları kucağıma aldım.*"⁸¹⁶

Rasûlullâh, çocuklar nedeni ile namazı uzatmış veya kısa tutmuştur. Enes b. Mâlik anlatıyor: Hz. Peygamber secdede idi. Torunları gelip sırtına çıktılar, onlar ininceye kadar secdeden kalkmadı. Orada bulunanlar; *"Ey Allah'ın Raasûlü bu namazda secdeyi uzun tuttunuz. Artık secdeleri böyle mi yapacağız? Vahiy mi geldi?"* diye sordular. Hz. Peygamber; *"Hayır, torunlarım sırtıma çıkmıştı onların inmesini bekledim"*⁸¹⁷ dedi.

Günümüzde bir çocuğa söz hakkı verilmez konuştukları kale alınmazken, çocuk için hutbeye ara vermek, namazı kısaltmak/uzatmak ne kadar anlamlıdır. Çocuğu

⁸¹³ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, 293.

⁸¹⁴ Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, *Riyâzü's-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yay., İstanbul 2004. II, 182.

⁸¹⁵ 8. Enfâl: 28.

⁸¹⁶ Tirmizî Menâkip, 30; Nesâî, Cuma, 30.

⁸¹⁷ Nesâî, İftitâh 83; Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, yy, 1999. III, 197.

dikkate almamak en büyük şefkatsizliktir. Zira şefkatin kapsamı; çocuklara hak ettikleri itibarı göstermeyi zorunlu kılmaktadır.

Rasûlullâh, çocuklarla karşılaştığında onlara selam vererek,⁸¹⁸ saygın bir kişilik ve toplumun değerli bir üyesi oldukları duygusunu tattırmıştır. Aynı kapsamda hasta çocuklara geçmiş olsun ziyaretine,⁸¹⁹ çok sevdiği kuşunun ölümüne üzülen Umeyr’e taziyeye gitmiş,⁸²⁰ savaş dönüşü, kendisini karşılamaya gelenler arasından çocuklara özel ilgi göstererek, şehre girişini onların refakatinde gerçekleştirmiştir.⁸²¹ Çocukların hatırlarını sorması⁸²² görüşlerine değer vermesi,⁸²³ Yahudi bir çocuğu, tıpkı bir yetişkin gibi dine davet etmesi,⁸²⁴ çocuklara özel duâlar etmesi⁸²⁵ ve onlara sır vermesi,⁸²⁶ geleceğin teminatı olan yavruların varlıklarına biçtiği değeri açıkça ortaya koymaktadır.⁸²⁷

Rasûlullâh, ikrama sağ tarafındakilerden başlardı. Bir defasında sağında bir çocuk solunda yaşları kemale ermiş büyükler vardı. Bu sebeple ikramda büyükleri öne almayı arzu etti. Sağındaki çocuğa; “*Müsaade edersen büyüklerden başlayayım diyerek*”⁸²⁸ onu onurlandırdı. Çocuk, nasibinden vazgeçecek gibi değildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ikrama çocuktan başladı. Bu durum, bir çocuğa değer vermenin güzel bir örneği olarak sürekli hatırlanmalı ve çocuklarla ilişkilerde ilke edinilmelidir.

Kur’ân’ın ifadesi ile çocuklar göz aydınlığımızdır.⁸²⁹ Yüce kitabımızın bir babanın evladına duyduğu sevgiyi, çektiği hasret ve ıstırabı müstakil bir sûre olarak zikretmesini,⁸³⁰ ve Allahü Teâlâ’nın, vefat eden oğlu nedeni ile hüznlenen elçisine teselli de bulunması,⁸³¹ çocuklara şefkat açısından üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken hatırlatmalardır. Kur’ân-ı Kerim’de çocuklara yapılan hitaplarda ismi tasgîr kalıplarının ve ‘himâye etme,’ ‘sahip olma,’ ‘kendinden bir parça sayma’ gibi şefkat

⁸¹⁸ Buhârî, Fedâilu’s-Sahâbe, 22; Tirmîzî, Menâkıb, 9.

⁸¹⁹ Buhârî Merdâ 9.

⁸²⁰ Tirmîzî, Birr, 56.

⁸²¹ Buhârî, Libâs, 99; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 66.

⁸²² Buhârî, Edeb, 81.

⁸²³ Tirmîzî, Ahkâm, 21.

⁸²⁴ Buhârî, Merdâ, 11.

⁸²⁵ Buhârî, Cihâd, 188; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 143.

⁸²⁶ Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 68, 146.

⁸²⁷ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, IV, 146.

⁸²⁸ Müslim, Eşribe, 127.

⁸²⁹ 25. Furkân: 74; 28. Kasas: 9.

⁸³⁰ İsa Atıcı, “Hak Sahibi Bir Birey Olarak Çocuk”, *Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB. Yay., Ankara 2015, 144.

⁸³¹ 108. Kevser: 1-3.

tonlarıyla yüklü olan iyelik zahirinin eklenmesi ile ‘küçüğüm,’ ‘miniğim,’ ‘yavrucuğum,’ ‘bebeğim,’ ‘kızım,’ ‘oğlum,’⁸³² ifadelerinin tercih edilmesi, daha iletişimin başında üslup olarak şefkatin öne çıkarıldığının bir göstergesidir. Kur’ân’la beslenen ve beslenmenin yöntemini bize gösteren Hz. Peygamber de aynı minval üzere, çocuklara; ‘yavrucuğum’,⁸³³ ‘cennet çiçeklerim’⁸³⁴ ifadelerini tercih etmiş, kızı Fatıma için “*Fâtıma benim bir parçamdır...*”⁸³⁵ ifadesini kullanmıştır.

Hadislerde kız çocuklarının himâyesine ayrıca ehemmiyet gösterilmiştir. Allah her varlığa kendini koruyabilmesi için bir savunma mekanizması vermiştir. Çocuk için bu mekanizmalar henüz gelişmemiştir o nedenle özel himâye görmesi şefkatle korunması gerekmektedir.⁸³⁶ Kız çocukları erkek çocuklarına göre daha naif ve daha narindir. Dahası Mekke toplumu kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek kadar haddi aşmıştır.⁸³⁷ Toplumun kız çocukları açısından olumsuz yaklaşımın kırılması ve kız çocuklarının hassas mizaçları özel bir özeni gerekli kılmıştır. Bu sebepten olsa gerek, çocuklar içinde kız çocuklarının üzerine daha titrendiğini görüyoruz.

Allahü Teâlâ, Kur’ân’ı Kerim’de kız çocuklarını erkeklerden önce zikretmiş,⁸³⁸ Hz. Peygamber de birçok hadisinde onlara özel vurgular yapmıştır.⁸³⁹ Ebû Saîd el-Hudrî’nin naklettiğine göre, Rasûlullâh, şöyle buyurmuştur: “*Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır.*”⁸⁴⁰ Kız çocuklarının horlanıp cephe alındığı bir toplumda o, içeri giren kızına ayağa kalkan ve ‘babasının annesi’ iltifatıyla taltifte bulunan⁸⁴¹ kız evladının, yetiştirenini cennete taşıyacağını beyan edendir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber’in şöyle

⁸³² 2. Bakara: 132; 11. Hûd: 42, 78; 12. Yûsuf: 5, 67, 87; 14. İbrahim: 35; 19. Meryem: 42-45; 28. Kasas: 27; 31. Lokmân: 13, 16, 17; 37. Sâffât: 102.

⁸³³ Tirmîzî, İstîzân, 10, Cuma, 60, İlim, 16; İbn Mâce, İkâme, 174.

⁸³⁴ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu’l-Kasım et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, thk., Hamdî b. Abdu’l-Mecîd, es-Silefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire tsz, II, 221.

⁸³⁵ “وَإِنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ مَضْنَعَةٌ مِنِّي” Buhârî, Fezâilü’s-Sahâbe, 12, 29, Nikâh, 110; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 93-94.

⁸³⁶ Yaşar Yiğit, *Peygamber ve Hoşgörüsü*, DİB. Yay., Ankara 2010, 83.

⁸³⁷ “Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiği zaman içi gamla dolar ve yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü haber yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu küçümseme duyguları içinde tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün!” 16. Nahl: 58, 59; 43. Zuhrûf, 17.

⁸³⁸ “Dilediğine kız çocuk, dilediğine erkek çocuk verir ...” 42. Şûra: 45, 46.

⁸³⁹ Buhârî, Zekât, 9; Müslim, Birr, 147; İbn Mâce, Edeb, 313.

⁸⁴⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; Tirmîzî, Birr, 13; “... أَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII; 413.

⁸⁴¹ Buhârî, Edeb, 143, 145; Ebû Dâvûd, Edeb, 143-144, Tirmîzî, Menâkıb, 60.

buyurduğunu naklediyor: “Her kim kız çocukları sebebiyle sıkıntı çekerse o kızlar onun için cehennem ateşine siper olur.”⁸⁴²

Ebû Katâde aktarıyor: “Rasûlullâh, kızı Zeyneb'in kerimesi olan torunu Ümâme'yi omuzunda taşıdığı halde halka namaz kıldırırdı. Secdeye varınca çocuğu (yana) bırakır, kıyâm için doğrulunca tekrar omzuna alırdı.”⁸⁴³ Böylece o, kız çocuklarını toprağa gömülmeekten alıp, omuza yükseltilecek bir değer ve şeref olduğunu göstermekteydi.

Anne babanın çocuklarına karşı sorumlulukları arasında çocukların manevî gıdasını vermeleri, kişilik gelişimi ve içinde yaşadığı toplumda sorumluluk alma açısından önceliklidir. Maddî gıdadan kastımız, sevgi ve şefkattir. Bir çocuğun en mutlu anı annesinin ya da babasının, kendisini kucağına alarak sevip okşadığı ya da onun oyununa ortak olduğu andır.⁸⁴⁴

Çocukların dünyası oyundur. Oyun çoğu kere tek başına olmadığı gibi seyircisiz de olmaz. Bu nedenle çocuklara oyun odaları tahsis edip istediği her oyuncuğu almak ve onu oyuncakları ile baş başa bırakmak çözüm değildir. Oyununu fark etmek onunla oynamak oyununu izleyerek başarısını paylaşmak gerekmektedir.⁸⁴⁵

Hız. Peygamber uygulamalarıyla çocukların dünyasına girmeyi, onların diliyle konuşup problemlerini çözmeyi, akran olup mutluluklarını paylaşmayı öğütlemiştir. Her fırsatta çocuklara sevgisini belli ederek, onlara uzak duran cahili toplumun kemikleşmiş hastalıklarını trdâvi etmiştir. Çocukları sevip öpmüş, zaman zaman oyunlarına katılarak hallerini hoş etmek istemiştir.

Rasûlullâh çocuklara, onların hoşlarına gidecek künyelerle seslenmiş, şakalaşarak değer vermiş,⁸⁴⁶ kucağına alıp, omzuna yükseltmiş, sırtında taşımış,⁸⁴⁷ yanında bulunan Enes'i “Nasılsın iki kulaklı?”⁸⁴⁸ hitaplarıyla mesrûr etmiştir. Bir defasında torunlarını dört el pozisyonunda sırtında taşıyarak deveçilik oyunu oynuyordu, olaya şahid olan bir sahâbî, çocuklara; “Ne güzel bir bineğe binmişsiniz” dedi. Rasûlullâh şöyle buyurdu: “O da ne güzel süvaridir.”⁸⁴⁹ Yine torunları Hasan ve Hüseyin'i ellerinden tutup

⁸⁴² Buhârî, Zekât; 10.

⁸⁴³ Buhârî, Salât; 106, Edeb, 18; Müslim, Mesâcid; 41; Ebû Dâvud, Salât, 169; Nesâî, Mesâcid, 19.

⁸⁴⁴ Görgün, vd., 33.

⁸⁴⁵ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, 140.

⁸⁴⁶ Köse, Saffet, 407.

⁸⁴⁷ Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe, 22; Tirmîzî, Menâkıb, 9.

⁸⁴⁸ Buhârî İlîm, 18; "... فَحَمَلْنَا أَحَدَنَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَالْآخَرَ خَلْفَهُ حَتَّى دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ..." Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 67.

⁸⁴⁹ "... يَا ذَا الْأُذُنَيْنِ..." Tirmîzî, Menâkıb, 84.

⁸⁴⁹ "... وَنَعْمَ الرَّكَّابُ هُوَ..." Tirmîzî, Menâkıb, 31.

göğsüne tırmandırılmış sonra öpüp şöyle duâ etmişti. “Allahım bunları sev, çünkü ben onları seviyorum”⁸⁵⁰

O, omzunda bazen kız bazen erkek torunlarıyla namaz kılmış,⁸⁵¹ cemaate namaz kıldırılmış,⁸⁵² cuma hutbesi vermiştir.⁸⁵³ Namaz kılınırken safların arasında çocukların oynamasını teşvik ederek,⁸⁵⁴ ibadet esnasında dahi oyun oynamalarına fırsat verme şefkatini göstermiştir. Namaz kıldırıldığı esnada sırtına çıkarak oyun oynayan çocuğun keyfini bozmamak için secdeyi uzun tutması ne kadar güzel bir örnektir. Bir taraftan çocuğun oyununa iştirak ederken bir taraftan da çocuğu namaza adapte ettirmiştir. Çocukların mescitle ve namazla iç içe olmaları hali, mescit müdavimi çocukların sayısını artırarak saf oluşturacak düzeye yükseltmiştir. Bu durum çocukların toplumdan tecrit edilmediğinin de bir göstergesidir.⁸⁵⁵

Hz. Peygamber’in, anne çocuk birlikteliğinin sağlanması hususunda da özenli olduğunu fark ediyoruz. Ebû Katâde’den gelen bir rivâyette Rasûlullâh şöyle buyuruyor: “Ben, uzatmayı arzu ederek namaza dururum da, bir çocuğun ağlamasını iştirir, onun annesine güçlük çıkarıp üzmekten hoşlanmadığım için, namazı kısa keserim.”⁸⁵⁶

Cemaatin arka saflarında yer alan kadınlardan birinin çocuğunun ağlaması, Peygamber Efendimizin namazı kısa tutmasına sebep olması, Hz. Peygamber’in ne kadar hassas olduğunu çocuğun anneye buluşmasına namazda dahi ehemmiyet gösterdiğini, ayrılığı mümkün olan en kısa aralığa indirgediğini görmekteyiz. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin, “Analık ve çocukluk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir.” maddesi, yıllar sonra bu uygulamayı hüküm altına almış gibidir.⁸⁵⁷

İnsan kulağı ses kaydedicilerden farklıdır. Ses cihazları bütün sesleri kaydederken insan kulağı ilgi duyduğu sese odaklanır. Ağlama sesine şefkatli bir kulak ilgisiz kalabilir mi? Hele hele bu ses bir çocuğa aitse, Hz. Peygamber’in bu ilgisinin namazda

⁸⁵⁰ Buhârî, Libâs, 58.

⁸⁵¹ Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165.

⁸⁵² Müslim, Mesâcid, 43.

⁸⁵³ "...فَنَظَرْتُ إِلَى هَذَيْنِ الصَّبِيِّينِ يَمْشِيَانِ وَيَعْتَرَانِ فَلَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قَطَعْتُ خَدَيْهِمَا وَرَفَعْتُهُمَا..." Tirmîzî, Menâkıb, 31, Nesâî, Cuma, 30.

⁸⁵⁴ Buhârî, Ezân, 16; Müslim, Salât, 254.

⁸⁵⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 96.

⁸⁵⁶ "...أُرِيدُ أَنْ أَطَوِّلَ فِيهَا، فَاسْمَعْ بُكَاءَ الصَّبِيِّ..." Buhârî, Ezân 61, 163.; Ebû Dâvûd, Salât 123; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 49.

⁸⁵⁷ Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, *Çocuk Hakları Sözleşmesi*, Erişim Tarihi: 17.08.2016, https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html.

dahi devam ettiğinin bir başka örneğini Ebû Hüreyre naklediyor: “*Rasûlullâh namazdayken, annesinin yanında mescide gelmiş bir çocuğun ağlamasını ıstır de kısa bir süre, okuyuverirdi.*”⁸⁵⁸

Bir bebeği hayata bağlayan annedir. “*Anne kucağında büyümek çocuğun hakkıdır.*”⁸⁵⁹ Süt emziren anneye orucu bozma ruhsatı verilmiştir.⁸⁶⁰ Bebekle anne arasında ruhsal bir bağ vardır. Annenin kokusu bile çocuk için güven kaynağıdır. Çocuk anneye yakinken kendisini güvende hisseder. Şefkatli yumuşak bir anne kadar çocuğu rahatlatan bir şey yoktur.⁸⁶¹

Hz. Peygamber çocukları sevmiş, şefkatle davranmış, davranılmasını istemiş ve çocuklarına düşkün anneleri örnek göstermek suretiyle taltif etmiştir.⁸⁶² Bir nevi çocuklar lehine bir durumu oluşturmak için anneler arası bir yarışı teşvik etmiş, anne çocuk birlikteliğini tahkim etme amacıyla şöyle buyurmuştur. “*Kocasından dul kalıp da asil ve güzel olduğu hâlde evlenmeyerek, yetimleri ev bark sahibi oluncaya ya da ölünceye kadar kendisini onlar için feda eden, bu uğurda (güneşte çalışmaktan) yanakları kararan/çöken kadın ile ben cennette şu iki parmağım kadar birbirimize yakın olacağız.*”⁸⁶³

Kendisine verilen bir hurmayı tam ağızına atmak üzereyken çocukları isteyince onlara bölüştüren bir anneyi, “*Sırf bu hurma sebebiyle Allah onun cennete girmesini kesinleştirmiş ya da bu hurma sayesinde onu cehennemden azat etmiştir.*”⁸⁶⁴ hadisi ile müjdelemiştir.

Hadisler, bir taraftan olumlu pekiştirenlerle anne çocuk ilişkisini inşa edip yapılandırırken, bu ilişkiyi bozmak isteyenleri de karşılaşacakları çetin azapla tehdit etmiş, çocukların anne şefkatinden mahrum kalmalarına engel olmak istemiştir. Abdullah b. Amr anlatıyor; bir hanım gelerek " Ey Allahın Elçisi! Şu oğluma karnım yuva, göğsüm çeşme, kucağım ise kundak olmuştur. Şimdi ise babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor." diye dert yandı. Hz. Peygamber: "*Evlenmediğin*

⁸⁵⁸ Buhârî, Ezân, 65; Müslim, Salât 37, 187.

⁸⁵⁹ Ebû Dâvûd, Talâk, 34, 35.

⁸⁶⁰ Ebû Dâvud, Savm, 43; Tirmîzî, Savm, 21; Nesâî, Sıyâm, 51, İbn Mâce, Sıyâm, 12.

⁸⁶¹ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, 106.

⁸⁶² Buhârî, Nikâh, 12; İbn Mâce, Nikâh, 62; Edeb, 3.

⁸⁶³ Ebû Dâvûd, Edeb, 120,121.

⁸⁶⁴ Buhârî, Zekât: 10, Edeb, 19; Müslim, Birr, 148;Tirmîzî, Birr, 13.

sürece o öncelikle sana aittir.”⁸⁶⁵ dedi. Bir başka olay üzerine de “Ana ile çocuğu birbirinden ayıranları Cenabı Hak kıyamet gününde bütün sevdiklerinden ayırır.”⁸⁶⁶ buyurdu.

Çocuğun hoş karşılanmayan davranışlarını önlemede çocuklarla sakin ve yumuşak bir havada şefkatle konuşmak etkili ve faydalı sonuçlar doğurur.⁸⁶⁷ Hz. Enes şöyle der: Rasûlullâh bir gün beni bir iş için göndermişti. Ben de dışarı çıkıp oyuna kapılmışım. Birden Rasûlullâh arkamda kafamı tutuverdi. Ona baktım gülüyordu. Ey Enescik! Sana söylediğim yere gittin mi? dedi. Ben de ‘Evet gidiyorum’ dedim ve bana söylenen yere gittim.⁸⁶⁸ “Allah'a yemin olsun ki, ben kendisine on yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı, 'Niye böyle yaptın?', yapmadığım bir işten dolayı da, 'Niçin böyle yapmadın?' dediğini hatırlamıyorum.”⁸⁶⁹

Hz. Peygamber çocuk eğitiminde sabırlı ve şiddetten arınmış bir tavır benimsemiş, hizmetine koşturanlara tek bir tokat bile atmamıştır.⁸⁷⁰ Hz. Enes diyor ki “Rasûlullâh Medine’ye geldiğinde sekiz yaşında bir çocuktum. Annem beni hizmet edeyim diye Rasûlullâh’ın yanına verdi. On sene Rasûlullâh’a hizmet ettim. Beni ne dövdü ne de kötü söz söyledi ve ne de yüzünü ekşitti.”⁸⁷¹

Sütanesi, torunu Hasan’ı Hz. Peygamber’in kucağına vermişti. Çocuk, Hz. Peygamber’in kucağını ıslatınca bu durumdan rahatsız olan sütanne, çocuğun ensesine vurmuş ve çocuğa çıkmıştı. Hz. Peygamber; “Allah iyiliğini versin (veya Allah sana rahmet etsin) Oğlumun canını acıttın, bir daha öyle yapma; ona nazik davran.”⁸⁷² sözüyle sütanneyi uyardı. Hz. Peygamber’in bu olay karşısında çocuğa sert davranılmasından rahatsız olduğunu, rahatsızlığını da şefkatli bir şekilde dile getirdiğini görmekteyiz. Günümüzde haksız yere yapılan sert muamele karşısında öfke ile karşılık verme refleksi yaygındır. Sütanneye; “çocuğu kucağıma veren sensin, tedbir almayan da sen, üstelik faturayı da çocuğa kesiyorsun” cümleleri ile karşılık verilmemiş “nazik davran” sözüyle de şefkat için şefkat, şefkat içinde şefkat sergilenmiştir. Benzer bir

⁸⁶⁵ " ...أَنْتَ أَحَقُّ بِهِ مَا لَمْ تَنْكُحِي..." Ebû Dâvûd, Talâk, 34-35.

⁸⁶⁶ " ...مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الْوَالِدَةِ وَوَلَدِهَا فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَجْتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ..." Tirmîzî, Büyû', 52..

⁸⁶⁷ Bilgili, 141.

⁸⁶⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

⁸⁶⁹ " ... مَا قَالَ لِي لِسْنِي صَنَعْتُ هَذَا هَكَذَا وَلَا لِسْنِي لَمْ أَصْنَعْ لَمْ تَصْنَعْ هَذَا هَكَذَا..." Buhârî, Vesâyâ, 25; Müslim, Fedâil, 51, 53, 54.

⁸⁷⁰ " ... مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ..." Müslim, Fedâil, 79; Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51.

⁸⁷¹ Buhârî, Edeb, 39; Müslim Fedâil, 51.

⁸⁷² " ... فَأَصَابَ الْبُؤْلُ إِزَارَهُ فَرَحَّخْتُ بِيَدِي عَلَى كَتِفَيْهِ فَقَالَ أَوْجَعْتَ ابْنِي أَصْلَحَكَ اللَّهُ أَوْ قَالَ رَجَمَكَ اللَّهُ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XLIV, 449.

olay, Ümmü Halid olayıdır. Babasıyla birlikte Hz. Peygamber'i ziyarette gelen küçük Kız Ümmü Hâlid Hz. Peygamber'in sırtındaki bene dokunmuş babası tarafından azarlanmıştı. Şefkat Peygamberi, "*Bırak onu (dokunsun).*" demişti.⁸⁷³

Çocuklara şefkatle davranmak kendi kendilerini kontrol etme, özdenetim yapabilme becerilerini geliştirir. Baskı ve zorlama ile yaptırılanlar istem dışı yapıldığından bir fayda doğurmaz ve süreklilik göstermez. Baskı uygulayan güç sürekli çocukla olamayacağına göre ancak geçici sonuçlar elde edilebilir. Fakat şefkatli davranış, çocukta sorumluluk duygusu geliştirmesine öz denetim kabiliyeti kazanmasına vesile olur. Özdenetim yeteneği, kişinin kuralları bilinçli benimsemesini ve dış uyarılara gerek kalmadan kendi kendine ve içtenlikle bu kurallara uymasını sağlar. Bu durum sürekli, masrafsızdır, mutluluk vericidir.⁸⁷⁴

Kutlu Elçi'nin çocuklara yönelik bir uyarısı da adâlettir ve O şöyle buyurur. "*Allah'tan korkun çocuklarınıza adil olun.*"⁸⁷⁵ Ebeveynlerin, sevgi ve şefkatte de adil olmaları gerekir. Ana baba elinde olmayarak bazı çocuklarını daha da sevebilirler ama bunu hissettirmemelidirler. Dışa akseden hareketlerde dengeli olmalı, alınan hediyelerden başının okşanmasına kadar davranışlarda eşitlik gösterilmelidir.⁸⁷⁶ Hz. Peygamber çocuklar arasında adâletsiz bir taksim yapıp birine fazla mal bırakan babaya. "*Beni şahit yapma. Ben adâletsizliğe şahit olmam*"⁸⁷⁷ diyerek karşı çıkmıştır.

Adâlet, çocuklar arasında dengeyi sağlamak mânâsına gelebileceği gibi, çocuk haklarını göz ardı etmemeyi de gerekli kılar. 'Dünya Çocuk Hakları' diye bir anlayışın henüz bilinmediği bir zamanda Hz. Peygamber dünyaya çocuk haklarını tanıtmıştır. Çocukların da yetişkinler gibi bazı haklara sahip olduğu ve bunlara uyulması gerektiği hususundaki anlayış ve uygulamalar ancak yakın zamanda farkına varılmış bir konudur.⁸⁷⁸

Çocuk haklarının hadislerle tahlilini yapmak çalışmanın konusundan sapma olacaktır. Bununla birlikte bu hakların başında yer alan yaşam hakkına temas etmeden de geçemeyeceğiz. İstatistikler çeşitli sebeplerle daha doğmadan çocukların hayatına

⁸⁷³ "...دَعَا..." Buhârî, Edeb, 17.

⁸⁷⁴ Aydın, Muhammed Şevki, "Eğitimde Bir Motivasyon aracı Olarak Merhamet." 17.

⁸⁷⁵ Buhârî, Hibe, 12,13, Şehâdât, 9; Müslm, Hibât, 13; Müslm, Birr, 147; Tirmîzî, Birr, 13.

⁸⁷⁶ Hökelekli, "Çocuk", 356.

⁸⁷⁷ Müslim, Hibât, 14.

⁸⁷⁸ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, 284.

son verildiğini göstermektedir. Dünyada meydana gelen 210 milyon civarındaki gebelikten, 46 milyonuna istenerek son verildiği ifade edilmektedir.⁸⁷⁹

Her ne kadar evlat sahibi olmak insanın vazgeçilmez arzularındansa da, bazen anne ve baba için çocuk, beklenmedik ve hatta istenmedik bir sürpriz olabilir. Ancak şartların olumsuzluğu ve ebeveynin gönülsüzlüğü yüzünden günahsız bir çocuk bedel ödememelidir. Bu nedenle Hz. Peygamber,⁸⁸⁰ “...*Kim göz göre göre çocuğunu inkâr ederse Allah da onu rahmetinden uzaklaştırır ve gelmiş geçmiş herkesin önünde rezil eder*”⁸⁸¹ buyurur.

Yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğun öldürülmesi büyük günahların arasında sayılmaktadır.⁸⁸² Medineli müslümanlar ilk defa kendisiyle Akabe'de buluşup iman ve bağlılıklarına dair biat ettiklerinde, onlardan çocuklarını öldürmemek üzere söz almıştır.⁸⁸³ Suçu sabit olan bir annenin cezasını sırf hamile oluşu nedeniyle ertelemiş ve süreyi çocuk sütten kesilme anına kadar uzatmıştır.⁸⁸⁴ Allah ve Rasûlu'nun katında, bir çocuğun dünyaya gelişine engel olmanın, haksız yere bir yetişkinin canına kıymaktan farksız olduğu ortadadır.

Süleyman b. Büreyde, babasının şöyle dediğini naklediyor: “Rasûlullâh bir orduya veya bir birliğe kumandan tayin ettiği zaman öncelikle ona Yüce Allah'tan sakınmasını ve beraberindeki müslümanlara iyi davranmasını tavsiye eder ve devamla şöyle derdi: '*Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Fakat ganimet malına hıyânet etmeyin. Ölümlere müsle yapmayın! Çocukları öldürmeyin.*'”⁸⁸⁵

Yaşadığımız çağın sorunlarından birisi de giderek sayıları artan mülteci çocukları ve sokak çocuklarıdır. Hırsların ve çıkar savaşlarının ve aile içi anlaşmazlıkların kurbanı olan; ilgiden, sevgiden, temizlikten, sağlıklı beslenmeden, eğitim imkânlarından en önemlisi anne kucağından baba ocağından ve öz vatanından mahrum çocuklar. Hz. Peygamber'in Medine'de ilk inşa ettiği yerlerden birisi olan Ashabı Suffa'nın mukimlerinin bir kısmı ihtiyaçlarını karşılayamayan muhacir/mülteci gençler ve

⁸⁷⁹ Kürtaj Raporu, Erişim Tarihi: 18.08.2016, <http://www.tjod.org.tr>.

⁸⁸⁰ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, IV, 136.

⁸⁸¹ Ebû, Dâvûd, Talâk, 28, 29; "... مَنْ اتَّقَى مِنْ وَلَدِهِ لِيُقْضَىٰ فِي الدُّنْيَا فَضَحَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُءُوسِ الْأَشْهَادِ قِصَاصٌ بِقِصَاصٍ "... " Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 414.

⁸⁸² 17. İsrâ: 31; 6. EnÂm: 151; Buhârî, Edeb, 20; Müslim, İmân, 141.

⁸⁸³ "... وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ..." Buhârî, İmân, 11, Tevhîd, 31.

⁸⁸⁴ Müslim Hudud, 22, 24; Tirmîzî, Hudûd, 9; Ebû Dâvud, Hudûd 25; Nesâî, Cenâiz, 64.

⁸⁸⁵ Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 3; Ebû Dâvîd, Cihâd 121; Tirmîzî, Siyer, 28.

çocuklardır. Ashabı Suffa bu çocukları, sokaktan kurtarıp sıcak bir barınağa maddî ve manevî rızıkla beslenme imkânına kavuşturmuştur.⁸⁸⁶ Günümüz dünyasında askeri harcamalar söz konusu olduğunda milyar dolarların hesabı yapılmazken, sayıları milyonları bulan, birçoğunun sebebi açlık olan çocuk ölümlerine engel olunamamaktadır. İnsanoğlu bilim ve teknolojiye dev adımlar atarken bu alanda yaya kalmaktadır. Buna neden olan zihniyetin sorgulanması daha iyi bir gelecek için yararlı olacaktır.⁸⁸⁷

Bu noktada Müslümanların sorumluluğu daha büyüktür. Zira “*Büyüklerine saygılı küçüklerine şefkatli olmayan bizden değildir.*”⁸⁸⁸ sözü müslümanları muhatap almaktadır.

4.2. YETİMLER

Sözlükte ‘yalnız olmak’, ‘tek başına kalmak’ anlamındaki ‘yüm’ kökünden türeyen yetim kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder. Yetim, anne ve babasından her ikisini veya birini kaybeden çocukları ifade eder.⁸⁸⁹ Bunun yanında babasını kaybeden çocuğun yetim, annesini kaybeden çocuğun öksüz⁸⁹⁰ olarak ifade edildiği de olmuştur. Biz her ikisi için de yetim isimlendirmesini kullanacağız.

Çocuğun sağlıklı bir psikoloji ile büyümesi için anne-baba sevgisi ve şefkatiyle yetişmesi son derece önemlidir. Anne-baba çocuklar için maddî bir kaynak ve maddî bir sığınaktır. Bu sebeple, gerek annenin gerekse babanın yokluğu, çocuklar için büyük bir eksikliklerdir. Babasızlık veya annesizlik çocuğun üzerinde derin psikolojik izler bırakacaktır. Her ikisinden mahrumiyet, izlerin daha kalın ve daha kalıcı olması demektir.

Yetim bir çocuk, akranlarının babalarıyla ilişkisini gördüğü her an; derin bir özlem ve acı bir hasret hissedecek, ‘baba’ veya ‘anne’ diye sesleneceği, yeri geldiğinde yaslanacağı bir dayanaktan mahrum oluşunu gördüğü her gün, her dakika kendini; yalnız, eksik, aşağı ve acınacak birisi olarak düşünebilecektir. Yetimin bu psikoloji içerisinde hırpalanmasının, eriyip tükenmesinin önüne ancak şefkatle geçilebilir.

⁸⁸⁶ Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XLVII, 469; Akif Köten, “Asr-ı Saadette Suffa Ashabı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay., İstanbul 1994, IV, 385-388.

⁸⁸⁷ Bilgili, 131.

⁸⁸⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Tirmîzî, Birr, 15.

⁸⁸⁹ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XLIII, 501.

⁸⁹⁰ Fidan vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 2209, IV, 3208.

Yetimler, çocukların daha da korumasız olanlarıdır. Çocuklar, her ne kadar kendilerini müdafaadan aciz iseler de anne kucağında baba ocağında gelişip büyümektedirler. Anne baba gibi bir kalkana sahiptirler. Yetimler, ne yazık ki anneyi, babayı veya her ikisini kaybetmiş olmaları nedeniyle daha da korumasızdırlar. Dolayısıyla korunma, barınma ve sevilme ihtiyaçlarını karşılayacak kimseleri yoktur. Bu gerçek, yetimlere kol kanat germede, yalnızlık ve çaresizliklerine merhem olmada duyarlı olmayı zorunlu kılmaktadır.⁸⁹¹ Yetimler, korumasız olmaları nedeniyle her türlü istismarın açık hedefi olmakta, çeşitli suç örgütlerinin ağına kolayca düşebilmekte; hırsızlığın, uyuşturucunun, terörün, fuhşun ve organ kaçakçılığının, nesnesi hâline getirilebilmektedir.

İslâm öncesi dönemde kabileler arası savaşlarda ve yıllarca süren kan davalarında ölenler arkalarında çok sayıda yetim bırakıyordu. Günümüz dünyasına geldiğimizde savaş, salgın hastalık, deprem vb. sebeplerle anne babasını kaybetmiş, milyonlarca yetim bulunmaktadır. Aileleri tarafından resmi kurumların bakımına terkedilen, aile içi problemler yüzünden evini terkeden, boşanmaların yaygınlaşması sonucu annesiz babasız kalan çocuklarla birlikte yetimlerin sayısı bir hayli kabarmaktadır.

Yetim olmak, himâyeden mahrum kalmak, kimsesizlik, çaresizlik ve tek başına kalmışlık olması nedeni ile anne babası hayatta olduğu hâlde terkedilmiş, hâliyle sahipsiz kalmış çocuklar da hakikaten olmasa da hükmen yetimdirler. Evlilik dışı ilişkilerin olumsuz sonuçlarından birisi olarak babanın meçhul olma hâli, gelişmekte olan bir çocuğun omuzlarına kahredici bir yük olarak oturmaktadır. Günümüzde sayıları giderek artan bu tür çocuklar, hakiki yetimlerden farklı olarak kovulmuşluk, itilmişlik, kınanmışlık duygusuna ve değersizlik hissine kapılıp acılarını katlamış olabilir. Yetim bir çocuk, dokunma duygusunu anne-baba mezarını ziyaret edip duâ ederek bir nebzecek olsun teskin edebilir. Bir adım ötede hayatta olan anne babaya dokunamamak, sesini duyuramamak, yalnızlığı daha da derinleştirmektedir. Modernizmin ebeveynleri daha çok kazanmayla daha çok çalışmayla meşgul etmesi, -anne babalara çocuklarına ayıracak zaman bırakmadığından- günümüzde anneli babalı yetimlerin sayısını hızla yükseltmektedir.

⁸⁹¹ Cemal Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, Temmuz, 2007, 9-10.

Yetimin hâlet-i ruhiyesine ilaveten içinde bulundukları sosyal yapının da zulme varan davranışlara maruz bırakması, acıyı daha da artırmaktadır. Cahiliye toplumu, güçlülerin egemen olduğu bir toplum olduğundan dolayı zayıflar eziliyordu. Kızlara, eli silah tutmayan çocuklara, yaşlılara ve kadınlara genellikle miras hakkı tanınmıyor, yetimlere de babalarından kalan hakları verilmiyordu. Bazı yetim kızlar vasileri tarafından evlendirilerek mihrlere el konuyor, bazen de vasileri sırf mallarına sahip olmak için onlarla evleniyorlardı.⁸⁹² Yetimler himâyeye muhtaçtı fakat cahiliye toplumu bu durumu idrakten yoksundu. Yetimlere karşı tutumları zâlimceydi. İçinde bulunduğumuz çağın yetimlere karşı ilgisizliğinin cahiliye devri ile benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yetimliğin psikososyal etkilerini en aza indirmek için Rasûlullâh'ın yetimlere yaklaşımına bakılmalıdır. O doğmadan altı ay önce babasını, altı yaşındayken de annesini kaybetmiş bir yetimdir. Yetimliğin zorluklarını yaşadığından ve vahye istinat ettiğinden yetimlere nasıl davranılması gerektiğini en iyi bilen bir yetimdir. Dolayısıyla yetilerin himayesi ile yakından ilgilenmiştir.⁸⁹³

Rasûlullâh'ın yoksullar ve yetimlerle ilgilenmesi ve onların haklarıyla ilgili düzenlemeleri Peygamberliğin ilk yıllarından itibaren başlamıştır. “*Yetimi sakın ezme*”⁸⁹⁴ âyetinin yer aldığı Duhâ sûresi de ilk sûrelerdendir. Nitekim Habeşistan Muhacirlerinin başkanı Cafer b. Ebî Tâlib, Mekkeli müşriklerin Müslümanları geri götürme girişimlerini boşa çıkarmak için Habeşistan Necâfî'sinin huzurunda İslâm'ı ve Müslümanları savunmak maksadıyla yaptığı konuşmada, cahiliye döneminde kuvvetlilerin zayıfları ezdiğine değinmiş, konuşmanın devamında Hz. Peygamber'in emrettiği ve yasakladığı şeyleri sıralamış, yasaklardan birinin de ‘*yetim malı yemek*’⁸⁹⁵ olduğunu söylemiştir.

H. Peygamber ilâhî vahyin ikazları doğrultusunda⁸⁹⁶ yetimlerin himâyeye edilmesini her vesile ile dile getirmiş, yetimin ihtiyaçlarını gidermenin cihatla eşdeğerde

⁸⁹² Arı, 501.

⁸⁹³ Şadiye Yılmaz, *H. Peygamber'in Yetimlere Karşı Davranışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016, 29-41.

⁸⁹⁴ 93. Duhâ: 9.

⁸⁹⁵ İbn Hişâm, I, 373; Sarıçam, 104, 105.

⁸⁹⁶ Kur'an'da yirmi iki âyette yetimlere özel olarak yer verilmiş, yetime karşı sorumluluklar, Allah'a itaatle birlikte ele alınmıştır. 2. Bakara: 177; 4. Nisâ: 36; Yetimlerin itilip kakılması ve ilgisizlik kınanmıştır. 89. Fecr: 17; 107. Mâûn: 2; 93. Duhâ: 9; Yaşam şartlarının iyileştirilmesi istenmiştir. 2. Bakara: 215, 220; 4. Nisâ: 8; 76. İnsân: 8; 90. Beled: 15; Ganimet mallarından yetimlere özel pay ayrılmıştır. 8. Enfâl: 40; Yetim kızların mehirleri güvence

olduğunu bildirmiştir.⁸⁹⁷ Yetimlerin sahip oldukları malların eriyip gitmesine razı olmamış, “*Yetimlerin mallarına ancak en güzel şekilde yaklaşabilirsiniz.*”⁸⁹⁸ ruhsatı kapsamında bu mallarının akıllı ve verimli bir yönetimle⁸⁹⁹ yatırıma dönüşmesini teşvik etmiştir.⁹⁰⁰ Yetime veli tayininde hassas davranmış yetimin malını korumaya güç yetiremeyeceğini, akıllı ve verimli yönetemeyeceğini düşündüğü kimselerin veli olmasına engel olmuş,⁹⁰¹ *Kim malı bulunan bir yetimin velisi olursa onun malıyla ticaret yapsın; zekâtın o malı yiyip bitirmesine terketmesin.*”⁹⁰² buyurmuştur.

Hicreti müteakip Mescid-i Nebi’nin inşası için uygun görülen arsa, Sehl ve Süheyl adında iki yetime aitti. Hz. Peygamber Medine’ye hicretlerinde devesinin çöktüğü bu arsayı bu iki yetimden satın almak istedi. Onlar da bağışlamayı arzu ettiler. Bu teklifi kabul etmeyerek satın aldı. Arsanın ücretini de Hz. Ebûbekir ödedi.⁹⁰³ Millet menfaatine de olsa arsanın bağışlanmasına razı olmamıştı. O bu konuda titiz davranmış, yetim malı yemeyi helâk edici yedi günah⁹⁰⁴ arasında zikrederek yetimi manevî bir kalkanla koruma altına almıştır.

Uhud savaşından önce Ensâr’dan Ebû Lübâbe ile yine Ensâr’dan bir yetim arasında bir hurma bahçesi yüzünden anlaşmazlık çıkar. Her ikisini dinleyen Hz. Peygamber Ebû Lübâbe’yi haklı bularak onun lehine hüküm verir. Ancak yetimin mahzun kalmasına gönlü dayanamaz, Ebû Lübâbe’den hakkını yetime bağışlamasını ister. Ebû Lübâbe buna yanaşmayınca O sırada İbnü’l-Dehdâha, Hz. Peygamber’e yetime bir hurma bahçesi bağışladığında kendisinin ne gibi bir mükâfata nail olacağını sorar. Hz. Peygamber cennette bir bahçe verileceğini belirtince, İbnü’l-Dehdâha, hurma bahçesini satın alarak yetime bağışlar. Hz. Peygamber de bu davranışa çok sevinir.⁹⁰⁵

Allah Rasûlü farklı zamanlarda yaptığı çeşitli vurgularla yetime hâmi olanları cennetle müjdelemiş, “*Bir kimse, Müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak*

altına alınmıştır. 4. Nisâ: 3, 127; Yetimlerin mallarının en güzel şekilde korunup yönetilmesi emredilmiştir: 6. En’âm: 152; 17. İsrâ: 34; Zamanı gelince varlıklarının kendilerine anında teslim edilmesi istenmiş, Fakir olan vasi hariç Yetim malı yemek büyük günah olarak sayılmıştır. 4. Nisâ: 2, 6, 10.

⁸⁹⁷ Tirmîzî; Bir ve’s- Sıla, 44; 17. İsrâ: 34.

⁸⁹⁸ 6. Enâm: 152.

⁸⁹⁹ Vecdi Akyüz, *İslâm’da Yetim Hakları ve Sorumlulukları*, Gümüş Ofset Yay., İstanbul 2007, 22.

⁹⁰⁰ İmam Mâlik, *Muvatta*, Zekât, 12, 14, 15.

⁹⁰¹ Müslim, İmâret, 17; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 4; Nesâî, Vesâyâ, 10.

⁹⁰² Tirmîzî, Zekât, 15.

⁹⁰³ Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr, 45.

⁹⁰⁴ “...وَأَكُلَ مَالَ الْيَتِيمِ...” Buhârî Vesâyâ, 23, Tıbb, 48; Müslim, İmân, 145, Vesâyâ, 10; Nesâî, Vesâyâ, 12.

⁹⁰⁵ “...رَبَّ عِنَقِ مَنْزِلَ لَابِنِ الدَّحْدَحِ فِي الْجَنَّةِ...” Vâkıdî Muhammed b. Ömer, *Kitâbu’l Meğâzî*, thk., Marsdîn Cûnûs, Âlimu’l-Kütüb, Beyrut 1974, I, 281; Sarıçam, 351.

yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği taktirde, Allah, onu mutlaka cennete koyar.”⁹⁰⁶ “Yetimi görüp gözetken kişi ile ben, şu iki parmağım gibi (orta parmağı ile başparmağını birleştirdi) cennette yan yana olacağız.”⁹⁰⁷ “Ben ve yanakları kararmış kadın, (yetimleri için koşturmaktan dolayı süslenmeyen, rahat yaşamayı terkeden) kıyamet günü şu iki şey gibi (baş ve orta parmağını gösterdi.) yan yanayız. O kadın ki dul kalmıştır nesep ve güzelliği yerindedir. Bütün bunlara rağmen kendini yetimlere hasretmiştir.”⁹⁰⁸ “Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap vardır.”⁹⁰⁹ “Müslümanlar içinde en hayırlı ev; içinde yetime iyi muamele edilen evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev de yetime kötülük edilen evdir.”⁹¹⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber yetimin sahibi benim demiş, başlarını okşamadan geçmemiş, kalbinin katılığından şikâyet eden birisine “Kalbinin yumuşamasını istiyorsan yetimin başını okşa, fakiri doyur”⁹¹¹ tavsiyesinde bulunmuştur.

Raasûlullâh, Medine’ye hicret ettiğinde annesi Ümmü Süleym, yetim olan oğlu Enes’i elinden tutarak Hz. Peygamber’in hizmetine vermişti. Hz. Peygamber on yıl kadar beraberinde kalan Enes’e şefkatle davranmış, onu asla incitmemiştir. Hanımları tarafından yapılan uyarılara da “Bırakın onu” diyerek engel olmuştur.⁹¹² Hz. Peygamber’in yetimler üzerine titrediğini söyleyebiliriz. Zira bir hadiste kendi durumunu şöyle dile getirmişti: “Ey Allahım! Şu iki zayıfın; yetimin ve kadının haklarını gereğince koruyamayacağım diye ürpermekteyim.”⁹¹³ Bu ifade bizler için siz de ürperin anlamında bir ikazdır aynı zamanda.

Hz. Peygamber’in şefkatinin, çocuklara çocuklar içinde yetimlere, yetimler içinde de şehit yetimlerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Öyle ki Hz. Peygamber şehit yetimlerinin ihtiyaçlarını yakından takip etmiş⁹¹⁴ aile fertlerinden önde tutmuştur. Hz.

⁹⁰⁶ Tirmîzî, Birr, 14.

⁹⁰⁷ Buhârî, Edeb, 24, Talâk, 14, 26; Müslim, Zühd, 42; Ebû Dâvûd, Edeb, 131; Tirmîzî, Birr, 14.

⁹⁰⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 130.

⁹⁰⁹ "... مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا بِرَأْسِ اللَّهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتٌ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI; 474.

⁹¹⁰ İbn Mâce, Edeb, 6.

⁹¹¹ "... أَنْ رَجُلًا شَكَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْوَةَ قَلْبِهِ فَقَالَ امْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ وَأَطْعِمِ الْمِسْكِينَ ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 558.

⁹¹² Buhârî, Vesâyâ, 25; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

⁹¹³ İbn Mâce, Edeb, 6.

⁹¹⁴ Ş. Yılmaz, 105-114.

Fatıma'nın hizmetçi talebine karşı “*Bedir'in yetimleri sizden önceliklidir*”⁹¹⁵ diyerek tercihini şehit yetimlerinden yana kullanmıştır.

Câbir b. Abdillâh, babasının Uhud'da şehit düşmesinin ardından çok sayıda kardeşinin sorumluluğunu üzerine almıştı. Uhud savaşından yaklaşık bir yıl sonra vuku bulan Zatürrikâ gazvesine iştirak eden Câbir'in, zayıf olan devesinin ağır yürüyüşü nedeni ile geride kalması Hz. Peygamber'in dikkatini çekmiş o da geri kalarak Câbir'le sohbet edip yakından ilgilenmiştir. Onun dul bir hanımla evlendiğini öğrenince keşke bakire bir kızla evlenseydin tavsiyesinde bulunmuş, Câbir'in kardeşlerinin küçük olması ve bakıma muhtaç olmaları nedeni ile böyle bir tercihte bulunduğunu öğrenince de onu tebrik edip memnuniyetini bildirmiştir. Câbir'in ekonomik sıkıntılar yaşadığını fark ettiğinden dönüşte teslim edilmek üzere devesini yüksek meblağla satın almış, gazve dönüşü kendisine teslim edilen deveyi de tekrar Câbir'e hediye etme şefkatini göstermiştir.⁹¹⁶ Bu olay Leyletü'l-Ba'îr/Deve gecesi diye anılır. Câbir o gece Raasûlullâh'ın kendisi için yirmi beş defa istiğfar ettiğini söyler.⁹¹⁷ Bu ve benzeri örnekler, Hz. Peygamber'in uzaktan veya yakından sürekli olarak yetimleri kollayıp gözettiğini ihtiyaç anında da derhâl yardımlarına koştuğunu göstermektedir.

Mute savaşında şehit olan Cafer b. Ebî Tâlib'in yetimleri vardı. Şehâdetin üçüncü günüydü Hz. Peygamber'in, çocukların daha fazla ağlayarak kendilerini hırpalamalarına gönlü razı değildi. Cafer'in evine gidip, “*Kardeşimin çocuklarını bana getirin dedi*” Cafer'in oğlu Abdullah diyor ki “Bizi getirdiler, Allah Rasûlü' nün yanına dizildik. Kuş yavruları gibiydik” Hz. Peygamber üzüntü ve kahırdan bîtap düşmüş bu çocukların artık hayata dönmelerini istiyordu. Berber çağırdı saçlarını kestirdi. “*Bu günden sonra kardeşime ağlamak yok*” dedi.⁹¹⁸

Anne ve baba tarafından sevilme bir çocuğun en temel hakkıdır. Anne ve babası vefat etmiş çocuklar bu sevgiden mahrum kalmasınlar diye Rasûlullâh yetimlere sevgi ve şefkat göstermeyi çok önemsemiş, toplumun temel görevleri arasında

⁹¹⁵ Ebû Dâvûd, Harâç ve'l-İmârât, 20, Edeb, 10.

⁹¹⁶ Yaşar Kandemir, “Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1992, 530-532.

⁹¹⁷ Yaşar Kandemir, “Cabir b. Abdillâh” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, VI, 531.

⁹¹⁸ Buhârî, Talâk, 25.

değerlendirmiştir. Öyle ki babası vefat etmiş bir yetime her erkeğin adeta bir baba, annesi vefat etmiş bir öksüze her kadının bir anne olmasını arzu etmiştir.⁹¹⁹

Elinden tutulup hayata hazırlanmayı bekleyen yetim bir yavru, duygusal, bedensel ve zihinsel yönden korunup kollanmaya muhtaç bir emanettir. Bu yüzden Allah Rasûlü toplumun en hassas ve kırılgan kesimlerinden biri olan yetimler hakkında son derece dikkatli davranılmasını istemişlerdir. İnsanoğlu en büyük mutluluğu, servet, makam ve kudret gibi değişken şeylerde değil, bir yetimin gülen yüzünde ve ışıldayan gözlerinde aramalıdır.⁹²⁰

Şefkatten mahrum kalmış her çocuk dünyada; şefkatten mahrum etmiş her büyük ahirette yetimdir.

4.3. KADINLAR

Hz. Peygamber'in risaletinin bir yönü, belki de en önemli yönü, insan ilişkilerini yeniden inşa etmektir. Bu süreçte özellikle aleyhlerine bir durumun varlığı açıkça belli olan kesimlere daha bir dikkat çekiliyor şefkat eli uzatılıyordu. Bu kesimlerden birisi de hiç şüphesiz kadınlardı.

Cahiliye toplumunda genel olarak kadınlar, insanî haklara layık görülmezlerdi. Çöl şartlarında zorlu işlerde görev yaparlar, fakat bu görevler, onlara hukuk ve şeref sağlamazdı.⁹²¹ O dönemde kadının, dünyanın farklı coğrafyalarında ve cahiliye toplumunda her türlü tasarrufun⁹²² nesnesi konumuna indirgenerek onurunun çiğnendiğini, egoların tatmini için bir araç hâline getirildiğini görmekteyiz. Horlanmışlık ve itilmişlik kadınları şefkate muhtaç etmişti.

İslâm, hamilerini cennetle müjdeleyerek kız çocuklarının;⁹²³ ayaklarının altına cennet sererek annelerin;⁹²⁴ dünya cennetinin vesilesi kılarak zevcelerin,⁹²⁵ hâsılı bütün kadınların elinden şefkatle tuttu ve kaldırdı. Hz. Peygamber “Kadınlarınıza iyi olmaları

⁹¹⁹ İsa Atıcı, 148. Ardoğan, “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlı Sosyal Darwinizm ve Ojenik,” 22.

⁹²⁰ Görmez, vd., *Hadisterle İslâm*, IV, 438.

⁹²¹ Sarıçam, 40.

⁹²² Nikâhsız yaşama, nikâh-ı muta (sürelî nikâh), nikâh-ı bedel (eşleri karşılıklı değiştirme), nikâh-ı istibdâ (bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşini ona sunma), nikâh-ı makt (babasının ölümünden sonra büyük oğlun üvey annesi ile evlenebilmesi), Nikâh-ı şigâr (kızların değiştirilmesi). Sarıçam, 40.

⁹²³ Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; Tirmîzî, Birr, 13; "...عَالٍ ثَلَاثَ بَنَاتٍ فَأَدْبَهُنَّ وَرَجَمَهُنَّ وَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ..." Ahmet, b. Hanbel *Müsned*, XVIII, 413.

⁹²⁴ Aclûnî, I, 335.

⁹²⁵ 30. Rûm: 21.

için çaba sarfedin. Onlara iyi muamelede bulunun.”⁹²⁶ Uyarısını yaptı. “Bir kimse hanımına kin duymasın.”⁹²⁷ “Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır... Hanımlarınıza iyi davranınız”⁹²⁸ “Daha ne zamana kadar sizler belki de biraz sonra beraber olacağınız eşinizi dövmeye devam edeceksiniz”⁹²⁹ direktiflerinde bulundu. “Kadınlar hususunda dikkatli olunuz. Çünkü siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız.”⁹³⁰ vurgusunu yaptı. Hz. Peygamber “emanet” vurgusu ile kadının; erkeğin mülkü, kölesi ve nesnesi olmadığını, Allah’ın emaneti olmak gibi şerefli bir payeye sahip olduğunu hatırlattı.⁹³¹

Yapılan araştırmalar Hz. Peygamber’in, hanımların himâye edilmesine yönelik ikazlarında haklılığını kanıtlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre kadınların fiziksel şiddete maruz kalma oranı %39, duygusal şiddete maruz kalma oranı % 38 olarak tespit edilmiştir.⁹³² Dünyada da durum farklı değildir. Dünya sağlık örgütünün 1948-1998 yılları arasında bazı ülkeler genelinde yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre; Hollanda’da %20, Amerika’da % 22, Kana’da da %29, İngiltere’de %30, Mısır’da %34 oranında kadınlar fiziksel şiddete maruz kalmıştır.⁹³³

Hemen hemen bütün kültürlerde evlilikler hanımlar için yetiştiği çevreden kopma, ailesinden uzaklaşıp başka bir aile ortamına göç etme şeklindedir. Yeni ortamın farklılığı ve yetişip büyüdüğü çevreye özlem de hanımlara şefkati icap ettiren hususlardan biridir.

Öte taraftan biyolojik yapıları gereği periyodik olarak devam eden ve eziyetli⁹³⁴ oluşuna işaret edilen özel halleri, hamilelik süresince artan meşakkatleri, lohusalık müddetince devam eden hastalıkları, hanımlar için şefkat desteğini hava gibi su gibi gerekli kılmaktadır.

Erkeklere göre kadınlar, fitratları itibari ile daha hassastırlar. Kadında duygusal ton daha yüksek olduğu için sevgiyi ve korkuyu daha çok algılar. Annelik görevinin

⁹²⁶ Tirmizî, Radâ, 11.

⁹²⁷ Müslim, Rada, 63.

⁹²⁸ “أَلَا وَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا...” Tirmizî, Radâ’, 11.

⁹²⁹ Buhârî, Nikâh, 93; Müslim, Cennet, 49; İbn Mâce, Nikâh, 51; Dârimî, Nikâh, 34.

⁹³⁰ Buhârî, Nafaka, 1-4; Müslim Hacc, 47; Ebû Dâvûd Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 8; Dârimî, Menâsik, 34.

⁹³¹ Köse, Saffet, 5176.

⁹³² Türkiye İstatistik Kurumu Veri Tabanı, Erişim Tarihi: 23. 08. 2016, <http://rapory.tuik.gov.tr>.

⁹³³ Bağlan, Sayar, 257.

⁹³⁴ “Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır).” 2. Bakara: 222.

gereği olan bu özellik, onu duygusal olarak daha kırılgan bir yapıya büründürmüştür.⁹³⁵ Hz. Peygamber “*Kadın kaburga kemiği gibidir...*”⁹³⁶ sözüyle bu inceliği vurgulamıştır diyebiliriz. Hanımların bindirildiği develeri sürmekle görevli Enceşe isimli Habeşli köleye yapılan hatırlatma ilgi çekicidir. Hz. Enes anlatıyor: Develeri sevk etmekle görevli olan Enceşe coşkulu şiir nağmeleriyle develerin tempolarını artırmış, üzerindeki hanımları sarsmıştı. Hz. Peygamber derhâl devreye girdi ve “*Enceşe! Kristallere dikkatli davran! Onları kırma*”⁹³⁷ diyerek hanımların fizikî zarafetlerine dikkat çekti. Allah (c.c.) “*Eşlerinizle iyi geçinin.*”⁹³⁸ diye vahyetti, Hz. Peygamber de “*Sizin en hayırlınız hanımlarına iyi davrananlardır.*”⁹³⁹ sözleri ile hanımların rûhî letâfetlerine uygun olarak şefkatle nezaketle davranılmasını istedi. Kendisi de hanımlarına böyle davrandı. Hz. Âişe validemizin beyanıyla “*O, ne bir hanımına ne de bir hizmetçisine bir fiske vurmadı*”⁹⁴⁰ ve şu tavsiyede bulundu: “*Bir kimse hanımına kin duymasın. Zira onda hoşlanmadığı huyları varsa memnun kalacağı huyları da vardır.*”⁹⁴¹

Rasûlullâh, eşlerine saygı duyar, haklarına riâyet eder, şakalaşmayı sever, nâdiren vuku bulan fevri ve tatsız davranışları sabır ve anlayışla karşılar, ikazlarını usulünce yapardı.

Hiz. Âişe anlatıyor: Rasûlullâh’a yemek hazırlıyordum. Hafsa da hazırlıyordu. O beni geçti, hazırladığı yemeğini Rasûlullâh’a gönderdi. Elimle yemeğe vurdum. Tabak düştü kırıldı yemek de ortalığa saçıldı. Rasûlullâh sakin bir şekilde dökülen yemeği ve kırılan tabak parçalarını topladı. Hafsa’ya da sağlam bir tabak gönderdi. Yanında bulunanlara, “*Anneniz kısılandı*”⁹⁴² şeklinde bir açıklama yaptı. Bana karşı da yüz ifadelerinde dahi olumsuz bir tavır göstermedi.⁹⁴³ Allah Rasûlü, Hiz. Âişe’nin bu ve benzeri nazlanmalarına anlayışla mukabelede bulunmuş, onun koşu yarışı yapma teklifine evet diyerek ve bir defasında müsabakayı Hiz. Âişe’nin kazanarak, “*Rasûlullâh,*

⁹³⁵ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 208; Dölek, *Aile Problemlerine Hz. Peygamber’den çözümler*, 95.

⁹³⁶ “*فِي الْمَرْأَةِ خُلُقٌ مِنْ ضَلَعٍ*” Buhârî, Nikâh, 79, Radâ, 65; Müslim, Radâ, 59.

⁹³⁷ “*يَا أَنْجَشَةُ لَا تَكْسِرِ الْقَوَارِيرَ*” Buhârî, Edeb, 111; Müslim, Fedâil, 73.

⁹³⁸ 4. Nisâ: 19.

⁹³⁹ “*خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ...*” Tirmîzî, Radâ, 11, Menâkıb, 63; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Nikâh, 50.

⁹⁴⁰ “*مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ شَيْئًا قَطُّ بَيْنَهُمْ*” Müslim, Fedâil 79; Ebû Dâvûd, Edeb 4; İbn Mâce, Nikâh 51.

⁹⁴¹ Müslim, Rada, 61.

⁹⁴² “*غَارَتْ أُمُّكُمْ...*” Buhârî, Nikâh, 108.

⁹⁴³ “*فَمَا رَأَيْتُ ذَلِكَ فِي وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ...*” İbn Mâce, Ahkâm, 14.

benimle koşu yarışı yaptı yarışı ben kazandım”⁹⁴⁴ diyebilme mutluluğunu tatmasına imkân vermiştir.

H. Âişe diyor ki: “*Bir gece uyandığımda Allah Rasûlü'nü yatakta bulamadım, onu el yordamıyla aramaya başladım. O sırada elim ayaklarının tabanlarına değdi. Ayakları dik vaziyette secde hâlindeydi.*”⁹⁴⁵ Bu olayın, H. Peygamber'in şefkatini anlatma açısından dikkat çekici olduğunu düşünmekteyiz. H. Peygamber H. Âişe'nin uykudan uyanmasına kıyamamış olmalı ki yataktan ayrılp namaz için gerekli hazırlıkları –hades-i süğra/hades-i kübra- kendi başına ve de eşine hissettirmeden tamamlayıp ibadete yönelmiştir.

H. Peygamber Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs'a; aile fertlerine imkân hazırlamanın önemini vurgularken “...*Allah rızasını düşünerek yaptığın harcamalara, hatta yemek yerken eşinin ağzına verdiği lokmalara varıncaya kadar hepsinin mükâfatını alacaksın.*”⁹⁴⁶ demişti. O bu açıklaması ile beylerin eşlerine kendi elleri ile ikramda bulunma şefkatini göstermelerinin gereğini belirtmişti. Kendisi de lokmayı H. Âişe'nin ısırdığı yerden ısırarak, suyu onun dudaklarının değdiği yerden içerek,⁹⁴⁷ “*Ayşecik*”⁹⁴⁸ “*Hümeýra yanaklı*”⁹⁴⁹ gibi sevgi dolu hitaplarla seslenerek hatta namaz için evden ayrılamadan önce eşini öperek,⁹⁵⁰ Kur'ân okurken hanımının göğsüne yaslanarak,⁹⁵¹ eşinin de kendi göğsüne yaslanıp durmasını memnuniyetle karşılayarak⁹⁵² her vesile sevgisini ve şefkatini göstermişti.

H. Âişe validemiz anlatıyor: “*Habeşliler Rasûlullâh'ın mescidinde harbeleri/mızrakları ile oynuyorlardı. Ben de genç birisi olarak onları izlemeyi çok arzu ediyordum. Rasûlullâh, elbisesi ile beni koruyarak oyunları izlememe yardımcı oluyordu. Ben bıkip vazgeçinceye kadar benim hatırım için ayakta duruyordu. Başımı onun omzuna dayadım ve Habeşlilerin oyunlarına bakmaya devam ettim.*”⁹⁵³

⁹⁴⁴ Ebû, Dâvûd, Cihâd, 68.

⁹⁴⁵ “... فَقَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ لَيْلَةً مِنَ الْفَرَاشِ، فَالْتَمَسْتُهُ، فَوَقَعْتُ يَدِي عَلَى بَطْنِ قَدَمَيْهِ، وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ...” Müslim, Salât, 222.

⁹⁴⁶ Buhârî, İman, 41, Cenâiz 36, Menâkibu'l-Ensâr, 49, Vesâyâ 2, Nefakât 1, Merdâ 16, Deavât 43, Ferâiz, 6; Müslim, Vasiyyet, 5; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 3; Tirmîzî, Vesâyâ, 1; Nesâî, Vesâyâ, 3; İbn Mâce, Vesâyâ, 5.

⁹⁴⁷ “... فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعِ فِي...” Müslim, Hayz, 52; Ebû Dâvûd, Tahâret, 102

⁹⁴⁸ “عويش” Mustafa Fayda “Âişe” DİA, TDV., Yay., İstanbul 2009, II, 112.

⁹⁴⁹ “... ياحميراء من أعطى...” İbn Mâce, Rühun, 16.

⁹⁵⁰ “... قَبَّلَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ” Ebû Dâvûd, Tahâret, 68.

⁹⁵¹ “... كَانَ يَتَكَبَّى فِي حَجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ يَفْرَأُ الْقُرْآنَ...” Buhârî, Hayız, 3; Müslim, Hayız, 15.

⁹⁵² “... وَهُوَ مُسْتَنَبِّذٌ إِلَيَّ...” Buhârî, Merdâ, 19, Fedâilü's-Sahâbe 5, Megâzî, 83, 84, Rikâk, 42, Deavât 28; Müslim, Selâm 46, Fedâilü's-Sahâbe 85, 87; Tirmîzî, Deavât, 76; İbn Mâce, Cenâiz, 64.

⁹⁵³ Müslim, Salâti'l-İdeyn, 17, 20, 30.

Sevgisini şefkatiyle her fırsatta izhar eden Hz. Peygamber ümmetine de bu yönde tavsiyelerde bulunarak şöyle demiştir: *Seven sevdiğine sevdiğini söylesin.*”⁹⁵⁴ “Hiç kimse eşine nefret anlamına gelecek söz ve eylemde bulunmasın. Çünkü onun bir huyunu beğenmezse mutlaka başka huyunu beğenir.”⁹⁵⁵ “Birbirine sevgiyle bakan eşlere Allah da merhamet nazarıyla bakar, birbirinin elini sevgiyle tutan eşlerin işledikleri günahlar parmakların arasından dökülüp gider.”⁹⁵⁶

H. Peygamber’in eşlerine karşı köklü bir sevgisi olduğunu müşahade ediyoruz. H. Âişe şöyle der: Peygamber hanımlarından hiçbirini Hatice’yi kıskandığım kadar kıskanmadım. Üstelik onu hiç görmedim. Fakat Raasûlullâh onu sık sık anar, Hatice’nin dostlarına ikramlarda bulunurdu. Bazen Raasûlullâh’a: ‘Sanki dünyada Hatice’den başka kadın kalmadı’ derdim. Raasûlullâh: “O şöyle söyleydi” diye üstün özelliklerini sıralardı.”⁹⁵⁷ Bir defasında H. Âişe annemizin kendisini kastederek ‘Allah sana ondan daha hayırlısını verdi’ demiş H. Peygamber H. Hatice’ye olan şefkatini burada da sergilemiş haksızlık edilmesine razı olmayarak şöyle mukabele etmişti: “Hayır, Allahü Teâlâ bana ondan daha hayırlısını vermedi. Halk bana inanmazken o inandı. Herkes bana yalancı derken O, doğru söylediğimi kabul etti. Kimse bana bir şey vermezken o beni malıyla destekledi ve Allah bana ondan çocuklar ihsan etti.”⁹⁵⁸

H. Peygamber hanımlarını ihmal etmez, onlarla karşı adâletten ayrılmazdı.⁹⁵⁹ Öyle ki yaşı bir hayli ilerlemiş H. Sevde, H. Peygamber’le geceleme sırasını kendi isteği ile H. Âişe’ye devretmişti.⁹⁶⁰ Bu durum bize H. Peygamber’in eşleri ile birlikteliğinde de hakkaniyete riâyet ettiğini yaşlı genç bütün hanımlarına zaman ayırıp gönüllerini hoş etmeye⁹⁶¹ özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu konuda kendini ibadete veren bazı sahâbîleri de uyarmış kadınlarını ihmal etmemelerini istemişti⁹⁶² Bir defasında sahâbeden Abdullah’a “Ey Abdullah b. Amr duydum ki sen geceleri namaz kılıp gündüzleri de oruç tutuyormuşsun. Bunu yapma çünkü vücudunun senin üzerinde hakkı vardır, gözünün de senin üzerinde hakkı vardır. Zevcenin dahi senin üzerinde

⁹⁵⁴ Ebû, Dâvûd, Edeb, 113.

⁹⁵⁵ Müslim Rada, 63.

⁹⁵⁶ "...إن الرجل إذا نظر إلى امرأته ونظرت إليه نظر الله تعالى إليهما نظرة رحمة، فإذا أخذ بكفها تساقطت ذنوبهما من خلال..." Suyuti, 122.

⁹⁵⁷ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 20; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 74-76; Tirmizî, Birr, 70.

⁹⁵⁸ "...أبذلني الله عز وجل خيراً منها قد آمننت بي إذ كفر بي الناس وصدقني..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XLI, 356.

⁹⁵⁹ "...لا يُفَضِّلُ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِسْمِ مِنْ مَكْنَاهِ..." Ebû Dâvûd, Nikâh, 37-38.

⁹⁶⁰ "...وَكَانَ يَقْسِمُ لِكُلِّ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ يَوْمَها وَلَيْلَتَها أَنَّ سَوْدَةَ بِنْتُ زَمْعَةَ وَهَيْثُ يَوْمَها وَلَيْلَتَها ، لِعَائِشَةَ..." Buhârî, Hibe, 15.

⁹⁶¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 68.

⁹⁶² "...وَإِنَّ لِرَوْحِكَ عَلَيْكَ حَقًّا..." Buhârî, Savm, 54.

*hakki vardır. Bazen oruç tut bazen tutma. Her aydan üç gün oruç tut. Bu bütün sene oruç tutmak gibidir.*⁹⁶³

Kadının gündelik hayatında devam eden belli başlı sorunlar daha çok eş rolünü üstlenmesi durumunda görünürlük kazanmaktadır. Eş rolünü üstlenen kadın; hem gelin, hem eş, hem anne, hem de ev hanımlığı gibi roller ekseninde sorumluluk alanlarıyla kendini çevrelemiş bulur. Annelik fitratı itibariyle; çocuk dünyaya getirme ve emzirme gibi biyolojik görevlerin doğal olarak kadınlara aidiyeti, ev içi rollerin geleneksel anlamda kadından beklenmesi, üzerine çalışma hayatına katılımın da eklenmesi, kadınları zorlamaktadır.⁹⁶⁴ Bu durum özellikle eşi çalışan beylere ev içi işleri paylaşmak sûretiyle eşine desteğini yükseltmesi ve şefkatin alanını genişletmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim Raasûlullâh'ın ev hayatı nasıldı diye sorulunca Hz. Âişe: “O, doğal bir insandı. Elbisesini diker, koyununu sağardı.”⁹⁶⁵ diye cevap vermiştir. Birçok hanımı olmasına rağmen Hz. Peygamber'in ev işlerinde yük paylaşmayı tercih etmesi, iş yükü giderek artan hanımlara destek açısından örnek alınması gereken bir uygulamadır.

Günümüz dünyasında haz kültürünün ve paranın aracı hâline gelmiş bir kadının varlığından söz edebiliriz. Fanatik kişilerin en büyük özelliklerinden birisi de bağlandığı kişiyi egosunun bir parçası olarak görmesidir.⁹⁶⁶ Yaşadığımız çağda kadın, en çok da fitratından uzaklaştırılmakla zulme maruz kalmıştır. Modernizm/Uygurlık kadını hayranlık ve kullanım objesi yapmış, taktir ve saygıya layık tek şey olan şahsiyeti ondan almıştır. Bu durumla her gün biraz daha fazla karşılaşyoruz. Bilhassa, çeşitli yarışmalarda, reklamlarda, manken veya foto model gibi kadınlara mahsus mesleklerde bu keyfiyet apaçık ortaya çıkıyor. Burada kadın artık insan denilen şahsiyet değildir. Görsel bir figür hâline indirgenmiştir. Modernizm analığı küçük düşürmüştür. Uygurlık analığı kölelik ilan ederek kadına ondan kurtulmayı vadetmiştir. Ne kadar kadını ailesinden çocuklarından ayırarak memur ve işçi yaptığının iftiharını içerisinde.

⁹⁶³ Müslim, Sıyam, 193.

⁹⁶⁴ Hafsa Fidan, *Değişen Dünyada Kadın*, DİB. Yay. Ankara 2011, 33. Aile huzurunu olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de “Ekonomik Bağımsızlık” düşüncesidir. Kişinin kendisinden anne baba veya çevresinin telkininden kaynaklanan bu düşünce toplumda hâkim bir düşünce haline gelmiş bulunmaktadır. Dölek, *Aile Problemlerine Hz. Peygamber'den Çözümler*, 49.

⁹⁶⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmâil, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Ferîd Abdulazîz el-Cüneydî, Dâru'l-Hadis, Mısır 2005, 134.

⁹⁶⁶ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 2104.

⁹⁶⁷ Begoviç, 211.

Kadının fitratından uzaklaştırılmasının etkisi ile meskenler yok olurken evler artış göstermektedir. Bakım evleri, kreşler, huzur evleri, sevgi evleri, kadın koruma evleri, ceza evleri, sığınma evleri, ıslah evleri, konforun varlığı ile sıcaklığın ve şefkatin yokluğu hepsinin ortak özelliği olan evler. Hepsi de aileye karşı muhalefetin ve kadının rolünün değişmesinin bir sonucudur. Şefkat aradan çekilince etkileri dalga dalga yayılmaktadır. Çocuk bakım evlerinde anne babasız çocuklar ile huzur evlerinde çocuksuz anne babalar.⁹⁶⁸

Aile hayatında roller aile fertlerinin güç ve kuvvetine donanım ve kabiliyetine göre taksim edilmiştir. Rollerin değiştirilmesi kadının erkekleşmesi ve erkeğin kadınlştırılması erkeğin yapacaklarının kadına kadının yapabileceklerinin erkeğe yüklenmesi şefkatle bağdaşmaz. Evin kiremitlerini bir defasında kadının bir defasında da erkeğin değiştirmesi ne kadar doğrudur. Veya bardakları bir kere erkeğin bir kere de kadının yıkaması ne kadar isabetlidir. Her şahsiyet yapabileceğinin en güzelini yapmalıdır. Aykırı davranmak şefkatsizlik olur. Kadın erkek arasında fitratlarına münasip olarak yapacakları işler açısından doğal bir farklılık vardır. Baba daha çok himâye, anne ise şefkati transfer etme yönüyle öne çıkmaktadır. Çatının kiremitlerini baba değiştirebilir fakat bardakları yerleştirmede aynı başarıyı gösteremez. Kiremitlerin güçlü, bardakların nazik bir ele ihtiyacı vardır.

Erkeğin ailede yönetici oluşunun özellikle ‘kavvâm’⁹⁶⁹ kelimesi ile belirlenmesi oldukça anlamlıdır. Kavvâm aile kurumunu sevk ve idare etme görevidir. Ailede kavvâm olmak, istediği gibi tasarrufta bulunmak değil, eş ve çocukların emanet görevini yüklenmektir. Bu görev, ailenin yükünü taşıma, nazını çekme, sıkıntılarını göğüs germe, meseleleri dışarı taşırmadan mahallinde çözme vazifesidir. Kavvam, aileyi koruyup kollayan, her türlü belâ ve sıkıntılara karşı bir yuva bir sığınak olarak tutabilen, yükünü çekebilen, geçimini üstlenen, kısaca aile bireylerinin hizmetkârı olan bu yönüyle de saygıyı itaati hak eden kişidir.⁹⁷⁰ Bu itaat baskıdan değil sevgi ve şefkatten doğan gönül alan ve gönül veren gönülden gönüle muhabbet ilişkisidir.

“Mümin bir kişi, Allah’a takva ile bağlandıktan sonra, salih bir hanım nimeti kadar başka hiçbir şeyden yararlanmamıştır. Çünkü hanımından bir şey istese sözünü

⁹⁶⁸ Begoviç, 211.

⁹⁶⁹ 4. Nisâ: 34.

⁹⁷⁰ Köse, Saffet, 151.

dinler, ona bakınca mutlu olur, adına bir söz verse yerine getirir. Kocasını bir yere gitse iffetini ve kocasının malını korur."⁹⁷¹ Hadiste salih bir hanımın değerine vurgu yapılmakla birlikte Hz. Peygamber şefkat içerikli bir üslupla bir hanımın kocasına karşı sorumluluklarını, şefkatle bakışının gereğini ve salih bir hanım olmak için tamamlanması gereken nitelikleri belirtmiştir. Hadisin "*ona bakınca mutlu olur*", kısmının şefkatle daha bir ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu ifade, hanımların eşlerine kendilerinden gözlerini alamayacakları fizikî bir hazırlık ve şefkatli bir duruş sergilemelerinin gereğini içermektedir. Benzer bir hadiste de iyi hanım, huzurun; kötü hanım tatsızlığın kaynağı olarak belirtilmiştir.⁹⁷² Âyetlerde geçen "...sükûna ereceğiniz/huzura kavuşacağınız eşler..."⁹⁷³ ifadeleri de hanımlara eşlerinin gönlünü hoş tutma ve huzur bahşeden şefkatli tutumlar takınma görevi yüklemektedir. Âişe validemizin, Rasûlullâh bana yaslanarak: "*Allahım, beni bağışla, bana merhamet et ve beni refk-i a'laya ilet!*" diye duâ ettiğini belirttiği⁹⁷⁴ ifadesinden anlıyoruz ki Hz. Peygamber'in, hastalığının iyice şiddetlendiği; hayatının son anları ve zor demlerinde arkasında şefkatiyle dayanak olan bir eşi vardı.

Hanımlar beyleri eve çeken olmalı evden kaçırarak olmamalıdır."⁹⁷⁵ Bir hanımın mütebessim nazarlarla yüklü, huzur ve güven veren yaklaşımlarla dolu bir duruşla eşini sükunete ve dinginliğe, yorgunlukları unutturan bir rahatlığa kavuşturacak, liman⁹⁷⁶ misali güçlü bir sığınak olması, fitratıyla örtüşeni yapması açısından kendine şefkatinin gereği olarak düşünmek istiyoruz. Hanımlar da fitratlarıyla ters düşerek kendine şefkatsizlik etmemelidir.

⁹⁷¹ Ebû Dâvûd, Zekât, 32; İbn Mâce, Nikâh, 5.

⁹⁷² "...فَمِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ : الرَّوْجَةُ الصَّالِحَةُ. وَشِقْوَةُ ابْنِ آدَمَ..وَالْمَرْأَةُ السَّوَاءُ.." Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, thk., Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, ed-Dirâsetü'l-Arabiyye, Mısır 1999, I, 171.

⁹⁷³ "...لَتَسْكُنَ إِلَيْهَا..."7. Arâf: 189; 39. Zümer: 6; 30. Rûm: 21.

⁹⁷⁴ "...وَهُوَ مُسْتَنْبِدٌ إِلَيَّ..." Buhârî, Merdâ, 19, Fedâilü's-Sahâbe 5, Megâzî, 83,84, Rikâk, 42, Deavât 28; Müslim, Selâm 46, Fedâilu's-sahâbe 85, 87; Tirmîzî, Deavât 76; İbn Mâce, Cenâiz, 64.

⁹⁷⁵ Dölek, *Aile Problemlerine Hz. Peygamber'den Çözümler*, 57.

⁹⁷⁶ ...

Kadınlar bilirim ülkeme ait
Yüreklere Akdeniz gibi geniş, soluğu Afrika gibi sıcak

...
Dağ gibi otururlar evlerinde
Limanlar gemileri nasıl beklerse öyle beklerler erkeklerini/
Yaslandın mı çınar gibidir onlar, sardın mı umut gibi,
... Bayazıt, 81.

Meveddet, rikkat ve şefkat, kadının hem meziyeti hem de muktazai hilkatidir. Hanımların şeref ve haysiyetlerinin ve muktaza-i fitratlarının korunması için kendilerine şefkatle muamele edilmesi emredilmiştir.”⁹⁷⁷

4.4. YAŞLILAR

Yaşlı; yaşı ilerlemiş, olgunluk çağında olan, tecrübeli, güngörmüş, canlılığını diriliğini kaybetmiş, ihtiyar, anlamlarında kullanılan bir kavramdır.⁹⁷⁸ Yaşlılık, olgunlaşmanın tamamlanmasından sonra gittikçe yıpranma, yaşam fonksiyonlarının aksaması, bozulması ve böylece ömür süresinin sonuna doğru gelme süreci olarak tanımlanabilir.⁹⁷⁹ Yaşlanma, kronolojik, biyolojik, fizyolojik, sosyal ve psikolojik boyutları olan, doğumdan başlayarak ölüme kadar süren ve kaçınılmaz olan bir büyüme ve gelişme sürecidir.⁹⁸⁰

Her insan doğar büyür ve zamanla yaşlanır. Yaşlılık döneminde insanların hassasiyetleri yoğunlaşır. Hastalıklar,⁹⁸¹ yorgunluklar, yoksunluk ve yetersizlikler, yaşlıların çevresindeki insanlara bağımlılıklarını bir kat daha artırmaktadır. Yaşlılıkta, her geçen gün güç-kuvvet azalmakta, bedenî kuvvet ve melekeler, ruhun arzu ettiği davranışları yerine getiremez hâle gelmektedir.⁹⁸² Saçların dökülmesi, beyazlaşması, dişlerin dökülmesi, deride ve kemiklerdeki dönüşümler, kamburlaşma gibi fiziksel değişiklikler hüzne sebep olabilmektedir.⁹⁸³ İ

lerleyen yaş ve ardından gelen emeklilikle birlikte kişinin meşguliyet alanları elden çıkmakta, sosyal statü ve gelir kaybı yaşanmaktadır. Varlıktan darlığa düşer gibi, aile içerisinde çocukların bakımını üstlenen ebeveynlik rolünden çocukların bakımına muhtaç konuma düşmek, yaşlı insanı yük olduğu düşüncesine ve değersizlik duygusuna kaptırabilmektedir.

⁹⁷⁷ Yazır, II, 1277.

⁹⁷⁸ Fidan vd. *Türçe Sözlük*, IV, 3518.

⁹⁷⁹ Mehmet Akif Karan, “Biyolojik Psikolojik ve Sosyal Açından Yaşlanma”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007, 19.

⁹⁸⁰ Sefa Saygılı, *Yaşlılık Psikolojisi*, Türdav Yay., İstanbul 2011, 17.

⁹⁸¹ Yapılan araştırmalarda; yaşlıların %28’nde akciğer/solunum problemi, %28,8’nde kilo sorunu, %25,7’nde kansızlık, %23’nde idrar tutamama, %16,8’nde cilt hastalıkları, %15,7’nde prostat, %10,5’nde cinsi sorunlar, %13,1’nde konuşma güçlüğü, %8,4’nde guatr gibi hastalıklar bulunmaktadır. Nurullah Yücel, “Demanslı Yaşlıların Sorunları ve Demanslı Yaşlılara Kurumsal Bakım Modeli,” *Yaşlılık dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007. 123.

⁹⁸² Akif Ökten, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Yaşlılara Saygı” *Yaşlılık dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007, 267.

⁹⁸³ Saffet Sancaklı, *Hadislerde “Yaşlılık Olgusunun” Değerlendirilişi*, Rağbet Yay., İstanbul 2015, 383.

Zaman ilerledikçe bedenin iyice yorgun düşmesiyle, kendini savunamayacak ve öz bakımını yerine getiremeyecek pozisyona gelen yaşlılar, çevreleri ve hatta yakınları tarafından ekonomik imkânlarını istismar, fiziksel şiddet, psikolojik baskı, horlanma, terkedilme, çaresizlik vb. olumsuzluklarla kuşatılabilir. Bu durum, Kur'ân'da *Erzel-i Ömür/en sefil çağ*⁹⁸⁴ olarak tarif edilmiştir.⁹⁸⁵ Hz. Peygamber'in Allah'a sığındığı, korunma ve himâye istediği olumsuzluklar arasında yaşlılık hâlinin de⁹⁸⁶ zikredilmesi bu dönemin zorluklarına işaret etmektedir. Şairin;

Gençlik dediğin kitap okunmuş artık.

Eyyâm-ı bahâr uzaklaşmış kış artık.

Bir neşeli kuştı gençlik fakat heyhat!

Gelmiş konmuş ötüpte uçmuş artık⁹⁸⁷ dizelerinde tercüman olduğu yaşlılık hâlet-i ruhiyesinin sıcak bir ilgiye şefkatli bir dokunuşa ne kadar muhtaç olduğunu resmetmektedir.

Hadislerde yaşlılık “şeyhun kebîr” kavramıyla ifade edilmektedir. Şeyh kelimesi, içinde saygınlık olgunluk ve bilge kişilik anlamını barındırıyor⁹⁸⁸ olması kelimenin seçiminde özen gösterildiğini ortaya koyar. Hz. Peygamber isimlendirmeden başlamak suretiyle her vesile yaşlıları onure ederek gönüllerinin incinmesine/incitilmesine fırsat vermemiştir. “İçinizde masum çocuklar ve beli bükük yaşlılar olmasaydı belalar başınıza sel gibi akacaktı.”⁹⁸⁹ sözüyle dikkatleri bu alana çekmiş, “Zayıf ve düşkünlerinize dikkat ediniz. Zira siz onlar sayesinde yardım görür ve rızıklandırınız”⁹⁹⁰ buyurmuştur. Kendisine soru sormak üzere gelen bir heyette yaşlılar varken gençlerin söze atılmaları üzerine onları uyarmış sözü yaşlılara bırakmalarını istemiştir.⁹⁹¹ Küçüklerin büyüklere selam vermesini emretmiş,⁹⁹² yaşa hürmeten ayağa kalkılmasını

⁹⁸⁴ *En rezil/en düşkün/en sefil çağ* 16. Nahl: 70; 22. Hac: 5; Müslim, Zikir, 57.

⁹⁸⁵ Müslim, Zikir, ve'd-Duâ, Tevbe ve İstiğfar, 52.

⁹⁸⁶ "...اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُلِّ وَالْكُفْلِ وَأُرْدَلِ الْعُمُرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ..." Buhârî Deâvât, 38, Müslim, Zikir ve'd-Duâ, 52, Tirmizî, Deavât, 76; Ebû Dâvûd, Sâlât, 32.

⁹⁸⁷ Ömer Hayyam'dan nakil. Hikmet Kayahan, *Gün Sazak Bir Şehidin Yolculuğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2016, 96.

⁹⁸⁸ Mehmet Arkal, “Yaşlıların Fıkhi Yükümlülükleri Tebliğinin Müzakeresi”, *Yaşlılık dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007, 100.

⁹⁸⁹ "...لَوْلَا عِبَادُ اللَّهِ رُفِعَ وَصِيَّتُهُ رُفِعَ وَبَهَانِمُ رُفِعَ لَصَبَّ عَلَيْكُمْ الْعَذَابُ صَبًّا ثُمَّ لَتَرْضُنَّ رَضًا..." Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, ve *Fî Zeylihi el-Cevherü'n-Nekî*, Dâiretü'l-Meârîfi'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, h. 1344, III, 345; Heysemî, *Nuru'd-Dîn Ali b. Ebî Bekir, Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Fikir, Beyrut 194, X, 391.

⁹⁹⁰ Buhârî, Cihâd, 76; Ebû Dâvûd, Cihâd, 69.

⁹⁹¹ "...فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لِيَتَكَلَّمَ قَبْلَ صَاحِبَيْهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَبِرَ الْكِبَرُ فِي السِّنِّ..." Buhârî, Cizye, 12; Müslim, Kasâme, 1.

⁹⁹² "...يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ..." Buhârî, İsti'zân, 4; Tirmizî, İsti'zân, 14.

istemiş,⁹⁹³ vasıflarda denklik olduğunda imamlık için yaşta büyük olanı tercih etmiş,⁹⁹⁴ âdeti gereği ikrama sağdan başladığı halde solunda daha yaşlı birisinin varlığını fark edince ondan başlamak istemiştir.⁹⁹⁵ Huzaa kabilesinden birisi vefat etmişti de Hz. Peygamber yakınlarını araştırdı. Bulunamayınca mirası kabilenin en yaşlısına verilmesini emretmişti.⁹⁹⁶ Bu uygulamalar yaşlıyı kaale almanın aynı zamanda toplum nazarında saygınlığını korumanın bir göstergesidir. Hadisler, bir taraftan topluma yaşlılara itina göstermelerinin gereğini emrederken diğer taraftan da kendini çevresine yük gören yaşlıların duygularını ‘hayır siz, Allah indinde kıymeti ölçülemez kimselersiniz’ mesajı ile okşayıp onurlandırmıştır.

Bir keresinde Allah Rasûlü’nün konuşmasına odaklanan ashab-ı kiramın arasında yaşlı bir kişi Hz. Peygamber’e ulaşmaya çalışıyordu. Yaşlı kişiye yardımcı olmakta ağır davranıldığını görünce *“Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir”* sözüyle ashabını uyardı.”⁹⁹⁷ Namaza duracağı esnada yaşlı insanların arkalarda kalmasını kabullenememiş ki ashabın omuzlarına dokunarak şöyle buyurmuştu: *“Düz durun, karışık durmayın. Sonra kalpleriniz de karmakarışık olur. Namazda benim arkama yaşlı başlı olanlar dursun. Onların arkasına kendilerinden sonra gelenler dursun...”*⁹⁹⁸ Hz. Peygamber Allah’ın beyti olarak bildiğimiz en müstesna yerde ve namaz gibi bir ibadette yaşlıların yerinin ön safta kendisinin hemen arkasında olduğunu belirterek diğer sosyal ortamlarda nasıl davranılması gerektiğini göstermiştir.

Namaz süresinde yaşlıların dikkate alınması gerektiğini bildiren bir hadiste şöyle buyrulur: *“Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırıldığı zaman, hafif tutsun. Çünkü onların arasında zayıf, hasta ve yaşlılar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın.”*⁹⁹⁹ Hadis iki ayrı açıdan şefkatle yüklüdür. Birincisi ilk

⁹⁹³ S’ad b. Muaz geldiğinde *“efendiniz büyüğünüz için ayağa kalkın”* buyurmuştur. Buhârî, İstizan, 26.

⁹⁹⁴ “...فَلْيُؤْمَرُ أَكْبَرُهُمْ سَبْعًا...” Müslim, Mesâcid, 291.

⁹⁹⁵ “...أَتَى بِشَرَابٍ فَشَرِبَ مِنْهُ ، وَعَنْ يَمِينِهِ غُلَامٌ وَعَنْ يَسَارِهِ الْأَشْيَاخُ . فَقَالَ لِلْغُلَامِ « أَتَأْتِنِي لِي أَنْ أُعْطِيَ هَذَا »...” Buhârî, Eşribe, 19; Müslim, Eşribe, 127.

⁹⁹⁶ “Huzaa kabilesinden bir adam öldü de mirası Peygamber (s.a.)’e getirildi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber’): *“Onun varis (leri)ni yahut da yakın(lar)ını arayıp bulunuz”* buyurdu. (Fakat sahâbîler) *“Ona ait bir varis yahutta bir akraba bulamadılar.”* Raasûlullâh (s.a.) de: *“Bu mirası Huzaa’nın en yaşlısına veriniz.”* buyurdu.” Ebû Dâvûd, Feraiz, 8.

⁹⁹⁷ “...لَيْسَ مِنْ مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرِنَا...” Tirmîzî, Birr, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 58; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XI, 345.

⁹⁹⁸ “...لَيْلَتِي مِنْكُمْ أَوَّلُ الْأَخْلَامِ وَالنَّهْيُ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ...” Müslim, Salât, 123; Ebû Dâvûd, Salât, 95.

⁹⁹⁹ “...إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيَخَفْ ، فَإِنَّ مِنْهُمْ الضَّعِيفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ...” Buhârî, İlim, 28; Ezân 62, Salât, 183; Müslim, Salât, 183; Tirmîzî, Salât, 61; Nesâî, İmâmet, 35; İbn Mâce, İkâme, 48, 49.

etapta fark edildiği şekliyle zayıflar ve yaşlılar için namazı hafifletmektir. Diğer taraftan hastaların ve yaşlıların cemaate devam edebilmesine imkân sağlamaktır. Bu imkân aralarında zayıfları gören diğer Müslümanların empati duygularını geliştirecek, şefkat davranışlarını olumlu yönde etkileyecektir. İlaveten kendileri için namazın dahi hafifletilmesinin istenmesi zayıfları motive edecek onlara İslâm cemaatinin göz ardı edilemez değerleri olduğu düşüncesini tattıracaktır. Ayrıca namazda dahi bir düzenleme yapıldığına göre hayatın diğer alanlarında yaşlıları dikkate alan düzenlemeler ihmal edilmemelidir.

Yaşadığımız çağda kentleşme ve sanayileşmenin etkisi ile aile yapılarında geniş aileden çekirdek aileye doğru oluşan ve giderek hızlanan değişim, çocukların, evlilik, ya da görev nedeni ile evden ayrılmaları, hatta şehir değiştirmeleri, geride kalan anne babayı evlat özlemi, torun hasreti ve yorgun bedenlerinin üstesinden gelemeyeceği problemlerle baş başa bırakarak yalnızlaştırmaktadır.¹⁰⁰⁰

H. Peygamber'in uygulamalarına baktığımızda bakıma muhtaç insanların bir süreliğine de olsa sahipsiz bırakılmalarına izin vermediği görülür. Cihad için özellikle de ölüm kalım niteliği taşıyan gazvelerde asker sayısı yani güç önemlidir. Sayıca Müslümanlardan kat kat fazla olan düşman ordusuna karşı insan gücüne son derece ihtiyaç olduğu halde cihada katılmak isteyen bir gencin yaşlı anne babasının varlığını öğrenince Rasûlullâh, *"Eğer Allah'tan mükâfat istiyorsan git anne babana hizmet ve ikramda bulun"*¹⁰⁰¹ der ve genci orduya kabul etmez. H. Peygamber'in hizmete muhtaç yaşlı anne babası olanları sefere almak yerine anne babaya hizmete yönlendirmesi¹⁰⁰² yaşlılara şefkat yönüyle dikkat çekmektedir. H. Peygamber'ebiat etmek üzere bir adam gelir. *"Ben sana hicret etmek üzere biat etmeye geldim. Fakat arkamda iki yaşlı adam bıraktım"* der. H. Peygamber ona; *"Dön, o ikisini ağlattığın gib güldür!"*¹⁰⁰³ diyerek adamı geri gönderir. Bu uygulamalar, arkada yaşlı insanları bırakıp farklı mekânlara, uzak beldelere göç edenlerin kararlarını bir daha gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır.

Aile efradının ayrılıp gitmesinin ardından evi ile başbaşa kalan bir yaşlı, kendisinin ve ailesinin hatıraları arasında yaşayarak yalnızlığını bir ölçüde teselli etme

¹⁰⁰⁰ Kızılgeçit, 42, 43, 44.

¹⁰⁰¹ Müslim, Birr, 6.

¹⁰⁰² Ebû Dâvûd, Cihâd, 33.

¹⁰⁰³ Ebû Dâvûd, Cihâd, 32.

imkânı elde edebilir. Ev-bark, eş-dost, komşu-yaren, yaşlı birey için sığınak olma fonksiyonunu bir ölçüde yerine getirebilir. Fakat hayatını geçirdiği ve de parçası olduğu ortamdaki alınıp yabancı bir mekâna götürülmesi, yaşlıyı hayatını anlamlı kılan bağlarından büsbütün koparmaktır. İnsanın doğup büyüdüğü yaşamını sürdürdüğü mekân, aynı zamanda hayat hikâyesinin defteri niteliğindedir, bir nevi hatıratır. Huzur evi olarak isimlendirilen kişi için taş ve topraktan başka anlamı olmayan bu mekânı tercih etmeye zorlanmak hayat hikâyesinden, yaşanmışlıklardan, anılardan koparılma olduğundan yaşlı için endişe verici bir durumdur. Huzurevi, yaşamın geriye dönüşü olmayan son istasyonu, kabirden önce kabir, sağ iken mezara girmek gibidir. Bir insan için, hatıralarının değer kattığı çevreden, bir parçası haline geldiği evinden komşularından alınarak, adı huzurevi olan yeni bir mekâna taşınması kabul edilmesi zor bir durumdur.¹⁰⁰⁴ Denizdeki balığı akvaryuma, ormandaki ağacı balkona, semada kanat çırpan kuşu kafese taşımak gibidir. “Yaşlı insanın en önemli psikososyal sorunu yalnızlıktır. O çok lüks bir huzurevine veya hastaneye bırakılsa da eğer yalnızlık duygusuna kapılmışsa ani bir çöküş ve ölüm yaşayabilir. Çocuklarını ve torunlarını göremeyen anne ve babanın duyguları hayat yükünü zor taşır.”¹⁰⁰⁵

Yaşlı insanların, çevrelerinde olanların eş dost ve akranların teker teker sonsuzluk diyarına göçmesi, nice yılları beraber geçirdikleri hayat arkadaşlarının, yakınlarının ve dostlarının bıraktıkları yeri dolduramaz boşluklar,¹⁰⁰⁶ yalnızlık hissini artırmakta, ölüm endişesi duymaya sevkedeilmekte geçmişe özlemi derinleştirmektedir. Hastalar sağlığa, esirler özgürlüğe, mahkûmlar hürriyete kavuşma umuduyla yaşar. Fakat yaşlıların geçen her saniyesi gelen her günü onları dahada yaşlandırmaktadır. Gerçekleştirilememiş planlar, ya da yapılmış yanlışlıklar pişmanlık ve umutsuzluk oluşturabilmektedir.

Yaşlara göre umutsuzluk oranları üzerine yapılan bir araştırmada 16-20, 23-40 yaş gruplarının umutsuzluk skorları yaklaşık olarak aynı düzeyde kalırken, 40 yaş ve sonrasında umutsuzluk düzeyi artmakta ve yaşlıların en yüksek umutsuzluk skoruna sahip olan grubu oluşturduğu görülmektedir. Yaş ilerledikçe umutsuzluk düzeyinin yükselmesi, yaşlanmayla birlikte bireyin fiziksel kapasitesinin düşmesi, sağlık

¹⁰⁰⁴ Kızılgeçit, 42, 43, 44.

¹⁰⁰⁵ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, 113.

¹⁰⁰⁶ Lamia Levent, *Yaşlılara Saygı*, DİB. Yay., Ankara 2011, 22.

sorunlarının başlaması, umduklarına ulaşmada ümitlerin tükenmesi, hayal kırıklıkları, ayrılık ve ölüm gibi acı tecrübelerin yaşanması vb. sebeplerden kaynaklanabilir.¹⁰⁰⁷

Yaşlı bir insan bir adım ötesinde onu bekleyen; hastalığın olmadığı bir sıhhat, ölümün olmadığı yaşam, yaşlılığın olmadığı gençlik ve darlığın olmadığı bolluk yurdu cennetin¹⁰⁰⁸ varlığı ile teselli bulabilir.

Nitekim esasına dayanarak yanına gelen bir ihtiyar, “Ey Allah'ın Rasûlü! Bazı hata ve günahlarım oldu, affolunur muyum?” diye sordu. Allah Rasûlü, şöyle karşılık verdi: “Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmedin mi?” Bunun üzerine ihtiyar, “Elbette ve yine şahitlik ederim ki, sen Allah'ın Raasûlü'sün.” deyince Hz. Peygamber “O hâlde, (önceki) bütün aldatma ve kötülüklerin affolundu”¹⁰⁰⁹ sözüyle tedirginlik yaşayan sahâbîyi teskin etti. Aynı kapsamda değerlendirilecek farklı hadislerde şöyle buyrulur: “Allahü Teâlâ, sünnete bağlı bir şekilde istikamet üzere yaşayan, saçları ağarmış ihtiyar bir Müslüman kendisine duâ ettiğinde, kuşkusuz ona istediğini vermemekten hayâ eder.”¹⁰¹⁰ “İman edip Allah ve Raasûlü'ne gönülden bağlanan ve bu uğurda saçını ağartan bir insan, Allah katında hanesine sevaplar yazılarak, günahları bağışlanarak ve derecesi yükseltilerek mükâfatlandırılır.”¹⁰¹¹ “Kim saç ve sakalını Allah yolunda ağartırsa, bu (beyazlık) kıyamet günü kendisi için nur olur.”¹⁰¹²

Yaşlılığın avantajlı yönleri, tecrübelerinin her geçen gün artması, aile içinde sosyal bir etkinlik olarak liderlik fonksiyonu icra edebilmeleri, torun sahibi olmalarıdır.¹⁰¹³ Kendilerine danışılıp fikirlerine başvurulmazsa, aile içi kararlarda fikirleri kaale alınmazsa, çekirdek aile oluşumu ve huzur evleri gibi uygulamaların etkisi ile torun duygusu yaşamaktan uzaklaştırılırlarsa, yaşlıların kendilerini gerçekleştirecekleri sosyal kanallar kapanmış olmakta nefes alacak alanları kalmamaktadır.

¹⁰⁰⁷ Kızılgeçit, 153.

¹⁰⁰⁸ “... تَحْنُوا فَلَا تَمُوتُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَصْحُوا فَلَا تَسْقُمُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَنْبُوا فَلَا تَهْرُمُوا أَبَدًا...” Tirmîzî, Tefsîru'l-Kuran, 39.

¹⁰⁰⁹ “جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم شيخ كبير يدعى علي عاصا له فقال يا رسول الله إن لي غدرات وفجرات فهل يغفر لي قال ألسنت تشهد أن لا إله إلا الله قال بلى وأشهد أنك رسول الله قال قد غفر لك غدراتك وفجراتك...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII, 172.

¹⁰¹⁰ “إن الله عز وجل ليستحيي من ذي الشبهة المسلم إذا كان مسددا لزوما للسنة إن يسأل الله فلا يعطيه...” Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî, Taberânî, *Mu'cemü'l-Evset*, thk. Târik b. İvezullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 115, V, 207.

¹⁰¹¹ “... مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي الْإِسْلَامِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا حَسَنَةً وَكَفَّرَ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةً وَرَفَعَهُ بِهَا دَرَجَةً...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 550.

¹⁰¹² “... مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ...” Tirmîzî, *Fedâilü'l-Cihâd*, 9.

¹⁰¹³ Mustafa Köylü, “Yaşlılık Döneminde Eğitim Ve Din Eğitimi Gerekli Kılan Nedenler,” *Yaşlılık dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007, 212.

Hayatın son döneminde yaşlılar, karşılaştıkları hüznü verici sorunlarla mücadele edebilmek için, içsel kaynaklarının yanı sıra, sosyal destek kaynaklarına da yönelmektedirler. Bu nedenle fiziksel câzibesini yitirme konumunda olan yaşlı insanlar, fiziksel özelliklerinden ziyade, insan ilişkilerine daha çok önem verirler. Sevilme, taktir edilme duygusu elde etme ve sosyal destek görme arzusunda olabilirler. Yaşlıların sosyal destek ağı; aile, akraba arkadaş ve komşuların ilgi seviyesi ve toplumdaki gruplarla iletişim gibi kriterlerle belirlenir. Özellikle iş hayatından ayrıldıktan sonra insanlara, arkadaşlara ve onların sağladığı sosyal desteğe daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Yaşlılar, arkadaşlık ilişkileri ile sevgi, şefkat, güven, karşılıklı menununiyet, bağlılık ve kabul elde ederler; dolayısıyla topluma olan uyumlarını devam ettirirler.¹⁰¹⁴ Bu zorlu dönem¹⁰¹⁵ insanın anne şefkatine muhtaç bebeklik dönemine benzemektedir. Sevgi, saygı ve şefkat onların rûhî anlamda besinleri olarak nitelenebilir. Yaşlı insanlar çevrelerinden ilgi beklerler. Gösterilen ilgiyi taktir edip mutlu ve huzurlu oldukları gibi, ilgisizlik de onları adeta kahretmektedir.¹⁰¹⁶

Hiz. Peygamber toplumu yaşlılarına sahip çıkmaya teşvik etmiştir. *“Herhangi bir genç, yaşından dolayı bir ihtiyara hürrnet ederse Cenab-ı Allah da yaşlılığında ona hizmet edecek kimseler taktir edecektir.”*¹⁰¹⁷

Ne yazık ki insanlar farkında olmadan nice gönülleri kırmaktadırlar. Bulundukları ortamlarda yaş kemale ermiş insanların fikirleri için gizli açık ‘artık onlar geride kaldı’ ‘sen yaşlanmışsın’, ‘daha orada mısın’, ‘fî senesinin fikirleri’ gibi yaklaşımlarla öne atılıp büyükleri arkada bırakanlar çoktur. Bu gibi ortamlarda durumu fark edip müdahale etmek, çığneden gururları ayağa kaldırmak şefkatin bir gereğidir. Hiz. Peygamber şöyle buyurur: *“Ak saçlı Müslüman’a saygı, Allah’ın şanını yüceltmekten ileri gelir”*¹⁰¹⁸ *“İnsanları layık oldukları yere koyun.”*¹⁰¹⁹ *“İhtiyar bir Müslüman’a, Kur’an’ın belirlediği sınırları aşmayan ve ondan uzak kalmayan bir Kur’an hafızına hürrnet etmek ve adâletli devlet başkanına hürrnet göstermek, Allah’a duyulan*

¹⁰¹⁴ Mustafa Köylü, M. Akif Kılavuz, Hasan Duran, Turgay Gündüz, *Gelişimsel Basamaklara Gore Dine Eğitimi*, Nobel Yay., 2011, 174.

¹⁰¹⁵ 30. Rûm: 54; 36. Yâsîn: 68.

¹⁰¹⁶ Yiğit, *Peygamberimiz ve Hoşgörü*, 95; Saygılı, 138.

¹⁰¹⁷ "مَا أَكْرَمَ شَابًّا لِّسِنِهِ إِلَّا قِيَضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سَيِّئِهِ..." Tirmîzî, Birr, 75; Ebû Davut, Edeb, 58.

¹⁰¹⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 23.

¹⁰¹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 23.

saygıdandır.”¹⁰²⁰ “Nice saçı başı dağınık, kapılardan kovulan insan vardır ki yemin etse Allah onu doğru çıkarır.”¹⁰²¹

Hiz. Ebûbekir, ziyaret etmesi ve Müslüman olması için yaşlı olan babasını alıp Hiz. Peygamber’e getirmişti. Allâh Raasûlü, “Bu ihtiyarı evde bıraksaydın da, ben onun yanına gitseydim ya!”¹⁰²² dedi. Enes b. Malik’in ninesi Müleyke Hiz. Peygamber’i evine davet etmiş ve bu davet derhâl karşılık görmüştü.¹⁰²³ Medine’de kimsesiz yaşlı bir hanım vardı. Mescidin temizliği ile de ilgilenirdi. Rasûlullâh bir ara onu oralarda göremeyince soruşturdu. Öldüğünü söylediklerinde kendisine haber verilmediğine çok üzüldü. O zamana kadar yapmadığı bir şey yaptı ve yaşlı hanımın mezarına kadar gidip cenaze namazını kıldı ve duâ etti.¹⁰²⁴

Hiz. Peygamber’in yaşlılara pozitif ayrımcılıkta bulunduğuna şahit olmaktadır: Ailevî bir problemini dile getiren Havle bnt. Sa’lebe’ye’ ‘Havlecik, amcanın oğlu yaşlıdır onu anlamaya çalış,” diyerek kocasını hoş görmesini ister. “Havlecik,” “amcaoğlu” tanımlamaları da şefkat açısından ayrıca dikkat çekmektedir.¹⁰²⁵ Çok zorlu bir sefer olan Tebûk Seferine mazeretleri olmadığı halde katılmayan üç sahâbeye sosyal ambargo uygulanmış beşerî ailevî ilişkilerin kesilmesi emredilmişti.¹⁰²⁶ Üç sahâbîden biri olan Hilâl b. Ümeyye yaşlıydı. Hilâl’in eşi, kocasının yaşlı bir ihtiyar olduğunu, işlerini yapamadığını söyleyince kendisine hizmet etme izni vermişti.¹⁰²⁷ Yaşlandığı için hac yapamayan kişinin yerine bir başkasının hac yapmasına onay vermiş,¹⁰²⁸ savaşta dokunulmazlıkları olanlar arasında yaşlılar da zikretmiştir.¹⁰²⁹ Yine oğullarının kolları arasında, onlara dayanarak yürümeye çalışan yaşlı bir adamı gördüğünde Hiz. Peygamber onun durumunu sormuştu. Hacca yürüyerek gitmeyi adadığını söylediklerinde, “Bu adamın kendine azap etmesine Yüce Allah’ın ihtiyacı yoktur!” demiş ve ona bir hayvana binmesini emretmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁰ “...إِنَّ مِنْ إِجْلَالِ اللَّهِ إِكْرَامَ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ...” Ebû Dâvûd, Edeb, 20.

¹⁰²¹ “...رَبِّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ مَذْفُوعٌ بِالْأَبْوَابِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبَرَهُ...” Müslim, Birr 138, Cennet 48.

¹⁰²² “...قَالَ هَلَّا تَرَكَتُ الشَّيْخَ فِي بَيْتِهِ حَتَّى أَكُونَ أَنَا أَتِيَهُ فِيهِ...” Ahmet, b.Hanbel, Müsned, XLIV, 517.

¹⁰²³ Müslim, Mesâcid, 266.

¹⁰²⁴ Müslim Cenâiz, 71.

¹⁰²⁵ Ebû Dâvûd, Talâk, 17.

¹⁰²⁶ 9. Tevbe: 118.

¹⁰²⁷ Buhârî, Meğâzi, 79.

¹⁰²⁸ “...يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكْتُ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا ، لَا يَنْتَبِثُ عَلَى الرَّاحِلَةِ ، أَفَأَحْجُّ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ . وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ...” Buhârî, Hacc, 1; Tirmîzî, Hacc, 85; Nesâî, Âdâbü’l-Kudât, 10.

¹⁰²⁹ “...لَا تَقْتُلَنَّ امْرَأَةً وَلَا صَبِيًّا وَلَا كَبِيرًا هَرَمًا...” Ebû Dâvûd, Cihâd, 8; Muvatta Cihâd, 8, 9, 10.

¹⁰³⁰ “...رَأَى شَيْخًا يُهَادِي بَيْنَ ابْنَيْهِ فَقَالَ « مَا بَالُ هَذَا » . قَالُوا نَذَرُ أَنْ يَمْشِيَ . قَالَ « إِنَّ اللَّهَ عَنْ تَعْذِيبِ هَذَا نَفْسَهُ لَعَنِي » . وَأَمَرَهُ أَنْ يَرْكَبَ...” Müslim, Nezir, 9 .

Nüfusun yaşlanması, 21. asrın en önemli demografik trendidir. Bütün dünyada insanlar daha uzun yaşarken fertilité/doğurganlık oranları da düşmektedir. Bunun sonucu olarak genç yaşlardaki insan sayısı azalırken, yaşlanan insan sayısı artmaktadır.¹⁰³¹

TÜİK verilerine göre, (65 yaş üzeri) yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2014 yılında %8 iken 2015 yılında %8,2'ye yükseldi. Ülkemizde ortalama 6,5 milyon yaşlı bulunmaktadır. Yaşlıların % 63,4'nün eşi ölmüş durumda. Gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçlarına göre 2014 yılında tek kişilik yaşlı hane halklarının, toplam tek kişilik hane halkları içindeki oranı %45,8'dir. Yaşlı nüfus içinde yoksulluk oranı 2014 yılında Türkiye geneli için %21,8 iken bu oran yaşlı nüfus için %18,3'e gerilemiş olarak görülmektedir. Yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre mutlu olduğunu beyan eden yaşlı bireylerin oranı 2014 yılında %62,8 iken bu oran 2015 yılında %56,8'e gerilemiştir. Yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre yaşlı bireylerin 2015 yılında en önemli mutluluk kaynağı %66,8 ile aileleri, ikinci sırada gelen mutluluk kaynağı ise %16,5 ile çocukları oldu.¹⁰³²

Sonuçlar incelendiğinde yüksek sayıda yaşlı dikkat çekmektedir. Yaşlıların mutlu/mutsuz olması, yakınları ve onu mutlu edenin de mutlu olacağı hesaba katılırsa toplumun mutluluğunun büyük oranda etkilendiği anlaşılmaktadır. Yaşlıların yarıdan fazlasının hayat arkadaşı da yoktur. Bu durum diğer bireylere, akraba ve komşulara mecbur olma durumunu artırmaktadır. Tek kişilik ailelerin yarıya yakının yaşlılardan olması acil önlem gerektirmektedir. Önceki yıllara göre yaşlılarda fakirlik oranı azalırken aksine mutluluk oranları düşüş göstermiştir ve yaşlıların kahir ekseriyeti %83,3 huzuru aile ortamında aramaktadır. Tablo, yaşlılara şefkat açısından notumuzun zayıf olduğunu göstermektedir.

4.5. ENGELLİLER

Engelli; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı, topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan, tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey olarak

¹⁰³¹ ABD sayım bürosunun 2009 tarihinde yayınladığı rapora göre yaşlı nüfus yakın gelecekte genç nüfusu geçecektir. Rapora göre 2008 ile 2040 arasında pek çok ülkede 80 yaş ve üstü nüfus, %233 artış gösterecektir. Saygılı,7, 11.

¹⁰³² Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim Tarihi; 18.04.2016, www.tuik.gov.tr.

tanımlanmaktadır.¹⁰³³ Engellilik yetersizlikler, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan (herhangi bir sağlık durumu bulunan) birey ve o bireyle ilgili bağlamsal/çevresel ve kişisel faktörler arasındaki olumsuzluklara atıfta bulunan bir çatı terimdir.¹⁰³⁴

Dünya Sağlık Örgütü özürüllüğü, fonksiyonel bir hasar; sakatlığı, normal aktivitelerde kısıtlılık; engelliliği ise, sosyal dezavantaj olarak tanımlamaktadır. Buna göre özürüllük ve sakatlık kavramları daha ziyade insanın fonksiyon kaybına odaklanırken, kişinin bir engel sebebiyle sosyal yaşamının etkilenmesi *engellilik* kavramıyla tanımlanmış, bu sebeple de ‘sakat’ tanımlamaları yerine ‘engelli’ ifadesi tercih edilmiştir.¹⁰³⁵ Geldiğimiz aşamada ‘engelli’ tanımlaması da doğrudan bireyi hedef aldığı için rahatsız edici olarak değerlendirilmekte bu ifade yerine “Özel gereksinimli” tamlaması öne sürülmektedir. Özel gereksinimli birey; çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılık gösterme hâli olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³⁶ ‘Özel gereksinimli’ ifadesinin şefkate daha uygun düştüğü kanaatini taşımakla birlikte daha bilinir olması nedeni ile ‘engelli’ tanımını kullanmaktan kendimizi alamadık. Bahse konu bireylerin gıyabında konuşurken daha anlaşılır olması hasebiyle ‘Engelli’ tabiri, huzurunda konuşurken de ‘Özel Gereksinimli’ tanımlaması tercih edilebilir.

Aslına bakılırsa bizi bir kısım insanlara engelli dedirten sebep zihnimizdeki kalıplardır. Dünya; gözleri gören, kulakları duyan, boyu 1,45-1,85, kilosu 40-90 arası olanlara göre tasarlandığı için standart ölçü olarak zihinlere bu algı yerleşmiştir. Varsayılan, öne sürülen ve dikte edilen standartlara uygun olanlar normal, olmayanlar anormal olarak değerlendirilmektedir. Bize anormal dedirten sebep zihnimizdeki

¹⁰³³ Engelliler Hakkında Kanun, Erişim Tarihi: 30.09.2016, <http://www.eyh.gov.tr>.

¹⁰³⁴ Dünya Engellilik Raporu, 4, Erişim Tarihi: 02.10.2016, <http://eyh.aile.gov.tr>.

¹⁰³⁵ Hatice Şahin, “Engellilik Kimin Sorunu”, *Öz-veri Dergisi*, 1, Eylül 2004, I, 49.

¹⁰³⁶ Gönül Akçamete, *Özel Gereksinimi Olan Çocuklar*. Kök Yay., Ankara 2010, 33; Özel gereksinimli bireylerin, engelli birey olarak isimlendirilmekten rahatsız oldukları görülmektedir. Her ne kadar ilgili yönetmeliklerde ve literatürde ‘özürülü birey’ kavramı kaldırılmış bunun yerine ‘engelli birey’ adlandırması tercih edilmişse de zamanla ‘engelli birey’ adlandırmasına da olumsuz çağrışımlar yüklenmiştir. Bu sebeple ‘özel gereksinimli birey’ adlandırmasının tercih edilmesi daha doğru görülmektedir. Çünkü ‘engelli birey’ kavramı bireyin yetersizliğine vurgu yaparken ‘özel gereksinimli birey’ kavramı bireyin ihtiyaçlarına vurgu yapmaktadır. İnsanoğlu her ne kadar mükemmel olma arzusunu içinde taşısa da her yönüyle mükemmel ve her bakımdan yeterli olduğunu iddia edemez. Hangi boyutta veya şekilde olursa olsun; birtakım yetersizliklere sahip olmak insan olmanın bir hususiyetidir. Böyle bakıldığında özel gereksinimli bireylerin, yetersizliklerinin daha belirgin olması dışında, normal gelişim gösteren bireylerden bir farkları yoktur. Muzaffer Üzümcü, *Kaynaştırma ve Din Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2016, 17.

kalıplardır. Hâlbuki hiç kimse kendisine anormal denmesinden hoşlanmaz.¹⁰³⁷ Her insan bir tanedir, yegânedir, özeldir. Her insan; düşünceleri, duyguları, yetenekleri ile birbirinden farklıdır. Her insanın değeri, kıymeti, insanlık özü aynıdır. Onurludur, saygındır. Canı, haysiyeti, malı dokunulmazdır. Her insan şerefli bir varlıktır ve onuruna yakışır bir şekilde yaşamayı hak etmektedir.¹⁰³⁸

Geçmişten günümüze her toplumun içerisinde, genel standartlara aykırı düştüğü için hayata katılımı sınırlanan ve sayıları belirli oranı teşkil eden engellenmiş/engelli birey olduğu anlaşılmaktadır. Engellilik ve engelli bireylerin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir.¹⁰³⁹ Dolayısıyla huzurlu ve mutlu bir toplumun oluşması için bu bireylerin sorunlarının çözülmesi en azından asgari düzeye indirilmesi şarttır.¹⁰⁴⁰ Mesele sadece engelli bireylerle sınırlı da değildir. Dünya nüfusunda engelli oranı %10 civarındadır.¹⁰⁴¹ Türkiye genelinde bakılacak olursa %12 gibi toplumun geniş kesiminin bu sorunla yüz yüze olduğu muhakkaktır.¹⁰⁴² Yaklaşık 80 milyon nüfusu olan ülkemizde yaklaşık 8 milyon engelli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴³ Ailelerle birlikte düşünüldüğünde bu durumdan doğrudan etkilenenlerin sayısı üç dört kat artmaktadır.¹⁰⁴⁴ Dolayısıyla engelli bir bireyi mutlu/mutsuz eden davranışların katsayısı yüksektir.

Tarih boyunca engelliler sadece içinde bulundukları sosyo-ekonomik şartlardan değil bizzat sahip oldukları engelli hallerinden dolayı da ikinci sınıf vatandaş muamelesine tâbi tutulmuşlardır. Geçmişten günümüze engellilere karşı negatif ayrımcılık, istismar, dışlanma, bir eğlence aracıymış gibi kullanma ve benzeri kötü davranışlar reva görülmüştür. Eski dönemlerden bu güne insan onuruyla bağdaşmayan bu tür tutumlardan insanlığın kurtulması epeyce zaman aldığı gibi pek de kolay olmamıştır. Zira insanlarda engellilere karşı olan ön yargı, kişinin aklını, duygularını ve iradesini küçümsenemeyecek derecede etkilemektedir. Bilindiği üzere, Hz.

¹⁰³⁷ Halis Kuralay, “İnsan Hakları Aynasında Engelliler”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, 2014, 61.

¹⁰³⁸ Ülfet Görgülü, “Hesabını Verebilecek Miyiz”, *Hiz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlâkı*, DİB. Yay., Ankara 2015, 73.

¹⁰³⁹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay., Ankara 1999, 11.

¹⁰⁴⁰ Yusuf Acar, “Saadet asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları” *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi*, 1, Ocak 2013, XIII, 132.

¹⁰⁴¹ Dünya Engelli Raporu, Erişim Tarihi: 01.10.2016.<http://www.eyh.aile.gov.tr>.

¹⁰⁴² Görmede zorluk yaşayanlar %1,4, Duymada zorluk yaşayanlar % 1,1, Konuşmada zorluk yaşayanlar %0,7, Yürümede zorluk yaşayanlar % 3,3, Birşeyler taşımada tutmada zorluk yaşayanlar % 4,1, Öğrenmede zorluk yaşayanlar % 2,0, Toplam. 12,6 (Ek Tablo 10. Genel nüfus içinde engel grubuna göre engelli nüfus) Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, Erişim tarihi. 01.10.2016,<http://eyh.aile.gov.tr>.

¹⁰⁴³ Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim tarihi: 01.10.2016.<http://www.tuik.gov.tr>.

¹⁰⁴⁴ Saffet Sancaklı, *Hiz. Peygamber'in Engellilere Bakış Açısının Tespiti*, Rağbet Yay., İstanbul 2015, 188.

Peygamber'den önceki toplumlar da genel itibariyle engellilik, bir uğursuzluk ve engellinin ebeveynlerinin yaptığı bir kötülüğün karşılığı olarak görülmektedir. Daha açık ifade ile ebeveynlerin işledikleri bir kötülük, Allah tarafından çocuklarının engelli olarak yaratılması inancıyla bir araya getiriliyor ve kötülük ile engelli çocuk arasında doğrudan bir ilişki kuruluyordu. Sokrates'in düşünce yapısında, mükemmeliyetçilik felsefesi hâkimdi ve Ona göre her bireyin değeri, toplumdaki görevini en mükemmel şekilde yapmasıyla değerlendirilirdi. Eflatun'a göre, ülkede engellilerin bulunması ülkeye zarar teşkil etmekte ve ülkenin gelişmesine engel olmaktaydı. Engellilerin evlenip üremeleri, ülkenin zayıf düşmesinin sebebi sayılırdı. O, özellikle akıl hastalarını kastederek "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur." sloganını ortaya atmıştı. 'toplum için en yararlıının kalması' kuralı gereğince, engellilerden kurtulmaları gerekmekeydi.¹⁰⁴⁵

Doğal seleksiyon kuramı, Sosyal Darwinizm olarak da kendini gösterdi. İnsanda güçlü olanın yaşayacağı, zayıfların ayıklanıp yok olacağı inancını, yok olmamak için gücü elde etmenin zorunluluğu fikrini, zayıfın ezilip yok olmasının da normal olduğu anlayışını getirdi. Geriye dönüp baktığımızda dünyanın farklı kesimlerinde fiziksel ve zihinsel engellilerin yaşam haklarının ellerinden alınması, tarihte kara bir leke olarak yer almıştır.

Sosyal Darwinizmin, hasta, sakat ve özürliülerin bakımını bir yük olarak gören ve bu insanların ölümünü çabuklaştıracı fiillerin uygulanmasının gereğine inanan 'negatif ojenik' anlayışı, teori olarak kalmamış uygulamaya da yansımıştır. Örneğin Almanya'da Hitler, 235 bin insanı kısırlaştırmış, toplum içindeki akıl hastaları, sakatlar, doğuştan körler ve kalıtsal hastalıklara sahip olanlar özel sterilizasyon merkezlerinde toplanarak Alman ırkı, saflığını ve üstünlüğünü bozan parazitlerden arındırılmak istenmiştir. Daha sonra kobay olarak kullanılan bu insanlar özel fırınlarda yakılarak yok edilmiştir. Diğer taraftan Alman ırkını temsil ettiği düşünülen sarışın mavi gözlü kızlar sürekli olarak nazi birliklerinin ziyaret ettiği özel kamplarda toplanarak üreme çiftlikleri kurulmak suretiyle bir başka zulüm işlenmiştir. ABD'de de 1930 yıllarında 24 eyalette ojenik ilkelere uygun kanunlar kabul görmüştür. Birleşik Devletlerde, soy geliştirmecilik uzun süre sonra başka suretlerde devam etti. Amerikan soy geliştirme kültürü başlangıçta daha güçlü köleler üretme amacındayken daha sonra daha zeki idarecilerin üretmeye

¹⁰⁴⁵ Salim Özer, "İslâm Ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı" *Bilim Name Dergisi*, 28, Ocak, 2015, 57, 58.

kaymıştı. Birleşik Devletlerdeki geri zekâlı beyaz vatandaşların, saralıların veya akıl hastalarının kısırlaştırılması işlemi bu ülkenin bazı bölgelerinde 1970'lere dek devam etti. Aynı görüşü savunanlardan biri olan Avusturyalı Bio Etikçi Peter Siger, insan ve şahıs kavramlarını birbirinden ayırarak, engelli ve bakıma muhtaç bir insanın şahsiyetten ve haysiyetten uzak bir hayat sürdüğünü ileri sürerek yaşamlarına kanuni sınırlamalar getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Avrupa cemaatler komisyonu maliyet yükselttiği gerekçesiyle 1988 tarihli koruyucu tıp adlı proje ile aciz insanların sayısının azaltılmasına yönelik fiilleri desteklemiştir. Çin yönetimi, 1995'ten beri ırk temizliği ve koruyucu sağlık adı altında engelli doğabilecek bebeklerin kürtaj yolu ile alınmasını mecburi kılmış zihinsel özürllülerin evliliğini de yasaklamıştır.¹⁰⁴⁶

Günümüze geldiğimizde engellilere yönelik birçok olumlu adımların atılması ile birlikte, yapılan araştırmalarda toplumların engellilere yaklaşımının, şefkatten uzak olduğu izlenmektedir. Türkiye'deki engelliler, toplum tarafından acındıkları, (% 49,8), horlandıkları, (% 8,2), yük olarak görüldükleri (% 10,8) ve önemsenmedikleri (% 24,9) kanaatindedir. Türkiye toplumunun geniş kesimi engellilerle bir arada yaşamaya olumlu yaklaşmıyor. Engellilerin gözden uzak olmasını arzuluyor. Sabancı Vakfı'nın desteklediği proje kapsamında yapılan bu anket çalışmasında toplumun yüzde 70'i engelli komşu istemezken, yüzde 57,3'ü engellilerin ayrı okullara gitmesinden yana tavır alıyor.¹⁰⁴⁷ Eğitim camiasında, diğerkâm olması beklenen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenlerinin dahi kahir ekseriyetle sınıflarında engelli öğrenciye katlanamadıkları bu nedenle de kaynaştırma eğitime olumsuz yaklaştıkları gözleniyor.¹⁰⁴⁸

Dünyanın her tarafında olduğu gibi, Hz. Peygamber'in inşa ettiği asr-ı saadet toplumunda da belirli oranda engelli bulunmaktaydı.¹⁰⁴⁹ Engelliler insanlığın

¹⁰⁴⁶ Ardoğan, "Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik" 22-27; Ali Mazrui, "İslâm'da, Afrika'da Ve Batı'daki Köleliğe Karşılaştırmalı Bir Bakış, Ahlâkî İlkeler Ve Tarihi Tecrübe" *Uluslar Arası İslâm Düşüncesi Konferansı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları., İstanbul 1997, 274.

¹⁰⁴⁷ Süleyman Akbulut, Hakan Özgül, Güler Polat, *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu*, Sabancı Vakfı, Görme Özürllüler Derneği Yay., İstanbul 2012, 14.

¹⁰⁴⁸ Üzümcü, 314, 315.

¹⁰⁴⁹ Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, Berâ b. Azib, Câbir b. Abdullah, Ka'b b. Mâlik, Hassân b. Sâbit, Ebû Sufyân, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ebî Evfâ, Abdullah b. Caşş, Abbas b. Abdumuttalib, Mâlik b. Rabîa, İtbân b. Mâlik ve İbn Ummu Mektûm, Ebû Huzeyfe b. Utbe, Semûra b. Cündüb, Hz. Peygamber'in dedesi Abdul-Muttalip, amcası Abbas, amcaoğlu Abdullah b. Abbas, Ka'b b. Mâlik, Abide b. Kays es-Selmânî, Hasan b. Sabit, Ebû Süfyân, Abdullah b. ez-Zubeyr'in annesi Esmâ görme engellidir. Sahâbeden Muâz b. Cebel, Firâs b. Hâbis, Amr b. Tufeyl, Mücâhid b. Mes'ûd es-Sulemî, Sâbit b. Yezîd, Muaz b.

gündemine Abdullah b. Ümmi Mektûm örneği ile algıyı yükseltecek ve dikkatleri bu noktaya toplayacak bir şekilde bir engelliye davranışı nedeni ile Peygamberin uyarılması gibi çarpıcı bir örnekle taşındı.

Rasûlullâh, Mekke'nin ileri gelenlerine İslâm'ı tebliğ ediyor ve onları ikna edebilmek için oldukça gayret ediyordu. Bu esnada Abdullah b. Ümmü Mektûm çıkageldi. Rasûlullâh'tan İslâm hakkında bilgi vermesini istedi. Rasûlullâh, İbn Ümmü Mektûm'un araya girmesinden hoşnut olmadı ve ona iltifat etmeyip müşrikleri ikna çabasını sürdürdü. Bu olay üzerine Abese Sûresi nâzil oldu ve Allah, elçisini bu tercihi sebebiyle uyardı. Bu uyarı, ilk bakışta Hz. Peygamber'i hedef alıyor olarak gözükse de Sureye bütüncül bakıldığında aslında Mekke'li müşriklerin ikaz edildiği ileri sürülmüştür.¹⁰⁵⁰ Fakat engelli birinin onurunun rencide olmasına Allah'ın razı olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in insanların statülerine göre bir davranış sergilemesi düşünülemez. Mekke'nin ileri gelenlerinin kabilelerinde etkili olacakları, İslâm'ı seçtikleri taktirde geniş insan topluluklarının bu vesile ile İslâm'a yönelebileceği düşüncesiyle bu kişilere rağbet etmiş, konuşmasının bölünmesinden hoşlanmamıştır.¹⁰⁵¹ Hz. Peygamber "İbn Ümmü Mektûm sen Hatice'nin dayıoğlusun,¹⁰⁵² akraba çevresinden birisi olarak her zaman sorunu sorabilirsin. Fakat ben bu kişileri her zaman bulamayabilirim sen şöyle kenarda bir bekle." diye düşünmüş olabilir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in "Ben, sünnet olsun diye, bazen unuturum bazen de unutturulurum"¹⁰⁵³ hadisi kapsamında konuya bakılacak olursa kanaatimiz de böyledir.¹⁰⁵⁴ Engellilerin onurunun rencide edilmemesi gerektiği vurgusunun yapılması uğruna, engellilere şefkati nedeni ile Hz. Peygamber, kendi aleyhine sayılabilecek bir

Amr, Talha b. Ubeydullah, Ümmü Umâra Nesîbe binti Ka'b, Ab-dullah b. Mes'ûd, Berâ b. Mâlik ile Amr b. el-Cemûh da ortopedik engellidir. Engelli bir başka sahâbî de İmrân b. Huseyn'dir. Karnına su toplanmış ve uzun seneler süren bu hastalığa sabretmiştir. Sahâbeden Habbâb b. el-Eret ve Osman b. Ebi'l-As da aynı hastalıktan muzdariptiler. Yine ağır ve iri vücuduyla Hz. Peygamber'in hanımı Sevde bint Zem'a da bu kategoride değerlendirilebilir. Ammâr b. Yâsir'in kulağı kopuktur. Habbân b. Munkız zihinsel engellidir. Muayyib b. Ebî Fâtıma Cüzzam hastalığına yakalanmıştır. Habbâb b. el-Eret, Arfece b. Es'ad ve Zâhir b. Harâm, bedensel engellidir. Bünyamin Erul, "Engellilerle ilgili Hadislerin Analizi" *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sorunlar ve Çözüm Önerleri Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2003, 35; Acar, 132; Mehmet Emin Özafşar, "İslâm Kültüründe Engelli Meşhurlar", *Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, 20-21 Aralık, Ankara 2013, 38; Yusuf Açikel, "Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/2 25, 27.

¹⁰⁵⁰ Ebu'l Al'â el-Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, terc., Ali Bulaç vd., İnsan Yay., İstanbul 1991, VII, 33-34.

¹⁰⁵¹ Tirmîzî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 80.

¹⁰⁵² Abdullah Aydın, "İbn Ümmü Mektûm" *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1999, XX, 434.

¹⁰⁵³ İmam Mâlik, *Muvatta*, Sehv, 1; Mevdûdî, VII, 39.

¹⁰⁵⁴ Hak Teâlâ'nın zellelerden dolayı Peygamberlerine ıhtarda bulunması, günah işledikleri zaman af dilemenin nasıl olacağını bellesinler diye başkalarını (ümmetini) eğitmek içindir. Kubbe Altı Lugatı, Erişim tarihi: 09.04.2017, www.kubbealtilugati.com.

gelişmede kocunmadan yer aldığı söylenebilir. Çünkü bu olay engellilere yaklaşım açısından yol ve yöntem göstermede belirleyici olmuştur. Daha sonraki süreçlerde de Raasûlullâh, her vesile Abdullah b. Ümmü Mektûm'u prestijli görevlerde istihdam ederek, onurlandırmıştır. İbn Ümmü Mektûm'la karşılaştığı demlerde “*Merhaba Ey Rabbimin kendisi ile beni uyardığı kişi!*”¹⁰⁵⁵ demekten yüksünmemiş bu sözüyle çevresine örnek olmanın yanında Allah katında değerlisin iması ile İbn Ümmü Mektûm'u ve onun şahsında bütün engellileri onure etmiştir.

Hz. Peygamber'in engellilere yaklaşımı Kur'ân'dan beslenen, dolayısıyla ilâhî vahye dayanan bir yaklaşımdır. Kur'ân-ı Kerim'e göre, mükemmeliyetin ölçüsü ahlâkî yapıdadır ve Kur'ân'da fiziksel, zihinsel donanımlardan mahrum kimselerin kınandığına dair bir âyet yer almazken, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, görme, konuşma gibi fizikî ve zihnî hassaları olumlu ve gereği gibi kullanmayanlar kınanmıştır.¹⁰⁵⁶ Nitekim Allah'ın dinine, Peygamberin davetine kulak asmayan, vizyon itibari ile ‘adam’ gibi gözüken kimseler hakkında; “*Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin, onlar sanki duvara yaslanmış kütükler gibidirler...*”¹⁰⁵⁷ nitelemesi bu hususu gayet veciz bir şekilde dile getirmiş, kalıplar düzgün olsa da kalplerin ve idraklerin engelli olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla bedensel ve zihinsel fonksiyonlara sahip olmanın gerçekte bir değeri yoktur. “*Onların gözleri vardır ama kördürler, kulakları vardır sağırdırlar, kalpleri vardır ama anlamazlar...*”¹⁰⁵⁸ Gözü görmediği, kulağı işitmediği, lisanı söylemediği halde ahlâken güzellikleri yakalamış insanların fiziksel olarak göremiyor, konuşamıyor ve işitemiyor olmaları bir eksiklik değildir. Ruh, vicdanı hissetmeyen, zekâsı varken akletmeyen, dili hakikate karşı kilitli, kulağı hak söze kapalı, gözü güzelliklere kör olanlar gerçek mânâda engelli olanlardır.¹⁰⁵⁹ İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin (1703/1780) belirttiği gibi, Harabe olmuş nice evler vardırki dış görünüşüyle değerli olduğu düşünülen onlarca evi satın alacak define barındırır içinde.¹⁰⁶⁰ Aynı şekilde dış görünüşü ile kırık dökük olan

¹⁰⁵⁵ Zemahşerî, Allâme Ebu'l-Kâsîm Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf Hakîku Ğavâmidu't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Tevîl*, thk., Âdil Ahmet Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd 1998, VI,314; Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih Tercümesi ve Şerhi*, II, 580.

¹⁰⁵⁶ "...إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ..."; 2. Bakara: 18; "...كَأَلَاغْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ وَالْبَصِيرَ وَالسَّمِيعَ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَقَلَّا تَذَكَّرُونَ...". 8.Enfâl: 22; 11. Hûd: 24.

¹⁰⁵⁷ 63. Münâfikûn: 4.

¹⁰⁵⁸ 7. Arâf: 179.

¹⁰⁵⁹ Yaşar Yiğit, *En Güzel Örnekten Ramet Damlaları*, DİB. Yay., Ankara 2010, 146, 147.

¹⁰⁶⁰ Harabat ehlini hor görme sakın / Defineye mâlik viraneler var. Marifetnâme, Erişim Tarihi: 02.10.2016. <http://www.marifetnametilto.tr>.

engelliler de nice kalıpları güzel gözükenleri tartacak kalp taşıyor olabilirler. Bu sebeple insan nerde gönlü kırık bir fert görse merhem olmalı, yolda kalmış her garibe hemdem olmalıdır.¹⁰⁶¹ Kendisi de görme engelli olan Âşık Veysel, (1894/1973) çevrenin olumsuz bakışından etkilenmiş olmalı ki hüznünü dile getirme ihtiyacı hisseder ve şöyle der: Beni hor görme kardeşim. Sen altınsın ben tunç muyum? Aynı Var'dan var olmuşuz. Sen gümüşsün ben sac mıyım?¹⁰⁶²

Hem yaratılış hem de kendisine sunulan nimetler açısından kâinatın en üstün ve en şerefli varlığı olan insanın seçkinliği, maddî varlığı ve fizikî yapısından değil manevî ve rûhî yönünden kaynaklanır. Dolayısıyla insan denilen varlık, başka hiçbir kritere bakılmaksızın, sağlıklı sağlıklı diye bir ayırma gidilmeksizin insan olması hasebiyle muhteremdir. Kur'ân'daki görme, işitme ve ortopedik gibi bedensel engellilikle zihinsel özür lülüğe değin, âyetlerin tamamına yakını insanın fizyolojisi ile ilgili değil, maddî ve kalbi yönüyle alakalıdır. Yani asıl engellilik kişinin insan olma hasebiyle doğuştan sahip olduğu saygınlığını ve safiyetini koruyamamasıdır.¹⁰⁶³

Hz. Peygamber basîretin hakikati görebilmek olduğunu şöyle dile getiriyor: *"Haydi, bizi Vâkıfoğullarındaki şu 'basîr' (iyi gören) adamı ziyarete götürün!"*¹⁰⁶⁴ Aslında bahsedilen kişi âmâdır. Allah Rasûlü, âmâ olan bir kişiyi "basîr" / "iyi gören" diye vasfetmiştir. Gerçek mânâda görür olmanın basîret ve feraset olduğunu vurgulamış, *"Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. Kalplerinize ve amellerinize bakar."*¹⁰⁶⁵ sözüyle de kalıpların değil kalplerin engelli olmaması gerektiğine işaret etmiştir. İnsan değerli bir varlıktır ve bu değerini, fiziki yapısından değil manevî yapısından almaktadır.¹⁰⁶⁶

Şefkat Peygamberinin engellilere yaklaşımında öne çıkan en belirgin uygulama onlara engelli olduklarını hissettirmemek, toplumun değerli bir mensubu oldukları ve kendilerine ihtiyaç duyulduğu duygusunu yaşatmak olmuştur. Bunun için de engelli sahâbîleri; vali, müezzin, imam, sancaktar, hazinedar, diplomatik kâtip, ordu komutanı,

¹⁰⁶¹ ... Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol / Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol ... Hoca Ahmet Yesevî, <http://www.divanihikmet.net/hikmet1.html>, Erişim Tarihi: 06.07.2016.

¹⁰⁶² Âşık Veysel Şatıroğlu, <https://www.antoloji.com/kardesim-2-siiri/>, Erişim Tarihi: 06. 07.2017.

¹⁰⁶³ Acar, 135.

¹⁰⁶⁴ " ... انْطَلِقُوا بِنَا إِلَى الْبَصِيرِ الَّذِي فِي بَيْتِي وَاقِفْ نُعُوذُهُ وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى كَذَا قَالَ ... " Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 200.

¹⁰⁶⁵ " ... إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ ... " Müslim, *Birr*, 34.

¹⁰⁶⁶ Saffet Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Engellilere karşı Bakış Açısının Tespiti*, 183.

hatta kendi yerine vekil olmak¹⁰⁶⁷ gibi itibarlı görevlerle yükümlü kılma şefkatini göstermiş, engelli bireylerin sosyal hayatla bütünleşmesini sağlamıştır.

Medine'ye hicreti müteakip yapılan ilk uygulama *Ensâr-Muhacir* kardeşliği idi. Uhuvvet projesi olarak tarihte yer alan bu uygulamada engelliler ayrı tutulmamış, ağır ortopedik engelli Amr b. Cemûh, Muaz b. Cebel ve payına Hz. Ömer düşen görme engelli Itbân b. Mâlik gibi sahâbîler, kardeşlik anlaşmasında aktif rol almışlardır. Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Medine'de atılan ilk adımlardan birisi olan Ashâb-ı Suffa'da engelli olmayanlarla aynı ortamda uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁸ Allah Rasûlü, gözleri ama olan birçok sahâbîye en saygın görevlerden birisi olan namaz kıldırma izni vermiş, Abdullah b. Ümmü Mektûm'u Mescid-i Nebî'de müezzin olarak görevlendirmiş,¹⁰⁶⁹ Medine dışına çıktığı zamanlarda yerine vekil olarak bırakmak suretiyle onurlandırmış,¹⁰⁷⁰ bu görevlendirme işlemini de on üç defa¹⁰⁷¹ gerçekleştirmiştir. İbn Ümmü Mektûm bu özgüvenle Kadisiye savaşına sancağı taşıma görevini talep etmiş ve bu talebi de yerine getirilmiştir.¹⁰⁷²

Engelli sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'le birlikte bütün savaşlara katılmıştı. Uhud'da yirmiden fazla yara almış, hatta ayağındaki yaralar sebebiyle topal kalmıştı. Hicretin altıncı yılında Dûmetü'l-Cendel üzerine yapılan bir seferde, Hz. Peygamber onu seriyye kumandanlığına getirmiş ve başına sarık bağlamıştı. Savaş kazanınca Peygamberin talimatı üzerine kabile reisinin kızı ile evlendi. Tebûk seferi sırasında imamlık ettiği bir namaza Hz. Peygamber de iştirak ederek onu sevindirmiş bir o kadar da onurlandırmıştı. Böylece Ebû Bekir gibi o da Rasûlullâh'a imamlık yapma bahtiyarlığına erişmişti.

Ortopedik engelli Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber'le sürekli beraber olmaya çalışan, sorup öğrenmeye ilgi duyan bir sahâbî idi. Hz. Peygamber ona şefkat gösterir, zaman zaman Ufeyr isimli merkebinin tergisine¹⁰⁷³ olarak sıcak sohbetine konuk

¹⁰⁶⁷ Acar, 159, 160.

¹⁰⁶⁸ Acar, 158.

¹⁰⁶⁹ Buhârî, Ezân, 11, 12.

¹⁰⁷⁰ "استخلف رسول الله ابن أم مكتوم..." Ebû Dâvud, Harâc, 3.

¹⁰⁷¹ İbnu'l-Esîr, İzzü'd-Dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Muhammed Ahmed Muavviz Abdulmevcûd Tahir Neccâr, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrût tsz. III, 252.

¹⁰⁷² Aydın, 434.

¹⁰⁷³ Buhârî, Cîhâd, 46; Ebû Dâvud, Vitir, 26; Yaşar Kandemir, "Muaz b. Cebel" *DİA*, TDV. Yay., XXX, 339.

eder¹⁰⁷⁴ özel birisi hissiyatını yaşatarak onurlandırır. Kur'ân okuyuşu ile temayüz etmiş olan Muaz b. Cebel, “Kur'ân'ı şu dört kişiden öğreniniz,”¹⁰⁷⁵ hadisinde ismi zikredilen, “Helal ve haramı en iyi bilen kişi”¹⁰⁷⁶ olarak tarif edilen ve “Muaz ne iyi adamdır.”¹⁰⁷⁷ İltifatına mazhar olan kişiydi. Hz. Peygamber onu hazinedâr/sahibu beyti'l-mal¹⁰⁷⁸ olarak görevlendirmişti. Kavminin sancaktarı ve temsilcisi olarak Hz. Peygamber'le birlikte hemen hemen bütün savaflara iştirak etmişti. Mekke fethedilince Hz. Peygamber onu Mekke'ye emir ve muallim olarak tayin etti.¹⁰⁷⁹ Hicretin dokuzuncu yılında, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla gönderdi. Muâz'ı Yemen'e giden heyete başkan tayin ederek sevindirdi. Muaz'ın yukarı Yemen'de, Ebû Mûsâ'nın da aşağı Yemen'de görev yapmasını istedi.¹⁰⁸⁰

Habbân b. Munkız, başına aldığı bir darbe nedeni ile beyin sarsıntısı geçirmiş ve aklı muavezenesi bozulmuştu. Akrabalarının ticaretten men edilmesi talebi ile Hz. Peygamber'e başvurmuşlardı. Ticareti çok sevdiğini onun için bırakamayacağını belirtince dikkatli davranmasını tembihlemiş ve özel bir muhayyerlik tanıyarak Habbân'ın alışverişi devamına izin vermişti.¹⁰⁸¹

H. Peygamber engelli sahâbîleri güç yetirebilecekleri işlerde istihdam etmek suretiyle bir taraftan onurlandırıp diğer insanlardan farklı olmadıkları mesajını verirken bir taraftan da kendi ayakları üstünde durabilmelerine imkân hazırlayarak sefil duruma düşmelerinin önünü kapatmış, sosyal becerileri tecrübe etmelerine önayak olmuştur.

Sosyal becerileri,¹⁰⁸² düşük düzeyde kaldığından engelli fertler özellikle de zihinsel engelli bireyler çevreleri tarafından olumsuz olarak algılanmakta ve reddedilmektedir. Zihinsel engellilerin pek çok sosyal beceri yetersizliği, öğretmenler ve çevrelerindeki diğer kişiler tarafından problemlili davranışlar olarak algılanmakta ve

¹⁰⁷⁴ Nihat Yatkın, “Efradü'n-Nebî, (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbîler) ve Hadis İlmine katkıları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 11, 30, Kış, 2007, 117-128.

¹⁰⁷⁵ “...خُذُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ وَسَلَامٍ وَمُعَاذُ بْنُ كَعْبٍ...” Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 116.

¹⁰⁷⁶ “...وَأَعْلَمُهُمْ بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ...” Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 567, 568.

¹⁰⁷⁷ Buhârî, Fezâilü'l-Kurân, 8, Menâkıbü'l-Ensâr, 16.

¹⁰⁷⁸ Erdoğan Merçil, “Hazinedâr” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998, XVII, 141.

¹⁰⁷⁹ Kandemir, “Muaz b. Cebel,” 338-339.

¹⁰⁸⁰ Buhârî, Meğâzi, 60; Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 7; Ebû Dâvûd, Aşkîye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3; Kandemir, “Muaz b. Cebel” XXX, 338.

¹⁰⁸¹ Nesâî, Büyû, 10; İbn Mâce, Ahkâm, 24.

¹⁰⁸² Bir bireyin pozitif tepkiye neden olacak ve negatif tepkiden uzaklaşmaya yardımcı olacak biçimde diğer bireylerle etkileşimini sağlayan, sosyal olarak kabul görmüş öğrenilmiş davranışlar. Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun sosyal yapısına göre şekillendirdiği, toluyla kabûlünü sağlayan, belirli bir amaca yönelik ortaya çıkan, gözlemlenebilir ve ölçülebilir davranışlardır. Ahmet Yalçın Hocaoglu, “Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Becerileri ve Sosyal Beceri Eğitimi”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, 2014, 40.

bu davranışlar çeşitli yöntemlerle azaltılmaya ya da ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Oysa bu davranışlar, engellilerin çoğu sosyal becerileri öğrenememiş olmalarına bağlı olarak ortaya çıkmakta ve beceri öğretimi ile ortadan kaldırılmaları mümkün olabilmektedir. Engelli bireylerin toplum içinde aktif, üretken ve en az düzeyde bağımlı olabilmeleri için birçok sosyal beceriye sahip olmaları ve bu beceriyi uygun ortam ve koşullarda kullanabilmeleri gerekmektedir.¹⁰⁸³

Abdullah b. Ümmü Mektûm, kendisini camiye getirecek kimsesi olmadığından bahisle Hz. Peygamber'den namazları evde kılma müsaadesi istediğinde Hz. Peygamber ona; "*Ezanı işitiyor musun?*" diye sordu. "Evet" cevabını alınca da "*Öyleyse davete icabet et*"¹⁰⁸⁴ buyurdu. Hz. Peygamber'in bu uygulaması ve benzeri diğer uygulamalarını sosyal beceri kazanma ve kazandığını da sergileme imkânına kavuşturarak bireyin mutluluğunu sağlamak olarak değerlendirebiliriz. Engelli bireyleri toplumun içine katarak, prestijli alanlarda görevlendirerek, onlara 'siz bu toplumun vazgeçilmez bireyleri ve eşit parçalarısınız ve de değerlisiniz' mesajını vermiş, onlara dâhil oldukları grupta yer alarak benliklerini ifade etme imkânı sunmuş, yalnızlık, çaresizlik, itilmişlik duygularına kapılarak bitip tükenmelerine engel olmuştur. Özel gereksinimli bireylerin, toplum bünyesinde faaliyette olan dayanışma, kaynaşma, paylaşma, iletişim, anlaşma ve muhabbet dairesi içerisinde yer almasını istemiştir. Camiye devam etmek suretiyle kul olduğu, kullukta üstünlüğün fizikî donanımla değil takva yüküyle gerçekleştiğini bilmesine, Allah tarafından muhatap olarak kabul edildiği onurunu yaşamasına, var oluşunun anlamlı olduğunu kavramasına ve cemaat vesilesiyle kendini yenilemesine imkân sunmuştur. Bu yaklaşımla engelli bireyin özgüveninin artmasına ve toplum tarafından kabullenilmesine, toplum içerisinde eğitilmesine ve onlar vasıtasıyla da toplumun eğitilmesine çalışılmıştır. Kendilerine şefkat gösterilmiş toplumun da şefkati öğrenmesi temin edilmiştir.

Engellilerin ehil ve yeterli oldukları alanlarda yeteneklerini toplum yararına kullanarak, emek verip gayret gösteren üretici bireyler olmaları, onların ideallerini ve kişiliklerini gerçekleştirmede büyük öneme sahiptir.¹⁰⁸⁵ Nitekim günümüzde de, pek çok engelli kardeşimizin arzu ettiği şey budur. Onlar, toplumun kendilerine

¹⁰⁸³ Hocaoglu, 42.

¹⁰⁸⁴ "...هَلْ تَسْمَعُ النِّدَاءَ بِالصَّلَاةِ" فَقَالَ نَعَمْ قَالَ "فَأَجِبْ / لَا أَجِدُ لَكَ رُخْصَةً..." Müslim, Mesâcid, 255; Ebû Dâvûd, Salât, 46; Nesâî, İmâme, 50.

¹⁰⁸⁵ Sancaklı, Hz. Peygamber'in Engellilere Bakış Açısının Tespiti, 198.

acılarından rahatsız olmaktadırlar. Birçoğu, çevresinin yardımlarıyla hayatını sürdüren bir tüketici olmayı değil, herşeye rağmen kendilerine verilen imkânlar nispetinde üretici olmayı tercih etmektedir. Tüketen, âciz insan konumunda çoğu zaman hayata küsme, kabuğuna çekilme ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalma durumu yaşanırken, üreten, güçlü insan konumunda, mutlu ve umutlu bir hayat söz konusudur. İşte Allah Rasûlü'nün gerçekleştirmek istediği şey tam olarak budur.¹⁰⁸⁶ Onun insanlarla olan ilişkilerinde sürekli evrensel kriterler geçerli olmuş, engellileri kamu hizmetleri dâhil hiçbir haktan mahrum etmemeye azami çaba sarfetmiştir.¹⁰⁸⁷

Sorumluluklar insanların güçleri ile orantılıdır. Allah kimseye yapamayacağı sorumluluğu vermez.¹⁰⁸⁸ Bu nedenle Hz. Peygamber engelli arkadaşlarını, bir kısım sorumluluklardan muaf tutularak pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bununla birlikte ısrarlı talepleri karşısında yapmak istedikleri görevlerden de engellememiştir. Örneğin Amr b. Cemûh, bedensel engelli olduğu için Bedir Savaşından muaf tutulmuştu. Savaşa katılma isteğini Uhud'da da tekrarlayıp ısrar edince Hz. Peygamber ordu içerisinde bir nefer olarak sağlıklı insanlar arasında ona da yer verdi.¹⁰⁸⁹ Amr b. Cemûh, ısrarlı talepleri ardından katıldığı Uhud savaşında savaştı ve şehit oldu.¹⁰⁹⁰ Amr defnedilirken Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “*Ben sanki seni cennette bu ayağın iyileşmiş bir vaziyette yürürken görüyor gibiyim...*”¹⁰⁹¹

“Müminlerden oturanlar cihad edenlerle bir olmaz”¹⁰⁹² âyetinin nâzil olduğu esnada âmâ sahâbî İbn Ümmü Mektûm: “Ya Rasûlallâh gücüm yetseydi ben de savaşa katılanlar arasında yer alırdım” diye dert yanınca, Hz. Peygamber ona olan şefkatinden dolayı çok etkilendi. Ne zaman ki Allah “Özür sahipleri müstesna” âyetini vahyetti. Hz. Peygamber o zaman çok sevindi.¹⁰⁹³ İbn Ümmü Mektûm, daha sonra da muaf olmasına rağmen savaşa katılmak istemiş, Hz. Peygamber de incinir düşüncesiyle, diğer insanlardan farklı davranmayarak bu isteğine engel olmamıştır. Diğer taraftan kendine ruhsat tanınanların kendilerini kötü hissetmelerine engel olmak gönüllerini rahatlatmak

¹⁰⁸⁶ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, 4, 273; Erul, “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, 17.

¹⁰⁸⁷ Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Engellilere Bakış Açısının Tespiti*, 189.

¹⁰⁸⁸ 2. Bakara: 286; 6. Enâm: 152; 7. Arâf: 42.

¹⁰⁸⁹ Ahmet Önkâl, “Amr b. Cemûh”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1991, III, 83.

¹⁰⁹⁰ “...فَقُتِلُوا يَوْمَ أُحُدٍ...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 247.

¹⁰⁹¹ “...كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْكَ تَمْشِي بِرَجْلِكَ هَذِهِ صَاحِبَةٌ فِي الْجَنَّةِ...” Ahmet, b. Hanbe, *Müsned*, XXXVII, 247.

¹⁰⁹² 4. Nisâ: 95.

¹⁰⁹³ “... فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَفَحَدَّهُ عَلَى فَحْدَى، فَتَقَلَّتْ عَلَى حَتَّى خَفْتُ أَنْ تُرَضَّ فَحْدَى، ثُمَّ سَرَى عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ غَيْرَ أُولَى الصَّرَرِ...” Buhârî, Tefsîr, 18; Fedâilü'l-Kur'ân, 4.

maksadıyla; “Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur”¹⁰⁹⁴ buyurmuştur.

Allah Rasûlü, bir savaş dönüşü bir engelli nedeni ile savaşa iştirak edememiş insanların mahcubiyetini bertaraf etmek, savaştan mücahitlerin değerlendirmelerini olumluya kanalize etmek için şöyle buyurdu: “Medine’de öyle insanlar kaldı ki geçtiğimiz her bir derede ve tepede onlar da bizimle beraberdi. Onları mazeretleri alıyordu.”¹⁰⁹⁵ Bu sözyle engelinden dolayı cihada iştirak edemeyip kendini borçlu, suçlu belki de işe yaramaz, hisseden hüzünlü gönülleri şefkatle okşayan Hz. Peygamber bir başka hadisinde de şöyle buyurur. “Bir kul, sıhhatli iken yaptığı güzel amellerine engelli olduktan sonra da yapıyormuş gibi mükâfat alır.”¹⁰⁹⁶

Engelli bir bireye gösterilecek şefkatin en güzeli ona engelli olduğunu hissettirmeden muamele etmektir. Toplumun saygın bir ferdi kendisine ihtiyaç duyulan onurlu bir şahsiyet olduğu hissini yaşatmaktır. O nedenle Hz. Peygamber sahâbîlerden engelli olanlara siz bu işi yapamazsınız yaklaşımında bulunmamış arzu ederlerse muaf sayılabileceklerini belirtmekle yetinmiştir. Muaf sayılma durumu mazeret belirten insanlara tanınandan farklı bir durum değildir.¹⁰⁹⁷ “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır. Buluş çağına erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşinceye kadar akıl hastasından”¹⁰⁹⁸ hatırlatması da bu kapsamdadır. Bu hadis, davranışları nedeni ile Allah’ın sorumlu tutmadığı zihinsel engelli bir insana, biz insanların da hoşgörü ile yaklaşmamız gereğini içermektedir.

Görme engelli sahâbî Itbân b. Mâlik, ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Ben gözü görmeyen biriyim. Yağmur ve sel oluyor mescide gelemiyorum. Evimde namaz kılsanız da orayı namazgâh edinsem’ talebinde bulunur. Allah Rasûlü, Itbân’ın evine gider ve gösterdiği yerde namaz kılarak isteğini yerine getirir.¹⁰⁹⁹ Itbân’ın mahalle komşularına imamlik yapabilmesine imkân tanır. Ayrıca namazı müteakip Itban’ın yemek ikramını da geri çevirmez.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁴ "اللَّهُ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُحْصُهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى مَعْصِيَتُهُ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, 107.

¹⁰⁹⁵ "... إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلْفَنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًا إِلَّا وَهُمْ مَعَنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ..." Buhârî, Cihâd, 35, Megâzî, 81; Ebû Dâvûd, Cihâd, 19; İbn Mâce, Cihâd, 6.

¹⁰⁹⁶ "...إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ أَوْ سَافَرَ، كُتِبَ لَهُ مِثْلُ مَا كَانَ يَعْمَلُ مُقِيمًا صَحِيحًا..." Buhârî, Cihâd, 134.

¹⁰⁹⁷ 48. Fetih: 17; 24. Nûr: 61.

¹⁰⁹⁸ Buhârî, Talâk, 11, Hudûd, 22; Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; Tirmizî, Hudûd, 1; Darimî, Hudûd, 1.

¹⁰⁹⁹ Buhârî, Ezân, 40, Teheccüd, 36; Nesâî, İmâme, 10.

¹¹⁰⁰ Buhârî, Teheccüd, 36; Müslim, Mesâcid, 264.

Rasûlullâh, aşırı kilolarından rahatsız olan ve namazda ayakta durmakta zorlanan İmran b. Husayn'a namazlarını oturarak, ona da gücü yetmezse yanı üzerine yatarak kılabilceği ruhsatını vermişti.¹¹⁰¹ Benzer kolaylıkları diğer ibadetlerde de tanımış, yaralı bir sahâbeye abdest yerine mesh etmesinin yeterli olacağını belirtmiş, tavafta zorlanan Ümmî Seleme'yi binek üzerinde tavaf yapabilirsin diyerek rahatlatmıştır.¹¹⁰²

Engellilere yönelik pozitif ayrımcılığın bir başka örneği iyi bir süvari olan Arfece b. Es'ad'dır. Müslüman olmadan önce katıldığı bir savaşta burnunu kaybetmiş yerine gümüşten bir protez yaptırmıştı. Gümüş protez de koku yapıyordu. Hz Peygamber altını erkeklere haram kılmasına rağmen Arfece b. Es'ad'a altından protez bir burun yaptırmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁰³

Hız Peygamber engellileri, verdiği görevle toplumla kaynaştırmak suretiyle çift taraflı bir eğitim ve iyileştirme gerçekleştirerek, pozitif ayrımcılıkla işleri kolaylaştırma şefkati göstererek, bir taraftan da doğrudan engelli bireyleri zikretmeden daha çok genel konuşmak suretiyle, toplumun bu kişilere destek olmasını öğütleyerek, aksi davranışları da uyararak toplumsal duyarlılık oluşturmaktaydı.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *“Kim bir müslümanın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve ahirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve ahirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur.”*¹¹⁰⁴ Dünya sıkıntısı', 'darda kalma', 'kusurunu örtme', söz konusu olunca akla ilk gelmesi gerekenler özel gereksinimli bireylerdir.

Hız Peygamber *“Farz ibadetlerden sonra Allah'ın en çok sevdiği davranış, bir Müslamanı sevindirmektir”*,¹¹⁰⁵ *“Hiçbiriniz kendisi için istediğini, mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz,”*¹¹⁰⁶ *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz,*

¹¹⁰¹ "...صَلِّ قَائِمًا ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ..." Buhârî, Taksîr, 19; Ebû Dâvûd, Salât, 175; Tirmîzî, Salât, 274; İbn Mâce, İkâme, 139.

¹¹⁰² "...طُوفِي مِنْ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنْتِ رَاكِبَةٌ..." Müslim, Hacc, 258.

¹¹⁰³ "...فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَتَّخِذَ أَثَقًا مِنْ ذَهَبٍ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXI, 344.

¹¹⁰⁴ "...مَنْ نَفَسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ..." Buhârî, Mezâlîm, 3, 4; Müslim Birr ve Sıla, 58; Ebû Dâvûd, Edeb, 60.

¹¹⁰⁵ "...أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى سُرُورٌ عَلَى مُسْلِمٍ..." Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XII, 453.

¹¹⁰⁶ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

*birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş sayılmazsınız.”*¹¹⁰⁷ buyurmaktadır. Sevgiye en fazla muhtaç olanlar elbette ki engellilerdir. Çünkü engelliler, engelli anne babaları ve diğer yakınlar ağır bir imtihanla karşı karşıya bulunmaktadır. Dolayısıyla iman kardeşliği içerikli hadisleri okurken ve anlarken öncelikle, sevmeye ve acılarının paylaşılmasına en fazla ihtiyacı olan engelliler ile yakınları akla gelmelidir.¹¹⁰⁸

Hiz. Peygamber *“Her gün sadaka vermeniz gerekir.”* dediğinde yanında bulunan Ebû Zer; ‘buna gücümüz yetmez’ deme ihtiyacı hisseder. Bu cevap karşısında Hiz. Peygamber sadaka kapsamına giren ve önemli bir kısmı engellilere desteğı işaret eden hususları şöyle sayar: *“Görme özürlülere rehberlik etmek, sağır ve dilsizle anlayacakları bir şekilde anlatmak, ihtiyacı olanın hacetini tedarik etmesi için rehberlik etmek, konuşma güçlüğü çekenin meramını ifade etmek, koluna girip güçsüze yardım etmek.”*¹¹⁰⁹ *“Gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan gidermek bir sadakadır.”*¹¹¹⁰ *“Yükünü yüklemeye veya bineğine/aracına binmeye çalışana yardımcı olmak da bir sadakadır.”*¹¹¹¹

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Sizden biriniz insanlara namaz kıldırduğında (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediğı kadar uzatsın.”*¹¹¹² Bu uyarıdan, ortak alanların engellileri hesaba katarak düzenlenmesi sonucunu çıkarabiliriz.¹¹¹³ Zayıflar denince en başta engelliler hatırlanmalıdır. Günümüzde bu hadisin güncellenmesi engelliler için hayatın kolaylaştırılması anlamına gelir.

Engelli bireylerin sosyal hayatla bütünleşmesini sağlamaya yönelik teşvik edici, toplumsal duyarlılığı yükseltici yaklaşımların yanında onları hayata küstürecek, engelli olduklarını hatırlatacak tutumlar ve fizikî kusurlarının alay konusu yapılmasını ima eden yaklaşımlar karşısında Hiz. Peygamber’in celallendiğini görmekteyiz. En yakınında olan birisi de olsa durumun değişmediğini, tepkinin sert olduğunu fark ediyoruz. Hiz. Âişe, bir gün ‘şu kadayı boyu var’ diyerek Hiz. Safiye’yi küçümser. Hiz. Âişe’nin

¹¹⁰⁷ Müslim, İmân, 93; Tirmizî, Sıfâtü’l-Kıyâme, 56.

¹¹⁰⁸ Acar, 162.

¹¹⁰⁹ “...وَتَهْدِي الْأَعْمَى وَتُسْمِعُ الْأَصَمَّ وَالْأَبْكَمَ حَتَّى يَفْقَهُ...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 383.

¹¹¹⁰ Buhârî, Sulh, 11, Cihâd, 72, 128; Müslim, Zekât, 56.

¹¹¹¹ Buhârî, Cihâd, 72, 128; Müslim, Zekât, 56.

¹¹¹² Nesâî, İmâmet, 35.

¹¹¹³ Acar, 160.

nazlanmalarına sabır gösterip anlayışla mukabele eden Hz. Peygamber bu davranış karşısında tepkisiz kalmaz ve şöyle uyarır: “*Sen sözlerine öyle bir şey karıştırdın ki onu denize karıştırırsan denizin suyunu bozardı.*”¹¹¹⁴

H. Peygamber görme engelli birisini kasıtlı olarak yanlış yöne saptırma şefkatsizliğini gösterenleri lanet edilesiler arasında saymış,¹¹¹⁵ “*Kardeşinin derdine sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet eder. Sizi de o derde müptela kılar.*”¹¹¹⁶ “*Bir kimsenin Mümin kardeşini küçümsemesi şer olarak ona yeter.*”¹¹¹⁷ “*Bir kimsenin bakışları ile dahi olsa kardeşine zarar vermesi helal değildir*”¹¹¹⁸ buyurmuştur.

H. Peygamber destek artırıcı yaklaşımları teşvik, olumsuz tavırlar gösterenleri de tehdit ederek, engelli bireylere karşı toplumun algısını yönetmiş, “*Kim ölür de mal bırakırsa malı varislerindir. Kim de bakıma muhtaç birini bırakırsa onun sorumluluğu bana aittir.*”¹¹¹⁹ sözüyle de engelli bireylerin sahipsiz olmadıkları, sahipsiz bırakılamayacakları hatırlatmasında bulunmuştur. Bu söz özörlölör için oluşturulacak bir sosyal güvenlik sistemine temel teşkil edebilecek niteliktedir. Bu hadiste devlet başkanı sıfatıyla H. Peygamber’in işini göremeyen ve bakıma, yardıma, desteğe muhtaç kişinin tüm sorumluluğunu üstlenmesi, devletin özörlölölere karşı nasıl bir sosyal güvence sağlamakla yükümlü olduğu hususunda önemli mesajlar vermektedir.¹¹²⁰

Engelli bireyler, topluma katılmış ve toplumun da onları sahiplenmesi sağlanmış olmasına rağmen, kendilerinde gördükleri özel gereksinimler nedeni ile doğal olarak bir hüzne kapılabilirler. Raasülullâh, engelli fertlerin üzülmelerini önlemek ve olumsuzluklara karşı mukavemetlerini artırmak için onları şefkatle teselli etmek ve moral değerlerini yükseltmek amaçlı olarak birçok hadisinde şöyle buyurur: “*Kul, ortaya koyduğu amellerle Allah’ın kendisi için taktir ettiği dereceye ulaşamazsa, Allah onun canına, malına veya çocuğuna bir sıkıntı verir, sonra ona direnme gücü ihsan eder ve böylece onu Allah’ın kendisi için taktir ettiği mertebeye ulaştırır.*”¹¹²¹ “*Ayağına bir diken batması dâhil, Müslüman’a isabet eden her musibet, onun günahlarına kefare*

¹¹¹⁴ Tirmîzî, Kıyâme, 51.

¹¹¹⁵ “لَعَنَ اللَّهُ مَنْ كَفَّهَ أَعْمَى عَنِ الطَّرِيقِ...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 83.

¹¹¹⁶ Tirmîzî, Kıyâme, 54.

¹¹¹⁷ Müslim, *Birr*, 32; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 35; Tirmîzî, *Birr*, 17.

¹¹¹⁸ “...مَا يَجُلُ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَشْتَدَّ إِلَى أَخِيهِ - أَوْ قَالَ: يَشْتَدَّ إِلَى أَخِيهِ - يَنْظُرُهُ تَوْبِيهِ...” İbnü’l-Mübârek, Ebû Abdırrahman Abdullah el-Murûziyyi, *ez-Zühed ve’r-Rikâk*, Thk. Habiburrahman el-A’zamî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 219.

¹¹¹⁹ Buhârî, *Nafakât*, 15, Ferâiz 15, 25, Müslim, *Ferâiz*, 17.

¹¹²⁰ Ekrem Keleş, “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, Müzâkeresi”, *Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, 20-21 Aralık, 2013 Ankara 41.

¹¹²¹ Buhârî, *Merdâ*, 7.

olur ve derecesini yükseltir.”¹¹²² “Size cennetlikleri bildireyim mi? Onlar hem zayıf oldukları hem de halk tarafından zayıf görüldükleri için kimsenin önemsemediği ve fakat şöyle olacak diye yemin etseler, isteklerini Allah’ın gerçekleştireceği kimselerdir.”¹¹²³ Kudsî hadiste “Ben bir kulumu, iki gözünü alıp imtihana tabi tuttuğumda kulum buna sabrederse bunun karşılığında ona cenneti veririm.”¹¹²⁴ buyrulur.

Zâhir b. Harâm, geçirdiği bir hastalığın kalıntısı olsa gerek, bazı bedensel kusurlara sahipti. Bu yüzden topluma katılmaktan çekinmiş ve çölde yaşamayı tercih etmişti. Çiftçilik yapar ve yetiştirdiği ürünleri Medine pazarında satardı. Şehre her gelişinde, en güzel sebze ve meyvelerden bir paket yapar ve Raasûlullâh’a takdim ederdi. Hz. Peygamber de kendisini çok sever, ona ‘Zâhir bizim çölümüz, biz de onun şehriyiz’ şeklinde sürekli iltifatlar eder, bazen de pazardaki alışverişlerinde Zâhir’e yardımcı olurdu. Hatta bir gün Zâhir, Medine pazarında ürünleri satarken, Hz. Peygamber sessizce gelip Zâhir’in gözlerini kapatır ve “Bu köle satılıktır; almak isteyen var mı?” diye seslenir. Zâhir, gayet mahcup ve mahzun bir edayla “Ey Allah’ın Elçisi! Vallahi benim gibi değersiz bir köleye kimse kuruş vermez” deyince, Hz. Peygamber: “Hayır! Sen, hiç de değersiz değilsin! Aksine Allah katında çok kıymetlisin” buyurur.¹¹²⁵

Topluman ve ailelerin engellilere problemliler/tereddütlü yaklaşımlarından birisi de engellilerin evlenip aile kurmaları konusudur. Asr-ı saadette zihinsel problemliler olduğu anlaşılan Habbân b. Munkız da dâhil olmak üzere hemen bütün engellilerin herkes gibi evlenip çocuk sahibi oldukları dikkatlerden kaçmamaktadır.¹¹²⁶ Engelli sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf, hicretin altıncı yılında Dûmetülcendel üzerine yapılan bir seferde, kumandanlığa getirilmişti. Savaşı kazanınca Hz. Peygamber’in talimatı üzerine kabile reisinin kızı ile evlendi.¹¹²⁷ Bu durum bize engelli bireylerin evliliği ile ilgili olarak da Hz. Peygamber’in öncülük ettiğini göstermektedir. Derecesi bilinmemekle birlikte zihinsel engelli Habbân’ın evliliğine onay verilmesi üzerinde düşünülmesi gerekir. “İnsanın, bir sosyal varlık olarak cinsel boyutuyla da değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Zihinsel engelliler de cinsel duygularını kendi dünyalarına uygun olarak yaşamak

¹¹²² "بِمَا مِنْ مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا عَنْهُ ، حَتَّى الشُّوْكَةُ يُشَاكُّهَا..." Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 46, 47, 49.

¹¹²³ Buhârî, Eymân, 9, Tefsir, 1, Edeb, 61; Müslim, Cennet, 47; Tirmîzî, Cehennem, 13. İbn Mâce, Zühd, 4.

¹¹²⁴ "...إِنَّ اللَّهَ قَالَ إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتَيْهِ فَصَبْرٌ عَزِيزٌ مِنْهُمَا الْجَنَّةُ ..." Buhârî, Merdâ, 7; Tirmîzî, Zühd, 57, 58.

¹¹²⁵ Tirmîzî, Şemâil, 104.

¹¹²⁶ Acar, 159.

¹¹²⁷ Önkâl, “Abdurrahman b. Avf”, I, 157.

isteyeceklerdir.¹¹²⁸ Ayrıca cinsel istismara karşı kendilerini koruyabilmeleri için bilgilendirilme ihtiyaçlarını ertelemek şefkatsizlik olur. Ferdin zihinsel engellilik düzeyine göre bir bilgilendirme ihtiyacı belirmektedir. İleri düzeyde engellilik bir tarafa orta, özellikle de hafif düzey zihinsel engellilerin bu alandaki eğitimleri kendilerini istismarcılara karşı koruyabilmeleri açısından da önem arz etmektedir.¹¹²⁹

İnanç, söz, fiil ve davranışlarıyla imtihan halinde olan insanlar iyi veya kötü acı veya tatlı olaylarla karşılaşabilirler.¹¹³⁰ Her insanın imtihanı farklı farklıdır.¹¹³¹ Şüphesiz ilâhî adâlet gereği, herkes gücünün yettiğinden¹¹³² ve sadece kendisine verilenden sorulacaktır.¹¹³³ Yaratıcı, şükredenlerle sabredenleri ayırt etmek üzere gerek verdiği nimetlerle ve gerekse vermedikleriyle kullarını sınar. Bunun bir imtihan olduğuna inanan Mümin, verilene şükretmek, alınana ise sabretmek suretiyle iki durumda da sınavı kazanma imkânına sahiptir.¹¹³⁴ Bu sınamalardan birisi de zihni, rûhî ve bedenî engellilik halidir. Bu hâl engelli olan kişi için olduğu kadar engellinin başta ailesi ve yakın çevresi olmak üzere toplumun da bir imtihanıdır. Toplum, engellilere bakıp Allah'ın verdiği sağlık nimetinin kadrini kıymetini daha iyi anlamak, korumak ve her nimetin bir külfeti olduğu bilinciyle hareket etmek, imtihanın en ağırına tabi tutulan engellilere hayatı kolaylaştırmak ve onların mahzun gönüllerini bir nebze olsun

¹¹²⁸ Ali Seyyar, "Zihinsel Engelli Gençlere ve Ailelerine Yönelik Özle Cinsel Eğitim", *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, 2014, 37.

¹¹²⁹ Cinsel dürtülerin tatmin olması psiko sosyal bir ihtiyaçtır. Ancak cinsel tecrübe edinebilmeleri veya cinsel doyuma erişebilmeleri yönünde zihinsel engelli gençlere tavsiye edilen evlilik dışı cinsel ilişkiler din gelenek ve aile değerlerimize uygun düşmemektedir. Bu yaklaşım tarzı bedenî şehvanî ihtiyaçları geçici olarak karşılasa da uzun vadede kişinin psiko-sosyal sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür bir girişim her iki cinsiyeti cinsel bir obje derekesine düşürmektedir. Evlilik dışı cinsel ilişkiler, cinsel hayatın maddi ve estetik boyutunu zedelediği gibi kişiler arası sevgi ve şefkat ilişkisinin gelişmesini de önlemektedir. Her ne kadar sosyal çevrenin bazı kesimleri zihinsel engellilerin evlenmesine kuşku ile bakıyorsa da özellikle eğitilebilir ve öğretilebilir zihinsel engellilerin cinsel sağlık ve mutluluğu için evliliğin dışında makul bir alternatif bulunmamaktadır. Ancak cinselliğin ve dolayısıyla mutluluğun yaşanması fiili eylemden ibaret değildir. Sevgi, aşk, saygı, hissi bağlar, muhabbet, şakalaşma ve sohbet gibi birlikte yaşananlar sağlıklı ve mutlu yaşamın temel unsurlarıdır. Ağır derecede zihinsel engellilerin tutum ve davranışlardan kalemin kaldırılmış olmasını da hesaba katarak, cinsel ilişki içermeyen, fakat sevildiğini önemsendiğini hissettiren bir muhabbet birlikteliğinin oluşturulması düşünülebilir. Engelli bireylerin, özellikle zihinsel engelli bireylerin engellilik derecesini de dikkate alan bir yaklaşımla cinsel ihtiyaçlarının karşılanması ve cinsel istismar risklerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm stratejilerinden, milli kültürümüze, dini değerlerimize, toplumsal hassasiyetlerimize uygun olanlar belirlenmeli sosyal hizmetler kapsamında engelli dostu özel cinsel eğitim programları oluşturulmalıdır, Seyyar, 38.

¹¹³⁰ "Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Sabredenleri müjdele." 2. Bakara: 155.

¹¹³¹ İsmail Karagöz, *Toplumsal Emânet Engelliler*. DİB. Yay., Ankara 2011, 12.

¹¹³² "Kimseye gücünün üstünde yük yüklenmez" 2. Bakara: 286.

¹¹³³ "Sonra o gün nimetlerden sorulacaksınız" 103. Tekâsür: 8.

¹¹³⁴ Erul, "Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi", 8.

ferahlatmak durumundadır.¹¹³⁵ Engelli birey sabretme, çevredekiler de ona destek olup şefkat gösterme imtihanıyla karşı karşıyadırlar.

4.6. HASTALAR

Hasta, sıhhati yerinde olmayan, bedenlen rahatsız, zihnen kötü durumda olan, vücut fonksiyonlarında bozukluk bulunan¹¹³⁶ ve trdâvi edilmesi gereken kimseleri¹¹³⁷ ifade etmektedir.

Hastalık, zor bir süreçtir. Hz. Peygamber'in istiâzede bulunduğu olumsuzluklardan birisidir. O şöyle buyurmaktadır: *“Dayanılamayacak deritten, insanı helâke götürecekt talihsizlikten, başa gelecek fenalıktan ve düşmanı sevindirecek felâketten Allah’a sığınınız.”*¹¹³⁸

Hastalıklar, hafifinden dayanılması zor olanına, geçici olanından sürekli olanına, trdâvi edilebilir olanından henüz trdâvisi tespit edilememiş olanına, bedenî olanından psikolojik olanına kadar çok çeşitlilik göstermektedir. Hz. Enes’ten rivayet edildiğine göre Raasûlullâh, şöyle duâ ederdi: *“Allahım! Alaca hastalığından, akıl rahatsızlığından, cüzzâm illetinden ve kötü hastalıklardan sana sığınırım.”*¹¹³⁹

Hastalık insan için ıstıraptır, üzüntü ve sıkıntı kaynağıdır. Arzu edilenleri yapamamak da ilave olunca yük katlanır. Bu durumda insan yakınlarını ve dostlarını yanında görmek onların tatlı sözleri ve yardımları ile teselli bulmak ister. Hasta ziyareti ile bir görev yerine getirilmiş, hastaya moral verilmiş, gönlü alınmış, acıları paylaşılmış ve hafifletilmiş olur.¹¹⁴⁰

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Rasûlullâh şöyle dedi: *“Allahü Teâlâ kıyamet gününde şöyle buyurur: “Ey Âdemoğlu! Hastalandım, beni ziyaret etmedin”. Âdemoğlu: Sen âlemlerin Rabbi iken ben seni nasıl ziyaret edebilirdim? der. “Falan kulum hastalandı, ziyaretine gitmedin. Onu ziyaret etseydin, beni onun yanında*

¹¹³⁵ Acar, 136.

¹¹³⁶ Fidan vd., *Örnekleriyle Türkçe Szölük*, II, 11071.

¹¹³⁷ Türk Dil Kurumu, Erişim Tarihi: 25.10.2016, <http://www.tdk.gov.tr>,

¹¹³⁸ "...تَعَوُّدُوا بِاللَّهِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ..." Buhârî, Deavât 28, Kader 13; Müslim, Zikr ve'd-Duâ, 53; Nesâî, İstiâze, 34, 35.

¹¹³⁹ "...اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبَرَصِ، وَالْجُنُونِ، وَالْجَذَامِ، وَسَيِّئِ الْأَسْقَامِ..." Ebû Dâvûd, Vitir, 32; Nesâî, İstiâze, 35

¹¹⁴⁰ İsmail Karagöz, “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Guruplar ve İnsan Onuru” *Hiz.Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB. Yay, Ankara 2013, 85.

bu çocuğu Cehennemden kurtaran Allah'a hamdolsun." diyerek sevincini belirtmiştir.¹¹⁵¹

En basitinden en ağırına kadar hastalıklar, insan psikolojisini - şu veya bu oranda ama mutlaka- etkiler. Bu sebeple de hasta, sağlığında üzerinde durmadığı konulara ilgi duyar; iyi günlerindeki akraba ve dostlarını yanında görmek ister. Nitekim "likâü'l-halîl, şifâü'l-alîl" "dostla buluşmak, hastaya şifadır". denilmiştir. Hatta sağlığında arayıp sormadığı kişilerin bile kendisini ziyaret edip hâl-hatır sormasını bekler. Hastalanan insanın neş'esi gider, üzüntüsü, sıkıntı ve kederi artar, sabrı zorlanır. Hastalık insan bünyesini sarsar, moralini bozar. İşte böyle bir anda, sağlığında kendisiyle beraber olanların, hastalığında da kendisinin yanında olduğunu görmek insanı sevindirir, moralini yükseltir.¹¹⁵²

Hz. Peygamber ziyaret ettiğiniz hastanın yanında bir süre kalın, ona moral olacak güzel sözler söyleyin, duâ edin, duâsını isteyin, ona yaklaşın, elinizi hastanın alnına, ya da hastanın elinin üzerine koyun, durumunu sorun, canının çektiği bir şey olursa yerine getirin, tavsiyelerinde bulunmuş. Kendisi de bir defasında ziyaretine gittiği hastaya, *"Bir şey ister misin? Çörek yemek ister misin?"* diye sormuş, hastanın "Evet" demesi üzerine de onun isteğinin yerine getirilmesini istemiştir.¹¹⁵³ Canının buğday ekmeği çektiğini söyleyen bir başka hasta için; *"Kimde buğday ekmeği varsa kardeşine göndersin,"* *"Birinizin hastası bir şey yemek arzuladığı zaman onu kendisine yedirsin"*¹¹⁵⁴ buyurmuş, diğer taraftan isteksiz olanlara da baskı yapılmasına, *"Hastalarınızı, yemeye içmeye zorlamayın! Şüphesiz Allah onlara hem yedirir, hem de içirir"*¹¹⁵⁵ sözüyle engel olmuştur.

Hasta ziyaretinin dinimizdeki yeri, beşerî ilişkiler açısından, "bir gönül yapmak" bakımından fevkalâde ehemmiyet arzetmektedir. Sıkıntı ve hastalık anında ziyaret edilmekten hoşlanmayacak kimse tasavvur etmek mümkün değildir. Hastalığın verdiği ıstırap eş-dost ve akrabanın gelip gitmesiyle, hâl-hatır sorup sabır tavsiye etmesiyle hafifler. Zira üzüntüler paylaşıldıkça küçülür, sevinçler paylaşıldıkça büyür. Her insan

¹¹⁵¹ "...الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْقَذَهُ مِنَ النَّارِ..." Buhârî, Cenâiz 80, Merdâ 11;Ebû Dâvûd, Cenâiz, 2.

¹¹⁵² Kandemir, vd., *Riyâzu's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, IV, 495.

¹¹⁵³ İbn Mâce, Tıbb, 2.

¹¹⁵⁴ "...إِذَا اشْتَهَى مَرِيضٌ أَحَدَكُمْ شَيْئًا فَلْيُطْعِمْهُ..." İbn Mâce, Cenâiz, 1.

¹¹⁵⁵ Tirmîzî, Tıbb, 4.

sevdiklerini ve dostlarını gördükçe rahatlar. Bu, tabii ve beşerî bir durumdur. Hatta hasta ziyareti müminin, mümin kardeşi üzerindeki haklarından sayılmıştır.¹¹⁵⁶

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullâh şöyle buyurdu: *“Müslüman'ın müslüman üzerinde altı hakkı vardır: Karşılaştığında selam vermek, davet ettiğinde icâbet etmek, nasihat istediğinde nasihat etmek, hapşırır da ‘elhamdülillah’ derse ‘yerhamükellah’ demek, hastalandığında ziyaret etmek ve vefat ettiğinde cenâzesini takip etmek.”*¹¹⁵⁷

Bu hadis, şefkat kapsamında müteala edilebilecek önemli vurgular içermektedir. *“Hastaları ziyaret et”* cümlesi, bizlere doğrudan hastayı ilgilendiren bir sorumluluk yükler. *“Nasihat isteyeneye nasihat et”* emrini de bu kapsamda özellikle de psikolojik hastalıklar kapsamında düşünmemize bir engel yoktur. Burada sıkıntısını paylaşmak derdine çözüm aramak isteyen, isteğine kayıtsız kalınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Dur yolcu oturup beraber ağlaşalım / Elemim bir yüreğin kârı değil paylaşalım¹¹⁵⁸ dizelerinde ifade edildiği gibi, hüznünü, elemi, derdini ve kederini paylaşmak isteyen birisi, kapıyı çalarsa ona hemdert olmak, dinlemek ve yaralarına merhem olmak emredilmiştir.

İnsan ilişki arayan bir varlıktır. Hepimiz yalnızlığımızı bir başkasıyla paylaşmak, kendimizi bir başkasının aynasında seyretmek isteriz. Çok hoş bir hikâyedir. Bir saka, yolda karşılaştığı diğer bir sakadan bir tas su isteyince ‘Kendi kırbandan niye doldurup içmiyorsun?’ cevabıyla karşılaşır. Saka: ‘Kardeşim sen bana oradan bir tas su ver’ der tekrar. Burada amaç su içmek değil biraz konuşmak sohbet etmektir. O meşhur sözdeki gibi; Gönül sohbet ister kahve bahane.¹¹⁵⁹

Giderek hızlanan dünyada dinlemek sanatı kayboluyor. Başkasını işitmek yeteneği köreliyor. İnsanların ihtiyaçlarını, hikâyelerini dinlemeden bilemeyiz.¹¹⁶⁰ “Gerginlik içinde olan bir kişi, iyi ve ilgili bir kişiye içini dökerek rahatlayabilir. Dinleyicinin güvenilir olması ve konuşmayla, ne olduğu ile ilgilenilmesi gerekir. İyi ve

¹¹⁵⁶ Kandemir, vd, *Riyâzu's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, IV, 495.

¹¹⁵⁷ "وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ..." Buhârî, Cenâiz, 2; Müslim, Selâm, 4, 5; İbn Mâce, Cenâiz, 1 Buhârî, Cenâiz, 2; Müslim, Selâm, 4; İbn Mâce, Cenâiz, 1.

¹¹⁵⁸ M. Akif, Safahat, 179.

¹¹⁵⁹ Sayar, *Ruh Hali*, 31.

¹¹⁶⁰ Sayar, *Merhamet*, 72.

güvenilir dinleyici dinler, başını sallar, konuşmacıya yardımcı olacak sözler söyler, onu rahatlatır, gerekirse nasihat verir.¹¹⁶¹

‘Dertli olan söylegen olur’ denmiştir. En çok dinlenilmesi gerekenler belki de hastalardır. Hastaların söylediklerine, merak ettiklerine şefkatle kulak verilmelidir. Bu noktada vazifenin büyüğü başta tabipler olmak üzere hemşire refakatçi ve diğer yakınlarla düşmektedir. Değer veren jestlerle, güven veren mimiklerle dinlenen bir hasta ve ardından gelecek iki tatlı söz ve şefkatli bir dokunuş ilaç kadar belki de daha fazla trdâvi edici olacaktır.

Dert ortağı arayan birisi gücü yetiyor dizi tutuyorsa gelip kapımızı çalabilir. Yatağa mahkûm hasta bunu nasıl gerçekleştirsin? Onun kapısını çalmak ıstırabını dinlemek, şefkatle elini tutup mütebessim bir bakışla hayat ümidi aşılama için sağlıklı olanlar hastaları ziyarete gitmelidirler. Hastalık insanı toplumdan koparmaktadır. Hasta topluma ancak ziyaretçiler kanalıyla bağlanabilir.

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Rasûlullâh şöyle buyurmuştur: *“Bir insan, bir hastanın hâlini hatırlarını sormaya gider veya Allah için sevdiği bir kişiyi ziyaret ederse, ona bir melek şöyle seslenir: Sana ne mutlu! Güzel bir yolculuk yaptın. Kendine cennette barınak hazırladın!”*¹¹⁶² *“Bir kimse hasta ziyaretine gidince Allah’ın rahmetinin içine dalmış olur. Hasta yanında oturunca da hakkında rahmet gerçekleşir.”*¹¹⁶³

Hasta ziyareti hasta açısından ve ziyaret eden için şefkat yüklü bir uygulamadır. Hastayı teselli etmek yalnızlık duygusuna kapılmasını engellemek ve moral motivasyon sağlamak suretiyle trdâvi sürecini hızlandırma amaçları taşıdığı kadar ziyaret eden kişiyi de eğitme içeriklidir. Hasta ziyareti insana nimetlerin şükürünü, zamanın ve sağlığın kıymetini dünya hayatının geçiciliğini hatırlatır. Hasta ziyareti, hasta yakınlarına destek olma vasfının yanında teftiş ağırlığı da taşımakta bir çeşit toplumsal kontrol işlevi görmektedir. Ziyaret bu yönüyle de hastaya hizmetin niteliğini olumlu etkileyebilme imkânı oluşturur.

¹¹⁶¹ Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, 178.

¹¹⁶² Tirmîzî, *Birr*, 64; İbn Mâce, *Cenâiz*, 2.

¹¹⁶³ İmam Mâlik, *Muvatta*, Ayn, 17.

Hasta ziyaretine hastayı ve yakınlarını memnun edecek bir hediye ile gitmek,¹¹⁶⁴ ziyareti uygun bir zaman diliminde ve hastayı sıkıntıya sokmayacak bir aralıkta¹¹⁶⁵ gerçekleştirmek gerekir. Sağlık kurallarına, hastanın moralini destekleyici ahval içinde olmaya, ümit verici teselli edici sözler sarf etmeye, iyi dileklerle şifa temenni etmeye, duâ ve niyazda bulunmaya dikkat edilmelidir.

Duâ, hastanın umudunu, dayanma gücünü artırır. Yalnızlık hissinden uzaklaştırır, tevekkülünü güçlendirir. Hz. Peygamber hastalar için *“Ey insanların Rabbi olan Allahım! Bu ızdırabı gider. Şifayı veren sensin, senden başka kimse şifa veremez”*¹¹⁶⁶ sözleriyle duâ etmiş ve ümmetine nasihatle şöyle buyurmuştur: *“Kim, henüz eceli gelmemiş bir hastayı ziyaret eder de onun başucunda yedi kere; büyük arşın sahibi yüce Allah’tan seni iyi etmesini dilerim” diye duâ ederse, Allah o hastayı iyi eder.*”¹¹⁶⁷

Hz. Âişe validemiz anlatıyor: Bizden birisi hastalandığı zaman Raasûlullâh, onu sağ eliyle mesheder ve şöyle duâ buyururdu: *“Bütün insanların Rabbi olan Allahım! Bunun ızdırabını giderip, şifa ver. Şifayı veren ancak sensin. Senin şifandan başka şifa yoktur. Buna, hiçbir hastalık izi bırakmayacak şekilde şifa ihsan et!”*¹¹⁶⁸

Hz. Enes talebesi Sâbit’e; sana, Hz. Peygamber’in hastaya okuduğu duâyı okuyayım mı? diye sordu. Sâbit de ‘Oku’ dedi. Bunun üzerine Enes şu duâyı okudu: *“Ey insanların ıstıraplarını gideren Allahım! Senden başka şifa verecek yoktur. Buna, hiçbir iz bırakmayacak şekilde şifa ver; şifa veren ancak sensin.*”¹¹⁶⁹

Trdâvi olmak, gereklidir. Ancak duâ edip Allah’tan şifa dilemek de ihmal edilmemesi gereken bir öneme sahiptir. Duâ, huzur ve ferahlık vererek kişinin sıkıntısını, şüphelerini ve korkusunu giderir, insana moral verir. İnsan gönülden duâ eder ve kabul edileceğine inanırsa bu hâl, ondaki ruh gücünü artırır.¹¹⁷⁰

Âişe bnt. Sa’d, babası Sa’d b. Ebû Vakkas hastalandığında Rasûlullâh’ın onu ziyaretini nakleder: Hz. Peygamber bu ziyaret esnasında elini Sa’d’ın alnına koyar;

¹¹⁶⁴ İbn Mâce, Cenâiz, 1.

¹¹⁶⁵ Buhârî, Merda, 17, İlim, 39.

¹¹⁶⁶ Tirmîzî, Cenâiz, 4, Deavat, 111; Ebû Dâvûd, Tıbb, 17.

¹¹⁶⁷ "أَسْأَلُ اللَّهَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَنْ يَشْفِيَكَ : إِلَّا عَاقَاهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْمَرَضِ..."

¹¹⁶⁸ "...اللَّهُمَّ رَبَّ النَّاسِ ، أَذْهَبِ النَّاسَ ، وَاشْفِ ، أَنْتَ الشَّافِي..." Buhârî, Merdâ, 20, 38, 40; Müslim, Selâm, 46-49; Ebû Dâvûd, Tıbb, 18, 19; Tirmîzî, Deavat, 111; İbn Mâce, Cenâiz, 64, Tıbb, 36, 39.

¹¹⁶⁹ "...اللَّهُمَّ رَبَّ النَّاسِ ، مُذْهِبِ النَّاسِ ، اشْفِ أَنْتَ الشَّافِي ، لَا شَافِيَ إِلَّا أَنْتَ ، شِفَاءٌ لَا يُغَادِرُ سَقَمًا..." Buhârî, Tıbb, 38, 40; Ebû Dâvûd, Tıbb, 19.

¹¹⁷⁰ Serpil Başar, "Kur'an Ve Buhârî'nin Kitabı'l-Merda Rivayetle Çerçevesinde Hastalara Manevi Yaklaşım" *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 3 XXV., 3. 137-146.

sonra da yüzünü ve karnını mesh ederek; “Allahım, Sa’d’a şifa ver ve ona hicretini tamamla” diye duâ eder.¹¹⁷¹ Sa’d b. Ebî Vakkâs anlatıyor: Hastalığımda Rasûlullâh beni ziyarete geldi ve üç defa: “Rabbim, Sa’d’ı iyileştir” diye duâ buyurdu.¹¹⁷²

Hz. Peygamber hastaya duâ etmenin yanında hastadan duâ istenilmesini tavsiye ile şöyle buyurur: “Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinde ondan senin için duâ etmesini iste. Zira onun duâsı, meleklerin duâsı gibidir.”¹¹⁷³ Hastadan duâ istemek ona değer vermektir.

Hastadan kendisi için de duâ etmesi istenmiştir.¹¹⁷⁴ Olumsuz isteklerde bulunması da uygun görülmemiştir.¹¹⁷⁵ Hz. Enes anlatıyor: Allah Rasûlü bir hastayı ziyaret ediyordu. Adam o kadar erimiş, küçülmüştü ki, kuş yavrusuna dönmüştü. Hz. Peygamber ona: “Allah’a duâ ediyor, ondan bir şey istiyor musun?” diye sordu. O eriyip akmış sahâbî: Evet, Allahım! Bana ahirette ne ceza vereceksen, onu bana dünyada ver, diye duâ ediyorum, dedi.¹¹⁷⁶ Rasûlullâh “Allah Allah! Senin buna gücün yetmez.” dedi, onun afiyeti için duâ etti ve Allahım! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru”¹¹⁷⁷ sözleri ile duâ etmesini tavsiye etti. Benzer bir rivayette Osman b. Ebi’l-Âs şöyle der: Dayanılmaz ağrılar çekiyordum. Allah Rasûlü bana geldi ve şu telkinde bulundu: “Vücudunun ağrıyan yerine elini koy ve üç kere “bismillah” de, yedi kere de ‘bendeki bu hastalığın şerrinden ve ileride yenileyip elem ve hüzüün vermesinden Allah’ın izzet ve kudretine sığınırım’ de!”¹¹⁷⁸

Hz. Peygamber, duâ ederek, duâ edilmesini isteyerek ve nasıl duâ edileceğini öğretmek suretiyle hastaların mukavemetini ve Allah’ın Şâfi/şifa veren oluşunu hatırlatarak, mümin olma şuurunu diri tuttuğunu ve psikolojik rahatlama sağladığını söyleyebiliriz. Bir çeşit psikoterapi olan bu tür uygulamalarının yanında “Allah’ın kulları! Trdâvi olun. Zira Yüce Allah yaşlılık dışında bir dert verdiyse, mutlaka

¹¹⁷¹ Buhârî, Merdâ, 13.

¹¹⁷² "...اللَّهُمَّ اشْفِ سَعْدًا..." Müslim, Vesâyâ, 8; Buhârî, Merdâ, 13, 30.

¹¹⁷³ "...إِذَا دَخَلْتَ عَلَى مَرِيضٍ فَمُرْهُ أَنْ يَدْعُوَ لَكَ فَإِنَّ دُعَاءَهُ كَدُعَاءِ الْمَلَائِكَةِ..." İbn Mâce, Cenâiz, 1.

¹¹⁷⁴ "...فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امْسُخْ بِبِمِينِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ وَقُلْ أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُوَّتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXVI, 196, 203.

¹¹⁷⁵ Buhârî, Merdâ, 10.

¹¹⁷⁶ "...اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ..." Müslim, Zikir, 23.

¹¹⁷⁷ Buhârî, Tefsîr, 38, Deavât 55; Müslim, Zikir ve'd-Duâ, 23, 26, 27; Ebû Dâvûd, Vitir, 26, Menâsik, 51; Tirmîzî, Deavât, 72; İbn Mâce, Menâsik, 32.

¹¹⁷⁸ "...امْسُخْ بِبِمِينِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ وَقُلْ أَعُوذُ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَقُوَّتِهِ مِنْ شَرِّ مَا أَجِدُ..." Müslim, Selâm, 67. Tirmîzî, Tıbb, 29, Deavât 125; İbn Mâce, Tıbb, 36; Ebû Dâvûd, Tıbb, 19.

beraberinde şifa(sını) da vermiştir.”¹¹⁷⁹ “Allah hem derdi hem de devayı göndermiş, her hastalığa bir çare yaratmıştır. Trdâvi olun ancak trdâvide haram kullanmayın.”¹¹⁸⁰

Uyarılarıyla trdâvi yollarının aranmasını emretmiştir. Kan aldirmayı¹¹⁸¹ teşvik etmesi, bal şerbeti içmeyi,¹¹⁸² soğuk tatbik etmeyi,¹¹⁸³ göze sürme taşı çekmeyi¹¹⁸⁴ tavsiye etmesi, çörek otu¹¹⁸⁵ yemeyi önermesi de fizikî trdâvi kapsamında değerlendirilebilir.

Koruyucu hekimlik kapsamında değerlendirilebilecek çok sayıda tavsiyeleri bulunan Hz. Peygamber en başta müminlere şifa ve rahmet¹¹⁸⁶ olan Kur’ân’ın mübelliği, hayatı ve sünneti ile gönüllerin şifası, kalplerin tabibidir. Genel itibari ile böyleyken, özel olarak da hastaların trdâvi süreçleri ile yakından ilgilenip gerekli yönlendirmelerde bulunduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁸⁷

Ebû Sâîd el-Hudrî anlatıyor: Hasta olduğum bir gün Rasûlullâh beni ziyarete geldi. Elini göğsümün üzerine koydu, -Öyle ki kalbimin üzerinde elinin serinliğini bile hissettim- ve şöyle buyurdu: “*Sen kalp hastası bir kimsesin. Sakîf’in kardeşi Haris b. Kelede’yi getirt. Çünkü o tıp ile meşgul olan bir kimsedir. Medine’nin acve denilen hurmasından yedi tane alıp çekirdekleriyle dövsün. Sonra onları sana ağızdan versin.*”¹¹⁸⁸ buyurur. Diğer taraftan veba hastalığı ile ilgili uyarısı günümüz karantina uygulamasıyla örtüşmektedir. Bu konuda şöyle demiştir: “*Veba hastalığının bir yerde çıktığını işittiğiniz zaman oraya gitmeyiniz. Hastalık sizin bulunduğunuz yerde vuku bulursa ondan çıkmayınız.*”¹¹⁸⁹

Kişî hastalık sürecinde başına gelenleri hayra yorma, şerre yorma, dindarlığı ile ilişkilendirme gibi bir tutum içerisinde olabilir. Tövbe, duâ, şükür, tevekkül, zikir, sabır ve azim gibi dini referanslarla ilişkilendirecek davranışlarda bulunabilir. Bütün bu etkinliklere başvurma durumu Psikolojide “Dini başa çıkma” süreci olarak

¹¹⁷⁹ "...تَدَاوُوا عِبَادَ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَصْنَعْ دَاءً إِلَّا وَصَّعَ مَعَهُ شِفَاءً إِلَّا إِلَهُ الْهَرَمِ..." İbn Mâce, Tıbb, 1.

¹¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, Tıbb, 11.

¹¹⁸¹ Ebû Dâvûd, Tıbb, 3, 4, 5.

¹¹⁸² Buhârî, Tıbb, 4, 12, 18, 24, Talâk, 8; Müslim, Selâm, 91; Talâk, 20.

¹¹⁸³ “*Humma Cehennem’in şiddetindendir, sizler o harreti su ile serinletiniz.*” Buhârî Tıbb, 28; Müslim, Selâm, 78.

¹¹⁸⁴ *Sürme taşı ile sürme çekin. Çünkü sürme taşı, gözü açar ve kırıkları besler.*” Ebû Dâvûd, Libâs, 13, Tirmîzî, Libâs, 22, 23; Nesâî, Zînet, 28.

¹¹⁸⁵ Buhârî, Tıbb, 7.

¹¹⁸⁶ 17. İsrâ: 82.

¹¹⁸⁷ "...مَا مَلَأَ أَدَمِيَّ وَعَاءَ شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أَكْلَاتِ يُقَمِّنُ صَلْتُهُ ، فَإِنْ كَانَ لَا مَحَالَةَ ، قَتَلْتُ لَطْعَامِهِ ، وَتَلْتُ لِشَرَابِهِ ، وَتَلْتُ لِنَفْسِي..." Tirmîzî, Zühd 47; İbn Mâce, Et'ime, 50; "...إِلْمَنِي لِطُهْرِهِ وَطْعَامِهِ ، وَكَانَتْ الْيُسْرَى لِخَلَائِهِ وَمَا كَانَ مِنْ أَذَى..." Ebû Dâvûd, Tahâret, 18; "الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ" Müslim, Tahâret, 1; Tirmîzî, Deavât, 86; "وَحْذْ مِنْ صَحَّتِكَ لَمَرَضِكَ" Buhârî, Rikâk 3. Tirmîzî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd, 3; "...مَا مَلَأَ أَدَمِيَّ وَعَاءَ شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ..." Tirmîzî, Zühd, 47, İbn Mâce, Et'ime, 50.

¹¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, Tıbb, 12.

¹¹⁸⁹ Buhârî, Tıbb, 30; Müslim, Selâm, 98.

isimlendirilmektedir. Psikologlara göre dini başa çıkma süreci her zaman olumlu olmayabilir. Kişi bazen başına gelen olayları hayra yorar. Bu süreç, ‘olumlu dini başa çıkma’ olarak adlandırılmaktadır. Kişi bazen de karşılaştığı olumsuzluklardan dolayı Allah’ın kendisini cezalandırdığını, sevmediğini, dindarların kendisine yeterince yardım etmediği ve inançlarının geçersiz ve anlamsız olduğu düşüncesine kapılabilir. Bu süreç ise ‘olumsuz dini başa çıkma’ olarak adlandırılmaktadır. Olumlu dini başa çıkmanın bireylerin zorluklarla mücadelelerini destekleme; stres, kaygı ve depresif düzeylerini azaltma, iyi oluş, mutluluk ve psikolojik dirençlerini artırma gibi sağlık yönünden katkıları olabilir. Bunun aksine olumsuz dini başa çıkma süreci ise depresif eğilimi kaygı ve stresi artırıcı kişinin anlama ve kontrol kazanma sürecini zedeleyici ve hayat memnuniyetini azaltıcı olabilir.¹¹⁹⁰

Olumsuz dini başa çıkma/olumlu dini başa çıkma süreci yaşayan hastaya müşfik bir yaklaşım ve mütebessim bir sima ile ziyarette bulunmak, sıcak bir dokunuşla beraber teselli edici, ümit verici, hatır alıcı açıklamalar yapmak hastaya önemli destek sağlayacaktır. Hz. Peygamber’in hasta ziyaretini teşvik eden, hastaya umut ve teselli sağlayan uygulamalarına bu pencereden de bakmak gerekir.

Hz. Âişe’den rivayet edildiğine göre, kendisi Rasûlullâh’a taun hastalığını sormuş, o da şöyle buyurmuştur: *“Tâûn hastalığı, Allahü Teâlâ’nın dilediği kimseleri kendisiyle cezalandırdığı bir çeşit azaptı. Allah onu müminler için rahmet kıldı. Bu sebeple tauna yakalanmış bir kul, başına gelene sabrederek ve ecrini Allah’tan bekleyerek bulunduğu yerde ikamete devam eder ve başına ancak Allah ne taktir etmişse onun geleceğini bilirse, kendisine şehit sevabı verilir.”*¹¹⁹¹

Hz. Peygamber telkinleriyle hastaların umutlarını canlı tutmak ve gönüllerini rahata kavuşturmak arzusuyla onlara teselli edici sözlerle yaklaşmıştır. Bazı hastalıkların ardından gelen ölümleri şehitlik mertebesiyle müjdelemiş, hataların bağışlanmasına vesile olan keffâret olarak vafetmiştir.¹¹⁹² Bu minvalde Allâh Raasûlü, *“Başına bir sıkıntı gelen hiçbir Müslüman yoktur ki Allah (bu sıkıntı sebebiyle) ağacın yapraklarının dökülmesi gibi onun günahlarını dökmesin.”* *“Allah kime hayır vermeyi*

¹¹⁹⁰ Ayten, *Din Erdem ve Sağlık*, 25.

¹¹⁹¹ "مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ الشَّهِيد..." Buhârî, Tıbb, 30, 31, Cihâd, 30, Enbiyâ, 54; Kader 15; Müslim, Selâm, 92-95, İmâre, 166.

¹¹⁹² Buhârî, Merdâ, 10, 14, 19, Tevhîd 31, Menâkıb 25.

murat ettiyse, onu musibetlerle imtihan eder.”¹¹⁹³ “Müslüman’a, vücuduna batacak dikene varıncaya kadar, hastalık, keder, hüznün, eza ve can sıkıntısı her ne isabet ederse, Allah bu musibetleri sebebiyle o Müslüman’ın günahlarından bir kısmını örter.”¹¹⁹⁴ açıklamasını yapmış, “Bir hastanın yanına girince, sağlık ve uzun ömür temennisiyle onu rahatlatın. Zira böyle yapmak onun gönlünü hoş eder.”¹¹⁹⁵ buyurmuştur.

Sosyal psikoloji ve kişisel gelişim açısından maneviyat, bir kimsenin zorluklara karşı koyma ve üstün moral gücüne sahip olmasıdır. Maddî bakım, tıbbi ve psikososyal iyileştirme hizmetlerinin önemli bir parçasıdır. Özellikle kronik hastalara, değişik sağlık sorunları olan yaşlılara yönelik manevî destekler tıbbî ve sosyal hizmetlerde bütüncül ve birleştirici bir rol üstlenir. Ve kişinin sağlığına yeniden kavuşmasına mümkün değilse de mevcut durumuyla barışık yaşamasını ve hayata bağlı kalmasını sağlayan önemli bir yaklaşımdır. Hastaya verilecek umut duygusu, geleceğe yönelik olumlu fonksiyonun yanında özellikle hastalık anında bireysel olarak dayanma gücü sağlarken, diğer taraftan da iyimserlikten doğan bir ‘sığınma’ duygusu aşılır. Umut güven duymanın açık bir ifadesidir. Din, Allah ve ahiret inancı, hastalığı anlamayı kolaylaştırmakta ve iyimserlik ya da umut gibi ruh sağlığı açısından olumlu duygular kazandırmaktadır.¹¹⁹⁶

Bir hadiste şöyle buyrulur: “Başlarınız hareket ettiği sürece rızıktan ümit kesmeyiniz...”¹¹⁹⁷ Hastalık beraberinde ölüm korkusunu barındıran bir durumdur. Bu nedenle hastaların farklı duygulara bürünmesi doğal bir olgudur. Hastanın hâlet-i ruhiyesi trdâvi sürecini etkilediğini de hesaba katarsak, Hz. Peygamber’in bu sözü hem iyileşme sürecini hızlandırması hem de hastaya umut ve güven duygusu vermesi açısından gönül okşayıcı bir yaklaşımdır.

Hastaların ziyaret edilip hatırlarının sorulması, duâ edilip trdâviye teşvik edilmesi, teselli edilip acılarının dindirilmesinin yanında mükellefiyet açısından da güç yetiremeyecekleri sorumluluklardan muaf tutulmuş, kendilerine pozitif ayrımcılık yapılmıştır. “İpek elbise giymeyiniz. Çünkü ipeği dünyada giyen âhirette giyemez”¹¹⁹⁸ dendiği halde, hastalıkları nedeni ile Hz. Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf’a

¹¹⁹³ " مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُصِيبْ مِنْهُ..." Buhârî, Merdâ, 1.

¹¹⁹⁴ Buhârî, Merdâ, 1.

¹¹⁹⁵ Tirmîzî, Tıbb, 35.

¹¹⁹⁶ Başar, “Hastanelerde Din Hizmeti Modeli, 383.

¹¹⁹⁷ İbn Mâce, Zühd, 14.

¹¹⁹⁸ "...لَا تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ ، فَإِنَّ مَنْ لَبَسَهُ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ..." Buhârî, Libâs, 25; Müslim, Libâs, 11, Tirmîzî, Edeb, 1; İbn Mâce, Libâs, 16.

ipek elbise giymelerine ruhsat verilmiştir.¹¹⁹⁹ Namazın hafif tutulmasını istemesinin sebepleri arasında zikredilen gruplardan birisi de hastalardır.¹²⁰⁰ Denebilirki hastalığın ıstırabı içerisinde namaz yükümlülüğünün devamı hastaya yük değil midir? Hastaya namaz kılmalsın demek, sen Allah katında değerlisin senin ibadetin önemlidir mesajı taşır. Namazla birlikte İslâm toplumunun bir parçası ve Allah'ın kulu olduğu şuurunu açık tutarak, sahip olduğu inancından ve parçası olduğu toplumundan dayanma gücü elde eder.

Hastalar, toplumun şefkate muhtaç kesimlerindendir. Şefkatle davranış “psikoterapi” mahiyetinde hastalık için yan etkisi olmayan bir trdâvi yöntemidir. Hasta bakıcısından doktoruna, hemşiresinden teknik personeline kadar, hastane çalışanlarının hastalara müşfik davranıp tebessümle yaklaşması trdâvi sürecinde hastanın mukavemetini artırıcı nitelik taşımaktadır. Özellikle hasta hizmetinde bulunan refakatçi konumundaki hasta yakınlarının gönül okşayıcı sözleri, nazik dokunuşları, umut veren yaklaşımları, hastalığını unutturacak kadar önem arzetmektedir. Ayrıca hastaya yük olduğu kaygısının hafifletmenin de bundan başka yolu yoktur.

Günümüzde henüz çaresi tespit edilememiş hastalıklara ilâveten, depresyon hastalığı da hızla yayılmaktadır. Dünya sağlık örgütü, bu hastalık için kırmızı hattın aşıldığını duyurmuş, önlem alınmadığı taktirde 2020 yılına kadar kalp hastalıklarından sonra en tehlikeli ikinci hastalık olacağını bildirmiş, dünyada ölümlerin ikinci sebebi olarak gösterilen, intiharların %60'nın yoğun depresyondan kaynaklandığı ifade edilmiştir.¹²⁰¹ Depresyonun tetikleyici nedenleri faklılık arzedebilir. Ama o nedenler arasında en etkilisi şefkatsizliktir. Depresyon girdabına düşmüş hastanın trdâvisinde de en etkili ilaç şefkattir. Depresyondaki bir hasta çoğu zaman gülmeyi unuttuğunu söyler. Böyle bir insanı içten güldüremezsiniz. Bu o kişinin elinde değildir. Beyinde gülmeyi yöneten mimik ve jestleri düzenleyen başta amigdal olmak üzere duygusal hücre gruplarının işlevi bozulmuştur. Fakat sevgi dolu, mütebessim ve şefkatli bir hekim, hastaya; ilaçlardan çok saha fazlasını hatta ilaçların veremediğini verecektir. Hastanın

¹¹⁹⁹ "...رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلزَّيْبِرِ وَعِدَّ الرَّحْمَنُ بْنُ عَوْفٍ فِي لَيْسِ الْخَرِيرِ لِحَكَّةٍ بِهِمَا..." Buhârî, Libâs 29; Müslim, ibâs, 24-25; Buhârî, Cihâd, 91; Ebû Dâvud, Libâs, 9; Nesâî, Zînet, 92.

¹²⁰⁰ "...صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيَخَفْتُ، فَإِنَّ فِيهِمُ الْمَرِيضَ..." Buhârî, İlim, 28, Ezân, 61; Tirmîzî, Salât, 61; İbn Mâce, İkâmet, 48; Nesâî, Ezân, 30, İmâmet, 35.

¹²⁰¹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 26.

yakınları hastaya, ‘takılıp kalma’ ‘dert etme’ türlü yaklaşımlar yerine sevgi dolu bakışlarla yaklaşırlarsa, o insanın iç dünyası ısınıp aydınlanacaktır.¹²⁰²

4.7. ESİRLER

Esir kelime olarak; ‘kağlamak’, ‘tutmak’, ‘hapsetmek’ anlamlarına karşılık gelmektedir.¹²⁰³ Savaşta düşman eline düşen veya teslim olan kimselere denir. Türkçe karşılığı ‘tutsak’ olarak ifade edilir.¹²⁰⁴

Esaretin tarihi insanlığın tarihi kadar derinlere uzanabilir. Geçmişte milletlerarası ilişkileri düzenleyen hukukî teamüller ve antlaşmalar mevcut olmadığından savaşlarda keyfilik hâkimdi. Muzaffer taraf, muharip, sivil, kadın erkek, büyük, küçük demeden düşmanını imha etmeyi meşru görebiliyor, bu arada esirler de en ağır muameleye maruz kalabiliyordu.¹²⁰⁵

İslâm’dan önce Araplar da esirlere uyguladıkları muamele bakımından diğer milletlerden farklı değildi. Esirler, bazen toplu halde yakılıyor, çeşitli organları kesilmek suretiyle işkenceyle öldürülüyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor veya sağ bırakılıp köle olarak kullanılıyordu.¹²⁰⁶

İslâm ve onun Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) en başta, -sonuçlarından belki de en hafifi esir olmak/esir düşmek olan- savaşımlara sınırlama getirmiştir. Toplumun varlığını koruma ve savunma,¹²⁰⁷ baskı ve işkenceyi ortadan kaldırma,¹²⁰⁸ saldırıya ve zulme maruz kalma,¹²⁰⁹ isyana kalkışanları bastırma, insanlığın huzur, güven ve adâlet ikliminde yaşaması önündeki engelleri bertaraf etme dışındaki savaşları meşru

¹²⁰² Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, 164.

¹²⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 78; "... لَا يُؤْسَرُ رَجُلٌ فِي الْإِسْلَامِ بِغَيْرِ الْعُدُولِ. قَالَ أَبُو غُبَيْدٍ لَا يُؤْسَرُ يَغْنَى لَا يُخْبَسُ..." Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X, 166.

¹²⁰⁴ Fidan, vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 853.

¹²⁰⁵ Asurlular düşmanın derisini yüzüp ele geçirdikleri şehrin kapısına asmayı, şehirde buldukları herkesi öldürmeyi dinî bir görev telakki ediyordu. Farslılar da esirleri fillere çığneterek öldürmeye varan uygulamalar vardı. Eski Yunanlılar ve Romalılar esirlere her türlü işkenceyi yapıyor, vücutlarını parçalıyor, büyük-küçük, kadın-erkek ayırımı yapmadan öldürüyorlardı. Esirin fidye karşılığında veya mübadele yoluyla serbest bırakıldığı, kabile ileri gelenlerinden birine sığınarak kurtulduğu, bir daha savaşmamak şartıyla serbest bırakıldığı da oluyordu. Bu son uygulama daha çok kabile reisleri için geçerliydi. Esir, sahibinin mülkü idi, dilerse öldürür dilerse öldürmezdi. Ahmet Özel, “Tarih Boyunca Savaş Esirleri ve Hukuk” *İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi*, 3, 2004, II, 82, 83.

¹²⁰⁶ Ahmet Özel, “Esir” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995 XI, 382-389.

¹²⁰⁷ 2. Bakara: 190.

¹²⁰⁸ 2. Bakara: 193.

¹²⁰⁹ 22. Hac: 39; 8. Enfâl: 72; 4. Nisâ: 75, 76.

görmemiş,¹²¹⁰ kaçınılmaz hâl alan savaşlar da oluşturulan savaş hukuku sınırları içerisine çekilmiştir.

Hiz. Peygamber'in savaşları, İslâm'ın insanlığa sunduğu şefkatin insanlarla buluşmasını kabullenmeyenlere, olumsuz anlamda çaba sarf edip direnç gösterenlere ve iyiliğe koşanlara engel olup çelme takanlara karşı son çare olarak yapılmıştır. Öyle ki Hiz. Peygamber'in risaleti sürecinde şefkatin coğrafyası yaklaşık iki milyon kilometre kareye ulaşırken bu uğurda verilen şehit sayısı '150', bertaraf edilen düşman askeri de '250' ile sınırlı kalmıştır.¹²¹¹ Savaş esnasında; pasif konumda olanlar, canlı hayat ve şehrin mimarisi zarar görmesin düşüncesiyle ciddi tedbirler alınmış, amacın imha değil ihya olduğu asla göz ardı edilmemiş, *"bir insanı hidayetinde vesile olmanın dünyalara sahip olmaktan daha hayırlı olduğu"*¹²¹² telkin edilmiştir. Asıl hedefin 'Fütûhu'l-Büldân' değil 'Fütûhu'l-Kulûb'¹²¹³ olduğu bütün âleme gösterilmiştir. Savaş esirlerine yapılacak uygulamalarda bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Allah Rasûlü, maddî sömürü ve hâkimiyet veya kişisel itibar beklentisi için yapılan savaşlara karşı olmuştur. Cesaretini göstermek, kavmine destek vermek, insanlara gösteriş yapmak, namını duyurmak, ganimet elde etmek veya bir kavme karşı öfke taşıdığı için savaşmak isteyen kişilerin durumu sorulduğunda¹²¹⁴ Raasûlullâh şöyle cevap verdi: *"Kim Allah'ın sözü en yüce olsun diye savaşırsa, o Allah'ın yolundadır."* Bu cevap aynı zamanda savaşlara sınırlama getiren bir ilke niteliğindeydi. O, kabile asabiyeti ile yapılan savaşları 'cahiliye savaşı'¹²¹⁵ olarak nitelemiş, *"İrkçılığa çağıran bizden değildir. Asabiyet davası uğruna savaşan bizden değildir. İrkçilik davası uğruna ölen bizden değildir."*¹²¹⁶ hükmünü vererek, bu tür savaşlara ta baştan tavrını koymuş, engel olmuştur.

Hiz. Peygamber devrinde Batn-ı Nahle Seriyyesi, Bedir Gazvesi, Benî Kaynuka Yahudileri kuşatması, Uhud Gazvesi, Müreysî Gazvesi, Benî Kurayza kuşatması, Mekke'nin fethi Huneyn Gazvesi ve Hayber'in Fethinde farklı sayılarda esirler

¹²¹⁰ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukukuna Giriş ve Amme Hukuku*, Ensâr Yay., İstanbul 2011, I, 263, 264; Mehmet Birsin, "İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, XI, 21, 164.

¹²¹¹ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, Çev., Nazire Erinç Yurter, Acar Yay., İstanbul tsz, 12,13.

¹²¹² Buhârî, Cihâd, 102, 103; Müslim Fedâilü's-Sahâbe, 34.

¹²¹³ İsmail Lütfi Çakan, *Son İnci Hiz. Peygamber Salîlahü Aleyhi ve Sellem*, İFAV Yay., İstanbul 2014, 201.

¹²¹⁴ Birsin, 164.

¹²¹⁵ "...فَقَاتِلْ جَاهِلِيَّةَ..." Müslim, İmâre, 57; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111.

¹²¹⁶ "...لَيْسَ مِنَّا مَنْ دَعَا إِلَى غَضَبِيٍّ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ قَاتَلَ عَلَى غَضَبِيٍّ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ مَاتَ عَلَى غَضَبِيٍّ..." Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.

alınmıştı. Bu esirlerin büyük çoğunluğu karşılıksız olarak, bir kısmı fidye, bir kısmı on Müslüman'a okuma yazma öğretme karşılığı serbest bırakılmış, bazı esirler Müslüman esirlerle mübadele edilmiş, az sayıda esir, köle statüsüne alınırken, birkaçı da savaş öncesi işledikleri ağır suçlara matuf olarak cezalandırılmışlardır.¹²¹⁷

Kur'ân-ı Kerim, esirlere iyi davranılmasını istemiş,¹²¹⁸ esirlere ikramda bulunmayı, salih kimselerin özelliği ve iyiliğin kriteri olarak nitelemiş,¹²¹⁹ bu minval üzere Hz. Peygamber de esirlerin fidye karşılığında, çoğunlukla da karşılıksız¹²²⁰ olarak serbest bırakılmalarından yana tercihi ile engin şefkatinin bir başka örneğini sergilemiştir. Allah Rasûlü savaş esirlerini köleleştirme seçeneğine nâdir durumlarda zorunlu olarak başvurmuştur diyebiliriz. Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük savaşlarda

¹²¹⁷ Batn-ı Nahle Seriyyesinde iki esir alınmış ikisi de daha sonra fidye karşılığı serbest bırakılmıştı.

Bedir Harbi esirlerinden, Müslümanlara ağır işkenceler yapmaları nedeni ile Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Muayt ölümle cezalandırıldı. Onun dışındakiler büyük oranda fidye karşılığı, ekonomik imkânı olmayanlar karşılıksız, bir kısmı da on Müslümana okuma yazma eğitimini tamamladıktan sonra serbet bırakıldı.

Medine sözleşmesinin hükümlerine uymayıp, Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaya aykırı olarak aleyhte tavır alan Benî Kaynuka Yahudileriyle savaş yapılmış ve Yahudiler on beş günlük kuşatmadan sonra teslim olmuşlardı. Medine'yi terketmek üzere serbest bırakılmış, onlar da Şam taraflarına göç etmişlerdir.

Uhud Gazvesi'nde bir kişi esir alınmıştır. Ebû Azze el-Cumahî adındaki bu kişi, Bedir'de de esir alınmış, fakat beş kız çocuğunun kimsesiz kalacağını belirterek affını istemiş, Müslümanların aleyhinde kimseye yardım etmemek şartıyla affedilmişti. Fakat kurtulduktan sonra sözünde durmamıştı. Ebû Azze bu defa da savaşa zorla karıştırıldığını belirterek tekrar affedilmesini istemişse de Hz. Peygamber Müslümanın "*Bir yılan deliğinden iki defa sokulmayacağını*" ve "*Muhammed'le iki defa alay ettim*" dedirtmeyeceğini belirterek af isteğini reddetmiştir.

Benî Mustalik (Müreyysi) Gazvesi'nde düşmandan 200 aile esir alınmış ve gaziler arasında paylaştırılmıştı. Hz. Peygamber'in, kabile reisi Hâris b. Ebû Dirâr'ın kızı Cüveyriyye ile evlenmesi üzerine ashabın büyük bir kısmı kendi paylarına düşen esirleri karşılıksız bir kısmı da ganimetten altı pay karşılığı bir fidye ile salıvermişti.

Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber kaçanların takip edilmemesini, hiçbir yaralı ve esirin öldürülmemesini emretmişti. Fetih'ten sonra da kendisine ve diğer müslümanlara yaptıkları zulüm ve eziyetlere rağmen Mekkeliler'in hepsini affetmişti. Ancak daha önce Müslüman olup başka bir Müslümanı öldürdükten sonra dinden dönen Abdullah b. Hatal ile Mekke'de Rasûl-i Ekrem'e çok eziyet eden ve hicretleri sırasında Hz. Fâtıma ile Ümmü Külsüm'e saldırıda bulunan Huveyris b. Nukayz affedilmedi. Ayrıca, Benî Mustalik Gazvesi sırasında müşrik sanılıp yanlışlıkla öldürülen kardeşinin diyetini almak için Müslüman görünerek Medine'ye gelen ve diyeti aldıktan sonra kardeşinin katilini de öldürüp Mekke'ye kaçan Mikyâs b. Subâbe'yi ismen belirterek öldürülmelerini istemişti. Bunlardan başka Abdullah b. Hatal'ın Hz. Peygamber'i hicvederek şarkı söyleyen iki câriyesinden biri de yakalanarak öldürülmüştü. Kaçan diğer câriye ile daha önce vahiy kâtipliği yaptığı halde dinden dönen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ve Mekke'de Hz. Peygamber'e eziyet eden Ümmü Sâre adlı câriye ise eman dilemeleri üzerine affedilmişlerdi.

Hunein Gazvesi'nde de çok sayıda esir alınmıştı. Ancak savaşın ardından Hevâzin kabilesinden bir elçi heyeti gelerek İslâmiyet'i benimsediklerini ifade etmiş ve esirlerin kendilerine bağışlanmasını istemişlerdi. Fakat esirler ganimet olarak gaziler arasında paylaştırılmış ve onların tasarrufu altına girmişti. Hz. Peygamber kendisiyle Abdulmuttaliboğullarına ait esirleri serbest bıraktığını ilân etmiş, bunun üzerine diğer müslümanlar da kendi paylarına düşen esirleri salıvermişlerdi. Ancak bazı kişiler sahip oldukları esirleri bedelsiz bırakmayacaklarını söyleyince Rasûl-i Ekrem, elde edilecek ilk ganimetten her esire karşı altı pay vermeyi taahhüt ederek onları da ikna etti.

Benî Anber Seriyyesi esnasında Benî Temîm'in bir kolu olan Benî Anber'den on bir erkek, yirmi bir kadın ve otuz çocuk esir alınmış, daha sonra Benî Temîm heyeti gelip müslüman olduğunu bildirince esirler kendilerine iade edilmişti.

Hayber'in fethinde Yahudilere, taşınır-taşınmaz bütün mallarını Müslümanlara teslim etmeleri şartıyla yaşam güvencesi verilerek sulh yapıldı. Toplumun lideri olan Kinâne b. Ebi'l-Hukayk'ın, kendisinin bilgisinde olan bazı malları gizlediği ortaya çıkınca Hz. Peygamber tarafından Muhammed b. Mesleme'ye öldürmesi için teslim edildi. Bu kişi, Muhammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmud b. Mesleme'yi öldürmekten de sorumlu idi. Özel, "Esir" 382; Özel, "Tarih Boyunca Savaş Esirleri ve Hukuk" 82, 86; Birsin, 163-194.

¹²¹⁸ 47, Muhammed. 4; 76. İnsân: 8; 90. Beled. 8-16.

¹²¹⁹ 2. Bakara: 177. 90; Beled: 13.

¹²²⁰ Buhârî, Farzu'l-Humus, 15.

alınan esirlerin hiçbirini köle yapmamış, onları fidye karşılığı veya değişik vesilelerle serbest bırakmıştır. Hudeybiye antlaşması öncesi Mekke istikametine yürüyen Hz. Peygamber ve ashabına, öldürme amaçlı olarak baskın yapma hazırlığında olan Mekkeli bir gruptan seksen kişi esir alınmıştı. Hz. Peygamber onları da affedip serbest bırakmıştı.¹²²¹ Mekke'yi fethettiği gün yıllarca kendisine eziyet eden ve onu yurdundan çıkaran insanlara, “*Gidin, hepiniz serbestsiniz*” demiştir.¹²²²

Cezalandırılma korkusu ile Mekke'yi terk eden İkrime için, İslâm'ı seçen Ümmü Hakîm Hz. Peygamber'den kocasının affını istemişti. Maksudına ulaşan Ümmü Hakîm, kölesi ile birlikte İkrime'yi aramaya koyulmuştu. Ümmü Hakîm, kocasını bulduğunda kaçmasına ve korkmasına gerek olmadığına ikna etmek için ona şöyle dedi: “*İnsanların akrabalık bağına en çok kıymet veren, en çok halim ve en ziyade kerim olanının yanından geliyorum. O, sana eman verdi.*” İkrime, Hanımına kani olarak Rasûlullâh'a gelmişti fakat korku ve endişesini üzerinden atamamıştı. Zira suç dosyası kabarıktı, affedilebilir gibi değildi.¹²²³ Hz. Peygamber insanların en halimi ve en şefkatli olanıydı. Şefkat Peygamberi, İslâm'ı seçen İkrime'yi “*Ey göçmen süvari! Hoş geldin, rahat ol*”¹²²⁴ sıcaklığı ile karşıladı.

H. Peygamber esirlere karşı kendi çağının hatta bütün zamanların üstünde bir ahlâkî ve insanî tutum sergilemiştir. Hiçbir zaman esirlerin onurunu zedeleyecek davranışlara kalkışmamış ve kalkışılmasına da izin vermemiştir. Esirlerin yeme, içme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamayı kendisinin ve Müslüman toplumun görevi addetmiştir.¹²²⁵

Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ebû Azîz anlatıyor: “Bedir esirleri arasındaydım. Ensâr'dan bir grubun sorumluluğuna verilmiştim. Allah Rasûlü, ‘*Esirlere iyi davranın!*’ buyurmuştu. Ensâr, Rasûlullâh'ın emrine uyarak sabah ve akşam ekmek ve yemeklerini bana ikram ederler, kendileri de hurmayla yetinirlerdi.”¹²²⁶ Beni Ukayl kabilesine mensup, Adba isimli bir esir, aç olduğunu ve susadığını bildirince Rasûlullâh, “*Bunlar*

¹²²¹ "...أَنْ ثَمَانِينَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ هَبَطُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ جَبَلِ التَّائِيمِ مُتَسَلِّحِينَ يُرِيدُونَ غِرَّةَ النَّبِيِّ ﷺ وَأَصْحَابِهِ..." Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 133; Ebû Dâvûd, Cihâd, 120.

¹²²² İbn Hişâm, IV, 61.

¹²²³ Vâkıdî Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l Meğâzî*, thk., Marsdîn Cûnûs, Âlimu'l-Kütüb, Beyrut 1974, II, 850.

¹²²⁴ "...مَرْحَبًا بِالرَّاكِبِ الْمُهَاجِرِ..." Tirmizî, İsti'zan, 34.

¹²²⁵ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, IV, 499,

¹²²⁶ "...وكانوا إذا قدموا غداءهم وعشاءهم أكلوا التمر وأطعموني الخبز..." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 393.

senin asli ihtiyaçlarındır”¹²²⁷ demiş ve esirin isteklerini karşılıksız bırakmamıştı. Huneyn Gazvesi esirleri Cirâne mevkiine getirildiğinde Rasûlullâh, Büsr b. Süfyân el-Huzâî’ye esirlere elbise sağlanmasını emretmiş, Büsr de satın almak suretiyle temin ettiği elbiseleri esirlere giydirmişti.¹²²⁸

Hız, Peygamber düşman da olsa; varlığını, eşini, yaranını, vatanını, özgürlüğünü kaybetmiş, bulunduğu hâl itibarı ile korku içinde kalmış, nasıl bir muameleyle karşılaşacağını bilemeyen hâliyle şefkate muhtaç bu insanlara insan onuruna yakışır muamele ile şefkatini esirgememiştir. Dahası onları, Müslümanların içine katarak, mescitte tutarak, İslâm’ın güzelliklerini yakından izlesinler, kalpleri yumuşasın, hakikati anlasınlar, böylece ahiret azabından kurtulup Cennet nimetlerine ersinler istemiştir. Bu durum, şefkatle muamelenin ötesinde ebedî hayatlarını kurtarmayı amaçlamakta daha ileri düzeyde bir şefkati hedeflemektedir. Sümâme b. Üsâl bu noktada güzel bir örnektir. Hız, Peygamber Necd tarafına bir birlik göndermişti. Birlik Benî Hanîfe kabilesinden Yemenlilerin reisi olan Sümâme b. Üsâl’ı esir almıştı. Sümâme Mescitte tutuluyordu. Hız, Peygamber günaşırı Sümâme’yi yokluyordu. Müslüman olmaya niyetli olmadığını anlayınca üçüncü gün serbest bırakılmasını emretti. Daha sonra Sümâme de bu yaklaşımdan etkilenerek müslüman oldu.¹²²⁹ Bir başka esir kişi Hakem b. Keysân sürekli olarak Hız, Peygamber tarafından İslâm’a davet ediliyordu. Fakat Hakem her defasında itiraz edince Hız, Ömer dayanamadı; ‘Ey Alah’ın Elçisi’ İzin ver şunun boynunu vurup canını cehenneme göndereyim’ diye çıktı. Hız, Peygamber izin vermedi. Hâkem İslâm’ı seçene dek tebliğden de vazgeçmedi.¹²³⁰

Tutum ve davranışları, karar ve uygulamalarıyla savaşta dahi şefkatini izhar eden Hız, Peygamber’in bu muameleleri, esirlerin toplu hâlde yakıldığı, çeşitli organları kesilerek işkenceye uğratıldığı, öldürülmeleri için düşmana satıldığı bir ortamda yapmış olması, ahlâkî ve insanî açıdan döneminden ve dönemimizden ne kadar önde olduğunu açıkça göstermektedir.¹²³¹

Rasûlullâh, esirlerin taksimini yaparken aile bütünlüğüne dikkat ederdi. Bir defasında anne ile çocuğu aynı kişiye vermişti, daha sonra sahibi tarafından çocuğun

¹²²⁷ "إِنِّي جَائِعٌ فَأَطْعِمْنِي وَظَمَانٌ فَأَسْقِنِي . قَالَ هَذِهِ خَاجَتُكَ..." Ebû Dâvûd, Nüzûr, 2; Dârîmî, Siyer, 62.

¹²²⁸ Vâkıdî, III, 943; Özel, "Esir", 384.

¹²²⁹ Buhârî, Meğâzî, 71.

¹²³⁰ Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 59.

¹²³¹ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, IV, 505, 506.

köle olarak satıldığı haberini alınca çok öfkelenildi ve ashabını şöyle ikaz etti: “Anne ile evlâdının arasını ayıranın, Allah da kıyamet günü sevdikleriyle arasını ayırır.”¹²³² Bu konuda uyarı alanlardan birisi de Hz. Ali’dir. Hz. Ali’ye verilen iki kardeş vardı. Hz. Ali bu kardeşlerden birisini satmıştı, Hz. Peygamber bunu öğrenince derhâl geri alınmasını emretti. Çünkü aralarında aile bağı bulunan esirlerin ayrılmasına Rasûlullâh’ın gönlü razı gelmiyordu.¹²³³

Rasûlullâh, “Esirlere iyi davranın, istirahat ettirin, kanıncaya kadar su ihtiyaçlarını giderin, güneş ve silahların sıcağını üzerlerinde toplamayın.”¹²³⁴ gibi çeşitli talimat, tavsiye ve uygulamalarıyla esirlere iyi davranılmasını istemiş, onlara eziyet ve işkence edilmesini yasaklamış,¹²³⁵ esir olarak alınan ve kendisi de hamile olan bir hanıma çirkin muamele yapanlara lanet okumuştur.¹²³⁶ Cahiliye toplumunun insan haysiyetiyle bağdaşmayan uygulamalarından birisi olan, müsleyi¹²³⁷ yasaklamış, İslâm’ın bazı azıllı düşmanlarına müsle yapılmasını isteyenlere asla fırsat vermemiştir. “Ben ona müsle yapmam, Allah da beni aynı şekilde cezalandırır.”¹²³⁸ hatırlatmasını yapmış, “Öldürme konusunda insanların en çekingeni ve şefkatli davrananı inananlardır”¹²³⁹ buyurmuştur.

Allah ve O’nun Rasûlü, Hz. Muhammed (s.a.v.) esir uygulamasını bir hamlede kaldırma girişiminde bulunmamıştır. Esaret uygulamasını sosyolojik bir probleme sebebiyet vermeden tedricen azaltırken eş zamanlı olarak mevcut esirlerin durumunu ıslah eden hükümler getirmiştir. Esirleri hürlerin yaşadığı derecede müsavi bir hayata mazhar etmek istemiştir. Yemek, giymek, çalışmak gibi her hususta memlukları mâlikler derecesine yükseltmiş bir de mâliklere mesuliyet tayin etmekle esir almayı esir olmayı gerektirir bir hâle inkılâp ettirmiştir.¹²⁴⁰

Bütün insanların zorla değil kendi istekleri ile Müslüman olmaları, hidayete ermeleri asıl hedeftir. Az sayıda da olsa alınan esirleri Müslüman ailelerine vermek ve

¹²³² " ... مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الْوَالِدَةِ وَوَلَدِهَا فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَجَبَتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ..." Tirmîzî, Büyû, 52, Siyer, 17.

¹²³³ "...كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالسَّبْيِ فَيُعْطَى أَهْلَ الْبَيْتِ جَمِيعًا كَرَاهِيَةً أَنْ يَفْرَقَ بَيْنَهُمْ..." İbn Mâce, Ticâret, 46; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 217.

¹²³⁴ Vâkidî, II, 514.

¹²³⁵ Vâkidî, II, 514.

¹²³⁶ Müslim, Nikâh, 139.

¹²³⁷ Başkalarına ibret olmak için düşmanın burnunu kulağını ve diğer organlarını kesmek, çirkin bir şekle sokmak için gözlerini oymak vb. yollarla ölünün vücut ve organ bütünlüğüne saldırıda bulunmaktır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 1998, 342.

¹²³⁸ Vakıdî, I, 107.

¹²³⁹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 110, Özel, “Esir”, 383.

¹²⁴⁰ Ahmet Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, VI, 536.

onlara o asırlarda görülmemiş şekilde iyi muamele yaptırmak suretiyle insanlara bir hidayet kapısı daha aralanmış,¹²⁴¹ cehennem esaretinden kurtarılıp cennet nimetine kavuşturulmaları hedeflenmiştir.

4.8. KÖLELER

Köle, hukukî, siyâsi ve iktisâdî bakımlardan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde kabul edilen kimseleri kapsar. Bu statüde bulunan erkek ‘köle,’ kadın ‘cariye’ olarak isimlendirilse de “köle” kavramı daha geneldir ve her ikisine de şamildir. Kul, bende, halayık ve esir kelimeleri eş anlamlı olarak köle yerine kullanılmaktadır.¹²⁴²

Kölelik eski çağlardan itibaren tüm dünyanın temel sosyal, ekonomik ve siyasal bir olgusudur. Antik Yunan’dan Roma’ya, Bâbil’den Mısır’a, Yahudi ve Hristiyan teolojilerine kadar kabul görmüş bir yaptırımdır. Cahiliyye dönemi Arap toplumunda da sosyal tablo, soylular /efendiler ve onların hizmetinde çalışmaya mecbur ve mahkûm edilmiş kölelerden oluşmaktaydı.¹²⁴³ Köleler, ne bireysel ne de sosyal, hiçbir hakka sahip değillerdi. Kölelerin bütün hakları sahibinin/efendisinin elinde bulunuyordu. Dolayısıyla maruz bırakıldıkları haksızlıkları, insanlık dışı davranışları, zulüm ve işkenceleri, dava edip haklarını savunacakları bir merci yoktu. Efendisi onu istediği şekilde kullanabilirdi; evinde veya tarlasında, her türlü işte çalıştırır; döver, söver, işkence eder, hatta öldürebilirdi.¹²⁴⁴

Tarihi süreçte köleleştirme geleneği, genellikle şu üç yöntemden biriyle sürdürülüyordu: Savaş sonunda ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesi, yabancı toplumlar veya ülkelerden baskın yoluyla kaçırılan hür insanların bir ticaret metaı olarak köle pazarlarında satılıp-alınması, kölenin soyundan gelenlerin, nesilden nesile, köle olarak tevarüs ettirilmesi.¹²⁴⁵

Rasûlullâh, döneminin savaş sonuçlarının zorunluluğu ile birkaç esir dışında herhangi bir nedenle hiçbir kimseyi köle yaparak mevcut kölelerin arasına yenilerini katmamıştır. Onun eliyle hür bir kişinin köle yapıldığına dair bir bilgiyi tarih

¹²⁴¹ H. Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukukuna Giriş ve Amme Hukuku*, 274.

¹²⁴² Hamdi Yusufoglu, “Köle”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000, VI, 363.

¹²⁴³ M. Zeki Duman, “İslâm’ın Köle Ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2011, 12: 7.

¹²⁴⁴ Duman, 7.

¹²⁴⁵ Duman, 7.

kaydetmemiştir.¹²⁴⁶ Dünyada asırlar boyu uygulanan çeşitli yollardan hür insanların köle haline getirilmesi âdetini yasaklamış ve kıyamet günü bu insanlardan davacı olacağını şöyle beyan etmiştir:¹²⁴⁷ *Üç kimse vardır ki kıyamet günü onların hasmı benim Benim adıma söz verip sözünü yerine getirmeyen, hür bir insanı satıp parasını yiyen ve bir işçi tutup çalıştırdıktan sonra parasını vermeyen.*¹²⁴⁸ Diğer taraftan elindeki köleleri de hür kişiler statüsüne yükselterek mevcut kölelerin tasfiyesini kendi mülkiyet alanında gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber bu davranışıyla Kur'an'ın ortaya koyduğu kölesiz bir toplum oluşturma projesini o günün şartlarında başarıyla uygulamıştır.¹²⁴⁹

İslâm, kölelik müessesini kaldırmada tedrici davranmıştır. Köleliğin toptan kaldırılmamasının çeşitli nedenleri vardır.¹²⁵⁰ O dönemde hizmet sektörü büyük oranda köleler tarafından yürütülüyordu. Hayatın seyri sekteye uğradı. Ayrıca, köle edinme bir bedel karşılığında kazanılmış haktı. Devlet köle sahiplerine bu bedelleri ödeme durumunda idi. Buna ekonomik imkânlar cevap veremezdi, bedelsiz salıverilmesini istemek de hakkaniyete uymazdı. Köleler, alışa geldikleri himâye ile hayatlarını devam ettirme sürecinden çaresiz bir hâle düşecekti. Bu da sosyal bir kriz anlamına gelmekte idi. Kölelerin bir anda efendilerle eşit duruma gelmesi efendi açısından kabullenilmesi zor bir durum, köle açısından da boşluğa düşme ve ne yapacağını bilememe hâli olurdu. Bu da psikolojik bir kriz anlamına gelmekte idi. Hâliyle ani girişimler problem çözmekten öte yeni bir probleme yol açacaktı.¹²⁵¹

¹²⁴⁶ Hamza Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu Ve İnsan Özgürlüğüne Kur’ani Yaklaşım” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16. 2001, 73.

¹²⁴⁷ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukukuna Giriş ve Amme Hukuku*, 273.

¹²⁴⁸ Buhârî, *Büyû*, 26.

¹²⁴⁹ Aktan, 75.

¹²⁵⁰ Ekonomik hayatın bütün yönleriyle, kölelik sistemine dayandığı ve birçok dünya milletlerinin de sanayi güçlerinin bütünüyle, bu sisteme istinad etmiş olduğu bir çağda doğmuştu. Bu itibarla, kanuncunun bu sistemi birden ve tamamıyla yasaklamayı denemesi, sosyal düzenlemeye hiçbir fayda sağlayamazdı. Çünkü böyle bir teşebbüs, kanun koyucusunun buyruklarının muhalefetle karşılaşacak ve onu kötü bir duruma düşürecekti. Kölelik uygulamasını kaldırmanın sebep olacağı zararlar, içinde bulunduğumuz yüzyılda bankalar veya kolektif şirketler, sisteminin aniden ilga edilmesi, işçilerin kullanılmasının yasaklanması, her mal sahibinin bizzat kendi eliyle çalışma zorunda bırakılması, demiryolları ve buhar enerjisinin kullanılmasının iptali hallerinde, hayatımızın duçar olacağı çok büyük zararlardan daha az olamazdı. İşte o Asırda da köleler, ekonomik hayatın buharı ve enerji kaynakları idiler. Bu itibarla İslâmiyet köleliği, toplumsal hayat sistemi üzerinde hiçbir kötü etki bırakmaksızın, zamanla kendi kendini yok etmeğe yeterli, hayat doğal seyrinde hiçbir kimseye herhangi bir değişimi hissettirmeyecek bir formülle kabul etmiş ve bu gayeye ulaşmak için de etki bakımından en iyiye, sonuç bakımından da en doğruya götürecek kuvvetli vesileleri uygulamıştır. Bu vesileler, bir yandan, köleliğin gelişimini, beslemeyi ve varlığını sağlayan kaynakların daraltılması, diğer yandan da azatlamaya ve özgürlüğe götüren kapıların genişlemesini sağladığını görürüz. Ali Abdulvahit Wafî, “İslâmiyete Göre Kölelik”, Çev., Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1962, 203.

¹²⁵¹ Aktan, 71.

Bastırılmış bir bilinç olarak kölelik, ruhlarına işlenmiş olan insanları, henüz yavru iken alınarak doğal ortamından uzakta beslenip büyütülen sonra da birden bire doğaya salıverilen kafesteki bir kuş gibi, haydi, 'sen hürsün' diyerek salıvermek olmazdı. Çünkü bu durum, hem o insanlar hem de içinde yaşadıkları toplum açısından bir takım psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve ahlâkî problemlerin doğmasına sebep olabilirdi. Kaldı ki, savaşta karşı tarafın aldıkları esirleri öldürmesi veya köleleştirmesi karşısında Müslümanların tek taraflı olarak esirlerini salıvermeleri de uluslararası politikaya ters düşebilirdi. Dahası toplumsal tepkiye sebep olabilirdi.¹²⁵²

Kölelik ve cariyelik, Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumda var olan sosyal bir gerçekliktir. Sosyal olgular cerrahi müdahale ile kesilip atılacak nitelikte değildir. Sosyal yapılar da ani müdahaleler dokuyu bozabilir. Yerleşmesi uzun sürmüş olayların kaldırılması da uzun zaman alabilir. Ani girişimlerin yan etkilerini toplum taşıyamaz. Sert müdahaleler yeni komplikasyonlara sebebiyet verebilir. Hastalık taşıyan bir bünyeye müdahale etmeden önce hastanın hazır hale gelmesi ve müdahalenin diğer organizmalara en az zararla gerçekleştirilmesi icabeder. Kölelik, toplum bünyesinde yer edinmiş bir hastalık gibiydi. Hâliyle toplumun hazırlanması, yan etkileri minimize edilecek düzeyde ve operasyonun hekim hassasiyeti ile gerçekleştirilmesi zorunluluk teşkil ediyordu. Ancak bu yöntemle sonuca varılabilir ve toplum da incitilmemiş olurdu. Bu nedenle Hz. Peygamber takip ettiği yöntemle toplumsal bir yara olan kölelik ve cariyelik sorununu aşama aşama trdâvi etme cihetine gitmiştir. Tedricilik de aslında olaylara şefkatle müdahale etmek, teenni ile hareket etmektir. Aciliyet istisnâ bir durumdur.

Hz. Peygamber en başta köleliği besleyen kaynakları -savaşları sınırlandırarak, kaçınılmaz hâl almış savaşlarda da esirleri karşılıklı/karşılıksız serbest bırakarak, tevarüs, gasp ve ticaret yoluyla köle edinmeyi yasaklayarak- kurutma noktasına getirdi. İnsanın köle kalarak onursuz bir hayat sürmesi onun şefkatinde yer bulamazdı. Fakat kaynakların sınırlandırılması probleme kısmen çözüm getiriyordu. Çünkü, hâlihazırda çok sayıda köle mevcuttu. Onların aşağılanan izzetlerine sessiz kalınamazdı.

Allah Rasûlü, ilk önce ümmetinin vicdanını eğitti. Nâzil olan her bir ayet, varid olan her bir hadis, müminlerin vicdanına hitap etti, kardeşliği pekiştirdi, kul hakkının

¹²⁵² Duman, 7.

önemini kavratmış, birbirini sevmeyi, fedakârlığı, diğerkâmlığı geliştirdi. İnsanların kalplerinde, zihinlerinde, hayatlarında ve kültürlerinde yer etmiş insanlık dışı muamelelerin temelini oluşturan fikriyatı son kalıntısına kadar yok etti. Zihin dönüşümü gerçekleşmemiş bir toplumda yapılan sözleşmeler, alınan kararlar kâğıt üzerinde kalmaktadır. Nitekim yaşadığımız çağ bunun en canlı örneklerine sahiptir.¹²⁵³ O nedenle toplumu ilgilendiren olayların toplum tarafından sindirilecek bir kıvama getirilmesi zorunludur. Aksi taktirde uygulamalar sözde kalır ayrıca toplumun dokusunu olumsuz etkiler.

Hz. Peygamber İslâm'a girebilmenin ilk adımı olan 'Kelime-i Tevhîd'/'Allah'tan başka ilah yoktur' ilkesi ile Onun dışındaki kulu ve kölesi olunan tüm sahte ilahları bir kalemde silip attı. 'Lâ ilahe illallah!' diyen bir mümin böylece -en azından tüm haklarında olmasa bile- kendi zihin dünyasında hürriyetini ilan etmiş oldu.¹²⁵⁴ Bu inanç, köleye aslında sen hürsün demenin yanında efendiye' de Allah'tan başkasının kölesi olmaz, kul ile Rabbi arasında durma pozisyonunu terk etmelisin mesajını veriyordu. Kölelik ve esaret insana kul olmaktır. Allah'tan başkasına kul olmak İslâm akidesinde yer verilecek bir uygulama olamaz. Hz. Peygamber beşerî ve tabî kullukları yıkıp Allah'a kulluğu inşa etmek için gönderilmiştir. Hâliyle köleliği benimsemesi düşünülemez.

Allah Rasûlü, köleliğe meşruiyet kazandıran soyluluk ve ırk ayırımını, son hutbelerinden birinde şöyle reddetmişti: *"Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Bilesiniz ki; Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana, beyazın*

¹²⁵³ Irak'taki işkencelerin anlatıldığı kamuoyundan gizlenen 53 sayfalık bir raporda Ebû Gureyb'de "sadistçe, kaba ve gayri ahlâkî" diye tanımlanan çok sayıda işkence örneği sergilenmiştir. "Iraklı esirlere sopalar ve farklı aletlerle tecavüz edildiği, çırılçıplak soyuldukları, kadın çamaşırları giymeye zorlandıkları, günlerce su ve tuvalet bulunmayan hücrelerde tutuldukları ve sürekli olarak dövüldükleri" dile getirilmiştir. <https://www.tr.wikipedia.org.tr..> Batı'da ancak savaş örf ve hukukuna dair 1907 Lahey IV. Sözleşmesi'ne ek nizâmnâmede aile şerefi ve haklarına saygı gösterileceği belirtilmiş (md. 46) ve savaşta sivillerin korunmasıyla ilgili 1949 tarihli Cenevre IV. Sözleşmesi'yle de (md. 27) kadınların tecavüz, fuhşa zorlama vb. davranışlara karşı himâyesi milletlerarası bir belgede yer almıştır. Fakat buna rağmen devletler hukukunda hâlâ kuvvetin en önemli rolü oynaması ve mevcut hukukî tedbirlerin müeyyideden mahrum bulunması, kadınların tecavüzden korunacağını belirten maddeyi çok defa kâğıt üzerinde bırakmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında sadece Almanya'da 1,9 milyon kadının Rus askerlerinin tecavüzüne uğradığı, Almanlar'ın da Doğu Avrupa ülkelerinde 3 milyon kadına tecavüz ettikleri ve bunlardan 1,5 milyon çocuğun dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Nazilerin Batı Avrupa ülkelerindeki tecavüzleri sonucunda doğan çocukların sayısı ise ülkelere göre 40-100.000 arasında değişmektedir. Yine II. Dünya Savaşı'nda Japonlar Kore'de, Amerika Birleşik Devletleri askerleri de Filipinler'de on binlerce kadına özel şekilde hazırlanmış mekânlarda tecavüz etmiş ve bunları sürekli olarak fuhşa zorlamışlardır. 1992 yılı başlarında Bosna - Hersek'te başlayan savaş sırasında Sırp'ların bir savaş taktiği ve etnik arındırma vasıtası olarak on- on beş yaşlarındaki çocuklardan ihtiyar kadınlara varıncaya kadar tecavüz ettikleri müslüman Boşnak kadın sayısının 40.000'i aştığı bilinmektedir. ¹²⁵³ Ahmet Özel, "Tarih Boyunca Savaş Esirleri ve Hukuk" *İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi*, 2004, 3, 284.

¹²⁵⁴ Duman, 3.

siyaha, siyahın da beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva ilemdir. Şüphesiz ki, Allah katında en iyiniz, en çok takva sahibi olanınızdır...”¹²⁵⁵ Bu hadis, bir taraftan köle edinmeyi meşru gösteren ve gerekçelerinden birini oluşturan üstün ırk anlayışını ortadan kaldırırken; diğer taraftan köleye, ‘sen ikinci sınıf değilsin, inanıyorsan üstünsün ve Allah nazarında üstün olan sana üstünlük taslayan değil, bizzat sensin. Mahzun olma” diyerek şefkat izhar ediyordu.

Rasûlullâh, dolaylı yünden köleliğe son vermenin zihni alt yapısını inşa ederken bir taraftan da konuyu doğrudan ele alıyor, bu insanlara köle anlayışıyla yaklaşmak yerine İslâm toplumunun bir parçası, iman kardeşi ve ailenin bir ferdi olarak muhatap alıma anlayışını yerleştirmeyi hedefle şöyle buyuruyordu.¹²⁵⁶ “...(Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyiniz. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım ediniz”¹²⁵⁷ “Kimin bir cariyesi olur da onu güzel bir biçimde eğitip yetiştirir, sonra da evlendirirse o kişiye iki ecir verilir”¹²⁵⁸ “Sizden biriniz kölem, cariyem” demesin. “Oğlum, kızım, delikanlım” desin Hepiniz Allah'ın kullarısınız.”¹²⁵⁹ sözleriyle kölelere hüsn-i muamele yapılmasını emretmiştir.

Köle ve cariyesi olanların elleri altında bulunanlara iyi davranmaları emredilerek, efendiler kölelerine iyi muameleye zorlanmıştır. “Onlar köleleriniz Allah'ın emirleriniz altına koyduğu kardeşlerinizdir. Kimin eli altında kardeşi varsa ona yediğinden yedirsın giydiğinden giydirsın. Ona gücünün yetmeyeceği bir iş vermesin. Şayet ağır bir iş yüklerse ona yardımetsin”¹²⁶⁰ buyurmuştur. Aşağılık kompleksi yaşamaları, kendini değersiz ikinci sınıf görmeleri ihtimal dâhilinde olan bu insanlara ezilen onurlarını ayağa kaldıran şefkatli bir el uzatılmıştır. Kölelik müessesesinin kaldırılmasına tedrici olarak yaklaşılmış fakat köleye muamelenin standartlarını yükseltmekte acele ederek,

¹²⁵⁵ "... لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لَأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالْتَّقَى..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 474.

¹²⁵⁶ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, IV, 530.

¹²⁵⁷ "... جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ ، وَلَا تَكْلُفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ..." Buhârî, *Îmân*, 22; *İtk*, 14; *Fedâilü's-Sahâbe*, 14.

¹²⁵⁸ Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*, 16.

¹²⁵⁹ "... لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ أَطْعَمْتُ رَبِّكَ ، وَضَيْتُ رَبِّكَ ، اسْقَيْتُ رَبِّكَ . وَلْيَقُلْ سَيِّدِي مَوْلَايَ . وَلَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ عَبْدِي أَمْنِي . وَلْيَقُلْ فَتَايَ وَفَتَاتِي وَغَلَامِي..." Buhârî, *İtk*, 17; Ahmet Nâim, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, VII, 464.

¹²⁶⁰ "... فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ ، وَلَا تَكْلُفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ..." Buhârî, *Îmân*, 22.

köleyi aile fertlerinin bir üyesi konumuna yükseltmiştir. Selmânı Fârisi için “*Selman bizdendir, O ehl-i beyttendir.*”¹²⁶¹

Selman el-Farisî efendisiyle bir anlaşma yapmıştı. Anlaşmanın koşullarını yerine getirirse hürriyetine kavuşacaktı. Yerine getirilmesi gereken şartlardan birisi de 500 hurma ağacı dikilmesi idi. Hz. Peygamber Selmân el-Fârisî, anlaşma şartlarını bir an önce tamatılmasını da derhâl hürriyetine kavuşsun düşüncesiyle bu sevince birçok sahâbîyi ortak etme gayreti, etkileyici bir şefkat tablosu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber sahâbeyi seferber ederek hurma fidanlarını tamamlar. Bir taraftan da çukurlar kazınmaktadır. Çukur kazma işi tamamlanınca kendisine haber verilmesini ister. Çukurlar tamamlanınca Hz. Peygamber bizzat kendi elleri ile ağaçları diker ve ağaçların tamamı tutar. Böylece Selman, bir taahhüdünü yerine getirerek özgürlüğe bir adım daha yaklaşmış olur.¹²⁶²

Abdullah b. Amr b. el-As anlatıyor: Rasûlullâh şöyle buyurdu: “*Geçimini sağlaması gerekenleri ihmal etmek, insana günah olarak yeter.*”¹²⁶³ Aynı kapsamda bir diğer rivayet Müslim’in Sahih’inde şu şekilde yer alır: “*Kölelerinin nafakasını vermemek, insana günah olarak yeter.*”¹²⁶⁴ Nafaka, aile fertlerine karşı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Köleler için nafaka terimi zikredilmiştir. Ayrıca hadisin birinci varyantında “*Geçimini sağlaması gerekenler*” ifadesi ile kasdolunan ailedir. Aile fertlerini ihmal eden ve kölelerin nafakasını ihmal eden için “*insana günah olarak yeter*” ortak cümlesi kullanılmıştır. Bu yaklaşım Hz. Peygamber’in zihninde kölenin aile bireyinden ayrı tutulmadığını göstermektedir. Hadisler tasnif edilirken “kölelere rıfk ile muamele” adında bab başlıkları konulmuş olması ilgili hadislerin çokluğunu ve tabii ki Hz. Peygamber’in hassasiyetini işaret etmektedir. O, kölelerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yedirilip içirilmesini teşvik etmiş, gücün üstünde işlere koşulmalarını ve para kazanmak için çalıştırılmalarını¹²⁶⁵ yasaklamıştır. Kölelerin diğer insanlarla eşit muameleye tabi olduğunu gösteren bir başka hadiste, *Kölesini öldüren*

¹²⁶¹ "... سلمان منا أهل البيت.." *Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 213.

¹²⁶² "... وَيَضَعُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ ..." Ahmet. b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, 147; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 321, 322.

¹²⁶³ Ebû Dâvûd, *Zekât*, 45.

¹²⁶⁴ Müslim, *Zekât*, 40.

¹²⁶⁵ İmam Mâlik, *Muvatta*, İsti'zan, 40, 41.

kişiyi öldürürüz. Kölesinin kulağını veya bir uzvunu kesenin aynı uzvunu keseriz."¹²⁶⁶ buyurulur.

Hz. Peygamber Müminin Allah'a yaklaşabilmesinin en yakın yollarından birisinin köle azad etmek olduğunu her vesile dile getirdi. Köle azat etme sevap kazanmanın miyarı hâline geldi darbı mesel oldu. Öyle ki Hz. Peygamber bazı salih amellerin ne kadar mükâfat kazandırdığını belirtmek üzere *'Şu işi yapan bir köle azat etmiş gibi sevap kazanır.'*¹²⁶⁷ şeklinde değerlendirmelerde bulunmak suretiyle köleyi hürriyete kavuşturmanın gerekli olduğu inancını yerleştirdi ve sevdirdi. Böylece gönüllerde ve zihinlerde bir dönüşüm gerçekleştirmek suretiyle toplumsal altyapı tesis edilmiş ardından da çeşitli yollarla kölelere hürriyet kapıları ardına kadar açılmış oldu.

Kölelerin durumunun iyileştirilme isteğinin, Hz. Peygamber'in zihninde sürekli canlılığını koruduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, Güneş tutulduğu bir sırada herkes şaşkınlık ve korku içinde iken Hz. Peygamber onlara köle azat etmeyi tavsiye etmiştir.¹²⁶⁸ Vefatının son demlerinde ümmetine dikkat edin diye üzerinde durduğu iki konudan biri namaz diğeri kölelere iyi muameledir.¹²⁶⁹ *"Kim mümin bir köleyi azat ederse, o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder."*¹²⁷⁰ buyurmuştur. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullâh'ın *"Üç sınıf insan vardır ki, onların sevapları iki kattır: Kitap ehlinde olup da hem kendi Peygamberine hem de Muhammed (s.a.v)'e iman eden kimse; hem Allah'ın hakkını hem de efendisinin hakkını yerine getiren köle; câriyesi bulunan ve bu câriyeyi güzelce terbiye eden, iyice eğitip öğreten, sonra da onu âzat edip kendisiyle evlenen kimse. İşte bunların iki kat ecir vardır."*¹²⁷¹ Bu teşviklerin etkisi ile Müslümanlar, arasında köleleri özgür bırakma uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Meselâ Hz. Ebûbekir, çok sayıda köle azat etmiştir. Bilâl-i Habeşî ve Âmir b. Fuheyre' de onun azat ettiği kölelerdendir.¹²⁷²

¹²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Diyât, 7; Tirmîzî, Diyât, 16.

¹²⁶⁷ "...مَرَّةً كَانَتْ لَهُ عَدْلٌ عَشْرٌ..." Tirmîzî, Deavât, 61; "...كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ مِائَةَ رَقَبَةٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ وَمَنْ كَبَّرَ اللَّهَ مِائَةَ مِائَةِ بِأَلْعَشِيِّ..." "Kim (günde) yüz defa 'Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' derse bu, o kimse için on köleyi azat etme sevabına denktir." Buhârî, Deavât, 64, 65; Bed'ü'l-halk 11; Müslim, Zikir, 28; Tirmîzî, Daavâ, 59, 62; İbn Mâce, Duâ, 14; "...مَنْ رَمَى بِسَبْعٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَهُوَ لَهُ عَدْلٌ..." Tirmîzî, Fedâilü'l-Cihâd, 11; Ebû Dâvûd, İtk 14; İbn Mâce, Cihâd, 19.

¹²⁶⁸ Buhârî, Kûsûf, 11.

¹²⁶⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 124; İbn Mâce, Vasâyâ 22.

¹²⁷⁰ "...مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً أَعْتَقَ اللَّهُ بِكُلِّ إِرْبٍ مِنْهَا إِرْبًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ..." Buhârî, Keffârât 6; Müslim, İtk, 21-23; Tirmîzî, Nüzûr, 14.

¹²⁷¹ "...ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ ، وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ ، وَحَقَّ مَوْلَاهُ ، وَرَجُلٌ كَانَتْ لَهُ أُمَةٌ فَأَتَبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا ، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ، ثُمَّ أَعْتَقَهَا..." Buhârî, İlim, 31, İtk, 16, Nikâh 12; Müslim, İmân, 241; Tirmîzî, Nikâh, 25; İbn Mâce, Nikâh, 42.

¹²⁷² "...أَعْتَقَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَبْعَةَ مِائَةٍ كَانَ يُعَذِّبُ فِي اللَّهِ ، مِنْهُمْ بِلَالٌ ، وَغَامِرُ بْنُ فَهْرَةَ..." Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, I, 336, 337.

Ebû Zer, anlatıyor: ‘Hangi köleyi azat etmek daha faziletlidir?’ dedim, *"Sahibi yanında en kıymetli ve fiyatı en yüksek olanı"* buyurdular.¹²⁷³ Bu açıklama da son derece önemlidir. Köleyi gücü kuvveti yerindeyken çalıştırıp son anına kadar sömürüp işe yaramaz hâle gelmesiyle artık yük alan değil yük olan konumuna düştükten sonra ben ‘seni hür bıraktım artık gidebilirsin’ demek köle azat etmek değildir. Olsa olsa artık seninle uğraşamıyorum bana ayak bağı oluyorsun deyip kovmaktır. Bugün batının köleliği kaldırması da bundan farksız değildir. Sanayi devrimi ve ardından gelen makineleşme¹²⁷⁴ kölelere ihtiyacı ortadan kaldırıncı batı yük olarak gördüğü bu insanlar için bir çözüm arama yoluna koyuldu. Bulduğu çözüm, köleleri salıvererek ekonomik girdileri azaltmaktı. Yaptığı bu işi de köleliği ortadan kaldırmak olarak lanse etti.

Ebû Mes’ûd el-Bedrî anlatıyor: Kölemi kamçı ile döverken arkamdan *"Ey Ebû Mes’ûd! Bilesin ki..."* diye bir ses duydum. Ancak kızgınlığımdan sesin sahibini çıkaramadım, sözün gerisini de anlamadım. Yaklaşınca bir de ne göreyim Rasûlullâh değil mi! Bana, *"Ey Ebû Mes’ûd! Bilesin ki Allah'ın gücü sana, senin bu köleye gücünün yettiğinden çok daha fazla yeter!"* diyordu. Bunun üzerine ben, " Ey Allahın Raasûlü! Allah rızâsı için bu köleyi kölelikten azat ettim." dedim. Raasûlullâh de: *"Berî bak! Eğer böyle yapmasaydın seni mutlaka ateş yakardı"* buyurdu.¹²⁷⁵ Kölemi kaç defa affedeyim?" diye soran birisine *"Günde yetmiş defa"* cevabını vererek¹²⁷⁶ her zaman aftan yana cezaya karşı bir tavır sergileyen Allah Rasûlü, *"Sizden biriniz hizmetçisini döverken Allah'ı hatırlasın ve derhâl elini çeksin"*¹²⁷⁷ buyurmuş, bir taraftan da insan onuruna aykırı davranışları men ederek, köleyi ailenin bir bireyi ve toplumun saygın bir ferdi haline getirmek istemiştir.

Allah Rasûlü en sevdiği arkadaşı dahi olsa insan onurunu inciten, geçmişindeki mevcut kölelik durumunu çağrıştıran yaklaşımlara tepkisini ortaya koymuştur. Hz. Ebû Zer, bir tartışma esnasında Hz. Bilâl’e ‘kara kadının oğlu’ ifadesini sarf etmişti. Durumdan haberdar olunca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ cahiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Öyle ki Allah onları sizin*

¹²⁷³ " ...أَيُّ الرِّقَابِ أَفْضَلُ ؟ قَالَ : أَنْفُسُهَا عِنْدَ أَهْلِهَا ، وَأَكْثَرُهَا ثَمَنًا مَتَّقٍ عَلَيْهِ..." Buhârî, İtk, 2, Keffârât, 6; Müslim, İmân, 136, İbn Mâce, İtk, 4.

¹²⁷⁴ Mazrui, 267.

¹²⁷⁵ " ...اعْلَمْ أبا مسعودٍ أَنَّ اللَّهَ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هَذَا الْغُلَامِ..." Müslim, Eymân, 34, 35; Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.

¹²⁷⁶ "...كُلُّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً..." Tirmîzî, Birr, 31.

¹²⁷⁷ Tirmîzî, Birr, 32.

ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçlerinin yetmeyeceği zahmetli bir iş yüklemesin. Şayet yüklerseniz, onlara yardım edin."¹²⁷⁸

Kölelerin durumları iyileştirilip şefkatle muamele edilmeye ilâveten bir taraftan da mükâteb kölelik¹²⁷⁹ yoluyla belirli bir takvim dâhilinde hürriyete kavuşma imkânı verilme, birçok ibadette yapılan hatalar için kefaret/telafi etme yöntemi olarak köle azat etme şartı getirilme,¹²⁸⁰ zekât malından, yani devlet bütçesinden bir fon ayrılma,¹²⁸¹ ümmü veled olma,¹²⁸² şeklinde kölelik için kendi kendini yok etme yeterliğine sahip bir formül konmuştur. Formülün başlıca özellikleri; köleliği besleyen kaynakları daraltmak, mevcutlar için de azatlama kapılarını en geniş şekliyle açmaktır.¹²⁸³

Geçmişinde kölelik bulunan bir kişi her ne kadar hürriyetine kavuşmuş olsa da yaşadığı toplumda ikinci sınıf bir insan muamelesi görmeye devam ediyorsa hakiki mânâda hürriyetten bahsedilemez. Hürriyet sözden öteye geçmemiş fiiliyata yansımamış olur. Toplumun dün köle olarak aşağıladığı bir ferdi kendisiyle eşit hatta kendinden ileride oluşunu kabullenmesi kolay olmayabilir. Durumun farkında olan Hz. Peygamber toplumun bu anlayışını da tedrici olarak şefkatle eğitmiştir diyebiliriz.

Nitekim azatlı bir köle olan Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsâme b. Zeyd, ordu komutanlığına atanmıştı. Toplumun ileri gelenlerinin yerine, bir kölenin oğlunun

¹²⁷⁸ "... جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ ، وَلْيَلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ ، وَلَا تَكْفُرُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ ، فَإِنْ كَانُوا مِنْكُمْ فَأَعِينُوهُمْ ... " Buhârî, Îmân, 22, Itk, 15, Edeb, 44; Müslim, Eymân, 40; Ebû Dâvûd, Edeb, 124; Tirmîzî, Birr 29; İbn Mâce, Edeb, 10.

¹²⁷⁹ Kölenin, efendisiyle muayyen bir bedel karşılığında hürriyetini elede etme anlaşmasıdır. Bu uygulamayla köle hürriyetini satın alabilir ve köle sahipleri de buna izin vermeye teşvik edilmiştir. Uygulamada ödemeler belirli bir takvime bağlanabiliyordu. Efendinin sözleşmeyi iptal etmeye yetkisi yoktu, ama köle fikrini değiştirebiliyordu. Mazrui, 269. "Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz, onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir." 24. Nûr: 33; Allah Rasûlu, özgürlüğüne kavuşmak için belirlenmiş parayı ödemeye çalışan köleye Allah'ın yardım edeceğini belirterek, onları özgürlükleri için çalışmaya teşvik etmiştir. "...ثَلَاثَةٌ كُلُّهُمْ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَوْنُهُ " Nesâî, Cihâd, 12; Tirmîzî, Fedâilü'l-Cihâd, 20.

¹²⁸⁰ "Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffâreti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz." 5. Mâide: 89; "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir..." 4. Nisâ: 92. "Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." 58. Mücadele: 3. Buhârî, Savm, 29, 31, Diyât, 26; Keffâretu'l-Eymân, 3, 4; Müslim, Sıyam, 81; Ebû Dâvûd, Savm, 37; Tirmîzî, Savm, 28.

¹²⁸¹ 9. Tevbe: 60, 61; 2. Bakara: 177.

¹²⁸² Cariyenin, efendisinden nesebi maruf bir çocuk dünyaya getirdiğinde hürriyetine kavuşmasıdır.

¹²⁸³ Wafi, 209, 210.

komutanlığa atanmasını yadırgayan insanların bu konudaki eleştirileri üzerine şu sözleri söyleyerek toplumsal eşitliğin önündeki her türlü engeli kaldırmak istemiştir: *“Siz onun komutanlığını eleştiriyorsunuz, daha önce babasının komutanlığına da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin olsun ki Zeyd komutanlığa gerçekten lâayık idi ve bana insanların en sevimlilerindendi. Kendisinden sonra oğlu da bana insanların en sevimlilerindendir.”*¹²⁸⁴

Hiz. Peygamber'in kölelere yaklaşımında tam bir hürriyet ve saygın bir kabulleniş olduğunun örneklerini görüyoruz. Aslında Hiz. Peygamber'in olaylara anne şefkati ile yaklaştığının örnekleri bir hayli fazladır. Ayrıntı sayılabilecek konulara dahi ilgi gösterdiğine şahit olmaktayız. Muğîs-Berîre örneği bunlardan biridir. Berîre, cariye olduğu günlerde Muğîs adlı siyâh renkli bir kimseyle evliydi. Berîre hürriyetine kavuşunca, Muğîs'den ayrıldı. Fakat Muğîs Berîre'yi çok seviyordu. Onun kendisini terk etmesine dayanamadı. Medine sokaklarında ve Berîre'nin etrafında ağlayarak dolaşmaya başladı. Onun gözyaşları dökerek mecnun gibi dolaşmasına hayret eden Allah Rasûlü amcası Hiz. Abbas'a: *“Muğîs'in Berîre'ye olan aşkına, onun da Muğîs'e karşı duyduğu nefrete hayret etmiyor musun?”* diye sormuştu. Bir gün Muğîs, belki Hiz. Peygamber aramızı bulur diye ümide kapıldı. Rasûlullâh'a gelerek perişan hâlini arzetti ve bu konuda şefa'at etmesi için yalvardı. Ümmetinin ızdırıp çekmesine dayanamayan Hiz. Peygamber, Berîre'ye: *“Keşke tekrar kocana dönsen!”*¹²⁸⁵ diyerek aracı oldu. Berîre kabule yanaşmayınca ısrar etmedi.

Zeyd b. Hârîse ise Yemen'li bir ailenin çocuğuydu. Arabistan'daki bitip tükenmeyen baskın savaşların birinde esir düşmüş birçok el değıştirdikten sonra¹²⁸⁶ Hâkim b. Hizâm tarafından alınmış o da halası Hiz. Hatice'ye hediye etmiş böylece Zeyd, Hiz. Peygamber'in evine ulaşmıştı.¹²⁸⁷ Babası ve amcası öteden beri aradıkları Zeydi bulmuşlar ve geri almak amacıyla Hiz. Peygambere müracaat etmişlerdi. Hiz. Peygamber'in *“Sen serbestsin! İstersen babanla gidebilirsin. Ama istersen benimle kal.”* sözlerine, Ben senin yanında kalacağım. Seni hiç kimseye tercih etmem. Sen

¹²⁸⁴ Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 2.

¹²⁸⁵ “...أَلَا تَعْجَبُ مِنْ حُبِّ مُغِيثٍ بَرِيرَةَ وَبَغْضِهَا إِلَيْهِ” Buhârî, Talâk 16; Ebû Dâvûd, Talâk, 18,19, 21; Nesâî, Âdâbü'l-Kudât 28; İbn Mâce, Talâk, 29.

¹²⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, I, 66.

¹²⁸⁷ Vatandaş, I, 51.

benim için anne ve babam gibisin, hatta onlardan daha değerlisin,”¹²⁸⁸ demiş ve Hz. Peygamber’in yanında kalmayı tercih etmişti.

Hiz. Peygamber’in ailesinde Zeyd b. Hârise’nin durumuyla benzerlik gösteren bir köle daha vardı. Ümmü Eymen Bereke olarak bildiğimiz bu hanımı, annesi yerine koyar onun için *"annemden sonra annemdir"* derdi. Onu azatlı evlatlığı Zeyd b. Harise ile evlendirerek¹²⁸⁹ Zeyd ailesi diyebileceğimiz bir aile oluşturmuş ve bu aileyi hür kişilerden çok azının ulaşabildiği bir sosyal itibara kavuşturmuş,¹²⁹⁰ bir dizine torunu Hasan’ı bir dizine de Zeyd’in oğlu Üsâme’yi oturtup hayır duâlar etmiş,¹²⁹¹ öz torunu Hasan ile Üsâme’yi aynı kucakta buluşturmuştur.

Hiz. Peygamber cahiliye döneminde ağır işkenceler¹²⁹² ve aşağılık muameleler kendilerine reva görülen kölelerin elinden tutup şefkatle ayağa kaldırdı, yok sayılan onurlarını iade etti. Azat edilmiş bir köleyi yerine vekil olarak bıraktı.¹²⁹³ Bilâl’i İslâm’ın müezzini göreviyle taltif etti. Kâbe’nin üzerine kadar çıkartıp ezan okuttu.¹²⁹⁴ Köle olan Selmân el-Farisî,¹²⁹⁵ Üsâme b. Zeyd, ordu komutanı tayin edildi.¹²⁹⁶

Şefkat Peygamberinden köle ve hizmetçilere nasıl davranılacağını öğrenen sahâbîler de onları birer kardeş, ailelerinin bir bireyi gibi gördüler ve onların arasındaki zeki ve kabiliyetli kişileri âdetâ kendi çocukları gibi yetiştirdiler. Zeyd b. Sâbit, Hasen el-Basrî’yi, Hekîm b. Hizâm da Muhammed b. Müslim’i, İbn Abbâs kölesi İkrime’yi, bir hizmetçi gibi değil bir ilim adamı olarak yetiştirmiştir. İbn Abbâs’ın bu gayretli talebesi, ondan aldığı ilim sayesinde tefsir ilminin vazgeçilmez kaynakları arasında kendine yer edinmiş ve asırlarca süren bir üne kavuşmuştur. Çok hadis rivayet eden sahâbîler arasında yer alan Abdullah b. Ömer de azatlı kölesi Nâfi’yi aynı şekilde yetiştirmiştir. Bu sayede köle olan Nâfi, tabiinin meşhur fakihleri ve hadisçileri arasında önemli bir

¹²⁸⁸ "... قال من هما قال هذا أبي وهذا عمي قال فإبنا من قد علمت ورأيت صحبتي لكاخترني أو اخترهما فقال زيد ما أنا بالذي أختار عليك أحدا أنت مني " Ibn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 40.

¹²⁸⁹ "... أَنْكَحَهَا زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ ..." Müslim, *Cihâd ve's-Siyer*, 70.

¹²⁹⁰ Mazrui, 276.

¹²⁹¹ "... عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ يَأْخُذْنِي فَيُقْعِدُنِي عَلَى فَيْحُو، وَيُقْعِدُ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَى فَيْحُو الْآخِرِ، ثُمَّ يَضُمُّهُمَا ..." Buhârî, *Edeb*, 22.

¹²⁹² İbn Mâce, *Sünnet*, 11.

¹²⁹³ "... اسْتَخْلَفَ النَّبِيُّ ﷺ فِيهَا عَلَى الْمَدِينَةِ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ ..." Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk., Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut 1987, II, 258.

¹²⁹⁴ "... لَمَّا فَتَحَتْ مَكَّةَ صَعِدَ بِلَالُ الْبَيْتِ فَاذَنَ ..." İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 479, 480.

¹²⁹⁵ Tirmîzî, *Siyer*, 1.

¹²⁹⁶ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi Hiz. Muhammed 8a.s.) ve İslâmiyet*, Misvâk, Yay., İstanbul 1980, XI, 8; İslam, kölelere yukarı sosyal hareketlilik derecesine izin veriyordu: Esirlikten reisliğe, kölelikten sultanlığa, Memlukler örneğinde, eski köleler Müslüman dünyanın bazı bölgelerine birkaç yıllığına değil yüzyıllar boyu hükmettiler. Mazrûî, 276.

yer edinmiştir. Köle olmalarına rağmen İkrime ve Nâfi'nin kazandığı bu şeref, bırakın bir köleye pek çok hür kimseye bile nasip olmamıştır¹²⁹⁷ "Sahâbîlerin bu tavrı sebebiyle Tabiûn döneminin Tefsir, Hadis, Fıkıh gibi önemli ilim alanlarında temayüz eden ilmi şahsiyetler büyük çoğunlukla mevalidendir. Muaz b. Cebel, Mücâhit b. Câbir, Sâit b. Cübeyr, Zeyd b. Eslem, Ebu'l-Âliye akla gelen diğer örneklerdir.¹²⁹⁸

Hristiyanlık da Müsevîlik de İslâm'dan yüzyıllarca önde ve daha uzun bir süre köleliğe göz yummuştur. Bütün dinler şu ya da bu derecede köleliğe müsamaha gösterdiyse de bu konuda aralarında önemli bir fark var mıydı? İslâm köleliği doğrudan bir kötülük olarak ilan etmedi. Ama sık sık kölelerin azat edilmesini bir fazilet olarak ilan etti. İslâm, başka bir kişiyi azat etmenin son derece ahlâkî olduğunu tekrar tekrar gösterdi ve bunu Batı'nın sanayi devrimi sırasında yaptığından 1400 yıl önce yaptı.¹²⁹⁹

4.9. FAKİRLER

Fakir kelimesi, “delmek, kazmak, kırmak” mânâlarına gelen ‘fakr’ kökünden sıfat olup asıl anlamı ‘omurgası kırılmış kişi’ demektir. Fakir kimse de omurgası kırık insan gibi çaresizdir. Destek almadan belini doğrultamaz. Doğrulmak için başkasına muhtaçtır. Bu nedenle maddî bakımdan sıkıntı içinde bulunan,¹³⁰⁰ aile efradının geçimini temin edemeyen kimseleri tarif için de bu kelime tercih edilmiştir. Türkçede ‘fakir’ kavramına ilaveten ‘yoksul’ terimi de sıkça kullanılmaktadır. Yoksulluk, bir ülkede yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Dar anlamda yoksulluk, beslenecek gıdası ve barınacak yeri olmayanları tanımlar. Geniş anlamda ise gıda, giyim, barınma gibi imkânları, hayatlarını değiştirmeye yetebildiği halde toplumun genel standartlarının gerisinde kalmayı ifade eder.¹³⁰¹

Dünya hayatı kurulduğundan beri toplumlarda varlıklı insanlar olduğu gibi, varlıksız insanlar da sürekli olagelmıştır. Bütün insanların mal varlığının eşit olması düşünülemez. Sosyal ve ekonomik statülerde eşitliğin sağlanması imkânsızdır. Bu, eşyanın tabiatına aykırıdır. İslâm, sınıf ve statü farkına bakmaksızın herkese insanca muamele yapılmasını ister. Hz. Peygamber hayatı boyunca her statüdeki insana

¹²⁹⁷ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, VI, 406.

¹²⁹⁸ Duman, 49.

¹²⁹⁹ Mazrûî, 267.

¹³⁰⁰ Osman Eskicioğlu, “Fakir”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXII, 129.

¹³⁰¹ İsmail Doğan “Yoksulluk ve Aile”, *Günümüzde Aile Uluslar Arası Aile Sempozyumu*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, 376.

insanlığını hatırlatmış, özellikle toplumda hor görülen ve değer verilmeyen kesimlerden birisi olan yoksullara özel ilgi göstermiş, onlarla yakından ilgilenmiş ve insanca muamele yapılmasını öğretmiştir.¹³⁰²

Fakirler korunup kollanmaya muhtaç kesimlerin başında gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de zekât verilecekler sayılırken fakirlerin öne alınması, durumun acil çözüm gerektirdiğini göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Sorumluluklarımız önem sırasına binaen hatırlatılırken Allah'a itaat, anne babaya iyilik, akrabalar ve yetimlerin gözetilmesi ardından fakirlerin himâye edilmesine işaret edilmiş,¹³⁰³ Hz. Peygamber ve onun şahsında kıyamete kadar gelecek bütün müminler fakirleri gözetmekle yükümlü kılınmış, yoksulluğun bir insanlık dramı hâline dönüşmesine engel olunmak istenmiştir.

Zekât, İslâm'ın rükünlerinden birisidir. Zenginden yoksula transfer edilen en önemli mali kaynağı oluşturur. Bu kaynağın hakkıyla kullanılabilmesi durumunda, toplumun yoksulluk probleminin büyük ölçüde sorun olmaktan çıkacağı rahatlıkla ifade edilebilir.¹³⁰⁴ İslâm Hukuku'nda zekâta ilaveten, fıtır sadakası,¹³⁰⁵ kurban ve bir kısım ibadetlerin terkinden ya da ihmalinden kaynaklanan dini cezalar gereği yoksullara ödenen mali yardımlar bulunmaktadır.¹³⁰⁶ İlk başlardan itibaren toplumda fakirlerin gözetilip korunması, fakirlikle mücadele edilip toplumda muhtaç kimsenin bırakılmaması yönünde ciddi tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Muhacirlerle Ensâr arasında kardeşlik/muâhât oluşturulması, kölelerin azat edilmesi, kamu yararına vakıf ve yatırımların teşvik edilmesi gibi fakirleri koruyup gözetmeye yönelik dini mükellefiyetler, gerektiğinde borçlu ve fakirlere devlet bütçesinden destek sağlanması bu tedbirler arasında sayılabilir.¹³⁰⁷ İslâm'da yoksul olan müslümanların iktisadi hayat

¹³⁰² Saffet Sancaklı, "Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 1, 2001, V, 340.

¹³⁰³ "Sabah akşam Rablerine duâ ederek O'nun rızasını kazanmaya çalışanlarla beraber sıkıntılara karşı dayan. Gözlerini onlardan ayırma." 4. Âli İmrân: 36, "Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya ve Mâliki bulunduğunuz kimselere iyi davranın." 18. Kehf: 28.

¹³⁰⁴ Şevket Topal, "İslâm Hukukunda Yoksullar Yararına Kullanılabilecek Bazı Mali Kaynaklar," *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2006, 26, IX, 240.

¹³⁰⁵ Müslim, Zekât, 12.

¹³⁰⁶ İslâm'ın beş temel farzlarından birisi olan hac ibadeti esnasında; dinen yasak bir takım fiililerin (cinayat) yapılması, durumunda kişiye ceza gerekir. İhramlı halde bulunan şahısların bu süre içerisinde, bir takım davranışlardan kaçınmaları, aksi halde yapılmaması gereken bir fiili yaptıklarından dolayı davranışın şekline göre, kurban kesmeleri, oruç tutmaları ya da sadaka vermeleri zorunluk haline gelir. Adak/nezir, herhangi bir sebebe binaen adakta bulunan kimsenin bu adağını yerine getirmesi vacip olan bir uygulamadır. Zihar, kıtal, yemin ve oruç keffâretlerinde fakirlere destek olmayı gerekli kılan hükümler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bakınız: Topal, "İslâm Hukukunda Yoksullar Yararına Kullanılabilecek Bazı Mali Kaynaklar," IX, 233-250.

¹³⁰⁷ Eskicioğlu, XXII, 130.

seviyelerini yükseltmek için kurduğu ve zorunlu olan yardım müesseseleri yanında kişilerin tercih ve şefkatlerine bırakılmış sadaka, hibe, vasiyet, karz/ödünç verme ve vakıf gibi zorunlu olmayan müesseseler de bulunmaktadır.¹³⁰⁸

Yardım müesseselerinin canlı tutulması mümin olmanın gereği görülmüştür. Merhametsizlik, haksızlık, duyarsızlık, kabalık ve katılık dini duygudan, sorumluluktan, ilâhî huzurdaki hesaplaşmaya önem vermemekten, kısacası imansızlıktan ileri gelir. *“Dini yalan sayanı gördün mü? O, yetimi iter-kakar ve asla fakir-fukaranın doyurulmasını teşvik etmez”*¹³⁰⁹ ayeti bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. O hâlde fakire yardım etmek, yoksulun karnını doyurmak, imana ve ondan kaynaklanan üstün İslâmî değerlerin varlığına delildir.¹³¹⁰

Fakirlik, hadislerde geniş bir şekilde ele alınmış, tahammülü zor sıkıntılar yaşatacak olması nedeni ile fitnesinden¹³¹¹ Allah’a sığınılmıştır. Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle duâ ediyordu: *“Allahım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım. Haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan da sana sığınırım.”*¹³¹² Bir başka hadiste de fakirliğin insanı derinden etkileyebileceğine işaretle şöyle buyrulmuştur: *“Yedi engelleyici şeyler gelmezden önce iyi işler yapmakta acele ediniz: Bunlardan biri: Unutturan fakirliktir...”*¹³¹³ Bu uyarılar bize yoksulluğun zor bir süreç olduğunu göstermektedir.

Yoksulluğun nasıl bir insanlık dramına yol açtığı özellikle aile öykülerinde gerçek fotoğrafını üretir. Bir annenin ya da babanın sokaklarda, kaldırımlarda, lokanta ve restoran önlerinde yenenleri görüp de iç geçirmesin, mağaza ve reyonlarda gördüklerine imrenmesin diye elinden tuttuğu çocuğunu sürekli meşgul etmek zorunda kalmasını, çocuğu karşısında duyduğu mahcubiyet ne çetindir? Yeterince çalışamayan, yeterli beslenemeyen, yeterli eğitim alamayan, yeterince eğlenemeyen, yeterince kendini ifade edemeyen, toplumsal hayatın lezzetlerini yeterince tadamayan aileler ve onlardan meydana gelen bir toplumun sağlam ve sağlıklı bir toplum olması mümkün değildir. Bütün bunları toplumun bir bölümünün yapıyor bir bölümünün yapamıyor

¹³⁰⁸ Mehmet Şener, “İslâm Hukukunda Karz-ı Hasen”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, İzmir, 1989, 391.

¹³⁰⁹ 107. Mâûn: 3.

¹³¹⁰ Kandemir, vd., *Riyâzüs-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, I. 205.

¹³¹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, 14, 16, Sehiy, 90.

¹³¹² “...عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ كَانَ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْغَلَّةِ وَالذَّلَّةِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَظْلَمَ أَوْ أَظْلَمَ...” Ebû Dâvûd, Vitir, 32 Edeb, 101; Tirmîzî, Zühed, 1; Nesâî, İstiâze, 14, 16, 29.

¹³¹³ Tirmîzî, Zühed, 3.

olması da toplumlar için tehlikedir. "Kimi yer kimi bakar/ kıyamet ondan kopar" özdeyişi esasen bu toplumsal çelişkiyi anlatmaktadır.¹³¹⁴

Bugün dünyada bir milyar insanın, dünya nüfusunun yaklaşık % 46'sının yoksulluk sınırının altında, % 15'inin de mutlak yoksulluk koşullarında açlık sınırında yaşam mücadelesi verdiği belirtiliyor. Bu çerçevede çok sayıda insan, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerden yararlanamıyor; barınma, gıda ve temiz su ihtiyaçlarını karşılayamıyor.¹³¹⁵ Bu veriler, insanlığın büyük bir kısmının, insan onuruna yakışır bir hayat standardından uzakta; diğer kısmının da insan onuruna yakışmayan bir aymazlık içerisinde yaşadığını gösteriyor.

Günümüzde insan onuru, hak ve özgürlükleri teminat altına almak üzere bir kısım evrensel düzenlemeler yapılmış, çeşitli yasalar kaleme alınmış olmakla birlikte yasaların işlevsellik kazandığı, konuya ilişkin bilinci oluşturup yaygınlaştırdığı fakirleri garanti altına aldığı söylenemez.¹³¹⁶ O hâlde yapılması gereken belki de insan hakları ve onurunu korumaya yönelik bir toplumsal bilinç oluşturmaya çalışmaktır.¹³¹⁷

İster doğasının bir gereği isterse sosyal öğrenme yoluyla doğal hâle gelmiş olsun insan, onurunu koruma ve onu korumaya yönelik bilişsel ve duygusal tutarlılığı sürdürme yönelimli bir varlıktır. Onurunu koruma yönelimli bir varlığın hem içerisinde yaşadığı yoksulluk hem de bu yoksulluğun, kendisi veya başkaları tarafından olumsuz değerlendirilmesi ister istemez tutarlılığı ve dengeyi bozup çelişki yaratacaktır. Yoksulluk nedeniyle hakir görülen, onuru ve öz saygısı zedelenmiş ya da zedelendiği hissine kapılan bir insan öncelikle bilişsel düzeyde bir çelişki yaşamaktadır. Zira çoğu

¹³¹⁴ Doğan, İsmail, "Yoksulluk ve Aile", 384.

¹³¹⁵ Her yıl yaklaşık olarak 18 milyon insan yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı çok erken yaşta ölmektedir. Bu rakam toplam insan ölümlerinin üçte birine eşittir. Her gün 34.000'i beş yaşın altında çocuklar olmak üzere 50.000 insan yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı ölmektedir. Yoksulluk sadece ekonomik gelişmişliği yakalayamayan ülkelerde değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda da ciddi bir sorun olarak yaşanmaktadır. Doğan, İsmail, "Yoksulluk ve Aile", 375; Özge Arpacıoğlu, Metin Yıldırım, "Dünyada Ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi" *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 2011, IV, 61.

¹³¹⁶ Dünyada yoksulluk ve yoksullukla birlikte ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin boyutları da giderek artmaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun % 10'u toplam dünya gelirinin yüzde yetmişten fazlasını elde etmektedir. Ortalama olarak yoksul ülkeler zengin ülkelere göre daha yavaş büyüme oranına sahip olduğu için ülkeler arasındaki gelir uçurumu giderek genişlemektedir. İnsanlığın dörtte birini oluşturan sanayileşmiş kesim, dünya zenginliğinin % 85'ini elinde tutmaktadır. ABD ve AB ülkelerinde 1 yılda sadece parfümler için harcanan toplam parayla tüm dünya nüfusunun açlık sorununun çözülebileceği söylenmektedir. Tüm bu dünya gerçeklerine bakıldığında sorunun ne kadar önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Arpacıoğlu, Yıldırım, IV, 65.

¹³¹⁷ Mustafa Macit, "Yoksulluk, İnsan Onuru Ve Din" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41. Erzurum 2014. 103.

insan yoksul olmayı, yoksulluğu nedeniyle onur ve öz saygısının zedelenmesini istemez.¹³¹⁸

Hız. Peygamber'in sünnetinde fakirlik, hiçbir zaman bir horlama ve aşağılama sebebi görülmemiş, mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu,¹³¹⁹ dünyada insanların ekonomik yönden farklı seviyelerde olup bazılarının fakirlik ve maddî sıkıntı içinde bulunmasının birtakım amaç ve hikmetlere dayalı olduğu,¹³²⁰ insanların Allah katındaki değerinin belirlemede ölçünün takva zenginliği¹³²¹ olduğu belirtilmiştir.¹³²² İnsanların kalplerinde taşıdıkları iman zenginliği, niyet ve davranış güzelliğinin mal varlığından daha değerli olduğu, “Gerçek zenginliğin, mal çokluğu değil gönül zenginliği”¹³²³ sözü ile vurgulanmıştır. Gönü zengin olmayan, elinde bulunana kanaat¹³²⁴ etmeyen insan aza kanaat getiren kişiden fakirdir. *Muhakkak ki Allah (c.c.), çoluk çocuk babası olduğu halde iffetli olan fakiri ve mümin kulunu sever.*”¹³²⁵ buyrulmuştur. Gerçek mânâda zenginliğin kanaatle mümkün olduğunu belirten Hız. Peygamber mal biriktirme hırslarının sonu gelmez bir hastalık hâlini alabileceğini beyan sadedinde şöyle der: “*İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun karın boşluğunu ancak (bir avuç) toprak doldurur.*”¹³²⁶ Bu hadis, bize gözü doymayan insanın vadiler dolusu varlığı olsa da fakir olarak kalmaya devam edeceğini, aza kanaat edenin çoğa sahip olduğu halde gözü aç olandan daha tok ve daha zengin olduğunu göstermektedir.

Bir hadiste belirtildiği gibi, “*Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum bile su içirmezdi.*”¹³²⁷ Zenginlik ve fakirlik kalıcı değil geçicidir. Dünya da geçicidir, kalıcı olan ahirettir. Bu kapsamda “Ahiret için geçerli sermayenin de kalp zenginliği ve amel güzelliği olduğuna vurgu yapan bir hadis şöyledir: “*Ölen kimseyi üç şey takip eder, eşi dostu*

¹³¹⁸ Macit, “Yoksulluk, İnsan Onuru Ve Din”, 106.

¹³¹⁹ 3. Âli İmrân: 26.

¹³²⁰ 2. Bakara: 155; 16. Nahl: 7; 43. Zuhuruf: 32.

¹³²¹ 49. Hucurât: 13.

¹³²² Osman Eskicioğlu, “Fakir” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1995, XXII, 130.

¹³²³ Buhârî, Rikâk, 15.

¹³²⁴ Kanaat ise sözlükte “payına razı olmak” anlamındadır. Terim anlamı, “Kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddi imkânlarla iktifâ edip, başkalarının elindekine göz dikmemesi, aşırı kazanma hırslarından kurtulması anlamındadır. Mustafa Çağırıcı, “Kanaat”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001, XXIV, 289.

¹³²⁵ İbn Mâce. Zühed, 5.

¹³²⁶ Müslim, Zekât, 116, 117, 118.

¹³²⁷ Tirmîzî, Zühed, 14; İbn Mâce, Zühed, 3.

ailesi, mal varlığı ve salih amelidir. Ailesi, malı ve çevresi geri döner, amelleri baki kalır."¹³²⁸ Bu hadisi işiten bir fakir, dünyada geçerli akçesi olmasa da ukbada geçerli olacak sermayesini artırabilir, amel zenginliği ile kendini iyi hissedebilir. Onurlu ve huzurlu bir mümin olarak hayatını sürdürebilir.

Fakirler toplumun saygın fertleridir. Onların göz ardı edilmesine, kaale alınmamasına, onurlarının rencide olmasına asla rıza gösterilmez. Zenginlere yer verilip fakirlerin ihmal edildiği davetler için Allah Rasûlü şöyle buyurur: *"Yemeğin en kötüsü zenginlerin davet edilip fakirlerin terkedildiği velime yemeğidir."*¹³²⁹

İnsanın kimseye muhtaç olmadan yaşamlarını sürdürmeleri için çalışmayı kazanmayı aile fertlerini ihtiyaç içinde bırakacak davranışlardan kaçınmayı öğütleyen Hz. Peygamber, bir taraftan da belini doğrultamaz bir fakirliğe duçar olanların ayağa kalkabilmelerini temin için Kur'ân'ın infâk emrini sık sık hatırlatıp, ümmetini yardıma teşvik eder. *"Dul kadınların ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye çalışan kimse, Allah yolunda cihad eden veya geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçiren kimse gibidir"*¹³³⁰ der.

İhtiyaç sahiplerine şefkat elini uzatmayı ihmal ederek infâktan bîhaber, dünya metayı peşinde koşanları da ağır ifadelerle yüklü kınamaların yer aldığı rivayetlere şahit olmaktayız. O rivayetlerden birisi şöyledir: *"Rasûlullâh 'çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashâb: 'Kimler hariç' dediler. 'Çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashap: 'Kimler hariç' dediler. 'Çok servet toplayanlar alçaktırlar' dedi. Ashap: 'Kimler hariç' dediler. Hz. Peygamber elleriyle işaret ederek, 'ancak malıyla sağından ve solundan şöyle ve şöyle, önünden şöyle ve arkasından söyle, diye dört tarafına infâk ederek malına hükmeden müstesna. Bunlar da pek az. İşte bunlar, Allah'ın farz kıldığı ve razı olduğu yolda israftır ve fesatsız bir şekilde malını infâk edenlerdir."*¹³³¹

Hadislerde dünyaya aşırı düşkünlük kınandığı gibi, dünya nimetlerine ilgisiz kalmak da yerilmiştir. *"Kuvvetli müminin zayıf müminden hayırlıdır"*,¹³³² *"Veren el alan*

¹³²⁸ "يَتَّبِعُ الْمَيْتَ ثَلَاثَةٌ : أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ : فَيَرْجِعُ اثْنَانِ . وَيَبْقَى وَاحِدٌ : يَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ ..." Buhârî, Rikâk 42; Müslim, Zühd, 5; Tirmîzî, Zühd, 46; Nesâî, Cenâiz, 52.

¹³²⁹ İbn Mâce, Nikâh, 25.

¹³³⁰ "...السَّاعَى عَلَى الْأَرْمَلَةِ وَالْمُسْكِينِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلَ الصَّائِمِ النَّهَارَ ..." Buhârî, Nafakât, 1.

¹³³¹ İbn Mâce, Zühd, 8.

¹³³² Müslim, Kader, 34, İbn Mâce, Mukaddime, 10.

elden üstündür”¹³³³ “Doğru sözlü ve kendine güvenilir tacir (âhirette) Peygamberler ve şehitlerle beraber olacaktır.”¹³³⁴ “Allahım! Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan ve ihtiyarlıktan Sana sığınırım.”¹³³⁵ “Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden daha hayırlıdır.”¹³³⁶ sözleri fakirlik halini benimseyip durumunu düzeltme için bir girişimde bulunmamayı yanlış görür.

İslâm’ın infâk emri insan onurunu yüceltmek içindir. Onur yüceltme durumu fakir için olduğu kadar zengin için de geçerlidir. Zira insanı sadece kısıtlı imkânlar onursuz davranışlara zorlamaz. Geniş imkânlar da aynı akıbeta sürükleyebilir. ‘Mutlak mülkiyet’ iddiasına kapılmak, ‘paylaşmayı’ reddetmek, ‘meşru’ yoldan kazanmayı önemsememek gibi durumlar, insanı Karunlaştıran, Firavunlaştıran, hâliyle onursuzlaştıran durumlardır. İnfak her iki gidişatı engelleyen bir uygulamadır. İnfak, veren olsun alan olsun bütün elleri onursuzluk kirinden temizler. Yeni bir kirin bulaşmasına engel olur. ‘Allah insanın elinin dolu olmadığına bakmaz. Temiz olup olmadığına bakar.’¹³³⁷ Hâliyle zekât/sadaka/infâk, insanın onurunu yücelten yere düşmekten alıkoyan, hem zengine hem de fakire uzatılmış bir şefkat elidir. Varlıklı varlıksız her ferdin bu eli tutmaya ihtiyacı vardır.

Bu el sayesinde fakir, “hayata katılma imkânına sahip olur. Allah’a itaat yolunda Ona karşı vazifelerini kalp huzuru içinde gereği gibi yerine getirebilir, işe yaramazlık psikolojisinden kurtulur. Toplumun kıymetli bir uzvu olduğunu düşünür. Kendisini sahip çıkılan değer verilen ve itibar edilen bir kimse olarak görür. Fakire yardımıyla şefkat etmek, yardım edenin kendisine de şefkat etmesidir. Zira yanı başında sıkıntı içerisinde kıvrananlar varken kimse bolluk içinde de olsa huzurlu bir hayat süremez. İstirap içinde kıvrananlara sırtını dönüp rahatına bakamaz.

Hz. Peygamber infâkı teşvik ederek insanları maddenin ve maddî olanın esaretinden kurtarmayı hedefler.¹³³⁸ Bu ise esaretten kurtulduğu için zengine, insan onurunu zedeleyen zilletten kurtulduğu için fakire şefkattir.

¹³³³ Buhârî, Zekât 18, Nafakât 2; Müslim, Zekât, 94-97, 106, 124; Ebû Dâvûd, Zekât, 28, 39; Tirmîzî, Zekât, 38, Birr, 77, Zühhd, 32.

¹³³⁴ Tirmîzî, Buyû, 4.

¹³³⁵ Buhârî, Deavât, 38.

¹³³⁶ Buhârî, Zekât, 50.

¹³³⁷ Güler, 63.

¹³³⁸ Altuntaş, 147.

Fakire şefkatle davranmak toplumda şiddetin artmasına da engel olacaktır. Fakirin elinden tutmak onu topluma kazandırmaktır. İlgisiz bırakılan insan yalnızlaşır. Aynı zamanda temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanın şiddete yönelmesi doğaldır. ‘Zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayan insanlar’ şiddete başvurur.¹³³⁹

Onur, toplumsal dünyanın, insanı değerlendirmesinin bıraktığı bir imge belki de kendisi ve başkalarının değerlendirmeleri düzleminde tesis olunan bilişsel ve duygusal dengeye dayalı öz saygıdır denebilir. Herhangi bir dışsal etkinin; olumsuz değerlendirme ya da davranışın onur kırıcılığı, insanın öz saygısını zedeleyiciliği de bu dengeyi bozması veya tehdit etmesi nedeniyle olsa gerektir. Yoksulluk, tam da bu bağlamda insanın içerisinde yaşadığı şartlar veya statüsünün kendisi veya başkaları tarafından olumsuz değerlendirilmesi, yok sayılmayı, görmezden gelinmeyi ve hakir görülmeyi beraberinde getirmesi nedeniyle insan onurunu yaralamaktadır. Bu durumda yaralayan yoksulluğun bizatihi kendisi değil, yoksul olmanın olumsuz değerlendirilmesidir.¹³⁴⁰

Yoksulluk içinde yaşayanların hâleti ruhiyeleri her zaman teselliye muhtaçtır. Hz. Peygamber onları “*Cennetin kapısında durup baktım. Bir de gördüm ki, içeri girenlerin çoğu yoksullardı*”¹³⁴¹ ifadesi ile şefkatle teselli etmiş, sabırlı oldukları takdirde cennet nimetine nail olacaklarını müjdelemiştir.¹³⁴² Dünya hayatının geçici ve değersiz

¹³³⁹ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 147.

¹³⁴⁰ Macit, 105.

¹³⁴¹ "فَمَثَّ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ ، فَإِذَا عَامَّةٌ مِّنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينُ..." Buhârî, Rikâk 51, Nikâh 87; Müslim, Zikir ve'd-Duâ,93.

¹³⁴² Yukarıda metinlerini verdiğimiz hadislerden Hz. Peygamber'in, fakirliği zenginliğe tercih ettiği şeklinde bir görüş ve yorum, kesinlikle çıkarılmamalıdır. Hz. Peygamber', sözü edilen fakir insanların fakirlikleri sebebiyle utanmamaları gerektiği şuurunu onlara vermeye çalışmış, onurlu, şerefli bir şekilde yaşamalarını tavsiye etmiş, onları sürekli teselli etmiş ve moral vermiştir. Hadislerde anlatılmak istenilen esas husus; fakirin horlanmaması, itilip kakılmaması, korunması, haklarının gasb edilmemesi, yedirilip içirilmesi, korunup kollanması, ihtiyaçlarının karşılanması, şeref ve haysiyetleriyle yaşama imkânına kavuşturulmasıdır. Hz. Peygamber'in bu tavsiyelerinden ve moral verici tesellilerinden onun, fakirliği övdüğü, zenginlikten üstün tuttuğu veya fakirliğin kişileri cennete götürücü bir unsur olduğu gibi bir görüşü çıkarmak mümkün değildir. Fakirlerin övülmesi, sevilmesi salt fakirlikleri sebebiyle olmayıp, karşılaştıkları sıkıntılara sabretmeleri, tahammül etmeleri, isyan etmemeleri ve şükretmeleri sebebiyledir. Mutlak mânâda fakirlik ve zenginlik tek başına bir değer değildir. Sancaklı, “Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”, 338; Fakirliği şu iki tavır anlamlandırmaktadır: Bulunduğu fakir haline rıza göstererek, isyan etmeden; kanaat eden ve dilenmeyen fakir kişinin tavrı, olumlu karşılanmakla birlikte, aklını ve bileğini kullanarak kendilerini geliştirebilme imkânlarının varlığı da hatırlatılır. Durumuna rıza göstermeyip isyan eden, kanaat sahibi olmayan ve gücü-kuvveti yerinde iken çalışmayıp tembellek eden ve dilenen fakirin tavrı olumsuz karşılanmıştır. Kur'an-ı Kerim, Fakirlere yardımı teşvik etmiş, yoksul ve muhtaçlara faydası olmayan, insanın azmasına, toplumun ifsadına, haksızlığa, adâletsizliğe yol açan ve insanı Allah'tan uzaklaştıran zenginliği kınamıştır. Mustafa Şen, *Kur'an'da Zenginlik ve Fakirlik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, 72, 90.

olduğu,¹³⁴³ aslolanın ahireti kazanmak olduğu belirtilerek ahirete faydası dokunmayan zenginliğin gıpta edilecek bir yönünün de bulunmadığı vurgulanmak istenmiştir.

Fakirlerin hamisi olan Hz. Peygamber, yönetici konumunda bulunan kimselerin örneği olarak önlerinde durmaktadır. İlk vahyin ardından karşılaştığı tabloyu Hz. Hatice'ye aktardığında şöyle teskin ve teselli edilmişti. Sen daima eli açık ve cömert idin, iyilik yapardın; fakir ve muhtaçlara daima yardıma koşardın...¹³⁴⁴

Hz. Peygamber'in kendisinin örnek alınarak yaptıklarının yapılması gereğinin Kur'ânî bir sorumluluk olduğunu bildiği halde bizzat yönetici konumunda olan kimselere ayrıca direktiflerde bulunmuştur. Fakirleri ihmal edenlerin âkıbetinin cehennem azabıyla yüz yüze kalmak olacağını haber verdiği bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Herhangi bir idareci kapısını ihtiyaç sahibine, yoksula ve elinde hiçbir şeyi olmayan bir fakire kapatırsa, ihtiyaç ve fakirlik içine düştüğünde Allah da göğün (Cennetin) kapılarını onun yüzüne kapatır."*¹³⁴⁵

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in Habbâb b. Eret, Suheyb-i Rûmî ve Bilâl-i Habeşî gibi kölelerin ve diğer yoksulların, en azından kendileri ile görüştüğü esnada onları terk etmelerini isterlerdi.¹³⁴⁶ Fakat Hz. Peygamber onları terk etmek bir kenara haklı olduğu zamanlarda dahi fakirlerin gücenmesi ihtimalini hesaba katarak çok hassas davranırdı. Zaman ilerlemiş, geçmişte Müslümanlara sıkıntılı süreçler yaşatan bazı müşrikler Hudeybiye antlaşmasını müteakip Medine'ye gelme imkânına da kavuşmuşlardı.¹³⁴⁷ Onlardan birisi olan Ebû Süfyân, yaşattığı acılardan olacak ki, yanlarından geçtiği esnada Selmân el-Fârisî, Suheyb Rûmî ve Bilâl el-Habeşî'nin de bulunduğu bir grup Müslüman onu görünce, Allah'ın kılıcı Allah düşmanını haklamadı, dediler. Hz. Ebûbekir söylenenleri duymuştu. 'Bu sözü Kureyş'in büyüğüne ve efendisine mi söylüyorsunuz?' dedi. Sonra da olayı Hz. Peygamber'e anlattı. O zaman Rasûlullâh, *"Ebûbekir! Bu sözünle belki de onları gücendirdin. Eğer onları gücendirdiysen, Rabbini de gücendirdin demektir."* buyurdu. Ardından Hz. Ebûbekir geri dönüp bu kişilerin gönlünü almayı ihmal etmedi.¹³⁴⁸

¹³⁴³ 2. Bakara: 61; Tirmîzî, Zühd, 13.

¹³⁴⁴ Hamidullah, I, 82.

¹³⁴⁵ "ما من إمام يغلق بابَهُ دونَ دَوَى الْحَاجَةِ وَالْخَلَّةِ وَالْمُسْكِنَةِ إِلَّا أَغْلَقَ اللَّهُ أَبْوَابَ السَّمَاءِ دُونَ خَلَّتِهِ وَحَاجَتِهِ وَمُسْكِنَتِهِ..." Tirmîzî, Ahkâm, 6.

¹³⁴⁶ Kandemir vd., *Riyâzüs'Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, VI, 290.

¹³⁴⁷ Kandemir, vd., *Riyâzüs'Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, II, 292

¹³⁴⁸ "يا أبا بكر لعلك أغضبتهُم ؟ لئن كُنت أغضبتهُم لقد أغضبت ربك ..." Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 170.

Bu olaydan çıkarılacak dersler bulunmaktadır. Fakir olduğu anlaşılan grup gıybet yaptıkları ve olumsuz bir kanaatin seslendiricileri oldukları halde Hz. Ebûbekir'in pek de sert olmayan ikazına, Hz. Peygamber'in uyarısı, fakirlere karşı ne denli hassas olduğunu göstermektedir. Hz. Ebûbekir'in de özür mahiyetinde tekrar söz konusu gruba geri dönmesi İslâm ahlâkının güzel bir numunesini teşkil etmektedir.

Medine'ye hicretin ardından gerçekleşen ilk kurban bayramında Hz. Peygamber ve ashabı kurban kesmişlerdi. O yıl kıtlık vardı ve çok sayıda muhtaç kimse mevcuttu. Durumu yakından gören Hz. Peygamber kurban etlerinin üç gün içerisinde tüketilmesini istedi.¹³⁴⁹ Bu isteğiyle etlerin evde biriktirilmesinin önüne geçmek, ihtiyacı olanlara ulaşmasını sağlamak arzusundaydı. Hatta bayram namazını müteakip Bilâl-i Habeşî ile birlikte hanım cemaatinin bulunduğu kısma gidip fakirler için yardım talebinde bulundu. Hanım sahâbîler ziynetlerini vererek yardım etmiş,¹³⁵⁰ Hz. Peygamber de bu yardımları fakirlere paylaştırmıştı.

Sahâbe-i Kirâm'ın fakirleri için bir barınak ve sığınak olarak Mescid-i Nebi'nin yanında Suffa'yı inşa etmiş ve burada kalan ashabı ile yakından ilgilenmişti. Suffa girişimi sayesinde açıkta kimsenin kalmasının önüne geçilmiş ve burası sadece barınma mekânı olarak da kalmayıp eğitim sunan bir ortama bürünmüştü. Fakir sahâbenin böylece hem madden hem de manen gıdasız kalmasının önüne geçilmiştir. *"Kimin yanında iki kişilik yemek varsa üçüncü bir kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beşinci ya da altıncı bir kişiyi misafir etsin!"*¹³⁵¹ *"Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur."*¹³⁵² ikazları ile genelde bütün fakirlerin özelde Ashabı Suffa'nın ihtiyaçlarını gidermeyi hedef almıştır.

Mudar kabilesinden bir grup Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdi. Allah Rasûlü onların yalın ayak, perişan hallerini görünce çok etkilendi ve yüzünü hüznü kapladı. Derhâl ashabını toplayıp onlara yardım etmeleri için infâk içerikli ayetler okuyarak teşviklerde bulundu. Ensâr'dan birisi, ardından diğer insanlar yardıma

¹³⁴⁹ Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9-10.

¹³⁵⁰ "... حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ الصَّدَقَةَ خَيْرٌ لَكُنَّ قَالِ مَا رَأَيْتُ يَوْمًا قَطُّ أَكْثَرَ خِدْمَةً مَقْطُوعَةً وَقِلَادَةً وَفَرْطًا مِنْ ذَلِكَ الْيَوْمِ ..."

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 446.

¹³⁵¹ Buhârî, *Mevâkîtü's-Salât*, 41.

¹³⁵² "... لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُضَيِّفُ ..." Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 635.

başladılar. Yardımlar çoğaldıkça Hz. Peygamber'in yüzü sevinçten parlamaya başlamıştı.¹³⁵³

H. Seleme/Süleymân b. Sahr ismiyle maruf bir sahâbî nefesine hâkim olamayıp orucunu bozmuştu. Daha sonra pişmanlık duyup üzülen Seleme, 'Ben kendimi helak ettim' diyerek durumunu anlatır. Hz. Peygamber Seleme'yi dinler keffaret olarak bazı cezalardan söz eder: *"Bir köle azat edebilir misin?"* der. Seleme: 'hayır' der. *"Arka arkaya altmış gün oruç tutabilecek misin?"* Seleme: 'hayır' der. *"Altmış fakiri doyurabilecek misin?"* Seleme: 'hayır' der. Seleme, kendisine teklif edilenlerden hiçbirisine güç yetiremeyeceğini bildirince¹³⁵⁴ Hz. Peygamber ona bir sepet hurma vererek fakirlere dağıtmasını ister. Ancak Seleme, "benden daha fakir kim var" der. Hz. Peygamber buna bir hayli güler ve hurmaları götürüp ailesiyle beraber yemesini uygun görür.¹³⁵⁵

Ebû Zer el-Gıfârî bir gün Allah Rasûlü'ne gelip şunları söyledi: 'Ey allaâh'ın Elçisi! Varlıklı kimseler zekât, kurban gibi ibadetlerle bizim önümüze geçiyorlar. Bizim sadaka verecek bir varlığımız yok.' Ebû Zer'in üzüldüğünü gören Hz. Peygamber ona şefkatle yaklaşır *"Gel sana bazı kelimeler öğreteceğim. Bunları söylediğin zaman, yaptığının aynısını yapanlar hariç, seni geçmiş olan kimselere ulaşırsın, arkanda kalan kimseler de sana yetişemez."*¹³⁵⁶

Ümmü Büreyde; Rasûlullâh'a "kapıya gelip bir yardım isteğinde bulunan birisine verecek bir şeyim olmasa ne yapmalıyım?" diye soruyor. Hz. Peygamber *"Yanmış bir paçadan başka verecek hiçbir şey bulamasan bile onu eline ver."* buyuruyor. Bu açıklama bize gösteriyor ki Rasûlullâh, isteyen kişinin boş çevrilerek incitilmesine sıcak bakmıyor. Değeri düşük bir meblağ da olsa olumlu yaklaşım arzuluyor. At üzerinde de gelse¹³⁵⁷ isteyen bir şekilde cevaplandırılmasını uygun görüyor. Dilenciliği hoş görmeyen *"Veren el alan elden üstündür."*¹³⁵⁸ *"Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir*

¹³⁵³ " ... رَأَيْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَتَهَلَّلُ كَأَنَّهُ مُذْهَبٌ ... " Müslim, Zekât, 69.

¹³⁵⁴ "... فَصُمْتُ شَهْرَيْنِ قَالَ فَلْتِ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَهَلْ أَصَابَنِي مَا أَصَابَنِي إِلَّا فِي الصَّيَامِ ... " Ahmed b. Hanbel, XXVI, 347, 348

¹³⁵⁵ "... أَفْقَرُ مِنَّا فَمَا بَيْنَ لَابَنَيْهَا أَهْلُ بَيْتِ أَحْوَجَ إِلَيْهِ مِنَّا . فَصَنَعَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ أَنْيَابُهُ ثُمَّ قَالَ أَذْهَبُ فَاطْعِمُهُ أَهْلَكَ ... " Müslim, Sıyâm, 81.

¹³⁵⁶ "... أَفَلَا أَعْلَمُكُمْ شَيْئًا تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ سَبَقَكُمْ وَتُسَبِّقُونَ بِهِ مَنْ يَغْدُكُمْ وَلَا يَكُونُ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنْكُمْ إِلَّا مَنْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعْتُمْ ... " Müslim, Mesâcid, 142.

¹³⁵⁷ Ebû Dâvûd, Zekât, 33.

¹³⁵⁸ "... أَلَيْدُ الْعَلْيَا خَيْرٌ مِنَ أَلْيَدِ السُّقْلَى ... " Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 95; Nesâî, Zekât, 52.

şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır.”¹³⁵⁹
 “Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir.”¹³⁶⁰
 “Servetini artırmak için dilenen kimse gerçekte kor ateş dilenir.”¹³⁶¹ “İnsanlardan dilenip duran kişi, sonunda kıyamet gününde (Allah'ın huzuruna) yüzünde bir parça bile et kalmamış vaziyette gelir.”¹³⁶² “Kim kendisine yetecek kadar mala sahip olduğu hâlde dilenirse, cehennem ateşinin artmasını istemiş olur.”¹³⁶³ buyuran Hz. Peygamber, yine de insan onurunun yerlerde sürünmesine razı olmaz. İsteyene değeri düşük bir meta ile de olsa karşılık verilmesini tavsiye eder. Zira isteyenin yüzüzlüğünden mi yoksa ihtiyaçtan mı istediğini bilme imkânımız yoktur. Ayrıca bir karine yoksa ihtiyacı olduğu varsayılarak hareket etmek şefkatli bir davranıştır. Bununla birlikte ihtiyacı olduğu halde istemekten imtina eden kimselerin özellikle tespit edilip yardımına koşulmasını tavsiye babında şöyle buyrulur: “Muhtaç kişi, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın giderebileceği kişi değildir. Asıl yoksul, maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı istemekten kaçınan kişidir.”¹³⁶⁴

Fakire yardım etmek şefkatin bir gereğidir. Fakat yardım, hem içerik olarak hem de yöntem olarak fakiri incitmemelidir. Verilse tenezzül edip almayacağımız şeyleri yardım amaçlı vermek acaba gerçek hayra ulaştırabilir mi? Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, bir gün Rasûlullâh'a bir keler yemeği getirilmiş idi. Rasûlullâh'ın aile efradı bu yemeği yemek istemedi. Yemeği getiren kişi, yemeyecekseniz miskinlere veriniz dedi Rasûlullâh, “Sakın kendinizin yemediği yemekleri fakir fukaraya yedirmeyiniz.”¹³⁶⁵ diyerek uyardı. Kişinin yiyemeyeceği bir gıdayı, bir fakire uygun görmesi insan onuruna yakışmaz şefkat alanında da yeri olamaz.

Yardımanın yapılış yöntemi açısından bakıldığında, Kur'ân-ı Kerim, yapılanları dillendirip başa klkmanın iyiliği boşa çıkaracağını belirtir.¹³⁶⁶ Hz. Peygamber de

¹³⁵⁹ Ebû Dâvûd, Zekât, 26; Buhârî, Mûsâkât, 13; Müslim, Zekât, 107.

¹³⁶⁰ Buhârî, Büyû', 15.

¹³⁶¹ "...مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكْتَرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَوِ أَوْ لِيَسْتَكْتِرْ..." Müslim, Zekât, 105.

¹³⁶² Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Zekât, 103.

¹³⁶³ "...مَنْ سَأَلَ وَعِنْدَهُ مَا يُغْنِيهِ فَإِنَّمَا يَسْتَكْتِرُ مِنَ النَّارِ..." Ebû Dâvûd, Zekât, 24.

¹³⁶⁴ "...وَلَكِنَّ الْمُسْكِينِ الَّذِي لَيْسَ لَهُ غَنًى وَيَسْتَحْجِي أَوْ لَا يَسْأَلُ النَّاسَ الْخَافَا..." Buhârî, Zekât, 53; Müslim, Zekât, 102; Ebû Dâvûd, Zekât, 24.

¹³⁶⁵ Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ, IX, 325, Ahmed b. Hanbel, Müsned, XLI, 256, 399.

¹³⁶⁶ "O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." 30. Rum: 38; "Mallarımı Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakılmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir." 2. Bakara: 262; "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet

kıyamet günü özel muamele görecek yedi sınıf insandan bahseder ve altıncı sırada sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren kimseleri zikreder.¹³⁶⁷ Malın ve mülkiyetin iki temel fonksiyonu vardır: Birincisi, geçimi temin etmesi, ikincisi ise yoksullara yardım. İsrâf ve başkalarının istifadesine sunmadan, malı biriktirmek yasaktır.¹³⁶⁸ Zenginler, mülkiyetlerini bir toplum içinde o toplumun bir üyesi olarak kazandıkları için ve fakirlik birçok insanın kendi elinde olmayan durumunun ve toplumsal gerçekliğin bir parçası olması hasebiyle ve bir sınanma unsuru olarak malının bir kısmını fakirlerin onurunu zedelemeyecek bir prosedürle¹³⁶⁹ fakirlere istihdam veya diğer yollarla aktarmaktır. Zekât, bazılarının zannettiği gibi fakirlere verilen keyfî bir sadaka değil, aksine fakirlerin zenginin malı üzerindeki bir hakkıdır.¹³⁷⁰ Dolayısıyla zenginin koltuğuna kurulup fakirin başına kakarak onun gurur ve izzetini inciterek zekât verdim deme hakkı yoktur. Zekât muhtaçların hakkı,¹³⁷¹ zenginin üzerinde bir borç,¹³⁷² hak sahibi olan fakire karşı yerine getirilmesi gereken bir vazifedir.¹³⁷³

4.10. BORÇLULAR

Borç, geri verilmek üzere faizli ya da faizsiz olarak alınan ödünç para ve eşya anlamına gelir. Borçlu, borcu olan kimseyi ifade eder.¹³⁷⁴ Borç, kişileri birbirlerine karşı bir şey yapmak yahut vermekle yükümlü kılan hukukî ilişki veya bu ilişkinin doğurduğu yükümlülükleri belirten hukukî bir terimdir.¹³⁷⁵

İslâm, borç dâhil faizli işlemlerin her türlüünü yasaklamış, faizli borçlanma yerine ‘Karz-ı Hasen’ müessesesini tesis etmiştir. Karz, ödünç verme, bir kimseye yapılan iyilik,¹³⁷⁶ hasen, işi en güzel şekilde yapma, ihtiyaçlı olan ve ihtiyacını karşılamakta zorlanan insana Allah rızasını gözeterek borç vermektir.¹³⁷⁷ Karz-ı hasen, karşılığı kat kat verilecek erdemli bir davranış olarak dinî metinlerde yer alır.¹³⁷⁸

etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez." 2. Bakara: 264; "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma." 74. Müddessir:76.

¹³⁶⁷ Buhârî, Ezân 36, Zekât, 16, Rikâk, 24, Hudûd 19; Müslim, Zekât, 91; Tirmîzî, Zühd, 53; Nesâî, Kudât, 2.

¹³⁶⁸ Güler, 59.

¹³⁶⁹ 2. Bakara: 262-264, 245; 5. Mâide: 12; 57. Hadîd: 11, 18; 64. Tegâbün: 17; 73. Müzzemmil: 20.

¹³⁷⁰ 51. Zâriyât: 19; 70. Meâric:24, 25.

¹³⁷¹ 9. Tevbe: 60; 17. İsrâ: 26; 30. Rûm: 38.

¹³⁷² 70. Maric: 24, 25.

¹³⁷³ Şener, 392.

¹³⁷⁴ Fidan, vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 367, 368.

¹³⁷⁵ Mehmet Akif Aydın, "Borç" *DİA*, TDV. Yay, İstanbul 1992 VI, 285.

¹³⁷⁶ Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, 93.

¹³⁷⁷ Sâmi, 1063; Yeğin vd., *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, 503.

¹³⁷⁸ 2. Bakara: 45; 5. Mâide: 12; 57. Hadîd: 11, 18; 64. *Teğabün*. 17; 73. Müzzemmil: 20.

Hız. Peygamber insanları tehlikeli âkıbete sürükleyecek olan çeşitli olumsuzluklardan Allah'a sığınmıştır. Bunlardan birisinin de borçluluk olduğunu öğreniyoruz. O, ciddî bir gerekçesi yoksa borçtan uzak durmayı tavsiye eder, her namazın ardından, *"Allahım! Gunahtan ve borçtan sana sığınırım."* diye duâ ederdi. Hız. Âişe Annemiz, 'Borçtan ne kadar da çok Allah'a sığınuyorsunuz?' diye şaşkınlığını dile getirince, Allah Rasûlü, *"Borçlanan kimse konuşur ama yalan söyler; söz verir ama sözünü yerine getirmez"*¹³⁷⁹ buyurdu. Uzun süre Rasûlullâh'ın hizmetinde bulunan Enes b. Mâlik de onun sık sık, *"Allahım! ıktından, üzüntüden, borçların ağırlığından ve güç sahibi olan kişilerin haksızlığına uğramaktan sana sığınırım."*¹³⁸⁰ dediğini bildirmektedir.

Kişinin şehit olması halinde dahi borçtan muaf olmayacağını beyan için, *"Allah yolunda ölmek, borç dışında her şeye kefarettir olur."*¹³⁸¹ buyrulmuştur. Yine Rasûlullâh, mescitte ayağa kalkarak ashabına Allah yolunda cihad ile iman, amellerin en faziletli olduğunu söylemişti. Bunu duyan bir adam, 'Ey Allah'ın Elçisi! Şayet ben Allah yolunda öldürülsem, günahlarım affolunur mu, ne dersin?' demişti. Rasûlullâh da ona, *"Sabırla, ecrini Allah'tan umarak, ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen evet! Yalnız borç hariç! Bunu bana Cibril söyledi."*¹³⁸² buyurmuştu.

Dilencilik asla tasvip edilmezken, *"...Yalnızca şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen."*¹³⁸³ sözünden borçluların da istisna edildiği anlaşılmaktadır. Sevbân'dan nakledildiğine göre, Rasûlullâh şöyle buyurmuştur: *"Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, ganimet malına hainlik ve borç."*¹³⁸⁴

Bu açıklamalar bize borç yükünün ağır olduğunu göstermektedir. Kişinin dünyasını ve ahiretini etkileyecek, istikametini saptıracak kadar ağır bir yük olan borç yükü altına girmiş kişilere destek olup müşfik davranmak icap eder. Kur'ân-ı Kerim'de zekâtın masrafı açıklanırken, ayrı bir başlık altında borçlulara yer verilmiştir. Hız. Peygamber de uygulamaları ve teşvikleri ile borçluları sahipsiz bırakmamış ve sahip

¹³⁷⁹ " ... إِنَّهُ مَنْ غَرِمَ حَدَّثَ فَكَذَّبَ وَوَعَدَ فَأَخْلَفَ " Nesâî, İstiâze, 9.

¹³⁸⁰ " ...إِنِّي أَغُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَضَلَعِ الدَّيْنَ وَغَلَبَةِ الرَّجَالِ..." Müslim, Zikir, 50, Ebû Dâvûd, Vitir, 32; Nesâî, İstiâze, 7; Ebû Dâvûd, Vitir, 32; Tirmizî, Deavât, 70.

¹³⁸¹ " ...الْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُكَفِّرُ كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا الدَّيْنَ..." Müslim, İmâre, 120.

¹³⁸² " ... نَعَمْ وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ إِلَّا الدَّيْنُ فَإِنْ جَبُرِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِي ذَلِكَ..." Müslim, İmâre, 117, Zekât, 23, 80, 109; Tirmizî, Cihâd, 32; Nesâî, Cihâd, 32; Ebû Dâvûd, Zekât 26.

¹³⁸³ " ...إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَصْلُحُ إِلَّا لِثَلَاثَةٍ: لِذِي فَقْرٍ مُدْقِعٍ أَوْ لِذِي غَرَمٍ مُقْطِعٍ، أَوْ لِذِي دَمٍ مُوجِعٍ..." Ebû Dâvûd, Zekât, 26; Tirmizî, Zekât, 23.

¹³⁸⁴ " ...مَنْ مَاتَ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ [ثَلَاثٍ]: الْكِبْرِ وَالْغُلُولِ وَالَّذِينَ، دَخَلَ الْجَنَّةَ..." Tirmizî, Siyer, 21; İbn Mâce, Sadakât, 12.

çıkılmasını teşvik için; borç vermenin sadaka vermekten daha faziletli olduğunu vurgulamış,¹³⁸⁵ borç vermeyi komşu haklarından saymış,¹³⁸⁶ “Allah katında amellerin en sevgilisi bir Müslüman’ın kalbine sevinç vermektir. Yahut onu bir sıkıntıdan kurtarmak, korku ve üzüntüsünü gidermek veyahut da borcunu ödemektir.” buyurmuştur.

Borçluları koruma altına alan tedbirlerden birisi olarak faiz uygulamasının kaldırılmasıdır. Cahiliye döneminde adet hâline dönüşmüş ve borcun ayrılmaz parçası hâline gelmiş olan faiz uygulamasını Zeyd b. Eslem, şöyle tarif etmektedir: “Bir kimsenin diğer bir kimse üzerinde, belli vadede tahsil edilmesi gereken bir borcu olurdu. Borcun vadesi dolunca, alacaklı borçlusuna, 'İster borcunu öde, ister ribâ muamelesini işletelim.' derdi. Borçlu borcunu öderse iş biterdi. Aksi taktirde borcunun artmasını kabul eder, diğer taraf da vadeyi uzatırdı.” Böylece Kur’ân’ı Kerîm’in ifadesiyle “kat kat faiz” oluşurdu.¹³⁸⁷ Rasûlullâh, “Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın.”¹³⁸⁸ buyurdu. Bu tür alışverişler, faiz alan kişi açısından fırsatçılık ve sömürü,¹³⁸⁹ borçlu olan için de borcun eksilecek, yerde her an sonu getirilemez biçimde artarak devam etmesi anlamına geliyordu. Allah faizi haram kıldı.¹³⁹⁰ Hz. Peygamber de faiz yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik edene lânet etti ve 'Hepsi günahta eşittir.' buyurdu.”¹³⁹¹

Borçlulara şefkatin en önemli göstergelerinden birisi de haksız kazanca ve zayıfları sömürmeye sebep olan faiz yerine karz-ı hasen uygulamasının tesis edilmesidir. Kat kat faiz yemek¹³⁹² yasaklanırken, mükâfatı kat kat ödeneceği belirtilen karz-ı hasen teşvik edilmiştir. Kaz-ı hasen ayeti nâzil olunca Ebu’d-Dahdah, Ya Rasûlallah Allah’ın ödünç almaya asla ihtiyacı olmadığı halde bizden ödünç mü istiyor?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Evet! Allah bu sebeple sizi cennete koymak

¹³⁸⁵ "Miraç gecesi cennetin kapısı üstünde sadakaya on sevap, ödünç vermeye on sekiz sevap verileceğinin yazılı olduğunu gördüm ve Cebrail'e: "Ödünç niye sadakadan daha üstündür." dedim. O da: "Dilenerek isteyen çoğu zaman yanında parası olduğu halde bunu yapar, ödünç isteyen ise, muhtaç olduğu için ister" İbn Mâce. Sadakat, 19.

¹³⁸⁶ Muaviye, b Hayde Hz. Peygamber’e ‘komşumun benim üzerimdeki hakları nedir?’ diye sormuştu. Hz. Peygamber o haklar arasında “borç istediğinde borç vermek”¹³⁸⁶ diyerek borç vermeyi de saymıştır. إن... "استغفر منك أقرضتك" Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, XIX, 419

¹³⁸⁷ 3. Âl-i İmrân: 130.

¹³⁸⁸ Müslim, Müsâkât, 78.

¹³⁸⁹ Görmez, vd., Hadislerle İslâm, V, 172.

¹³⁹⁰ 2. Bakara: 275, 278, 279, 280; 3. Âli İmrân, 130.

¹³⁹¹ Müslim, Müsâkât, 106.

¹³⁹² 3.Âl-i İmrân, 130; 2. Bakara, 275-279; Buhârî, Vesâyâ, 23; Müslim, Müsâkât, 82, 106.

istiyor." dedi. Ebu'd-Dahdah: "Peki ben Rabbime ödünç veririm, bana ve çocuklarıma cenneti garanti eder mi?" diye ikinci bir soru sordu ve *"Evet"* cevabını aldı. Bunun üzerine Ebu'd-Dahdah, 600 ağaçlı bir bahçesini bu uygulamaya tahsis etti. Hz. Peygamber de: *"O halde Allah ona karşılık sana cenneti verecektir."* buyurdu.¹³⁹³ Böylece borçluyu zillate sürükleyen zâlimce uygulamalar ortadan kaldırılmaya, karz-ı hasen ile borçlunun elinden şefkatle tutulup doğrulması sağlanmaya başlanılmış oldu.

Borç, sorumlu insan için uykularını kaçırarak derecede kişinin hayatını zora sokmaktadır. Borçlu insanın hâlet-i ruhiyesini yakından bilen Hz. Peygamber bu sıkıntı içerisinde kıvranan insanları teselli etmek üzere şöyle buyurur: *"Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu(n malını) telef eder."*¹³⁹⁴ Bu hadis, bir taraftan borcuna karşı gevşek davrananları uyarıp ikaz ederek, alacaklıya güven verirken bir taraftan da borcunda samimi olan insanlara, 'Korkma rahat ol. Niyetin güzel ve gayretin sürekli olduğu müddetçe bu sıkıntıdan Allah'ın yardımı ile halas olacaksın. Elinden geleni yap gerisinden kaygılanma' mesajı vermektedir.

H. Peygamber ahabını yakından takip etmiş borçlu olanları kollayıp gözetmiştir. Bunun çeşitli örneklerinden birkaçı şöyledir. Câbir b. Abdullah ve babası, Medineli Müslümanların ilklerindendi ve Câbir'in babası Uhud Savaşında şehit olmuştu. Yetim kalan çocukları ve ödenmesi gereken borçları vardı. Câbir bu iki yükün üstesinden gelmekte zorlanıyordu. Bir miktar hurması vardı ancak borcun az bir miktarını karşılayabiliyordu. Alacaklılar anlayış göstermeyince Câbir H. Peygamber'den yardım istedi.¹³⁹⁵ H. Peygamber'in yoğun gayretlerine rağmen alacaklılar süreyi uzatma tekliflerini dahi kabul etmedi.¹³⁹⁶ Bunun üzerine Câbir'e mevcut hurmaları tasnif edip borçluları çağırmasını istedi. Câbir de öyle yaptı. H. Peygamber de Câbir'in yanına vararak onun için duâ etti. Onun duâsı ile hurmalar bereketlenmiş Câbir'de borcundan kurtulma ferahlığına kavuşmuştu.¹³⁹⁷ Câbir b. Abdullah'ın anlattıklarından, babası hayatta iken de borç sıkıntısı yaşadıkları anlaşılıyor. Öyle ki babası ile borçlu olduğu bir Yahudi arasında anlaşmazlık olmuş da

¹³⁹³ "فإني أقرضت الله حائطا فيه ستمائة نخلة..." Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekir, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Hasan et-Türâbî, Müessesetü'r-Risâle Yay., Beyrut 2006, IV, 220.

¹³⁹⁴ Buhârî, İstikraz, 2; İbn Mâce, Sadakât, 11.

¹³⁹⁵ Dârimî, Mukaddime, 7.

¹³⁹⁶ Buhârî, Hibe, 21.

¹³⁹⁷ Buhârî, Vesâyâ, 36.

Hız. Peygamber'den yardımcı olmasını istemiş, Hız. Peygamber Câbir'in isteğine olumlu cevap vermiş, Yahudi'nin yanına kadar giderek problemi çözüme kavuşturmuştu.¹³⁹⁸

Hız. Peygamber Ensâr'dan Ebû Ümâme'nin ağır borç altında darlandığını görünce ona; *"Sana bir söz öğreteyim mi? Onu söylediğin zaman Allah (cc) kederlerini giderir ve borcunu ödeme imkânı sağlar."* buyurmuş, sabah ve akşam şu cümlelerle Allah'a sığınmasını tavsiye etmişti: *"Allahım! Gam ve kederden sana sığınırım, çaresizlik ve tembellikten sana sığınırım, korkaklık ve cimrilikten sana sığınırım, ağır borç altında kalmaktan ve güç sahibi olan kişilerin zulmüne uğramaktan sana sığınırım."* Ebû Ümâme, öğretildiği şekilde duâya devam etmiş sıkıntısının kaybolduğunu borcunu da kısa zamanda ödediğini belirtmiştir.¹³⁹⁹

Hız. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Rasûlullâh borçlu alacaklı tartışmasına şahit olmuştu. Borçlu borcunun biraz hafifletilmesini ve kendisine süre tanınmasını talep ediyordu. Alacaklı ise yemin ederek böyle bir şey yapmam diyordu. Bunun üzerine Hız. Peygamber onların yanına vardı; *"Bir iyiliği işlememek üzere Allah adına yemin eden kim?"* diye sordu. Alacaklı kendini belirtince Hız. Peygamber ona *"Borçlunun hoşuna gideni yap"* diyerek¹⁴⁰⁰ borçluya kolaylık tanınmasını istedi.

Nitekim bir anlaşmazlığı gidermek amacıyla kefil olan sahâbeden Kabîsa b. Muhârik de Hız. Peygamber'e gelip borcunu ödeyebilmesi için yardım talep etmişti. Rasûlullâh, biraz beklemesini, zekât geldiği taktirde kendisine verilmesini emredeceğini söylemiş, ardından da gelen zekât mallarından vererek Kâbisa'ya destek olmuştu.¹⁴⁰¹

Ka'b b. Mâlik ile Abdullah b. Ebû Hadred arasında alacak verecek tartışması yaşanmıştı. Borçlunun örselenmesine gönlü razı olmayan Hız. Peygamber Ka'b'a borcunun yarısından vazgeçmemesini teklif etti. Kâb, bu isteği kırmayınca bu defa Abdullah'a dönerek *"Sen de kalk ve (kalan) borcu öde!"* dedi.¹⁴⁰² Böylece borçlunun yükünü hafifletmiş alacaklının da kısmen de olsa alacağını elde etmesini sağlamış oldu.

¹³⁹⁸ Buhârî, İstikrâz, 9.

¹³⁹⁹ Ebû Dâvûd, Vitr, 32.

¹⁴⁰⁰ "وَلَهُ أَيْ ذَلِكَ أَحَبُّ..." Buhârî, Sulh, 10; Müslim, Müsâkât, 19.

¹⁴⁰¹ "أَقِمْ يَا قَبِيصَةُ حَتَّى تَأْتِيَنَا الصَّدَقَةُ فَتَأْمُرَ لَكَ بِهَا..." Müslim, Zekât, 109; Ebû Dâvûd, Zekât, 26.

¹⁴⁰² Buhârî, Salât 71, 83; Müslim, Müsâkât, 20.

Hadislerde borçluya anlayışla davranmanın üzerinde durulmuş fakat alacaklı da ihmal edilmemiş, “*Sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir*”¹⁴⁰³ buyrulmuştur.

Borcu en güzel şekilde ödemek; zamanı gelince, zamanı gelmese de borçlu borcunu verecek konuma geldiğinde veya alacaklının zorda olduğu fark edilince uygun bir yöntemle ödemenin gerçekleştirilmesi olabilir. Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Rasûlullâh şöyle buyurdu: “*Zenginin borcunu ödemeyi ertelemesi zulümdür. Sizin biriniz hâli vakti yerinde olan birine havale edildiğinde, bu havaleyi kabullenip o kişiye müracaat etsin.*”¹⁴⁰⁴ hadiste yer alan zengin ifadesinden borcunu ödeyecek konuma gelmiş herkesi kapsadığını düşünmekteyiz. Borcunun ödeme gücü olanın bunu derhâl yerine getirmeyip ertelemesi büyük haksızlık olarak tanımlanmıştır. Ayrıca çalıştırılan işçilerin ücretleri de iş sahibinin üzerinde bir borçtur ve işçinin alın teri kurumadan ödenmesi gerekir.¹⁴⁰⁵ Borcu en güzel şekilde ödeme kapsamında borçlunun memnuniyet ifade eden, teşekkür yüklü bir ikramda bulunması da zikredilebilir. Hz. Peygamber de Câbir’e deve alışverişiinden olan borcunu bir miktar da fazlası ile ödemiştir.¹⁴⁰⁶

Karz-ı hasen uygulamasının kökleşmesi büyüyerek devam edip yaygınlaşması başta yoksullar ve borçlular olmak üzere toplumun genelinin faydasıdır. Bu müessese sekteye uğrarsa en çok zarar görecekt olanlar borçlular olmalıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber’in alacaklıyı memnun eden yaklaşımları başta adâletin ve hakkaniyetin gereği olmakla birlikte, nihai kertede sistemin sağlıklı şekilde çalışması açısından borçluların lehine bir durumdur. Bu sebeple karz-ı hasen müessesesini yıpratan davranışlar cezasız bırakılmamıştır.¹⁴⁰⁷

Hz. Peygamber borçlunun ve alacaklının birbirlerine faziletli davranmalarını şefkatle muamele etmelerini istemiş bu amaç doğrultusunda, “*Alırken, satarken aldığı borcu öderken, alacağını alırken iyi davrananlara kolaylık gösterenlere, Allah rahmetiyle lütfuyla muamele eylesin.*” duâsında bulunmuş, borçlunun sıkıştırılmamasını, ödeme günü gelince zorlananlara mühlet verilmesi, mümkünse

¹⁴⁰³ "... إِنَّ خَيْرَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَسَاءً ..." Buhârî, Vekâle, 6; İstikraz, 4; Müslim, Mûsâkât, 120; Ebû Dâvûd, Büyû', 11; TirmizîBüyû', 75.

¹⁴⁰⁴ "... مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ، وَإِذَا أَتَيْتَ أَحَدَكُمْ عَلَى مَلْيٍّ فَلْيَنْتَبِعْ ..." Buhârî, Havâlât 1, 2, İstikrâz 12; Müslim, Mûsâkât 33; Ebû Dâvûd, Büyû' 10; Tirmizî, Büyû' 68; Nesâî, Büyû' 100, 101; İbn Mâce, Sadakât, 8.

¹⁴⁰⁵ "...أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرْفُهُ..." İbn Mâce, Rühûn, 4.

¹⁴⁰⁶ Buhârî, İstikraz, 7; Müslim, Salatü'l-Müsâfirin, 71; Ebû Dâvûd, Büyû, 11.

¹⁴⁰⁷ Nesâî, Kat'u's-Sârik, 5.

alacaktan vazgeçilmesi istenmiştir.¹⁴⁰⁸ "Borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin. Bilerseniz borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır."¹⁴⁰⁹ "Kim darda kalmış (borçlu) bir kimseye kolaylık sağlarsa, Allah da ona dünyada ve âhirette kolaylık sağlar."¹⁴¹⁰ Rasûlullâh, ümmetine müsamaha ve şefkati öğretmek için şu temsili anlatmıştır: "İnsanlara borç veren bir tüccar vardı. Zorda kalmış (borcunu ödeyemeyecek) birisini görünce hizmetçilerine, 'Buna müsamaha gösterin, umulur ki Allah da bize müsamaha gösterir.' derdi. İşte bu nedenle Allah o tüccara müsamaha gösterdi."¹⁴¹¹ Hz. Peygamber bu sözüyle borçlusuna şefkatini izhar eden kişiye taktirlerini bildirmiş ümmetinin de böyle olmasını arzu etmiştir. "Kıyamet gününün sıkıntılarından Allah'ın kendisini kurtarmasından hoşlanan kimse, borcunu ödeyemeyene mühlet tanısin veya ondan bir bölümünü indirsın."¹⁴¹² Bu şekilde darda kalan kimseye şefkat göstererek kolaylık sağlayan bir insanın, her iki dünyada işinin kolaylaşacağını¹⁴¹³ haber vererek borçlu insanlara destek olmanın gereğini belirtmiş ve şu müjdeyi vermiştir. "Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, hiçbir gölgenin (himâyenin) olmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde özel olarak himâye edecektir."¹⁴¹⁴

Günümüzde, çaresizlikten dolayı borcunu ödeyemeyen borçlular kadar, dostuna kefil olduğu için borç batağına saplanmış, iflas etmiş, işinden, sermayesinden olmuş kefillerin sayısı da az değildir. Bu tür kötü örnekler, dostlar arasında başta nice olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Her Müslüman'ın, kardeşine yardımcı olması beklenir ama kefalet sebebiyle kefilin de zarara uğramaması için elden gelen bütün çaba sarf edilmelidir. Hz. Peygamber'in, "...Kefil, borçtan sorumludur ve borcun ödenmesi gerekir."¹⁴¹⁵ hadisi bu duruma işaret etmektedir.¹⁴¹⁶

'Alacağına şahin, borcuna karga olmak!' diye bir deyim vardır dilimizde. Bu şekilde davranmak bir Müslüman'a yaraşmaz. Müslüman eğer alacaklı ise borçlusunun

¹⁴⁰⁸ 2. Bakara: 280.

¹⁴⁰⁹ Bakara (2), 280.

¹⁴¹⁰ "...مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسِّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ..." Müslim, Zikir ve'd-Duâ, 8.

¹⁴¹¹ "...كَانَ رَجُلٌ يُدَايِنُ النَّاسَ ، وَكَانَ يُقُولُ لِفَتَاهُ : إِذَا أَتَيْتَ مُعْسِرًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا فَلَقِيَ اللَّهَ فَتَجَاوَزَ عَنْهُ..." Buhârî, Büyû', 18, Enbiyâ, 54, Deavât, 36; Müslim, Mûsâkât 31.

¹⁴¹² Müslim, Mûsâkât, 32.

¹⁴¹³ Müslim, Zikir, 38; İbn Mâce, Sadakât, 14.

¹⁴¹⁴ Müslim, Züh'd; 74; Tirmîzî, Büyû, 67.

¹⁴¹⁵ Tirmîzî, Büyû, 39; Ebû Dâvûd, Büyû, 88.

¹⁴¹⁶ Görmez, vd., Hadislerle İslâm, V, 156.

zor durumda olduğunu gördüğünde ona kolaylık sağlar. Verdiğinden fazlasını istemek gibi haksız bir tutum sergilemekten kaçınır. Ancak borçluya da düşen görevler vardır. Borçlu, sorumluluğunun ciddi anlamda farkında olmalı ve borcunu bir an evvel ödemek için gayret sarf etmelidir. Zira borç sorumluluğu, ölünce değil ödeyince biter.¹⁴¹⁷

Allah Rasûlü Huneyn Savaşı'na giderken Abdullah b. Ebî Rabia'dan otuz veya kırk bin dinar borç almış ve dönüşünde bu parayı ödedikten sonra mal sahibine, “*Allah senin için ailene ve malına bereket ihsan eylesin. Borcun karşılığı, onu tam olarak ödemek ve borç verene güzelce teşekkür etmektir.*”¹⁴¹⁸ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in, ashabının borç yüküyle ahirete irtihal etmelerine gönlü razı gelmezdi. Borcun ciddiyetini kavratmak, alacaklarının hakkını zayi etmemek hepsinden önemlisi de bir mümini, borçlarından ve kul hakkı yükünden arındırılarak ahirete yolcu etmek maksadıyla namazı kıldırılmak üzere hazır bulunan cenazenin borcu olup olmadığını sorardı. Borç problemini çözmeden cenaze namazını kıldırırmazdı.¹⁴¹⁹ Seleme b. Ekva' anlatıyor: Hz. Peygamber'den bir cenazenin namazını kıldırması istendi. O da 'Arkasında borç bıraktı mı?' diye sordu. 'Evet.' dediler. Bu defa 'Borcuna karşılık gelecek bir şeyler bıraktı mı?' diye sordu. 'Hayır bırakmadı.' dediler “Öyleyse siz kılın arkadaşınızın cenaze namazını!” dedi. Ebû Katâde borcu üzerine aldığını beyan etti. Ancak o zaman namaz kılındı.¹⁴²⁰

Rasûlullâh'ın borçlu kişilerin cenaze namazını kıldırılmaması sert bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Bunun sebebi borç edinme ve borcu ödeme konusunda daha titiz davranılmasını sağlama¹⁴²¹ ve borç verme/karz-ı hasen müessesesinin işlevini canlı tutma olabilir. Çünkü borçlar ödenmeyince müessese atıl kalır. Bu da ihtiyaçlı olanın aleyhine bir duruma sebep olur. Ayrıca bu tutum sayesinde imkânı olanların borcu yüklenmede daha istekli davranmaları ile ölen kişinin borçlarından kurtulması temin edilmiş olur. Çünkü Allah Rasûlü, “*Müminin ruhu, ödeninceye kadar borcuna takılı kalır*”¹⁴²² buyurmuştur. Karz-ı hasen uygulamasının devamını sağlamak ve borçlunun kul hakkından temizlenmiş bir şekilde rabbinin huzuruna varmasını temin etme amacı

¹⁴¹⁷ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, V, 127.

¹⁴¹⁸ İbn Mâce, Sadakât, 16; Nesâî, Büyü, 97.

¹⁴¹⁹ Buhârî, Havâlât, 3; Müslim, Ferâiz, 14.

¹⁴²⁰ Nesâî, Cenâiz, 67; Buhârî, Kefâlet, 3.

¹⁴²¹ “Allah katında -günah-ı kebâirden sonra- en büyük günah, kişinin ödeyecek bir şey bırakmadan borçlu olarak ölmesidir. Ebû Dâvûd, Büyü, 9.

¹⁴²² “...نَفْسُ الْمُؤْمِنِ مُعَلَّقَةٌ بِدَيْنِهِ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ...” Tirmîzî, Cenâiz, 74, 76; İbn Mâce, Sadakât, 12.

kanaatimizce daha ağır basmaktadır. Zira daha sonraki süreçlerde muhtemelen İslâm Devletinin ekonomik imkânlarının güçlenmesiyle birlikte Hz. Peygamber borçları tekeffül etmiş¹⁴²³ ve bu kapsamda: “*Ben bütün müminlere kendi öz nefislerinden daha yakınım, binaenaleyh artık her kim üzerinde bir borç bırakarak ölürse o borcu ödemek bana aittir. Her kim de bir mal bırakırsa, o mal kendi mirasçılarına aittir*”¹⁴²⁴ buyurmuştur. Bu hadis, Hz. Peygamber’in borçlu kimselere şefkatini göstermektedir. Aynı zamanda karz-ı hasen müessesesi için resmi bir güvence niteliğindedir. Bu güvence sayesinde borç alma verme ilişkileri ve borçlanma süreçleri rahatlıkla sürdürülmüş, her an muhtaç duruma düşebilecek insanların dertlerine etkili bir çözüm getirilmiştir. Fakat günümüzde ‘karz-ı hasen’ bitme noktasına gelmiş, borç almanın yerine kredi alma, avans hesabını kullanma yaygınlaşmış kimse borç istemeye cesaret edemez hale düşmüştür diyebiliriz.

4.11. SUÇLULAR

Suç; Allahü Teâlâ’nın, had ya da ta’zir türünden bir ceza koyarak yasakladığı şer’i mahzurlardır.¹⁴²⁵ Suç, işleyene cezai müeyyide uygulanması öngörülmüş yasak fiil anlamında hukukî bir terim olup, Türkçe bir kelimedir. ‘Törelere ve ahlâk kurallarına aykırı davranış ya da bir toplumda haksız sayılıp yazılı yazısız kurallarla yasaklanan ve yaptırıma bağlanan eylem’ mânâsına gelir.¹⁴²⁶ Ayet ve hadislerde geçmekte olan ‘cürüm’¹⁴²⁷ kelimesi suça karşılık gelmektedir. Suç işlemiş, suçu olan, suçu sabit görülen kimseye de suçlu,¹⁴²⁸ mücrim¹⁴²⁹ denir. Allah’ın kanunlarına karşı gelenler, suçlu/günahkâr/asi kimselerdir.¹⁴³⁰

Hz. Peygamber sevap ve günahın ne olduğunu soran Nevvâs b. Sem’ân’a; “*İyilik, ahlâkın güzel olması, günah ise, kalbini tırmalayıp, insanların bilmesini kerih gördüğün şeydir*”¹⁴³¹ demiştir. Allah’ın emirlerine aykırı hareketler günah olarak tanımlanır. Bu

¹⁴²³ " عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلًا لَزِمَ غَرِيمًا لَهُ بَعَثَ دَنَابِيرَ، فَقَالَ: وَاللَّهِ! مَا أَفَارَقْتُ حَتَّى تُقْضِيَنِي أَوْ تُأْتِيَنِي بِحِمِيلٍ، قَالَ: فَتَحَمَّلَ بِهَا النَّبِيُّ... " Bûyû', 2.

¹⁴²⁴ Buhârî, Tefsîr, 1, Kefâle, 5; İstikrâz, 11; Müslim, Ferâiz, 15, 16, Cuma, 43; Ebû Dâvûd, Bûyû', 9; İbn Mâce, Sadakat, 12, Mukaddime, 7.

¹⁴²⁵ Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb, Mâverdî *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, trc, Ali Şafak, Bedir Yay., Ankara 1976, 248.

¹⁴²⁶ Mehmet Boynukalın, “Suç”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XXXVII, 453.

¹⁴²⁷ Buhârî, İ'tisâm, 3; İsfahânî, 192.

¹⁴²⁸ Fidan vd., *Örnekleri ile Türkçe Sözlük*, IV, 2612.

¹⁴²⁹ 68. Kalem: 35.

¹⁴³⁰ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 149.

¹⁴³¹ "...الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ، وَكَرِهْتُ أَنْ يُطْلَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ..." Müslim, Birr 14, 15; Tirmizî, Züh'd 52.

kapsamda suç, günah mânâsına da gelir.¹⁴³² Hâliyle suç, kavramı, dinen günah sayılan eylemleri de kapsar.¹⁴³³ Bizim suçludan kastımız da yaratıcıya saygı ve yaratılmışlara şefkati ihlâl ve sorumluluklarını ihmal edenlerdir.¹⁴³⁴

Suç, insanlık tarihinin Hz. Âdem ve Havva'nın yasak meyveye yaklaşması¹⁴³⁵ ile başlayıp Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi¹⁴³⁶ ile devam ederek günümüze kadar gelen insanla birlikte var olan bir realitedir. İnsan, hatadan müstağni değildir. Hatasız fert yoktur. Masum oldukları halde peygamberlerin dahi zelleleri vardır. Kişi, fitratının bir sonucu olarak hataya düşebilir. Peygamberlerin zelleleri de göz önünde bulundurulursa hatasız insan yoktur diyebiliriz.

Suçlu insan suçu nedeni ile toplumdan kaçabilir. Toplumun ahlâkî baskısıyla ona suçlu demesiyle yalnızlaşabilir. Suçluluk psikolojisiyle çöküntü yaşayabilir. O andan itibaren kişi yaptıklarına günah kendisine de günahkâr gözüyle bakar.¹⁴³⁷ Bu psikoloji, kişiyi derinden etkileyip çıkmaza sürükleyebilir.¹⁴³⁸ Böyle bir hâleti ruhiye içerisinde olan kişinin rehabilite edilmesi gerekir. Hataya düşmüş suça bulaşmış insana yeni bir çıkış kapısı sunmak, elinden şefkatle tutup, topluma ve hayata yeniden döndürmek; kişinin kendisi, ailesi ve toplum için bir kazanım olacak aksi taktirde kayıp olmanın ötesinde yeni problemlere ve yeni acılara sebep olabilecektir.

Bir suçlu gördüğümüzde onun nasıl bir çocukluk geçirdiğini pek düşünmeyiz. Genelde bizde uyandırdığı; korku, nefret ve öfkeye odaklanırsınız. Suç işleyenlerin çocukluğuna baktığımızda; şunu görürüz; kendi içsel duygu ve korkularını, davranışlar ile karşı tarafa yaşatmayı başarırlar. Başkalarının duygularına karşı duyarsızdırlar. Çünkü başkalarının duyguları onlar için yoktur; tıpkı bir zamanlar kendi duygularının

¹⁴³² Yeğin vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügât*, 308.

¹⁴³³ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 74.

¹⁴³⁴ İslâm hukukunda suçlar, konusu bakımından; hayata, bedene, şahsiyete, mal varlığına ve ferdin temel hak ve hürriyetlerine yönelik suçlar olarak tasnif edilir. Bir başka sınıflandırma da ihlâl ettikleri hakkın mahiyetine göre; Allah hakkının, şahsî hakların ve her iki hakkın da bulunduğu suçlar şeklindedir. Suçların en çok bilinen tasnifi, cezasının Şâri' tarafından belirlenip belirlenmediğine göre yapılan; had, kısas-diyet ve ta'zîr suçları şeklindedir. Had suçu Allah hakları kapsamına giren, yani toplumun hakkını ihlâl eden, naslarda miktar ve keyfiyeti belirli cezaî müeyyidesi bulunan suçtur. Zina, zina iftirası, yol kesme, hırsızlık, isyan, içki içme ve dinden dönme suçları bu gruba girer. İnsan hayatına ve vücut bütünlüğüne yönelik öldürme ve müessir fiillerin oluşturduğu suçlara kısas-diyet suçları denir. Ta'zîr suçları ise had ve kısas/diyet suçları dışında kalan, mahiyeti ve cezasının takdir ve tayini icthada veya kamu otoritesine bırakılmış hukuka aykırı fiillerdir. Boynukalın, 455.

¹⁴³⁵ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 83.

¹⁴³⁶ 5. Mâide: 27-31.

¹⁴³⁷ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 149-150.

¹⁴³⁸ Osman Nedim Yektâr, *Hiz. Peygamber'in Suça ve Suçluya Bakışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, 25.

başkaları tarafından yok sayıldığı gibi.¹⁴³⁹ Şefkate muhtaç olduğu dönemlerde yalnız kalmış olmanın bir neticesi olarak bu gün şefkatsizliğin kaynağı durumuna düşmeleri yine kendileri açısından yalnızlıkla sonuçlanan, toplum tarafından hor görülen bir pozisyonda kalmış olmalarına, itilmelerine ötekileştirilmelerine sebep olmaktadır.

Hiz. Peygamber'in şefkatini suçluluk özelinde ele alacak olursak bu noktadaki en önemli husus suç oluşmadan önce alınan tedbirlerdir. Kendini şöyle tanımlar *"Benim ve sizin durumunuz, ateş yakıp da ateşine circir böcekleri ve pervaneler düşmeye başlayınca, onlara engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulmaya, ateşe girmeye çalışıyorsunuz."*¹⁴⁴⁰ Hiz. Peygamber'in çabası, Emri bi'l-Marûf ve Nehyi Ani'l-Münker vazifesini yaparak insanları suçtan, gûnahtan dolayısıyla cezadan ve cehennemden uzak kalmalarını sağlamak dünyada hüsrana uğramaktan ahirette elem verici azaba girmekten korumak içindir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"Bu Kur'ân'a inanmadılar diye üzüler, onların ardından nerdeyse kendini heder edeceksin."*¹⁴⁴¹

İnsan çeşitli hatalara bulaşıp işlediği suçlarla fîsk-u fücûra düşebileceği gibi, salih ameller işleyerek, tövbe edip hatasını terk ederek takva derecesine de ulaşabilir. Peygamberler ve Son Peygamber Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in gönderiliş gayesi; insanların hatalara sürüklenmesine ve sürüklendiği hataları sürdürmesine engel olmak, onları dünyada ve ahirette esfel, erzel bir konuma düşmekten alıp âlâ bir mertebeye yükseltmektir. Hiz. Muhammed (s.a.v.) Kur'ân'ı tebliğ ederek, tebyin ederek, söz ve fiilleri ile örnek olarak insanları mücrim bir konuma düşmekten alıp muti bir konuma yükseltmenin çabası içerisinde olmuştur. Ferdî ve içtimâî önlemler ve yönlendirmelerle, bir nevi koruyucu hekimlik yaparak olumsuz girişimleri engellemek suç işleme zeminlerini kurutmak ve insanların suç eylemlerine karşı direncini geliştirmek istemiştir.

Kim yanlış bir davranışa şahit olursa; eliyle, gücü yetmezse diliyle engel olmaya/bertaraf etmeye çalışmasını istemiş, buna da gücü yetmezse kalben kerih görüp

¹⁴³⁹ Bağlan, Sayar, 281.

¹⁴⁴⁰ Buhârî, Rikâk, 26; Müslim, Fedâil, 19; Tirmîzî, Edeb, 82.

¹⁴⁴¹ 18. Kehf: 6; 26. Şûrâ: 3.

memnuniyetsizlik tavrını benimsemesini tavsiye etmiştir.¹⁴⁴² Bir arzunun suça dönüşmeden engellenmesinin güzel bir örneğini şöyle göstermiştir: Bir genç Rasûlullâh'ın huzuruna girdi ve zina yapmak istediğini belirtti. Orada bulunanlar hayretler içinde genci kınayıp terslerken Rasûlullâh müşfik bir sesle “*yaklaş*” dedi. Gence soru cevap şeklinde açıklamalarda bulundu.¹⁴⁴³ Genç zina suçunu işlemekten vazgeçti. Hz. Peygamber de gencin göğsü üzerine elini koydu ve “*Allahım! Bunun günahlarını bağışla, kalbini temizle ve iffetini muhafaza buyur*” diye duâ etti. Açıklamalara ikna olan genç düşüncelerinden vazgeçti. Böylece hataya düşmekten suça bulaşmaktan uzaklaştırılmış oldu.¹⁴⁴⁴

Yapılan uyarılara alınan tedbirlere karşılık şeytani vesveselere ve nefsanî isteklere uymak nedeni ile bir suç işlenmesi durumunda Hz. Peygamber ihtiyatı elden bırakmamış emin olmadıkça, kişinin suçunu itiraf ettiği halde dahi hüküm vermekten içtinap etmiş, adeta itiraftan vazgeçse, yanlış anlaşıldığını beyan etse diye beklemiştir. İnsanları suçla damgalayan değil, onların suçtan uzak, saf ve temiz birer insan olduklarını anlamaya çalışan, suçsuz olarak kabul edici bir yaklaşım içinde olmuştur.¹⁴⁴⁵

Mâiz b. Mâlik el-Eslemî adlı sahâbînin işlediği zina suçunu itiraf etmesi ve “Ey Allah'ın Raasûlü! Beni arındır.” demesine rağmen ona, “*Yazıklar olsun sana! Git Allah'tan bağışlanma dile ve ona tövbe et!*” diyerek geri göndermiş, Mâiz tekrar tekrar itirafını ve arınma talebini dile getirince¹⁴⁴⁶ Rasûlullâh'ın Mâiz'i, içki içip içmediğini¹⁴⁴⁷ aklî dengesinin yerinde olup olmadığını¹⁴⁴⁸ hatta kinaye yapıp yapmadığını sorguladığı¹⁴⁴⁹ belirtilir. Hatta Mâiz'e “*Belki sen öptün veya dokundun da sana zina ettin gibi gelmiştir.*” der. Fakat Mâiz, ısrarla ve dördüncü defa kadının kocasıyla hangi ilişkide bulunuyorsa, o ilişkide bulunduğunu ifade eder.¹⁴⁵⁰ Mâiz, evli olduğunu

¹⁴⁴² Müslim, İmân, 78. Ebû Dâvûd, Salât, 239, 242.

¹⁴⁴³ “Annenle zina edilmesini ister misin?” ‘Vallahi hayır!’ “Diğer insanlar da anneleriyle zina edilmesini istemez” “Kızınla zina edilmesini ister misin?” ‘Vallahi hayır, yâ Rasûlallah!’ “Diğer insanlar da kızlarıyla zina edilmesini istemez”. “Kız kardeşinle zina edilmesini ister misin?” ‘Vallahi hayır!’ “Diğer insanlar da kız kardeşleriyle zina edilmesini istemez” “Halanla zina edilmesini ister misin?” ‘Vallahi hayır!’ “Diğer insanlar da halalarıyla zina edilmesini istemez.” “Teyzenle zina edilmesini ister misin?” ‘Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.’ “Diğer insanlar da teyzeleriyle zina edilmesini istemez.”

¹⁴⁴⁴ “...اللَّهُمَّ اغْفِرْ ذَنْبَهُ وَطَهِّرْ قَلْبَهُ وَحَصِّنْ فَرْجَهُ فَلَمْ يَكُنْ بَعْدَ ذَلِكَ الْفَتَى يَلْتَفِتْ إِلَى شَيْءٍ...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 545.

¹⁴⁴⁵ Yektâr, 123.

¹⁴⁴⁶ Müslim, Hudûd, 22.

¹⁴⁴⁷ “...أَشْرَبَ خَمْرًا...” Müslim, Hudûd, 22.

¹⁴⁴⁸ “...أَبِهْ جُنُونٌ...” Buhârî, Muhâribîn, 8, 11, 15; Müslim, Hudûd, 16; Tirmîzî, Hudûd, 5.

¹⁴⁴⁹ Buhârî, Muhâribîn, 14; Ebû Dâvûd, Hudûd, 24.

¹⁴⁵⁰ “...لَعَلَّكَ قَبِلْتَ أَوْ غَمَزْتَ أَوْ نَظَرْتَ...” Şevkânî, el-İmâm Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylül-Evtâr Şerh-i Münteka'l-Ehbâr Min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ehyâr* thk., Asamu'd-Dîn es-Sbâbdî, Dârul-Hadis, Kahire 1993, V, 118.

söyleyip suçunu dördüncü defa ikrar edince Hz. Peygamber onun aklî melekelerinin yerinde olmamasını arzu ederek hakkında tahkikat yaptırttı. Çünkü zina, kişinin kendi aleyhine yaptığı ikrar ile sabit olan bir suçtur.¹⁴⁵¹ Mâiz, itirafında ısrar edip ve arınmak istediğini belirtince ancak o zaman hüküm verilmiştir.¹⁴⁵²

Mâiz’le aynı akıbeti paylaşan Gâmidiyeli kadın örneğinde de, Hz. Peygamber kadını üç defa geri çevirmiş, kadın dördüncü defa tekrar gelmiş, ancak akıllı olan birisinin kurabileceği cümleleri kurarak: ‘Mâiz’i geri çevirdiğin gibi beni de geri mi çeviriyorsun?’ demiştir. Tekrar geri gönderilmiş kendisine, “Çocuğunu dünyaya getir, emzir, kendi kendine yemek yiyebilsin öyle gel!” denmiş, aklî bir sorun olmadığı da anlaşılınca anca o zaman suçlu sayılmıştır.¹⁴⁵³ Aynı şekilde bir namaz çıkışı had cezasını gerektirecek bir suçu işlediğini belirten, fakat işlediği suçun ne olduğunu anlatmayan sahâbîsinden bu konuda bir açıklama yapmasını istememiştir. Zaten bu tür muğlâk ifadeler ile yapılan ikrarlarda Hz. Peygamber suçlunun ikrarından rücu etmesini sağlayacak telkinlerde bulunmuştur.¹⁴⁵⁴

Enes b. Mâlik Hz. Peygamber’in kendisine intikal eden davalarda hep beraatı tercih eden bir yaklaşım sergilediğini bildirir.¹⁴⁵⁵ Davaların kendisine intikal edilmesi

¹⁴⁵¹ Zina Suçunun İspatı: Zina suçu ya dört erkek şahidin şahitliği, ya da zina eden erkek veya kadının ayn ayrı meclislerde dört kez zina ettiklerini ikrar etmeleri ile sabit olur. Zinanın şahidle isbâtı Kur'an-ı Kerim’le 4. Nisâ: 15; ikrarla isbâtı da sünnetle sabittir. Bazı âlimlere göre, bekâr ya da dul bir kadının hâmile oluşu da zina suçunun sübutu ve haddin uygulanması için delil sayılır. Ama cumhûra göre delil değildir.

Zinadan dolayı haddin uygulanması için şahidlik ve ikrarda dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususların mutlaka göz önünde tutulması gerekir. Şöyle ki: Hâkim şahidlere, zinanın mâhiyetini, keyfiyetini, yerini, zamanını, zina edilen kadının kim olduğunu ve erkekle kadının zina hallerini, sürme kabındaki mil ya da kınındaki kılıç gibi görüp görmediklerini sorar. Onların âdil olup olmadıklarını tesbit eder. Ondan sonra hadde hükmeder. Bir yabancı kadınla bir erkeğin yalnız başlarına bir odada kalmaları, hatta aynı yataкта yatmaları ile had uygulanmaz. Şâhidlerin onları üst üste ve âletlerini sürme kabındaki mil gibi görmeleri gerekir. Ayrıca şahidlerin dörtten az olmayıp hepsinin erkek olması, âdil olmaları, hür ve gözlerinin görüyor olması, hepsinin bir arada şahidlikte bulunmaları şarttır. Zinanın ikrarla sübûtu için de; ikrarın hâkim huzurunda ve dört ayrı mecliste olması, gerekir. İkrar esnasında hâkim, mukırra ikrarda bulunana zinanın ne demek olduğunu, nerede ve nasıl olduğunu sorar. Çeşitli sûretlerle ikrarından dönmeleri için telkinde bulunur. Zinadan dolayı had uygulanabilmesi için, zina eden şahıslarla ilgili bir takım şartlar vardır. Bunlar: 1- Zina edenler; akıl, balığ olmalıdırlar. 2-Zinanın zorlama neticesinde değil, rızâ ile olması gerekir. Kadının zorlanması konusunda ihtilaf olmamakla birlikte, erkeğin zorlanması halinde haddin uygulanıp uygulanmayacağı konusunda ihtilaf vardır. 3- Cinsi temasta kadının, erkeğin, mülkü olabileceği şüphesi olan yerlerde olmaması gerekir. 4- Cinsi temasta bulunulan kadının, erkeğin hanımı olabileceği şüphesinden uzak olmalıdır. 5- Cinsi temas, kiralama ile ilişkili olmamalıdır. Buna göre; birisi, bir kadına ücret vererek zina etse had uygulanmaz. Ama yapılan iş zinadır, haramdır. Âhirette cezası verilir. 6- Zina eden kişi dilsiz olmamalıdır. 7- Zinanın İslâm ülkesinde olması gerekir. 8- Zinanın, cinsel organ yoluyla yapılmış olması icab eder. Buna göre eş cinsellerin yaptıkları, son derece çirkin bir mel'anet ve çok büyük bir günah ise de, fâillerine zina haddi uygulanmaz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976. III, 203-210.

¹⁴⁵² Müslim, Hudûd, 22; Şevkânî, V, 113, 114, 118.

¹⁴⁵³ Müslim, Hudûd, 23.

¹⁴⁵⁴ Herhalde dokundun, öptün, kokladın da zina ettim diyorsun tarzındaki yönlendirmelerle bir çıkış yolu bulmak istemiştir. Buhârî, Muhâribîn, 14.

¹⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, Diyât, 3; Nesâî, Kasâme, 28-29.

ile ilgili şöyle buyurur: “Ceza gerektiren durumlarda davayı bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi taktirde ceza gerektiren bir dava bana geldiğinde hüküm vermem kaçınılmaz olur.”¹⁴⁵⁶ Hadiste ifade edildiği şekilde davalar Hz. Peygamber’e ulaşmadan sulh yoluyla çözüme kavuşturulmasını istediği anlaşılmaktadır. Öyle ki Safvân b. Ümeyye hırsızlık suçu işleyen birisini yakalayıp Hz. Peygamber’in huzuruna getirir. Verilecek cezaya şaşkınlığını ifade edince Hz. Peygamber ona onu bana getireceğine gitmesine izin verseydin ya demiştir.¹⁴⁵⁷

Hz. Peygamber isanların hallerini araştırılmasını deşifre edilip yayılmasını istememiştir. Farkına vardığı hataları düzeltirken suçluyu hedef alarak konuşmamış, isim vererek rencide etmemiştir. “*Falana ne oluyor ki, şöyle söylüyor veya falancalara ne oluyor böyle böyle söylüyorlar.*”¹⁴⁵⁸ diyerek uyarılarını dolaylı olarak yapmış, “*Kim Müslüman’ın bir ayıbını örterse Allah’ta dünya ve âhirette onun bir ayıbını örter*”¹⁴⁵⁹ demiştir. Hezzale’ye, yeğeni Mâiz için “*Mâiz’i elbisenle örtseydin ya. Bu senin adına daha hayırlı olurdu*”¹⁴⁶⁰ diyerek suçun ortaya serilmesinden memnun olmadığını ima etmiştir.

Bütün unsurları oluşmadan ceza vermeyi uygun bulmamış,¹⁴⁶¹ hata ile işlenen fiillerde daha hafif cezaları tercih etmiştir.¹⁴⁶² Kendi ikrarı ve itirafı nedeniyle cezaya çarptırılan bir kişi ceza uygulandığı sırada kaçmaya yeltense onun bu hareketinin ikrardan rücu ettiğine delalet olarak değerlendirilmesi istenmiştir.¹⁴⁶³ Israrlı itirafları nedeni ile kendisine ceza tatbik edilen Mâiz’in, cezalandırılma esnasında kaçtığı, Rasûlullâh’a haber verilince Rasûlullâh, “*Mâiz’i keşke bıraksaydınız ya!*”¹⁴⁶⁴ diyerek üzüntüsünü belirtmiş, açlık baskısı¹⁴⁶⁵ ve birlerinin zorlaması nedeni ile işlenen eylemleri¹⁴⁶⁶ suç olarak değerlendirmemiştir.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁵⁶ Nesâî, Kat’u’s-Sârik, 4.

¹⁴⁵⁷ Nesâî, Kat’u’s-Sârik, 5.

¹⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 9.

¹⁴⁵⁹ Buhârî, Mezâlim, 3; Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

¹⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, Hudûd, 7.

¹⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, Hudûd, 14; İmam Mâlik, *Muvatta*, Hudûd, 24.

¹⁴⁶² Hz. Peygamber döneminde, bir Müslümanın zimmi zannedilerek öldürülmesinde de öldürene kısas cezası yerine diyet cezası verilmiştir. Buhârî, Diyât, 10.

¹⁴⁶³ Yektâr, 34.

¹⁴⁶⁴ Tirmîzî, Hudûd, 5.

¹⁴⁶⁵ İmam Mâlik, *Muvatta*, Hudûd, 22.

¹⁴⁶⁶ İbn Mâce, Hudûd, 30; İbn Kudâme, X, 165, 323

¹⁴⁶⁷ 48. Fetih: 17; 24. Nûr: 61.

H. Peygamber'in bu uygulamaları nedeni ile İslâm ceza hukukunda suçların teşekkül ve ispatı hususunda konan şartlar, cezanın uygulama alanını daraltmış, suçun meydana gelişinde ve ispatlanmasında kesinliği gölgeleyen her şüphe suçlunun lehine kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, bazı durumlarda suçlunun affı mümkün kılınmış ve genel bir esas olarak, afa hata etmenin cezalandırmada hata etmekten daha hayırlı olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁶⁸ Zira H. Peygamber böyle yapmış ve yapılmasını arzu ederek şöyle buyurmuştur: *“(Ey Hâkimler!) gücünüz yettiği ölçüde Müslümanlara had cezası vermemeye bakın! Hadleri uygulamada bir çıkış kapısı bulursanız, suçluya had cezası uygulamayın. Zira bir hâkimin affetmede hataya düşmesi, ceza vermede hataya düşmesinden daha hayırlıdır.”*¹⁴⁶⁹

Bütün gayretlere rağmen bir eylem gerçekleşir, suçlu bir fert oluşursa bu durum da en başta suçun şahsiliği üzerinde durulmuş, suça teşebbüs eden kişinin aile bireylerini zan altında tutacak girişimlere izin vermeyerek ilk önce failin yakınlarını koruma altına almıştır. Bu noktada *“Her suçlu, kendi işlediği suçtan sorumludur. Hiç kimsenin işlediği suç babasına, anasına, evladına yüklenemez.”*¹⁴⁷⁰ buyrulmuştur. Bu açıklama suçlu yakınlarını rahatlatan, aynı zamanda mağdur tarafın öç alma saikiyle suçlu yakınlarına karşı saldırıda bulunmasının önüne geçen bir yaklaşımdır. İslâm'dan önceki ceza sisteminde kabileciliğin izlerini görmek mümkündür. Zira o dönemde suçun bireyselliği ilkesine pek riayet edilmez, kabile üyelerinden birine yapılan saldırı bütün kabileye yapılmış sayılır, aynı zamanda suç işleyen kişi ile birlikte kabilesi de suçlu sayılırdı. Bu nedenle kabileler arası devam eden kan davalarının ardı araksı kesilmezdi. H. Peygamber bu anlayışı da ortadan kaldırmıştır.¹⁴⁷¹

Suçun şahsiliği prensibi ile aile fertleri emniyete alınmasının ardından sıra faile gelince, cezalandırmada acele etmemiş, eşitlikten ve adâletten taviz vermemiştir. Onun nazarında ırk, dil, zenginlik, hür olma gibi kavramlar bir üstünlük ifadesi sayılmamış, hâkimlere hitap ederken, onlardan davacı ve davalıya karşı eşit muamelede

¹⁴⁶⁸ Fahrettin Atar, “Af” *DİA*, İstanbul 1988, I, 395.

¹⁴⁶⁹ Tirmîzî, Hudûd, 2; Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, yy. tsz., 236.

¹⁴⁷⁰ İbn Mâce, Diyât, 26, Menâsik, 76.

¹⁴⁷¹ Ebû, Dâvûd, Diyât, 24, İbn Mâce, Diyât, 5.

bulunmalarını¹⁴⁷² ve her iki tarafın delillerini sunmalarına imkân vermelerini istemiş,¹⁴⁷³ bu hususun onlara farz olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷⁴

Mahzumoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden Fâtıma adındaki bir kadının kayırılması için Hz. Peygamber'in çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i aracı olarak göndermeye karar vermişlerdi. Üsâme, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattıktan sonra Allah Rasûlü, *"Allah'ın taktir ettiği cezalarından bir ceza için aracı mı oluyorsun?"* buyurmuş daha sonra da ayağa kalkarak şu konuşmayı yapmıştır: *"Ey insanlar! (Allah) sizden önceki milletleri, içlerinden soylu birisi hırsızlık yaparsa onu bırakmaları, zayıf birisi hırsızlık yaparsa onu cezalandırmaları sebebiyle helâk etmiştir. Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse mutlaka onun da elini keserdim."* buyurmuştur¹⁴⁷⁵

Rasûlullâh, kul hakkını ihlâl eden suçlarda, suçlu ile mağdur arasındaki dengeyi gözetmiş, mağdur olanlarla istişare ederek problemi çözüme ulaştırma yolunu tercih ederek mağduriyetleri gidermek istemiştir. Bir peygamber ve devlet başkanı da olsa, mağdur tarafın hissiyatını göz önüne alarak suçluyu affetme yetkisinin mağdurun yakınlarına verilmesi gerektiğini bildirmiştir. O şöyle buyurur: *"Kişi, yakınının öldürülmesi veya yaralanması durumunda üç yoldan birini seçmekte serbesttir..."* *"Ya hukukun eliyle suça denk bir müeyyide yani kısas ister, ya kan bedelini kabul eder yahut karşılıksız affeder. Kim bu üç yoldan birine başvurduktan sonra vazgeçip başka birine dönüş yaparsa, artık o kimseyi içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi bekler."*¹⁴⁷⁶ *"Müslüman kardeşinin malına veya şeref ve namusuna yönelik günah işleyen kimse altın ve gümüşün bulunmadığı gün gelmeden önce ondan helâllik dilesin. O gün, dünyada kötülük yapan kimsenin sevapları varsa haksızlığı kadar alınıp mağdura verilir, yoksa onun günahından alınıp berikine yüklenir"*¹⁴⁷⁷ Suçun ağırlığı ile orantılı bir ceza istemek mağdurun hakkı olarak görülmüştür, Ancak daha faziletli bir yolun cezadan vazgeçip bağışlamayı tercih etmek olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷⁸ Adâlet faziletli bir

¹⁴⁷² Abdurrezzâk, VIII, 300.

¹⁴⁷³ İbn Hıbbân, XI, 451.

¹⁴⁷⁴ Hâkim, IV, 537.

¹⁴⁷⁵ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Hudûd, 8; Nesâî, Kat'u's-Sârik, 6.

¹⁴⁷⁶ İbn Mâce, Diyât, 3; Dârimî, Diyât, 1.

¹⁴⁷⁷ Buhârî, Rikâk, 48, Mezâlim, 10.

¹⁴⁷⁸ 16. Nahl: 126.

davranıştır fakat ondan da faziletlisi affi tercih etmektir.¹⁴⁷⁹ Affin tercih edilmesi istenmiş¹⁴⁸⁰ ve muttakilere has bir davranış olarak övülmüştür.¹⁴⁸¹

Hz. Peygamber ashabıyla otururken adamın birisi, boynunu iple doladığı Habeşli bir işçi ile huzura geldi. ‘bu adam benim kardeşimi öldürdü dedi.’ Suçlanan kişi, öldürme olayının kasti olmadığını ve hatasından pişmanlık duyduğunu, kendine haksız yere hakaret ettiği için bir anlık öfke ile bu işe kalkıştığını belirtti. Hz. Peygamber adam dönerek onu affetmesini istedi. Bunu üç defa tekrarladı. Adam affa yanaşmayınca diyet almasını önerdi. Bunu da kabul etmeye yanaşmayınca bu defa kısas kaçınılmaz olmuştu. Rasûlullâh meselenin anlaşma ve sulh yoluyla sona ermemesinden rahatsızdı. Öfkesine yenilen ve istemeden adam öldüren bir kişinin ölümle cezalandırılmasına gönlü razı değildi. Hz. Peygamber’in memnuniyetsizliğini hisseden davacı daha sonra insafa gelerek ısrarından vazgeçmiş Habeşli ölüm cezasından kurtulmuştu.¹⁴⁸²

Mağdura affin dışında seçenekler sunulmakla birlikte Hz. Peygamber’in gönlü affin tercih edilmesinden yanadır.¹⁴⁸³ Suçu itiraf edip bağışlanma isteyen bağışlamamanın, hakkını helal etmemenin büyük bir vebal olduğunu bildirir,¹⁴⁸⁴ “*husumeti sürdürmen günah olarak sana yeter*”¹⁴⁸⁵ uyarısında bulunurdu. Ölen kişinin tarafları, katili affederlerse, kendilerinin ve öldürülenin günahlarının Allah tarafından affedileceği müjdesini verir¹⁴⁸⁶ ve şöyle buyurur: “*Haksızlığa uğradığı zaman suçluyu affeden kişinin, Allah şerefini artırır.*”¹⁴⁸⁷ “*Her kimin vücudundaki bir uzuv yaralanır da bu suçu affederse Allah bu affi sebebiyle onun bir derecesini yükseltir, bir günahını da siler.*”¹⁴⁸⁸ “*Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır*”¹⁴⁸⁹ ayetinde de cezalandırmayı talep etmek bir hak olarak zikredilmiş, Fakat sabredip bağıştan yana tutum almak daha hayırlı bir tercih olarak önerilmiştir.

¹⁴⁷⁹ 42. Şûrâ: 43

¹⁴⁸⁰ 24. Nûr: 22.

¹⁴⁸¹ 3. Âl-i İmrân: 134; 2. Bakara, 237.

¹⁴⁸² Müslim, Kasâme, 32; Tirmîzî, Diyât, 13; Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 26; Müslim, Kasâme, 32; Dârimî, Diyât, 8; Nesâî, Kasâme, 6-7.

¹⁴⁸³ Suçlunun mağdurun bizzat kendisi veya velîsi tarafından affedilmesi Kur'an ve Sünnet'te teşvik edilmiştir. Bu nedenle İslâm ceza hukukunda af, kul hakkının hâkim olduğu kısas cezasını düşüren sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir. 2.Bakara: 178; 5. Mâide: 45; 42. Şûrâ: 40; Ebû Dâvûd, Diyât, 3.

¹⁴⁸⁴ İbn Mâce, Edeb, 23.

¹⁴⁸⁵ Tirmîzî, Birr, 58.

¹⁴⁸⁶ Müslim, Kasâme, 10.

¹⁴⁸⁷ Buhârî, Merdâ, 1.

¹⁴⁸⁸ Tirmîzî, Diyât, 5.

¹⁴⁸⁹ 16. Nahl: 126.

Rasûlullâh haksızlığa uğrayan kimsenin intikam almaya kalkışmasını doğru bulmazdı.¹⁴⁹⁰ Suça muadil bir ceza ya da af yolunu tercih etmeyi önerirdi.¹⁴⁹¹ Adâlet istemek haktır.¹⁴⁹² Fakat affetmek takvaya en uygun iş olarak Kur’ân’da geçmekteydi.¹⁴⁹³ Rasûlullâh da bunu tercih etmiş ve “*Allah affeden kulunun ancak şerefini artırır buyurmuştu.*”¹⁴⁹⁴

Aftan yana tercihte bulunmanın suçludan öte mağdurun huzuru açısından da önem ifade eder. Pişmanlık duyan, yaptığından dolayı üzülen bir kimseyi bağışlamak, bağışlayan kişide duygusal bir tatmin ve rahatlama yaratır. Pişmanlık duymayan insana onun bu davranışını onaylamadığımızı hissettirir yine de kendi ruh sağlığımız için onu affedebiliriz. Çünkü bağışlanmayan her şey ruhumuza bir yükür. Affettiğimiz zaman o yükü alır ve bir kenara koyar, karşımızdakinin de yeni bir yanlış daha yapmasını önlemiş oluruz. Affetmek, suçlunun kendisine değer verildiğini hissetmesine ve kendisini bağışlayanlara karşı minnettarlık ve dostluk duyguları ile karşılık vermesine etki eder.¹⁴⁹⁵

Allah Rasûlü, ceza vermeden önce affedilmeye¹⁴⁹⁶ sebep olacak bir karine aramış, bir ipucu olsun istemiş, şahsına karşı işlenen suçlarda daha çok aftan yana tavır sergileyerek şefkatini göstermiştir. Zira af ile emrolunmuş olması bunu gerektirmektedir.¹⁴⁹⁷ Kendisi affi tercih ederek ümmetinin nasıl davranması gerektiğini fiili olarak göstermiş ayrıca bu kadarı ile de yetinmeyip sözlü olarak da affetmeyi öneren tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁴⁹⁸

Hz. Peygamber’in kendisi de şahsına karşı işlenen suçlarda aftan yana tercihte bulunmuştur. Konunun anlaşılması açısından hadis kaynaklarında ve tarih kitaplarında çok sayıda örneğine rastladığımız uygulamaların birkaçını hatırlatalım.

Taif ziyaretinde ağır hakaretlere maruz kalıp çok darlandığı bir esnada istemesi halinde, isyan eden topluluğun helâk edileceği kendisine bildirilmiş, o ellerini kaldırıp

¹⁴⁹⁰ İbn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta, Akdiye, 26.

¹⁴⁹¹ Tirmîzî, Diyât, 13.

¹⁴⁹² 42. Şûrâ. 43.

¹⁴⁹³ 3. Âl-i İmrân. 134; 2. Bakara: 237.

¹⁴⁹⁴ Müslim, Birr, 69.

¹⁴⁹⁵ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*, 125.

¹⁴⁹⁶ Câhiliye toplumunda kötülüğü kötülükle karşılamak genel bir uygulama idi. Bunun aksine davranış, çoğunlukla zayıflık ve acz işareti sayıldığından insanlar aftan ziyade cezalandırma yolunu seçerlerdi. Mustafa Çağırıcı, “Af” *DİA* TDV. Yay., İstanbul 1988, I, 394.

¹⁴⁹⁷ 7. A’râf. 199.

¹⁴⁹⁸ Nesâî, Kasâme, 6-7.

“Allahım onların soyundan inananların çıkacağını ümit ediyorum”¹⁴⁹⁹ demiş ve herhangi bir belanın gelmesini talep etmemiştir.

Allah Rasûlü’nün, Uhud savaşında düşmanın saldırısı ile dişi kırılmış ve zırhının bir parçası çenesine saplanmıştı. Bu ıstırap içinde dahi “Allahım kavmime hidayet et. Çünkü onlar bilmiyorlar.”¹⁵⁰⁰ diyerek canına kasteden düşmanlarının başına gelmesinden korktuğu belayı uzaklaştırmak istemişti.

Zâturrikâ' seferi dönüşünde bir ağacın altında istirahat ederken, Ğayres b. Haris isimli Müşrik, Hz. Peygamber’in ağacın dalına astığı kılıcı alıp onu öldürmeye kalkışmıştı. Daha sonrada korkusundan elinden düşürdüğü kılıç Hz. Peygamber’in eline geçmişti. Fakat Hz. Peygamber onu cezalandırmayıp öylece salıvermiştir.¹⁵⁰¹

Habib b. Ebî Beltea Hz. Peygamber’in gizli tuttuğu Mekke fethi hazırlıklarını bir kadın aracılığı ile Kureyş’e haber verme girişiminde bulunmuş, Hz. Allah, vahiyile durumu Peygamberine bildirmişti. Durum ortaya çıkınca Habîp, Mekke’deki akrabalarını korumak için böyle bir hataya sürüklendiğini ifade ile affını istemiş Hz. Peygamber de onu affetmiştir.¹⁵⁰²

Mekke’nin fethi esnasında harp atmosferinin verdiği coşkun ve zaferin etkisi ile “Bu gün en büyük savaş günüdür. Savaşın helâl olacağı gündür.” nidalarını duyan Rasûlullâh: “Bu gün merhamet günüdür ve bu gün Allah’ın Kureyş’i yücelttiği gündür.” cümlesi ile söylenecek sözün ne olması gerektiğini belirtmiştir. Ardından az önceki konuşmanın faili Ensâr’ın komutanı Sa’d b. Übâde’yi görevden almış, Sa’d’ın çok üzülmesine de gönlü razı olmamış olacak ki yerine oğlu Kays’ı görevlendirmiştir.¹⁵⁰³

İbn Abbâs’ın rivayetine göre Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları, gördükleri hakaretler karşısında sabredemeyip “Ya Rasûlallah! Biz müşrik iken izzet içindeydik İslâm’la şeref bulduk fakat müşrikler bizi zillate uğrattılar artık izin ver de gerekeni yapalım” diyerek öç almak niyeti ile izin istediler. Hz. Peygamber onlara şöyle dedi:

¹⁴⁹⁹ Buhârî, Bed’ü’l-Halk, 7; Müslim, Cihâd, 3.

¹⁵⁰⁰ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Cihâd, 105.

¹⁵⁰¹ Buhârî, Hibe, 28, Meğâzî, 32.

¹⁵⁰² Buhârî, Meğâzî, 9, Cihâd, 141; Tirmizî, Menâkıb, 58; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 162; Nebi Bozkurt, “Hâtib B. Ebû Beltea” *DİA* TDV. Yay., İstanbul 1997, XIV, 444.

¹⁵⁰³ İbn Hacer, VIII, 9.

*“Hayır ben af ile emrolundum. Sakın bir çarpışma ve çatışmaya meydan vermeyiniz.”*¹⁵⁰⁴

Hicret yolculuğunda Mekkelilerin koydukları ödüle ulaşmak niyetiyle Rasûlullâh'ı takip eden Sürekâ, yakalamak için girişimde bulunmuş her defasında atının ayakları kuma gömülmüştü. Bu durumdan etkilenen Sürekâ Hz. Peygamber'den bir eman mektubu alarak takipten vazgeçmişti. Yıllar sonra Mekke'nin fethi ardından müslüman olmuş, elindeki eman mektubu ile Rasûlullâh'a gelmişti. Hicret esnasına Sürekâ'nın canına kasdetmiş olmasını gündeme bile getirmemişti.¹⁵⁰⁵ Aynı şekilde Mekke'nin fethinde Ebû Süfyânı da affetmiş, affetmekle de kalmayıp *“Kim Ebû Süfyân'ın evine girerse güvendedir...”*¹⁵⁰⁶ diyerek iltifatta da bulunmuştur.” Ebû Süfyân'ın karısı Hind, Uhud günü Rasûlullâh'ın amcası Hz. Hamza'yı özel olarak kiraladığı Vahşi'ye öldürtmüş bununla da yetinmeyip savaş meydanında Hz. Hamza'nın cansız bedenine işkence ederek göğsünü yarıp ciğerlerini çıkarmış vücudunu parçalamıştı. Hz. Peygamber Hind'den intikam alma yoluna gitmemişti.¹⁵⁰⁷ Mekke'nin Fethi ardından kendisini yurdundan çıkaran, çeşitli işkenceler eza ve cefalar çektiren Kureyş'e *“Ey Kureyş' Şimdi benden ne bekliyorsunuz?”* diye sordu. ‘Sen bir kardeş oğlusun.’ Raasûlullâh, *“O hâlde tıpkı Yusuf Peygamber gibi ben de, 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.' diyorum.”* dedi ve ekledi: *“Haydi gidin, hepiniz serbestsiniz.”*¹⁵⁰⁸

Uhud savaşında Hz. Peygamber'i üzen olayların belki de en başta geleni, amcası Hamza'nın şehit edilmesi idi. Uhud savaşında amcası Hamza'ya yapılan vahşeti görünce çok etkilenen Hz. Peygamber Kureyş'e ağır bir bedel ödetmeyi dahi düşünmüştü.¹⁵⁰⁹ Ebû Süfyân'ın karısı olan Hind'in kölesi Vahşi yapmıştı bunu. Mekke'nin fethini müteakip Hz. Peygamber'le yüz yüze gelen Vahşi olayı şöyle anlatır: Bana *“Sen Vahşi misin?”* diye sordu ben de ‘Evet ey Allah'ın Elçisi’ dedim. Hz. Peygamber. *“Hamza'yı sen mi öldürdün?”* dedi, Ben, ‘olay sana haber verildiği gibidir

¹⁵⁰⁴ Nesâî, Cihâd, 1.

¹⁵⁰⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamber'i*, I, 160.

¹⁵⁰⁶ “... نَعَمْ مَنْ دَخَلَ دَارَ أَبِي سُفْيَانَ فَهُوَ آمِنٌ...” Ebû Dâvûd, İmâre, 24, 25

¹⁵⁰⁷ Buhârî, Meğâzî, 24.

¹⁵⁰⁸ 14. Yûsuf, 12/92.

¹⁵⁰⁹ İbn Hişam, III- 80.

dedim,’ bundan sonra Hz. Peygamber benden sadece kendisine gözükmememi istedi.¹⁵¹⁰

Görüldüğü gibi Vahşi affedilmiş, dahası Vahşi’yi görünce amcamı hatırlar da ona karşı olumsuz bir tavır takınırım, şefkatsizlik ederim kaygısıyla Vahşî’nin mümkünse ortalarda gözükmemesini istemiş, nitekim Vahşî, bu buluşmadan sonra Humus’a gidip orada yaşamıştır.¹⁵¹¹ O, Vahşî’yi katil, hâin, zâlim, düşman olarak değil de ilâhî lütuftan mahrum kalmış bir kul olarak gördü. Onun imdadına koşmayı, onu kurtarmayı kendine görev edindi onun da Müslüman olarak cennete girmesinden mutluluk duydu.¹⁵¹²

Bu konuda çok sayıda örnek vermek mümkündür. Ganimetleri bölüştürürken kaba bir davranışla “*Babanın malını mı dağıtıyorsun?*” diyen ve Hz. Peygamber’in yakasından tutup onu sarsan sahâbî’ye çevredekilerin müdahale etmesine izin vermemiş ganimetten de men etmemiştir. Payını alıp ayrılmasına izin vermiştir.¹⁵¹³

O hem şahıs hem de davası açısından ‘azılı düşman’ olarak nitelendirebileceğimiz insanlara bile düşman gözüyle bakmayacak kadar şefkatliydi. Kendi şahsı için asla öfkelenmez ve öç almazdı. Affediciliği tabii idi. Onun gözünde adeta düşman yoktu. Bu yüzdendir ki kendisine ve davasına karşı zâlimce tavır takınanları kahretmeyi, onları ezmeyi, yok etmeyi düşünmedi. Tam aksine onlarla ilgilenmesi, imdadına yetişmesi karanlıklardan aydınlığa çıkarması gereken insanlar olarak gördü. Onların yardımına koşmayı görev bildi.¹⁵¹⁴

Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre, Rasûlullâh şöyle buyurdu: “*Din kardeşin zâlim de mazlum da olsa ona yardım et.*” ‘Kardeşim mazlumsa ona yardım edeyim. Ama zâlimse nasıl yardım edeyim?’ sorusu üzerine Allah Râsûlu, “*Onu zulümünden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir*”¹⁵¹⁵ buyurdu. Cahiliye asabiyeti zâlim de olsa destek olmayı, gerektirmekte idi. Bu anlayış, “*Zâlîme zulmünü önleyerek yardım etme*”¹⁵¹⁶ hâline dönüştü.

¹⁵¹⁰ Buhârî, Megâzi, 24.

¹⁵¹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IX, 143.

¹⁵¹² Aydın, Muhammed Şevki, 302.

¹⁵¹³ Nesâî, Kasâme, 22.

¹⁵¹⁴ Aydın, Muhammed Şevki, 302.

¹⁵¹⁵ “...أَنْصُرُ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا...” Buhârî, Mezâlim, 4, İkrâh 6. Tirmîzî, Fiten, 68.

¹⁵¹⁶ Buhârî, Mezâlim, 5.

Zâlimin akıbeti korkunçtur.¹⁵¹⁷ Bu konuda bir hadisi şerifte şöyle buyrulmuştur: *“Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zâlîme zifîri karanlık olacaktır...”*¹⁵¹⁸ Zulmün kıyamet gününde karanlıklar olması, zâlimin o gün karanlıklar içinde kalarak yolunu bulamaması, zulmünün cezasının şiddetli ve dehşetli olacağı anlamındadır.¹⁵¹⁹ Zâlim, zulüm, zulumat, aynı kökten mütevellit hayatları karartan karanlık kavramlardır. Daha önce de izah ettiğimiz gibi şefkat karanlıktan aydınlığa geçiş mânâsında şafak kelimesi ile ilintilidir. Zulme karşı durmak, mazlumların hayatının kararmasına engel olmanın yanında, zâlimin ukbasının kararmasına da engel olmaktır.

Şuç oluşmasın diye tedbirler alınmış, buna rağmen bir suç gerçekleşmişse beraatla sonuçlansın diye bir karine aranmış, bu yoldan bir sonuca varılamayıp suçun bütün unsurları ile gerçekleştiği anlaşıncı bu defa suçun şahsiliği ilkesi ile failin yakınları emniyete alınmış, mağdurla suçlunun uzlaştırılması yoluna gidilmiş bu da gerçekleşmeyince fail cezalandırılmıştır.

Kur’ân ve Sünnet’le belirlenmiş olan cezaî müeyyideler, amaç değil, ferdî ve içtimâî huzuru tesis etmek için başvurulacak son çareler olarak görülmüştür. Bunun için de öncelikle suç işlenmesine sürükleyen saikleri ortadan kaldıracak tedbirleri aldıktan ve dini-ahlâkî bir eğitimi gerçekleştirdikten sonra cezai müeyyideler vaz’ edilmiştir. İslâm’a göre insan, şerefli ve haysiyetli bir varlık olduğundan, onun nefsin ve neslini ifsat edecek kötülükleri bertaraf etmek, temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlamak ve onu hem dünya hayatında hem de ahirette kurtuluşa ve huzura ulaştırmak temel prensipler olarak benimsenmiştir.¹⁵²⁰

İslâm dini, insan-Allah, insan-insan ve insan-evren ilişkilerinde kişilere haklar ve sorumluluklar tanıdığı ve bunları kurallara bağlamıştır. Bu noktada emirler, nehiyler ve öğütler içeren bir kitap bu kitab’ı tatbik ve tavzih etmek üzere de bir peygamber göndermiştir. Bu Kitapta yer alan hususlardan birisi de kuralları ihlal ederek insan hak ve hürriyetlerini çiğneyen, doğal hayata zarar veren ve kul olmanın gereğini ihmal

¹⁵¹⁷ “Ey Muhammed! Onları, yüreklerin ağıza geleceği, tasadan yutkunacakları, yaklaşan kıyamet günü ile uyar.” 40. Müminûn: 18. “Zulmedenlerin yardımcısı olmaz.” 22. Hac: 71.

¹⁵¹⁸ Müslim, Birr, 56.

¹⁵¹⁹ Kandemir, vd., *Riyâzüs-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, II, 133.

¹⁵²⁰ Fuat Karabulut, “Recm Cezasının Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında Değerlendirilmesi” *EKEV Akademi Dergisi*, Ocak, 2012, 50, 109.

ederek Allah’a saygısızlık eden kimselerin dünyada ve ahirette karşılaşacakları cezalardır.

Toplum düzeninin bozulmadan devam etmesi, kişilerin din, mal, can, akıl ve nesil emniyetinin sağlanması, dahası canlı hayatın ve çevrenin korunması adına haddi tecavüz ederek suçlu konuma düşenlerin cezalandırılması ve bu cezaların belirli ilkeler doğrultusunda hakkaniyete uygun olarak gerçekleştirilmesi zorunludur. Suçların cezasız bırakılması veya orantısız cezaların tatbik edilmesi toplumun fesadına sebep olacaktır. Şefkat eylemi adâlet ile sınırlandırılmıştır. Adâlet ilkesi şefkatin zaafa dönüşerek amacının dışına taşmasını engelleyen önemli bir duygudur. Adâlet olmadığı takdirde şefkat zaafa dönüşebilir bu da suçların yaygınlaşmasının önünü açar. Nitekim Nur Sûresinde had cezaları ile ilgili olarak “*acıyacağınız tutmasın*”¹⁵²¹ ikazı yer almaktadır.

Masum insanların canına, malına ve iffetine, kastedenlerin cezalandırılması mazluma şefkatin doğal bir sonucudur. Bu açıdan cezaların varlığı ve tatbik edilmesi şefkatten uzak değildir. Cezanın varlığı, yeni suçluların ortaya çıkmasını engelleyecek olması, suçlunun da içinde yaşadığı bir toplumun düzenini sağlıyor olması açısından doğrudan olmasa da dolaylı olarak suçlular ve caydırıcı olması yönüyle suçları oluşmadan engellediğinden suç işleme potansiyeli taşıyanlar için bir şefkat olarak değerlendirilmelidir. Toplumsal açıdan bakıldığında suçlara karşı İslâm’ın benimsediği müeyyideler, diğer insanların aynı suçu işlememesi için alınmış caydırıcı tedbirler ve ibretlik derslerdir. İslâm aynı zamanda belirlediği bu caydırıcı cezalarla kişinin suça teşebbüs etmesini engelleyerek onu günaha düşmekten korumaktadır.¹⁵²² Ceza tehdidi ve bunun etkin uygulanması caydırıcı bir etkiye sahip olsa da, suç ile elde edilen menfaatin, cezadan çok daha fazla olması durumunda kişinin cezayı göze alması/umursamaması sonucunu doğuracak veya kişinin yakalanmayacağını anladığı durumlarda kolaylıkla ihlal edilebilecektir.¹⁵²³ Bunun için de İslâm caydırıcı nitelik taşıyan cezalar koymuştur. Konulan cezalarda temel yaklaşım kişilerin suça teşebbüs etmesine engel olmaktır.

Hız. Peygamber suçun oluşmaması maksadıyla her türlü gayreti göstermiş, insanları suçtan beri tutmak, suç işleme zeminlerini, suça götüren sebepleri ortadan

¹⁵²¹ " ... وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ..." "Allah'ın dininde onlara acıyacağınız tutmasın." 24. Nûr: 2.

¹⁵²² Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, V, 237.

¹⁵²³ Doğan Karaoğlu, "Çevre Hukukla Değil Ahlâkla Korunur" *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014, 155.

kaldırmak için maddî tedbirleri alarak fesadın önüne geçtiği gibi, alınan önlemlere rağmen işlenen suçlara ceza vermemesi halinde oluşacak fesadın da önüne geçmiştir. Bu yüzden toplumsal düzeni kurma ve geliştirme adına, belirli bir zorunluluğun ifadesi olarak cezalar uygulamıştır.¹⁵²⁴

İşlenen suçlara karşı verilen cezalar, bir yandan suçların yaygınlaşmasına engel olarak toplumsal yapıyı ve kamu vicdanını rahatlatırken öbür yandan da suçluyu topluma kazandırmayı ve ıslah etmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde toplumsal vicdan rahatlarırken mağdurların içindeki intikam ve düşmanlık hisleri dindirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için kamu yararı, asayiş, toplum huzurunun temini ve haddi aşanların tedibi için cezalandırmanın kaçınılmaz olduğu söylenmelidir.¹⁵²⁵

Bu kaçınılmazlık sosyal zararın önlenmesi/def'i mefâsid ve sosyal yararın sağlanması/celb-i menâfi amacından, temel hak ve hürriyetleri emniyet altına alma zorunluluğundan kaynaklanır. Sosyal yarar kavramı geniş bir kavramdır. Hangi hallerde ceza uygulanacaktır. Her ceza her suçluya aynı çeşitte veya miktarda uygulandığında topluma fayda getirir mi? Fitneye mi sebep olur? Bunların mülâhazalarını iyi yapmak gerekir. Hz. Peygamber bu mülâhazaları gönlünde ve aklında yapmış,¹⁵²⁶ adâletin tesisi toplum düzeninin ikame edilmesi, yeni suçluların ve yeni mağdurların önlenmesini temin için Allah'ın koyduğu sınırları ihlal edip hakları çiğneyen ve hadleri tecavüz eden insanlara ceza vermekten imtina etmemiştir.¹⁵²⁷ Bedir esirlerini karşılıklı karşılıksız bağışladığı halde bağışlamadıkları da olmuştur. Bedir'de eman dileyip verdiği söz nedeni ile affedilen Ebu'l-Azze¹⁵²⁸ aynı suçu Uhud'da da tekrar edince bu defa affetmemiştir.¹⁵²⁹ Hiyânet içinde olan Kureyza, Kaynuka ve Beni Nadir Yahudileri de paylarına düşen cezadan kurtulamamışlardır. Masum insanların canına ve malına kasteden daha sonra da dinden dönüp mürted olan Ureyne kabilesine mensup kişiler

¹⁵²⁴ Yektâr, 30.

¹⁵²⁵ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, V. 448.

¹⁵²⁶ Yektâr, 30.

¹⁵²⁷ Buhârî, Hudûd, 42.

¹⁵²⁸ Mekke'de şiirleriyle Hz. Peygamber'i hicveden ve müşrikleri Müslümanların aleyhine kışkırtan Ebû Azze Abdullah b. Amr b. Umeyr adında bir şair vardı. Bu şair, Bedir Savaşı'nda esir alınmıştı. O gün Hz. Peygamber'in huzuruna getirilmiş ve fakir olduğunu, fide verecek malı mülkü bulunmadığını ve ailesinin kalabalık olduğunu söyleyerek bağışlanma talebinde bulunmuştu. Ayrıca Raasûlullâh'a, bir daha kendisiyle savaşmayacağına dair söz vermişti. Allah Rasûlu de onu serbest bırakmıştı. İbn Sa'd, II, 40-41.

¹⁵²⁹ "...أَيْنَ مَا أَغْطَيْتَنِي مِنَ الْعَهْدِ وَالْمِيثَاقِ لَا وَاللَّهِ لَا تُمْسَخْ عَارِضَتِكَ بِمَكَّةَ تَقُولُ سَجَزْتُ بِمَحْمَدٍ مَرَّتَيْنِ. إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُلْدَغُ مِنْ جُحْرٍ..." "Bana verdiği söz nerde kaldı! Hayır, vallahi Mekke'de, 'Muhammed'i iki kez aldattım.' diyerek sakalını ovuşturamayacaksın." dedi ve ekledi: "Mümin bir delikten iki kere sokulmaz." Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 520.

cezaya çarptırılanlardan olmuştur.¹⁵³⁰ Ceza tatbik etmeye pek istekli olmadığı için tekrar tekrar suçlarını itiraf edenleri tövbeye teşvik etmiş, cezadan imtina etmiştir. Suçlunun ısrarla itirafları ve cezalandırılarak arınma talepleri karşısında ceza kaçınılmaz olmuştur.¹⁵³¹

Yukarda saydığımız sebeplerle cezaya çarptırılan kişilere ikinci bir ceza yerine geçecek müdahalelere de anında karşılık verildiğini görmekteyiz. Suçun cezası bellidir.¹⁵³² Cezayı katmerleştirecek davranışlardan sakınmak suçlunun insan olduğunu unutmadan hareket etmek şefkatin gereğidir. Bu konuda hadisler bize ışık tutmaktadır.

Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre içki nedeni ile had cezası uygulanmış bir kişiye; ‘Allah seni kahretsin, rezil etsin, diyenler olmuştur. Duruma şahit olan Hz. Peygamber, *“Hayır böyle demeyin ona karşı şeytana yardımcı olmayın.”*¹⁵³³ diyerek engel oldu.

Ömer b. el-Hattâb'dan rivayet edildiğine göre içki nedeni ile kendisine had uygulanan Abdullah b. Hımar adlı kişi uslanmamış cürmünü tekrarlamış haliyle yeniden had cezasına çarptırılmıştı. Topluluktan birisi: ‘Allahım ona lanet et! Ne de uslanmaz adamsın.’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullâh , *“Ona lanet etmeyiniz! Allah’a yemin olsun ben biliyorum ki, o kesinlikle Allah ve Rasûlünü seviyor.”* dedi.¹⁵³⁴

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullâh şöyle buyurdu: *“Bir câriye zina eder ve zina yaptığı da kesinleşirse, sahibi ona had cezası uygulasin. Fakat suçunu başına kakmasın. Sonra ikinci defa zina yaparsa, aynı şekilde had uygulasin, ama yine de suçunu yüzüne vurup kötü sözlerle kınamasın. Sonra bu câriye üçüncü defa zina ederse, artık efendisi onu kıldan bir ip bedeline bile olsa satsın.”*¹⁵³⁵

İşlenen suçlara naslarda belirtilenlerin dışında ayrıca bir ceza verilmesine, hakaret edilmesine müsaade etmezdi.¹⁵³⁶ Gamidiyeli kadına had cezası uygulandıktan sonra bedenine tüküren Halîd b. Velîd'e müdahale edip onu uyarmış,¹⁵³⁷ recmedilen kişinin

¹⁵³⁰ Buhârî, Vudû', 66.

¹⁵³¹ Müslim, Hudûd, 5.

¹⁵³² Buhârî, Muhâribîn, 22, 23.

¹⁵³³ Buhârî, Hudûd, 4, Ebû Dâvûd, Hudûd, 35.

¹⁵³⁴ Buhârî, Hudûd, 6.

¹⁵³⁵ Buhârî, Itk, 17, Hudûd 35, 36, Büyû' 66, 110; Müslim, Hudûd, 30; Ebû Dâvûd, Hudûd, 32; Tirmîzî, Hudûd, 8; İbn Mâce, Hudûd, 14.

¹⁵³⁶ Tirmîzî, Hudûd, 13.

¹⁵³⁷ Ebû Dâvûd, Hudûd, 7.

cesedine ‘pislik’ yakıştırması yapanlara, “*Onun cesedinin kokusu, Allah katındaki miskten daha değerlidir.*” buyurmuştur.¹⁵³⁸

İmrân b. Husayn’dan rivayet ettiğine göre Cüheyne kabilesine mensup bir kadın Hz. Peygamber’in huzuruna gelip suçunu itiraf etmiş ve hamile olduğunu belirtmişti. Çocuk dünyaya gelinceye kadar iyi bakılmak koşuluyla velisinin gözetimine bırakılan kadına daha sonra had cezası uygulanmış ve cenaze namazı da Rasûlullâh tarafından kıldırılmıştı. Hz. Ömer, ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Onu hem recmettin hem de cenaze namazını kıldırдың.’ diyerek sanki bir çelişki olduğunu ima eder gibiydi. Rasûlullâh, “O, öyle tövbe etti ki: O tövbe eğer Medine halkından yetmiş kişiye dağıtılacak olsaydı, onlara da yeterli gelirdi. Ya Ömer, canını Allah’a feda etmekten daha üstün bir amel bildin mi?” dedi.¹⁵³⁹ Benzer içerikle yüklü olan bir başka ifadesinde de “Sizden kime had cezası uyguladıysam, bu ceza onun günahı için bir kefarettir.”¹⁵⁴⁰ buyurarak ceza uyguladığı suçluların günahlarının affedildiğini bildirdi.

Rasûlullâh, kendini kontrol edemeyip işlediği hatalarla suçlu duruma düşmüş insanlarla birebir görüşerek, empati ile yaklaşarak, ibadete yönlendirerek, yeniden hayata kazandırmak istemiş, tekrar suça bulaşmamaları, suçluluk psikolojisinden bir an önce kurtulmaları için onlara destek olmuştur. ‘Hırs-kanaat’, ‘korku-ümit’, ‘öfke-merhamet’, ‘sevgi-nefret’, ‘şehvet-iffet’, ‘kıskançlık-diğerkâmlık’ kutupları arasında dengeli bir yaklaşımı sağlamayı, itidali yakalamayı, ifrat ve tefritten uzak kalarak vasat bir noktada durup orta yolu benimsemeyi öğreterek duyguları eğitmiştir. Bunun için de, Allah’a imanı aşilayarak, kader bilincini yerleştirerek, takva duygusunu geliştirerek, suçluların kuvvei maneviyelerini güçlendirmek istemiş ve istikametlerini iyiliklere yönlendirmek için tövbe kapısını göstermiştir.¹⁵⁴¹ Böylece suç işlemiş insanlara yeni bir başlangıç yapma, temiz bir sayfa açma ve yeni bir adım atma seçeneğinin varlığına sürekli işaret etmiş, kendisi de bu doğrultuda duâ ve niyazda bulunmuştur.

İtirafı neticesinde suçunun cezası verilen bir sahâbî ceza tatbikinden sonra Hz. Peygamber’e getirilmiş, o da kendisine, “*Allah’tan af dile ve O’na yönel.*” tavsiyesinde bulunmuştur. Sahâbî, hemen bu sözlerle Allah’a yakarıp af dileyince Hz. Peygamber

¹⁵³⁸ Beyhakî, VII, 33458.

¹⁵³⁹ Müslim, Hudûd 24. Ebû Dâvûd, Hudûd, 24; Tirmîzî, Hudûd, 9; Nesâî, Cenâiz, 64.

¹⁵⁴⁰ Buhârî, Hudûd, 9; Müslim, Hudûd, 43.

¹⁵⁴¹ Yektar, 176-234.

*“Allahım! Tövbelerini kabul et.”*¹⁵⁴² diyerek duâ ve niyazda bulunmuş, insanlara hatalarından tövbe ettikleri taktirde bağışlanacaklarını müjdelemek için şöyle buyurmuştur: *“Günahtan tövbe eden hiç günahı olmayan kimse gibidir”*¹⁵⁴³ *“Her insan günah işleyebilir, günah işleyenlerin en hayırlısı tövbe edendir.”*¹⁵⁴⁴ Sizden kim bir suç işler ve kendisine ceza uygulanırsa bu onun için keffârettir. Kimin suçunu da Allah örterse onun işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder.”¹⁵⁴⁵ Bir defasında da *“Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar.”* buyurmuş, sonra da söylediğini teyit maksadıyla şu ayeti okumuştur: *“Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!”*¹⁵⁴⁶

Hz. Peygamber'in Tebük'e düzenlediği sefere katılmayanların ileri sürdükleri mazeretler kabul edildiği halde Ka'b b. Mâlik ile iki arkadaşının mazeretleri kabul edilmemiş, sosyal ilişkilerin kesilmesine varan ve elli gün süren bir sürecin ardından müjdeli haber gelmişti. Ka'b, uzun bir tövbe sürecinden sonra affedildiklerini bildiren vahyin¹⁵⁴⁷ ardından Rasûlullâh ile karşılaşmasını şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber'e selâm verdiğimde yüzü sevinçten parlıyordu. *“Dünyaya geldiğinden beri yaşadığın bu en hayırlı gün kutlu olsun.”* diyerek beni tebrik etti.¹⁵⁴⁸ Kendisini zor bir zamanda yalnız bırakmış olmalarına rağmen affedilme durumunu sevinçle karşılaması Hz. Peygamber'in şefkatinin bir göstergesidir. Olayın devamında Ka'b b. Malik malının tamamını İslâm ordusuna bağışlamak istemiş Hz. Peygamber buna da onay vermemiş, kendisinin ve ailesinin perişan kalmasına gönlü razı olmamış ancak malının bir kısmını sadaka olarak kabul emiştir.

¹⁵⁴² Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; Nesâî, Kat'u's-Sârik, 3.

¹⁵⁴³ “...التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ...” Tirmîzî, Kıyâmet, 49.

¹⁵⁴⁴ İbn Mâce, Zühd, 30.

¹⁵⁴⁵ Müslim, Hudûd, 43.

¹⁵⁴⁶ 3. Âl-i İmrân: 135; Ebû Dâvûd, Vitr, 26.

¹⁵⁴⁷ 9. Tevbe, 117-119. “Allah (savaşa gitmek istemeyenlere izin vermesi sebebiyle) Peygamber'ini bağışladığı gibi, bir kısmının kalbi kaymak üzere iken güçlük zamanında Peygamber'e uyan muhâcîrlerle ensârın da tövbelerini kabul etti. Çünkü Allah onlara çok şefkatli, pek merhametlidir. Hani şu tövbeleri (Allah'ın emri gelene kadar) geri bırakılan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini iyice sıkıştırmıştı. Nihayet Allah'dan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Eski hâllerine dönmeleri için Allah onların tövbelerini kabul etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul edici ve bağışlayıcıdır. “Ey imân edenler! Allah'ın azâbından korkun ve doğrularla beraber olun” 9. Tevbe: 117-119.

¹⁵⁴⁸ Buhârî, Megâzî 79; Müslim, Tevbe, 53.

İnsan yaptığı hatanın altında ezilir, pişmanlık duyup vicdanen muazzep olur. Bu hâlet-i rûhiye kişiyi hayattan uzaklaştırıp atıl bir hale dönüştürebilir. Kişi yeni suçların faili olmaktan kendini kurtaramayabilir. Tövbe kapısı yeni bir başlangıç yapma kapısıdır. Bu kapı sayesinde hem suçlu hem de toplum kazanımlar elde eder. Bu nedenle Hz. Peygamber suça ve günaha bulaşmış kimseler çeşitli örnekler vererek insanların umutlarını yitirmemelerini temin etmek istemiştir. Bir defasında Allahü Teâlâ'nın mümin kulunun tövbesinden duyduğu sevinci insanların algılayabilmeleri için şöyle der: *“Allah'ın kulunun tövbesine sevinci, tek başına tehlikeli bir yolculuğa çıkmış kişinin, devesini, suyunu azığını kaybedip çaresiz kalması ardından da devesine bulunduğu sevincinden daha çoktur.”*¹⁵⁴⁹

Allah'ın affedici olduğu, iyilere vermeyi sevdiği gibi günahkârları bağışlamayı da sevdiği bilinmelidir. Buna Allah'ın Ğaffar, Rahmân, Rahîm, Latîf, Kerîm, Halîm, Tevvab ve Afüvv gibi birçok ismi işaret etmektedir. Allah kullarını bazen günah işlemekle ibtilâ/imtihân eder, sonra da tövbeyi öğretir.¹⁵⁵⁰ Şayet kul Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirirse ecir Allah'a aittir; yok eğer yoldan saparsa tövbe onu beklemektedir.¹⁵⁵¹

Yüce Allah, insanı günah işleme potansiyelinde yaratmış ve ona, nelerin günah olduğunu, günah işlediğinde ne yapması gerektiğini sonsuz merhametinin bir tezahürü olarak öğretmiştir. İnsan, mutlu olabilmesi için bu öğretileri bilip, hayatını onlara göre düzenlemesi gerekir. Şüphesiz ki bu öğretiler, öz bir şekilde Kur'ân'da, ayrıntılarıyla da hadislerde belirtilmiştir. Günahlardan kurtulma yolları olarak sahih hadislerde belirtilen

¹⁵⁴⁹ Buhârî, Deavât, 4; Müslim, Tevbe, 1-8.

¹⁵⁵⁰ Günah kul hakkını içeriyorsa hakkın sahibine geri verilmesi veya helâllik dilenmesi gerekir. Öte yandan bazı günah ve suçlardan tövbe etmek için keffâret şart koşulmuştur. Yerine getirilmemiş malî ibadetlerde tövbe hakkın sahiplerine verilmesiyle gerçekleşir; meselâ ödenmemiş zekâtın veya keffâretlerin karşılığı ödenir. Kul haklarında hakkın sahibine iadesi imkân ölçüsünde yapılır. Çalınmış veya gasbedilmiş mal mevcutsa aynen iade edilir; mevcut değilse misli veya kıymeti verilir. Bu da mümkün değilse güç yetirildiği zaman hakkı sahibine ödemeye niyet edilmelidir. Eğer hak sahibi bulunamıyorsa fakirlere tasadduk edilip bulunduğu zaman sahibine kıymetini tazmin etmeye niyetlenmelidir. Kısas gerektiren bir suç işlenmişse fâil hak sahibine hakkını alma imkânını vermemelidir. Zina ve şarap içme gibi Allah hakkı olan bir günahın işlenmesi durumunda pişmanlık duyarak bir daha aynı suçu işlememeye azmetmek yeterlidir. Bazı fakihler tövbeyi üçüncü şahısların hakkını göz önüne alarak içten (fi'l-bâtın) ve dıştan (fi'z-zâhir) veya içsel (bâtıne) ve hukuksal (hükmiyye) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birincisi Allah ile kul arasındaki tövbedir. O günahı işleyen hariç kimseye zarar vermemesi ve kul hakkını ihlâl etmemesi kaydıyla içki içmek ve yalan söylemek, namaz ve oruç gibi bedenî ibadetleri terk ve ihmal etmek gibi günahlardan tövbe bu kısma dâhildir. Ancak yerine getirilmeyen namaz ve oruç gibi bedenî ibadetler tövbeden sonra kazâ edilmeli, bazı durumlarda fidye ödenmelidir. İkincisi ise, kul hakkını ilgilendiren ve hukukî sonucu olan günahlardan tövbedir. Bu kısma giren tövbede ihlâl edilen hakkın iadesi, verilen zararın tazmini de şarttır. Meselâ fakirin hakkı olan zekâtı ödememek, başkasının malını gasbetmek gibi günahlardan tövbede hakkın sahibine iadesi gerekir. Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 279.

¹⁵⁵¹ Yatkin, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 67.

tövbe, istiğfar ve hasenât denilen her türlü iyi ameller, insanların daha dünyada iken günahlardan kurtulma sebeplerindendir.¹⁵⁵²

H. Peygamber, en olumsuz durumlar için dahi ümitsizliğe kapılmayı doğru görmemiş iyiliğe ulaştıran kapıların herkes için açık olduğunu belirtmiştir. Allah hakkına taalluk eden suçlarda ümmeti için duâ ve niyazda bulunmuş Allah'tan af dilemiştir. Tövbe istiğfar ederlerse affedilebileceklerini telkin etmiş, hatasının farkına varan ve pişmanlık duyan kimseleri ümitsiz bırakmamış, yüz defa adam öldürme hatasını işleyen bir katil için dahi tövbe kapısının açık olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁵³

İdeal insan kendini kusursuz bilen insan değil kusurlarıyla birlikte kendini kabul eden insandır. Hümanizm insanın hatasız, kusursuz, iyi olduğunu hiçbir kötülüğün insana ait olmadığını savundu. Kötücül duyguları yok saydı. Kişinin aklına kötü bir düşünce geldiği zaman kendine yakıştıramadığı için 'bu düşünce bana ait değil' diyerek ruh sağlığını bozdu. Bir bakıma insanı tanrı yerini koydu. Hatadan müstağni görerek, insanı kutsallaştırıp öz eleştiri yapamaz duruma düşürdü.¹⁵⁵⁴

Ashâb, Rasûlullâh'ın huzurunda kalben daha huzurlu ve ahirete daha meyilli olurlar. Ayrılıp eşlerinin ve çocuklarının gördüklerinde o eski halleri gider, dünyaya yeniden meyletmeye başlarlar. Ancak bu durum kendilerini rahatsız eder, hatta öyle ki yaptıklarını yadırgar, zaman zaman helak olacaklarından bile korkarlar. Bu nedenle durumlarını H. Peygamber'e arzederler. Onları dinleyen H. Peygamber bunun gayet doğal olduğunu, bildirir ve şöyle der:¹⁵⁵⁵ *"Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah, sizi yok eder ve yerinize günah işleyecek bir kavim/halk/ümme yarattı. Onlar (günah işlemelerini müteakip) Allah'tan bağışlanma talep ederler. Allah da onları affederdi."*¹⁵⁵⁶ Kabul edilen hatalar tövbeye, tövbe tevazua sevk eder, tövbeye sevk

¹⁵⁵² Harun Özçelik, "Hadislere Göre Günahların Bağışlanma Yolları" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2010, 34, 165.

¹⁵⁵³ Ebû Sâid el-Hudrî (r.a.)'dan aktarıldığına göre Raasûlullâh şöyle buyurmuştur. *"İsrâiloğulları'nın içinde doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. Bu adam pişman oldu ve kendisi için bir tevbe yolu olup olmadığını sormak için bir rahibin yanına gitti. Rahipten olumsuz cevap alınca onu da öldürdü. Yüz kişiyi öldürmenin pişmanlığını yaşayan katil, tevbe için yol aramaya devam etti. Danıştığı âlim bir zât onun için tevbe kapısının açık olduğunu söyledikten sonra şunları ekledi: 'Seninle tevben arasında kim girebilir! Şöyle şöyle bir yere git. Orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla birlikte Allah'a ibadet et. Kendi topraklarına da dönme. Çünkü orası (seni suça sevk eden) kötü bir yerdir.'*¹⁵⁵⁴ Adam köye doğru yola koyuldu ve yolun yarısına geldiğinde öldü. Azap ve rahmet melekleri adamın durumu hakkında tartıştılar. Ardından Allah'ın emriyle melekler adamın gitmek istediği köye mi yoksa geldiği yere mi yakın olduğunu ölçtüler. Adam köye daha yakın çıkınca Allah onu affetti." Buhârî, Tefsîr, 25, Enbiyâ, 54; Müslim, Tevbe, 46, 47; İbn Mâce, Diyât, 2.

¹⁵⁵⁴ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, 69.

¹⁵⁵⁵ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 28.

¹⁵⁵⁶ Müslim, Tevbe, 10.

eden günah, gurura sevk eden ibadete galebe çalabilir. Başka bir ifade ile günahlar ibadetlerin gurura götürmesini engelleyebilecek bir işlev yapabilir.¹⁵⁵⁷

Hiz. Âdem'in yakarışında da bunu hissetmekteyiz. Sürekli ibadet eden melekler kendilerini saf olarak gördükleri halde Âdem kendisinin muhtaç olduğunu anladı. Melekler biz seni takdis ederiz, senin hatırına kendimizi temiz tutarız diyorlardı. Âdem “Rabbimiz biz kendimize zulmettik dedi. Allah, suçmeyi görenin suçmesinin, Onun katında saflığı görenin saflığından daha hayırlı olduğunu Âdeme gösterdi. Allah Âdem'e önünde secdeye varılan biri olma şerefi verdiği halde hiçbir itaatkâr insan kendi kendine tatmin olmamalı ve hiçbir asi de umudunu yitirmemelidir.”¹⁵⁵⁸ Sınavlar da hiç hata yapmayan öğrencinin sınıf geçme hususunda hocaya karşı tavrı ile hatalar yapmış öğrencinin tavrı farklılık göstermektedir. Hata yapan öğrenci, hocaya karşı daha mahcup ve muhtaç pozisyon sergilemesi ile aczini kabul görüntüsü vererek, öğretmenin şefkatini celp ederken, diğer öğrenci yaptıklarının gururuna kapılarak hocaya hoca gibi davranma tehlikesine düşebilir.

Allah dileyeydi yarattıklarının en şerefli olan insanı bu niteliğine paralel bir şekilde günah işlemeyen bir varlık olarak da yaratabilirdi. Fakat bu taktirde meleklerin yanında insan diye bir varlığın ne değeri olurdu ki, oysa suç/günah işleyebilir olmakla birlikte bu eğilimini iyi yönetebilme yetenek ve imkânı insanı melekten üstün kılan incelik olmuştur. Belki de bu durum tövbe sayesinde insanın yaratıcıya yakınlaşmasına imkân sağlamıştır. Affa ihtiyacı olan affetmeyi bilir.¹⁵⁵⁹ Affedilmiş olmakla sevinmemin mutluluğunu yaşayan, affetmek suretiyle sevindirmek ister.

Burada altı çizilen, değerli oluşundan söz edilen günah, “insanı tövbeyle Allah'a iltica ettirip bağışlanma sağlayan günahdır. Küçük görülüp ısrarla devam ettirilen bir suçsa, insanı ümitsizliğe sevk ediyorsa bu durumda pozitif bir anlamın yüklemesi bir tarafa helâka götürücü negatif yöne tekabül eder.”¹⁵⁶⁰

İnsanın hatadan müstağni olmadığını,¹⁵⁶¹ insanlığın atası olan Hiz. Âdem'in¹⁵⁶² eşi Havva ile birlikte yasak¹⁵⁶³ meyveyi yeme hatasına düştüğünü¹⁵⁶⁴ biliyoruz. Hataya

¹⁵⁵⁷ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 70.

¹⁵⁵⁸ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 85.

¹⁵⁵⁹ Altuntaş, 34.

¹⁵⁶⁰ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 89.

¹⁵⁶¹ 24. Nûr: 31.

¹⁵⁶² 3. Âl-i İmrân: 33.

¹⁵⁶³ 2. Bakara. 35, 7. A'râf: 20.

düşen bir diğer varlık da İblis'tir. İblis hatasını kabul etmeyerek hatada ısrar ederken,¹⁵⁶⁵ Hz. Âdem ve Hz. Havva hatalarını kabul edip tövbe etmişlerdir.¹⁵⁶⁶ Önemli olan hatada ısrar etmeyip istiğfar etmektir. Zira insan hata yapabilme potansiyelinde var edilmiştir. Hatadan istiğfar Âdemî, hatada ısrar Şeytanîdir. Arzu edilen, şeytanî telakki değil Âdemî yöneliştir.

Hata bir diğer ifade ile günah, Allah'a ve onun koyduğu yasalara karşı işlenen suçtur. Tövbe suçluya tanınan bir kolaylık şefkatle yaklaşmaktır. Allah'ın rahmeti geniştir. *“De ki Ey haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan çok esirgeyendir.”*¹⁵⁶⁷ Bu ayet-i Kerime Allah'ın rahmet ve muhabbetinin sonsuzluğunu ifade etmektedir. Her insan bu ilâhî rahmetten istifade edebilir. Ancak buradan, istediğiniz suçu işlemeye devam edin sonucu çıkarılamaz. Çıkarılması gereken sonuç suça bulaşmış hatasını anlamış insanın ümidini kaybetmeyip tövbeye yönelmesini, yeniden hayata dönmesini sağlamaktır. Bir an evvel kötülüklerden vazgeçip Allah'a dönmelerini teşvik etmektir. Tövbe kapısı her an için, nedamet duyup pişman olan herkese sonuna kadar açıktır. Onları bu kapıdan hiç kimse geri döndüremez. Allah ile kul arasında kapalı bir kapı bulunmadığı gibi, bu kapıyı aralayacak bir aracı da yoktur. Günah işleyen bir kimse zulmet içinde kalmaya mahkûm edilmiş, lanetlenmiş, İslâm'ın ışığından uzak bir yaratık değildir. Kim olursa olsun pişman olup tövbe ederse, Yüce Allah'ın huzuruna vasıtasız girebilir.¹⁵⁶⁸

Evrende her bir varlık bir amaca hizmet etmektedir. Tohumdan, arza kadar amaçsız/abes bir varlık yoktur. Toprağın dışında kalmış bir tohumu tekrar toprağın içine yerleştirerek, yaratılış amacına döndürmek tohuma şefkattir. Tohumun toprakta neşvü nema bulması ile Kâinatı tamamlayan bir unsur olarak, kendine ihtiyaç duyulan fonksiyonu icra etmesine imkân tanımak yönüyle de bütün varlığa bir şefkattir. Evrenin bir parçası olması yönüyle diğer varlıklar gibi bir taraftan kâinatın istikametine tabi olan insanın, diğer taraftan potansiyeli; aklı, iradesi, tercih edebilme, tercih ettiğini yapabilme istidatı ve imtihan için var edilmiş olması nedeni ile ilâhî vahiyle yükümlü

¹⁵⁶⁴ 20. Tâhâ: 115, 121.

¹⁵⁶⁵ 7. Arâf. 12; 15. Hicr. 33; 38. Sâd: 76.

¹⁵⁶⁶ 2. Bakara.37; 7. Arâf. 23.

¹⁵⁶⁷ 39. Zümer: 53.

¹⁵⁶⁸ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 98, 99.

tutulması da insanın var oluş amacıdır. Hata etmiş insan, yaratılış amacından sapmış insandır. Bu insana şefkat gösterilmekle, tekrar düzlemine dönme ve rotasına girme imkânı sağlanmış olur. Bu dönüş hem kişinin kendine hem de icra ettiği fonksiyonu tarafıyla bütünleri olduğu cemiyete ve kâinata bir şefkattir. Şefkatsizlik suçlu insanın bütünüyle istikametini kaybetmesine, kopup gitmesine, serseri bir mayın gibi nerede, kime patlayacağı bilinmeyen bir tehlike haline gelmesine sebep olabilecektir. Rotasından çıkmış bu insana şefkat gösterilirse belki istikametini bulacak, istikametini bulmuş olmakla birlikte evrenin istikametinde de fesadın değil salâhın besleyicisi olacaktı.

Günahkâr kişi bir anlamda suçlu kişidir. Allah’a karşı haddini aşmış kimsedir. Haddi aşma ölçüsüne sınır konulmadan af ve mağfiretle sonuçlanacak tövbe kapsının açılması suçlulara şefkatin tezahürüdür. Bize düşen Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak Allah’ın affını örnek almak suretiyle aleyhimize suç işleyenlere karşı şefkati elden bırakmamak olmalıdır. İnsanoğlu nefesine zulmedince İslâm onu Allah’ın rahmetinden tard etmiyor. Çünkü o imanını kaybetmemiştir. Ona tövbe kapısını açıyor, mağfiret kapısını gösteriyor. Hata eden ve evde sopadan başka bir şey olmadığını bilen çocuk, hiçbir zaman eve giremeyecek, kaçacak ve kaybolacaktır. Fakat evde özür dilediği taktirde şefkatli bir elin bulunduğunu anlarsa, elbet bir gün eve dönecektir.¹⁵⁶⁹

4.12. ÇEVRE

Çevre kavramı yeni bir kavram olup Arapça’da ‘el-bietü’ kelimesi ile ifade edilir. Ayet ve hadislerde kendisi ile çevre kastedilen ve çevre anlamını çağrıştıran; çevresi, yanı, ikamet edilen, vatan edinilen yer, yurt, bölge ve buna benzer anlamlarda ‘havl,’¹⁵⁷⁰ ‘saha,’¹⁵⁷¹ ‘mekân,’¹⁵⁷² ‘mevtin,’¹⁵⁷³ ‘taraf,’¹⁵⁷⁴ ‘muhît,’¹⁵⁷⁵ ‘nâhiye, nevâhî,’¹⁵⁷⁶ gibi kelimeler yer almaktadır.¹⁵⁷⁷

¹⁵⁶⁹ Yatkın, *Hadisi Anlamada Yöntem*, 103.

¹⁵⁷⁰ 46. Ahkâf: 27; 2. Bakara. 17; 17. İsrâ: 1; Ebû Dâvûd, İstiskâ, 2; Nesâî, İstiskâ, 9; İbn Mâce, İkâme, 154.

¹⁵⁷¹ 37. Sâffât: 177; Buhârî, Salât, 12, Ezân, 6, Cihâd, 102; Müslim, Cihâd, 120, Fedâilü’s-Sahâbe, 34.

¹⁵⁷² 19. Meryem, 16, 22; 20. Tâhâ, 58; İbn Mâce, İkâme, 204.

¹⁵⁷³ 9. Tevbe: 25; Tirmizî, Salat, 141, İbn Mâce, Mesâcid, 4.

¹⁵⁷⁴ 13. Ra’d: 41; Ebû Dâvûd, Talâk, 44; İmam Mâlik, *Muvatta*, Talâk, 87.

¹⁵⁷⁵ 41. Fussilet: 54; Buhârî, Rikâk, 4; Tirmizî, Kıyâme, 22.

¹⁵⁷⁶ İbn Mâce, İkâme, 204.

¹⁵⁷⁷ Yunus Macit, *Hiz. Peygamber’in Sünnetinde Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1997, 13.

Terim olarak çevre, hayatın gelişmesine tesir eden tabii, içtimâî ve kültürel dış şartların bütünü,¹⁵⁷⁸ insanın içinde yaşadığı sosyal ve fizikî dünyadır.¹⁵⁷⁹ Bir başka değerlendirmeye göre çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belli bir zamandaki toplamıdır. Çevre, canlı ve cansız varlıklardan oluşmaktadır. İnsan, bitki ve hayvan toplulukları çevrenin canlı unsurlarıdır. Canlıların, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan hava, su, toprak ve yer kabuğunu oluşturan diğer katmanlar cansız öğelerdir.¹⁵⁸⁰ İnsana şefkat konumuzun temelini teşkil etmektedir. Hayvanlara şefkat de müstakil olarak inceleneceğinden dolayı bu kısımda çevrenin; bitki, toprak, hava, su gibi unsurlarına karşı insandan beklenen yaklaşımlar ele alınacaktır.

Günümüz çevre problemleri, insanın şefkatsiz davranışlarının ve yaşam felsefesinin sonucudur. İnsaf sahibi, akli başında bir çok düşünür, çevre sorunlarının aydınlanma ve modernitenin yaşam hakkında ortaya koyduğu, bazı yanlış felsefi-metafizik öncüllerden kaynaklandığını belirtmektedir. Sanayi devrimi sonucu uzun süreden beri yeryüzünün dengesinin bozulduğu bilinmektedir. Bu devrimin tetikleme ile oluşan ekonomik sistem ve yaşam tarzının dünya çapında ısınmaya ve iklim değişikliklerine varan etkileri olacağı/olduğu böyle giderse yeryüzünü, yakın gelecekte büyük felaketlerin beklediği yüksek sesle dillendirilmektedir.¹⁵⁸¹

Sanayileşme ile birlikte bilimsel ve teknik gelişmeler, şehirleşmenin ve üretimin aşırı ölçüde artmasına yol açmış, aşırı üretim artışı doğal kaynakların sınırsız kullanımına sebep olmuştur. Bu sürecin sonunda doğayla kurulan saygıya dayanan ilişkiler zedelenmiş, ekonomik kalkınmanın sağlanması için doğa, sömürülecek ekonomik bir değer olarak algılanmaya başlamıştır. İnsanların, sınırlı olan bu dünyada sınırsız ilerleme ve büyümeye inanmaları ve bunu gerçekleştirmeye çalışmaları,¹⁵⁸² insan ve evren arasındaki uyumu bir kenara bırakıp, doğaya egemen olmaya, onu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya itmektedir.¹⁵⁸³

¹⁵⁷⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 304.

¹⁵⁷⁹ Hüseyin Akyüz, “Çevre Dostu Bir Peygamber” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ocak, 2014, 2, 109.

¹⁵⁸⁰ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, *Çevre Bilim*, İmge Yay., Ankara 1993, 21-24.

¹⁵⁸¹ Güler, 21.

¹⁵⁸² Vehbi Ünal, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017, 3.

¹⁵⁸³ From, 27.

Adına aydınlanma denilen yaşam felsefesi, Allah'ın koyduğu ilkeleri gözardı etmekte, kanunlara tabi olmayı terkedip kanun koyan ve menfaati ön plana alan, sekülerizmi egemen kılmakta böylece çevre için de felaketin startını vermiş olmaktadır. Bu yeni dünya görüşünün sonucunda, sanayi devrimi, keşifler, yeryüzünün büyük bir bölümünün kolonileştirilmesi, emperyalizm ve dünya savaşları ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Aydınlanmanın temel önermeleri ve farklı türevleri olarak; kapitalizm, faşizm ve sosyalizm akımları oluşmakta, sınırsız üretim ve sınırsız tüketim yaşamın temel mottosu/ilkesi halini almaktadır.¹⁵⁸⁴

Çağdaş ekonomik düzen, 'tüketim amacıyla üretim' yerine 'üretim amacıyla tüketim' biçimini benimsemiştir. Başka bir ifadeyle üretim, artık bireylerin insana yaraşır bir hayat sürmeleri için gerekli ihtiyaçlarını karşılamak yerine, ekosistemdeki dengenin bozulması ve çevre kirlenmesi gibi sonuçlar doğuracak şekilde tatmin gayesine ve lükse yönelmiş bulunmaktadır. Bu nedenlerle günümüzde hem genişleyen hem de hızlanan üretim ve tüketim döngüsü, doğadaki geri dönüştürme/yenileme kapasitesini aşan bir boyuta varmıştır. Yerküredeki doğal kaynakların tüketilmesinin 'göz ardı edilen bir sonucu' olarak, hayatı bu kaynaklara bağlı olan canlı türleri de yok olmaktadır.¹⁵⁸⁵ Dahası, üretim aşamasında yarışarcasına çalışma devam etmekte gündüzler yetmeyince gecelerin ilavesiyle vardiyalar ikiye o da yetmeyince üçe çıkarılmaktadır. Gündüzü çalışma, geceyi dinlenme kılma düsturu göz ardı edilmekte,¹⁵⁸⁶ şantiyeler, fabrikalar durmadan çalışma, durmadan gürültü, bitkisinden hayvanlarına tabiatın sakinlerine huzurlu bir hayat sürme zamanı kısıtlanmakta, rahatsız edilen canlı türleri, habitatlarını terk etmeye veya yok olmaya itilmektedir.

Modern zamanın oluşturduğu bu çarpık anlayış, şefkati yok etmekte hâliyle canlı cansız bütün varlıkları etkilemek suretiyle, çevrenin dengesini bozmaktadır. Dağların oyulması, suların önünün tutulması, denizlerin denize yabancı cisimlerle doldurulması, toprağın derisinin canlı canlı soyulup içine kazıklar çakılması, taşların yerinden sökülüp denizde boğulmaya terk edilmesi, ihtiyaç gözönünde bulundurulmaksızın madenlerin yuvalarından sökülmesi birer şefkatsizlik olarak değerlendirilebilir.

¹⁵⁸⁴ Güler, 22.

¹⁵⁸⁵ Recep Ardoğan, "İslâm'da Çevre Teolojisinin "Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlâkı " *Birey ve Toplum Drgisi*" 4, Bahar, 2012.

¹⁵⁸⁶ "Görmezler mi ki biz, şüphe yok ki dinlensinler diye geceyi yarattık, gözlerini açsınlar diye de gündüzü; şüphe yok ki bunda deliller var inanan topluluğa."; 27. Neml: 86; "O, gece ile gündüzü birbiri ardınca kılandır; öğüt alıp-düşünmek isteyenler ya da şükretmek isteyenler için." 11. Yûnus: 67; 25. Furkân: 67.

Toprağı çoraklaştıran, nehirleri, gölleri kurutan, denizleri balıkların yaşayamayacağı bir kirliliğe büründüren sanayi atıkları; şehirler kurma adına ormanları talan etmeler, teknoloji adına üretilen fakat havaya zarar veren unsurlar, vb sorumsuz yaklaşımlar, dünyayı yaşanmaz bir hâle sokmak üzeredir.¹⁵⁸⁷

Kâinattaki her bir varlığın uymak zorunda olduğu bir yörüngesi bulunmaktadır. Bu yörünge bir kısım varlıklar için ‘teklîf’ bir kısım varlıklar için ‘tekvîn’ olarak açıklanmıştır. Teklîf emri Allah’ın kelâm sıfatıyla, tekvin emri irâde sıfatıyla bağlantılıdır. Teklif emri şuurlu varlıklara vahiy yoluyla, tekvin emri şuursuz varlıklara fiilî yaptırım yoluyla ulaştırılır. Bu süreç şuursuz eşyanın, tabi olduğu kevnî yasalara göre işlerken, şuurlu varlıklara gönderilen teklif emri, onların tabi olduğu akıl ve irade gerektiren şeri yasalara göre işler.¹⁵⁸⁸ Bu şeri yasalar insanın yörüngesini oluşturmaktadır. İnsan yörüngesinde hareket ederse bulunduğu mekâna güzellik katacaktır. Yörüngesinden ayrılırsa bu durumda yeryüzünü/cansız organizmaları bozacak, ekinleri ve nesilleri /canlı organizmaları helâk edecektir. Her ne kadar çevre tahribatı nüfus artışı ile ilişkilendirilse de¹⁵⁸⁹ nüfus artışından ziyade yörüngesinden çıkan “İnsanların elleri ile işlediklerinden dolayı karada ve denizde fesat belirmiştir.”¹⁵⁹⁰ Bir hadiste fâcîr bir kişinin ölümüyle insanların, ağaçların, beldelerin ve hayvanların rahata kavuşacağı¹⁵⁹¹ uyarısı çevre katliamında failin kim olduğunu göstermektedir. Bu fail, “yeryüzünde iş başına geçti mi orada fesat çıkarmaya, ekini ve zürriyeti kökünden kurutmaya koşar.”¹⁵⁹² Bugün karşı karşıya bulunduğumuz çevre felaketlerinin sebebi bu ikazların duyulmaması, görülmemesidir. Ne yazık ki gözleri aydınlanmanın yarattığı neon ışıkları ile kamaşmış olan insanlığın büyük bir bölümünün, bu ilâhî nuru bir müddet daha göremeyeceği anlaşıyor. Oysa gezegenimizi kurtaracak olan nur budur.¹⁵⁹³

Çevre uzmanları, çevre kirlenmesinin insanlık olgusundan ve insanın kâinata bakışından kaynaklandığını vurguladıklarını görürüz. Bu açıdan insan, kâinata bakışını düzeltmez ve bizzat kendisinden kaynaklanan açmaza bir son vermezse, kaçınılmaz

¹⁵⁸⁷ Muhit Mert, “Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm’ın Katkısı Üzerine” *Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, 26.

¹⁵⁸⁸ Mustafa İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim*, Düşün Yay., İstanbul 2016, 81.

¹⁵⁸⁹ Kızıroğlu, 378.

¹⁵⁹⁰ 33. Rûm; 41.

¹⁵⁹¹ Müslim, Cenâiz, 61.

¹⁵⁹² 2.Bakara: 205.

¹⁵⁹³ Güler, 23.

olarak olumsuz sona doğru yol aldığının farkında olmayacaktır.¹⁵⁹⁴ Çevrenin insanda ahlâkî bir değer olarak yer etmesi sağlanmadıkça, çevre emniyete kavuşamayacaktır.¹⁵⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim'in ve onu hayata dönüştüren, zulumattan nura çıkarma amacının Hz. Muhammed (s.a.v.) ile çevreye yansımaları/şefkati varlıklara nasıl bakılması gerektiğini ortaya koyması ile başlar. İnsanın eylemlerinin temelinde kalp ve zihin koalisyonu ile oluşturduğu değerler etkili olmaktadır. Bu nedenle inşa edilmesi gereken ilk yer kalp ve akıldır. Davranışlar, dış bükey ve iç bükey olarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin ibadetler içten dışa doğru inancın ve sevginin eyleme taşmasıdır. Bir Müslüman'ın çevredeki varlıklarla ilişkisi de ibadet kıvamında gönülden kopup gelme niteliğinde olmalıdır. Kalp, dış dünyadaki varlıklara ne kadar sevgi besler, akıl hangi anlamları yükler ve ne tür bir değer taktir ederse bakışlar ve davranışlar da bu sevgi ve bu değere göre şekillenecektir.

Zihin tasavvur eder, kalp muhabbet besler ve bu muhabbet davranışlarla şefkate dönüşür. Kanaatimize göre çevreye uzanan hoyrat ellerin ve şaşkınlıkların düzelmesi, Rahmet Peygamber'inin şefkatli ellerinde ilâhî mesajın kalplere iletilmesi ile istikamet bulacaktır.

Kur'ân, bütün kâinata müslüman gözüyle bakar. Çünkü kâinata her şey kendini Allah'ın iradesine teslim etmiştir. Her şey Allah'ı tesbih eder.¹⁵⁹⁶ Hz. Peygamber bu bakışı kazandırmanın ve gerçekleştirmenin rehberliğini yapmakla görevlidir. Bütün varlıklar Allah'ın salih kulları hükmündedir. Zira evrende insan ve cinler dışındaki varlıklar, itiraz etmeksizin Allah'a itaat ederek salih kul vasfını almıştır. Hz. Peygamber'in tebliğinde ve tezyîninde birer salih kul olan varlıkları selamlamak, övülen bir davranıştır ve her namaz esnasında bu selam yerine getirilir.¹⁵⁹⁷

Hiz. Peygamber'in sünnetinde tabiat, Allah'ın sınırsız kudretinin ve haşmetinin tablosu ve insanı inanmaya, şükretmeye çağıran sonsuz rahmetin sergisidir.¹⁵⁹⁸ İnsan,

¹⁵⁹⁴ Mustafa Kayhan, *Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, 20.

¹⁵⁹⁵ Karaoğlu, 154.

¹⁵⁹⁶ 41. Fussilet: 11; 3. Âl-i İmrân: 83; 57. Hadîd: 1; 59. Haşr: 1; 61. Saf: 1; 17. İsrâ: 44; 24. Nûr: 41.

¹⁵⁹⁷ "...السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ فَإِذَا قُلْتُمْ ذَلِكَ فَقَدْ سَلَّمْتُمْ عَلَىٰ كُلِّ عِبْدٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ..." "Selâm (Esenlik veren), bizzat Allah'ın kendisidir. Onun için namazda oturduğunuz vakit Tahiyât'ı okuyun. Tahiyât'ın sonundaki 'Selâm bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.' kısmını okuduğunuzda yerde ve gökte bulunan bütün varlıkları selâmlamış olursunuz..." Ahmed b. Hnabe, *Müsned*, VII, 34.

¹⁵⁹⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an, Çev.*, Alparslan Açıkgeçenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, 113, 114.

yaratıcıyı görecek güçte olmadığından varlıklardan hareketle¹⁵⁹⁹ var edeni tanıyabilir. Mevcudat/çevre, yaratıcıyı tanıma, onu sevmeye, ona bağlanma ve böylece deruni ihtiyaçlarını karşılayarak kalben mutmain olma, dünyada huzuru, ahirette mükâfatı yakalama imkânı için bir yol göstericidir. ‘Âlem,’ ‘alâmet ve nişan koymak’ mânâsındaki ‘âlem’ veya ‘bilmek’ anlamındaki ‘ilim’ kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir.”¹⁶⁰⁰ Dolayısıyla çevre bizi Allah’a götüren âlemdir.

Kur’ân Allah’ın kelâmi kitabı, kâinat/âlem de kevni kitabıdır. Çünkü evrendeki/âlemdeki her varlık Allah’ın ayetlerinden bir ayettir. Bu açıdan bakıldığında âlem/çevre, Allahü Teâlâ’nın güzel isimlerine ayna olmuş mukaddes bir varlık olarak karşımıza çıkar. Hâliyle insan, kendini rabbi ile buluşturan bu kılavuza şefkatsizlik edemez. Böyle bir bakışa sahip olan bir insan, çevreye kıyamaz, onu hor göremez, hovardaca kullanamaz. Hürmet eder, ihtiyacı kadar kullanır, temiz tutar, ona saygısızlık yapanlara fırsat vermez.¹⁶⁰¹

İnsan evrenin en aziz misafiridir. Misafirhane bütün donanımı ile misafirin şanına yakışır ihtişamda var edilerek eşrefi mahlûkat olarak vâsıf edilen insanın hizmetine sunulmuştur. Kişinin konuk olduğu mekânı tahrip etmesi bir çelişkidir. “Gökyüzünün maviliğini kapatan, güneşin aydınlığını örten, yıldızların parıltısını söndüren binalar dikmek, asla inşa etmek değildir. İnşa etmek, özünde imar ve ihya etmektir. Medeniyet geleneğimizde tabiat, boyunduruğa vurulması gereken Vahşî doğa olarak görülmez.”¹⁶⁰² Varlıkların insanın hizmetine sunulması tahakküm etmek için değil faziletle muamele etmek içindir. Şefkat duygusu gelişmemiş ve eyleme dönüşmemiş insanlar evrene tahakküm eder, şefkatle dolmuş insanlar evrene hizmet eder. Bütün Evren insana hizmet ederken insan olana yakışan hizmete mukabelede bulunmak, emeğe saygı göstermek, hizmet edeni korumak kollamak ve gözetmektir. Aksi taktirde yerkürenin düzeni bozulup yaşanmaz bir hâle dönüşecektir. Bitkilerden insanlara kadar bütün varlıklara şefkatli davranmak ve bu varlıkların yaşadığı ortamı

¹⁵⁹⁹ 52. Tûr: 6; 74. Müddessir: 32, 33, 34; 84. İnşikâk: 16; 85. Burûc: 1; 86. Târik: 12; 91. Şems: 1, 24; 6. En’âm: 99, 141; 16. Nahl: 11; 78. Nebe: 14, 15; 80. Abese: 25-32.

¹⁶⁰⁰ Ahmet Özel, “Âlem”, *DİA*, TDV. YAY., İstanbul 1989, II, 357

¹⁶⁰¹ Vehbi Karakaş, Nurdan Mendeş, “Çevre Kavramına Kur’an ve Sünnet Merkezli Bir Yaklaşım” *EKEV, Akademi Dergisi*, 63, 2015, 361.

¹⁶⁰² Recep Tayyip Erdoğan, RTEÜ. İlahiyat Fakültesinin Açılış Töreninde Konuştu. Erişim Tarihi: 09.01.2017, www.gazetevatan.com.

kirletmeden, tahrip etmeden, israfa düşmeden, tabiatın güzelliğini bozmadan, koruyarak geliştirerek iyileştirerek inşa etmek zorunluluktur.

İslâm çevreye hak ilişkisi üzerinden de bir bakış ortaya koyar. İnsanın hayatını sürdürmek için muhtaç olduğu hava su toprak gibi varlıklar bütün canlıların ortak yaşam alanı¹⁶⁰³ ve bu engin âlemin bize en yakın tarafıdır ve bizim âlemde akraba olduklarımızdır. Gelecek nesillerin üzerimizdeki emanetidir. Aynı zamanda çevreyi oluşturan varlıklara da haksızlık edilmemelidir. İnsanın akrabalarına göstermesi gereken özeni âlemden akraba olduğu çevreye de göstermeli haklara riayet etmelidir. Hadiste boynuzlu koyunun boynuzsuz koyundan hakkını alacağı bildirilmiştir.¹⁶⁰⁴ Sorumluluğu olmayandan hak iadesi gerçekleşeceğine göre iradi varlık olan insan da şefkatsizliğinin bedelini ödeyecek olmalıdır.

Çevre dinamiklerinden belki de en önde geleni topraktır. Arkaik dönemlerden itibaren toprak yaşadığımız dünyada hayatın oluşmasının temel araçlarından biri olarak kabul edilir. Toprak, insan dâhil üzerinde yaşayan bitki, hayvan ve diğer canlıların ana kucağını simgeler.¹⁶⁰⁵ Ne güzel söylemiş Veysel;

Dost dost diye nicesine sarıldım

Benim sadık yârim kara topraktır

Beyhude dolandım boşa yoruldum

Benim sadık yârim kara topraktır.

...

Dileğin varsa iste Allah'tan

Almak için uzak gitme topraktan

Cömertlik toprağa verilmiş Hak'tan

Benim sadık yârim kara topraktır.¹⁶⁰⁶

...

Hz. Peygamber “*Her kim ölü bir toprağı ihya edecek olursa bundan dolayı ecir kazanır. Hayvanlar ondan yararlandıkça kendisine sadaka yazılır.*”¹⁶⁰⁷ buyurmuştur.

¹⁶⁰³ "...الْمُسْلِمُونَ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ فِي الْكَلَامِ وَالْمَاءِ وَالنَّارِ..." Ebû Dâvûd, Büyû, 60; İbn Mâce, Rühûn, 16.

¹⁶⁰⁴ "...لَتُرَدَّنَّ الْخُفَّ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاءِ الْجُلُءُ مِنَ الشَّاءِ الْقُرْنَاءِ..." Müslim, Birr, 60; Tirmîzî, Sıfatü'l-Kıyâme, 2.

¹⁶⁰⁵ Münir Yıldırım “Çevre Dinamiklerinden Toprak Ve Dinlerde Toprak Algısı” *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014, 417, 423.

¹⁶⁰⁶ Kara Toprak Şiiri, Erişim Tarihi: 29.03.2017, www.antoloji.com.

“İnsan topraktan var edilmiştir yine toprağa dönecektir ve yine topraktan diriltilecektir.”¹⁶⁰⁸ İnsanoğlu topraktan çıkan ekinden yer. İnsan toprağın çocuğudur ve toprak onun için bir beşiktir¹⁶⁰⁹ ve Hz. Peygamber’in dilinde toprak seccadedir. Onun sünnetinde canlı varlıklar bir kenara cansız varlıklara karşı da ince duyarlılık, yufka yüreklilik kısaca şefkatli davranmak esastır. “Yeryüzü bana mescit kılındı.”¹⁶¹⁰ diyen Hz. Peygamber’in belki de ümmetine, mescidin temizliğine, kutsiyetine, imarına, inşasına, muhafazasına gösterdiğiniz inceliği yeryüzünden esirgemeyin mesajını vermek istemiştir.

Çevre denince toprakla birlikte akla gelen en önemli unsur ağaçlardır. Ağaçlar, toprak için, hava için, su için ve mekâna kattığı güzellikle çevrenin hayat bulmasını sağlayan temel öğedir. Allah Râsûlü ağaç dikme ve çevreyi yeşillendirme noktasında çeşitli teşvikleri ve uygulamaları bulunmaktadır. “Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile, eğer onu dikecek kadar zamanınız varsa, mutlaka dikiin.”¹⁶¹¹ “Bir kimse, bir ağaç diker de bir insan yahut Allah’ın yarattıklarından herhangi bir yaratık bu ağaçtan faydalanırsa muhakkak bu, ağacı diken kimse için sadak olur.”¹⁶¹² “Kim bir ağaç dikerse onun için ağaçtan hâsıl olan ürün kadar Allah sevap yazar.”¹⁶¹³ “Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan alınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır.”¹⁶¹⁴ sözleri ile fidanların toprakla buluşmasını şiddetle tavsiye etmiş kendisi de bizzat öncülüğünü yapmıştır. Selman el-Farisî’ye destek olmak için diktiği hurma ağaçları buna güzel bir örnektir.¹⁶¹⁵ Bu noktada Hz. Peygamber yeşil bir fidanı mezara dikmiş, bu uygulamaya şahit olanların merakı üzerine, onun yaş durdukça ölü için rahmete sebep olacağını belirtmiştir.¹⁶¹⁶ Bu uygulama bir perspektif ortaya koymaktadır. O da kişinin dünyada iken evinin ve ahirete geçiş mekânı olarak kabrinin hayatı simgeleyen yeşilliklerle iç içe olması

¹⁶⁰⁷ " ...مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ فِيهَا أَجْرٌ ، وَمَا أَكَلَتِ الْعُغَاقِيَةُ مِنْهَا فَلَهُ فِيهَا صَدَقَةٌ..." Dârîmî, Büyû, 65; Münavi, Feyzu '1-Kadir, VI, 39.

¹⁶⁰⁸ 20. Tâhâ: 55.

¹⁶⁰⁹ Kutup, X, 49.

¹⁶¹⁰ Buhârî, Salât, 56, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3,5.

¹⁶¹¹ " ...إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمُ الْقِيَامَةُ وَفِي يَدِهِ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا..." Buhârî, Edebu'l-Müfred, 119; Ahmed b. Hanbel, Müsned, XX, 251.

¹⁶¹² " ...مَنْ غَرَسَ غَرْسًا لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ أَحَدٌ وَلَا خَلَقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XLV, 498.

¹⁶¹³ " ...مَنْ رَجُلٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مِنْ الْأَجْرِ قَدْرَ مَا يَخْرُجُ مِنْ ثَمَرِ ذَلِكَ الْغَرْسِ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXIV, 382.

¹⁶¹⁴ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Müsâkât, 7, 10, 12.

¹⁶¹⁵ " وَيُضَعُّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ..." Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXXIX, 140; Beyhâkî, es-Sünenü'l-Kübrâ, X, 321, 322.

¹⁶¹⁶ Buhârî, Cenâiz, 82.

arzusudur diyebiliriz. Mümin için ebedî âlemde mükâfat yurdu olarak vadedilen Cennet de bahçe mânâsına gelmektedir. Ayrıca cennetin güzellikleri anlatılırken nehirlerle ağaçlara vurgu yapılmıştır. Mümin Allah'a saygı mahlûkata şefkat duyarak ahiretteki cenneti murat ederken, dünyasını da cennet gibi güzel kılmalıdır. Kur'ân'ın emrine ve Hz. Peygamber'in sünnetine dönerse kişi, önce kalbi, sonra evi, sonra dünyası ve nihayetinde ukbası madden ve manen cennet olacaktır.

Ağaç dikimine şefkat eğitimi açısından da bakabiliriz. Ağacı diken ona sahip olacak, koruyup kollayacak, yetişmesi için su verilmesinden diğer bakımlarına kadar her türlü besleme ve geliştirme işlemiyle yüz yüze kalarak rikkatle bakmayı şefkatle dokunmayı öğrenebilir. Bu süreç, kişinin ruhen incelmeye çevreye oradan da bütün varlığa ve insana sevgi ve şefkat beslemesine zarafet ve nezaket duygusu geliştirmesine imkân sağlayabilir.

Ağaçların hayat bulmasını sağlamaktan daha önemli, daha zor ve daha gerekli olan ağacı korumak ve yaşatmaktır. Allah Rasûlü, bir taraftan ağaç dikmeyi ölü toprağı canlandırıp güzelleştirmeyi yeni fidanların hayat bulmasını bu fidanlarla birlikte çevrenin can bulmasını teşvik ederken diğer taraftan mevcut ağaçları korumanın tedbirlerini de almıştır. Örneğin çölde gelip geçenler için nâdir bulunan bir gölgelenme ve sığınma mekânı oluşturması nedeni ile sidre ağacı ile ilgili olarak, *"Kim bir sidre ağacını keserse Allah onun başını cehenneme uzatır"*¹⁶¹⁷ ikazında bulunmuştur.

İhtiyaç nedeni veya bir başka sebebe binaen kesilme durumunda olan ağaçların yerine yenilerinin dikilmesini istemiş, Medine'nin uzak bir yöresindeki orman alanlığını kesime açarken, ağaç kesmek isteyen, kestiği ağacın yerine yenisini dikme şartı koşmuştur.¹⁶¹⁸ Bu uygulama da bize ağaç kesiminin, ihtiyaç hâlinde kontrollü bir şekilde, yerine yenisini koymak şartıyla ve izin verilen alanlarda izin verildiği kadarı ile gerçekleştirilebileceğini, bunun dışında tasvip edilmediğini göstermektedir.

Günümüzde şehirlerin vazgeçilmezi olarak ilan edilen özel korunaklı yeşil kuşak alanlarının Hz. Peygamber tarafından asırlar önce gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz. Mekke'de harem bölgesi böyledir. Hz. İbrahim'in sünneti olarak; otlarının yolunması, ağaçların kesilmesi, hayvanlarının avlanması yasak olan harem bölgesinin bu özelliğini

¹⁶¹⁷ " مَنْ قَطَعَ سِدْرَةً فِي فَلَاةٍ يَسْتَنْظِلُ بِهَا ابْنُ السَّبِيلِ وَالْبَهَائِمُ ... " Ebû Dâvûd, Edeb, 158, 159.

¹⁶¹⁸ Buhârî, Et'ime, 46.

Mekke'nin fethi ardından kıyamete kadar baki olacağı ilan edilmiştir.¹⁶¹⁹ Buna ilaveten hicreti müteakip benzer bir korunaklı bölgeyi Medine'de tahakkuk ettirmek isteyen Hz. Peygamber bu maksatla Taif dönüşü *"Ey Rabbim! İbrahim Mekke'yi korunaklı bölge ilan etmişti Ben de Medine'nin iki kayalık arası kısmını ilan ediyorum. Onun ağaçları kesilmez, otu yolunmaz, hayvanları ürkütülmez,"* emriyle, Medine'de Air dağı ile Sevr dağı arasında kalan geniş bir alanı dokunulmaz alan olarak belirlemiştir.¹⁶²⁰ Benzer bir uygulama Taif'te de gerçekleştirilmiştir.¹⁶²¹ Bu girişimlerle özel bazı alanlar, koruma altına alınmak suretiyle bitki ve hayvanların her türlü müdahaleden salim bir özgürlük içerisinde büyüüp gelişmesi, çoğalıp yayılması sağlanmış ve bu yasağı ihlal ederek kıyım yapan şefkatsizleri ağır bir tehdit ile uyarmıştır. *"Kim orada yasak bir iş yapar veya yaparı himâye ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne farz ne de nafile ibadetini kabul eder."*¹⁶²² Ağır bir bedduâ içeriği ile soyut bir koruma zırhı oluşturulmuş, buna rağmen aksi girişimlerde bulunanların fiilen engellenmesi eşyalarına el konulup derdest edilmesi istenmiştir.¹⁶²³ Taif, Medine ve özellikle de Mekke'de kıyamete kadar dokunulmaz ilan edilen harem bölgesi bitkilerine, hayvanlarına takınılması gereken tavır, hayatın bütününde uygulanması beklenen bir eğitim yöneliştir. Canlı hayatın dokunulmazlığı ilkesi hiç olmadığı kadar öne çıkarılmıştır.¹⁶²⁴ Canlılar arasında ağaçlara da ayrıca dikkat çekilmiştir. *"Müslüman bir kişi bir ağaç diker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şey kıyamet gününe kadar o Müslüman için sadaka olur."*¹⁶²⁵ Ağaç dikmeye ve yeşile bunca teşvikten sonra, Müslümanların oturduğu köy, kasaba, şehir ve ülkelerin ağaçtan ve yeşilden yoksun ve onlardan yeterince nasibini alamamasını açıklamanın, hoş görmenin imkânı var mıdır? Çevrenin ağaçlandırılması, yeşillendirilip canlandırılması herkesten daha çok Müslümanlara yakışır/Müslümanlardan beklenir.

¹⁶¹⁹ "Buhârî, Cezâü's-Sayd, 10; Müslim, Hacc, 445.

¹⁶²⁰ "...اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا..." Buhârî, Cihâd, 71, 74; Meğâzî, 28; Müslim, Hâc, 456, 458, 464, 472; Ebû Dâvûd, Menâsik, 96.

¹⁶²¹ Hamidullah, I, 500.

¹⁶²² "...فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ عَمَلٌ وَلَا صَرْفٌ..." Buhârî, Cizye ve'lMüvâdea, 17; Müslim, Hacc, 467.

¹⁶²³ "...مَنْ وَجَدَ أَحَدًا يَصِيدُ فِيهِ فَلْيَسْلُبْهُ نَبَاتَهُ..." Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.

¹⁶²⁴ Altuntaş, 17.

¹⁶²⁵ Müslim, Müsâkât, 9, 12.

H. Peygamber'in giyim kuşamında yeşil renkli elbiseyi tercih etmesi¹⁶²⁶ ve Kur'ân-ı Kerim'de cennet ehlinin giysilerinin yeşil renkli olacağı vurgusu,¹⁶²⁷ çevreye bakış açısından bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Çevreye şefkatin göstergelerinden birisi de temizliğine dikkat etmek olmalıdır. H. Peygamber'in, temizlikle ilgili genel vurguları bulunmakla birlikte çevre kapsamında değerlendirilebilecek özel uyarıları dikkat çekmektedir. Yaşam mekânlarının, avluların,¹⁶²⁸ mescitlerin temiz tutulması güzel koku ile havalandırılmasını hatırlatması,¹⁶²⁹ su kaynaklarının yakın çevresinin kirletilmesini yasaklaması,¹⁶³⁰ yere gömülmeyen tükürüğü kötü amellrden sayması,¹⁶³¹ bu uyarılardan sayılabilir.

Raasûlullâh, çevreyi rahatsız edici şeylerin izale edilmesini, imanın bir şubesi olarak tavsif etmiş bu yönde sık sık tavsiyelerde bulunmuştur. Bu kapsam da O, *"Bir adam yol üzerinde dikenli bir dala rastladı: 'Vallahi, bunu müslümanlardan uzaklaştırayım da onları rahatsız etmesin!'" dedi. Bu sebeple cennete konuldu.*"¹⁶³² *"Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."*¹⁶³³ *"İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illallah sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır..."*¹⁶³⁴ buyurmuştur. H. Peygamber kendisine faydalı bir şey öğretmesini isteyen Ebû Berze'ye *"Müslümanların yolundan rahatsızlık veren şeyleri kaldır."*¹⁶³⁵ tavsiyesinde bulunmuş, çevreyi kirletmeyi lanete sebep olacak davranışlardan saymıştır. *"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerleri kirletmekten sakının."*¹⁶³⁶ emrini vererek suları kirletmekten menetmiştir.¹⁶³⁷ Burada çevreden zararlı unsurların izalesini, imanın tezahürlerinden biri olarak sunulması dikkat çekicidir. Günümüzde insanî

¹⁶²⁶ " رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وعليه ثوبان أخضران..." Ebû Dâvûd, Libâs, 19; Tirmîzî, Edeb, 48.

¹⁶²⁷ 18. Kehf, 31; 76. İnsân, 21.

¹⁶²⁸ "... فَتَطْفَأُوا أَرَاهُ قَالَ أَفَنِيْتَكُمْ وَلَا تَسْبَهُوا بِالْيَهُودِ..." Tirmîzî, Edeb, 41.

¹⁶²⁹ Tirmîzî, Cuma, 64.

¹⁶³⁰ Ebû Dâvûd, Tâhâre, 25.

¹⁶³¹ Müslim, Mesâcid, 57.

¹⁶³² "...مَرَّ رَجُلٌ بِغُصْنٍ شَجَرَةٍ عَلَى ظَهْرِ طَرِيقٍ فَقَالَ وَاللَّهِ لَأَنْجِيَنَّ هَذَا عَنْ الْمُسْلِمِينَ لَا يُؤْذِيهِمْ . فَأَدْخَلَ الْجَنَّةَ..." Buhârî, Mezâlim, 28; Müslim, Birr, 128, İmâret, 163; Tirmîzî, Birr, 38.

¹⁶³³ "...وَتَمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ..." Buhârî, Cihâd, 128, Sulh, 33; Müslim, Zekât, 56, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84.

¹⁶³⁴ "...وَأَذْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ..." Müslim, İmân, 58.

¹⁶³⁵ Müslim, Birr, 131.

¹⁶³⁶ "...اتَّقُوا الْمَلْعَنَ الثَّلَاثَ الْبَرَّازَ فِي الْمَوَارِدِ وَقَارِعَةَ الطَّرِيقِ وَالظَّلْ..." Buhârî, Vudû, 68; Müslim Tehâret, 68, 95; Ebû Dâvûd, Tahâret, 14, 36; İbn Mâce, Tahâret, 21; Tirmîzî, Tahâret, 51.

¹⁶³⁷ "... لَا يُؤْلَى أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ ثُمَّ يَعْشِيلُ مِنْهُ..." Buhârî, Vudû, 68; Müslim, Tahâret, 95.

hayvanî ve sînâî atıkların fütursuzca doğaya bırakılması çevreye yapılmış en acı şefkatsizliktir.

Rasûlullâh, havayı ağırlaştıran kirleten girişimlere de engel olmak istemiştir. Kötü koku veren yiyeceklerin ardından,¹⁶³⁸ topluluklara karışmayı uygun görmemiş, Cuma namazı öncesi tepeden tırnağa temizlenip öylece cemaate iştirak etmenin önemini izah etmiş,¹⁶³⁹ Medine'nin hastalıklı havasının düzelmesi için duâ ve niyazda bulunmuştur.¹⁶⁴⁰ Bugün “*Evinin duvarını yükseltipte komşunun rüzgârını kesme.*” uyarısının yok sayılıp, yerleşim alanlarının doğal ortamdan kopararak insanların beton duvarlar arasına nefes alamaz bir halde sıkıştırılması ve çevreyi çirkinleştiren görüntüleri esefle seyretmekteyiz.

Allah'ın isimlerinden birisi ‘Cemâl’dir. Hz. Peygamber’in “*Allah güzeldir, güzeli sever.*”¹⁶⁴¹ sözleri, en başta çevre kapsamında düşünülmelidir. İnsan çevreyi, temizliğine imarına, dikkat ederek, havasını suyunu, toprağını muhafaza ederek, ağaç dikmeyi yaygınlaştırarak güzelleştirmelidir. Bunun yanında kişi, davranışlarından bakışlarına, konuşmalarından kılık kıyafetine kadar, çevrenin en önemli unsuru olan kendi şahsiyetine de özen göstermelidir. İnsanın kendi öz bakımını gerçekleştirmesi sağlık açısından zorunlu olmakla birlikte çevre görüntüsü için de önemlidir ve gereklidir. Evren, eşsiz sanatkâr olan Allah'ın fırçası ile tasvir edilmiş bir tablo gibidir. Bu tabloya vurulmuş uygunsuz ve ölçüsüz her bir fırça bir darbedir. Tabloya şefkatsizliktir. İnsan dışındaki varlıklar Allah'ın sevk ve idaresi ile eko sistem olarak tanımlanan bir bütünlük içerisinde çevrede ahenkle yerini almıştır. İnsan eşsiz güzelliği ve ahsen-i takvim kıvamıyla bu tablonun şah eseri şiirin taç beytidir. Aklı ve iradesi nedeni ile var olan sınav yükümlülüğünün, insanı kendi tercihiine bıraktığı alanlardan birisi de öz bakımı kılık ve kıyafet düzenini sağlamasıdır. İnsana düşen bu güzel tabloda en güzel bir duruşla yerini alması görüntüyü kirletmemesidir. Hz. Peygamber saçlarını uzatan bir sahâbîyi biraz düzensiz görmüş olmalı ki ona; “*Saçına ikramda bulun ona iyi bak.*”¹⁶⁴² diye tembihte bulunmuştu. Atâ b. Yesâr'dan nakledildiğine göre, bir adam saç sakalı dağınık halde mescide girmişti. Hz. Peygamber eli ile işaret ederek

¹⁶³⁸ " ... مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَعْتَزَلْنَا - أَوْ قَالَ - فَلْيَعْتَزَلْ مَسْجِدَنَا ، وَلْيَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ..."Buhârî, Ezân, 160; Müslim, Mesâcid, 73.

¹⁶³⁹ " ...إِيَّهَا النَّاسُ إِذَا كَانَ هَذَا الْيَوْمُ فَأَغْتَسِلُوا وَلَيَمَسَنَّ أَحَدُكُمْ أَفْضَلَ مَا يَجِدُ مِنْ دُهْنِهِ وَطِيبِهِ..."Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

¹⁶⁴⁰ Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.

¹⁶⁴¹ Tirmîzî, Edeb, 41; Müslim, İmân, 147.

¹⁶⁴² İmam Mâlik, Muvatta, Şa'r, 2.

dağınıklığın düzeltilmesini istedi. Adam istenileni yapınca Allah Rasûlü; “*Bu hâl herhangi birinizin şeytan gibi saçı başı dağınık dolaşmasından daha güzel değil mi?*” buyurdu.¹⁶⁴³ Dolayısıyla kişinin kendi temizliğine, kıyafet güzelliğine, ses ahengine bakması çevreye uyumunun saygısının sevgisinin ve hâliyle şefkatinin bir yansımasıdır.

Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanı olan tabiatta mevcut dengeyi korumak da insanın yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Yüce Allah, söz konusu dengeyi korumak konusunda insanları uyarmaktadır: “*O (Allah) göğü yükseltti ve dengeyi koydu. Sakın dengeyi bozmayın.*”¹⁶⁴⁴ Bunun için insan, kendisi kadar diğer canlıların, hatta sonraki nesillerin de kullanma hakkı olan tabiatın kaynaklarını ölçülü kullanmak durumundadır. Çevreyi kirleten etmenlerden birisi belki de en etkili olanı israftır. İsrâf, ihtiyaçtan fazlasını tüketmek, tükettiğinden daha fazlasını elde edip tüketmeden atıl bırakmaktır. Fazla tüketim ve zayi olan üretim kazurat olarak çevreyi kirletmektedir. Öte taraftan daha fazla üretmeyi gerekli kılmakta, daha fazla üretim de temel kaynak olan çevreyi tüketmektedir. Bu durum, çevre için iki yönlü tehdit oluşturmaktadır.

Çevre unsurlarını israf etmeden kullanma konusu, çevre dostu bir peygamberin hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber boy abdesti alırken ortalama dört litre su ile iktifa etmiş,¹⁶⁴⁵ yemekten çöpe gidecek bir kırıntının bırakılmasını dahi uygun görmemiştir.¹⁶⁴⁶ Nitekim O, bir defasında sahâbeden Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yanından geçerken abdest alışını görünce ona ‘*bu israf nedir?*’ diye çıkmıştır. Sad'ın abdestte israf olur mu? sorusuna da, “*Evet! Irmak kenarında dahi olsanız suyu israf etmeyiniz*”¹⁶⁴⁷ buyurmuştur.

Dağlarından ovalarına, nehirlerinden denizlerine, yeryüzünden gökyüzüne kadar hayat sürdürdüğümüz bu gezegen, geçmişten geleceğe insanlık ailesinin ve diğer canlıların evidir. Kişinin kendine, çocuklarına, insanlığa, hayvanlara ve bitkilere şefkati, değerli eşyasına, gösterdiği titizliğin benzerini kâinatın, taşına toprağına, havasına suyuna da göstermek durumundadır. Bir sanat eserine rikkat gösterilenden daha fazlasını Eşsiz

¹⁶⁴³ İmam Mâlik, *Muvatta*, Şa'r, 2.

¹⁶⁴⁴ 54. Rahman: 79.

¹⁶⁴⁵ "... يَتَوَضَّأُ بِالْمَاءِ وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ إِلَى خُمُسَةِ أَمْدَادٍ..." Müslim, Hayız, 51; Ebû Dâvûd, Tahâret, 44.

¹⁶⁴⁶ "... إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةُ أَحَدِكُمْ ، فَلْيَمِطْ عَنْهَا الْأَذَى ، وَلْيَأْكُلْهَا ، وَلَا يَذْغِهَا لِلشَّيْطَانِ..." Müslim, Eşribe, 136. Ebû Dâvûd, Et'ime, 49;

Tirmîzî, Et'ime, 11.

¹⁶⁴⁷ "... مَا هَذَا السَّرَفُ؟ فَقَالَ: "أَفَى الْوُضْوءِ إِسْرَافٌ؟" قَالَ: "نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتُ عَلَى نَهْرٍ جَارٍ..." İbn Mâce, Tahâret, 48.

Sanatkârın eseri olan evrene/çevreye göstermek gerekir. Allah inancı ve peygamber sevgisi bunu zorunlu kılmaktadır. Yunus ne güzel söylemiştir:

Elif eyledik ötürü

Pazar eyledik götürü

Yaratılanı sevdik yaratandan ötürü.¹⁶⁴⁸

İslâm'a göre insan dışındaki varlıklar da hissediş ve şuura sahiptir.¹⁶⁴⁹ En küçüğünden en büyüğüne kadar evrendeki bütün varlıkların, fizikî kıymetinin ötesinde manevî bir değeri vardır. *“Bitkiler ve ağaçlar Allah’a secde ederler.”*¹⁶⁵⁰ Varlığa haşin ve hoyratça muamele de bulunmak, varlığı gayesinin yani tabiatının zıddına kullanmak varlığı incitmek demektir.¹⁶⁵¹ Yazgan’ın dediği gibi,

Çiçeklerle hoş geçin,

Balı incitme gönül.

Bir küçük meyve için

Dalı incitme gönül.

Sevene diken olma,

Gülü incitme gönül.

Kibirle yürüyerek

Yolu incitme gönül.

Sahibi hürmetine

Kulu incitme gönül.¹⁶⁵²

Kur’ân’ın sayısız kere kullandığı ‘nefs’ kelimesinin karşılıklarından biri de ‘can’dır. Nefs ile nefes arasında kök birliğinden hareketle, nefes alışla canlı oluş arasında doğrudan bir bağ kurulur. Bitkilerin hem de cana can katacak bir şekilde nefes alıp verdiğini biliyoruz. Canlıların ortak niteliği harekettir. İnsan ve hayvan hareket ediyor. Bitkiler de hareket ediyor. Kökleri sabit olsa da gövdeleri büyüyüp gelişerek bir hareket sergiliyor. İnorganik/camit/cansız varlıkların hareketini de atom fiziği ortaya

¹⁶⁴⁸ Yaradılanı severiz, Yaradan’dan ötürü Erişim Tarihi: 29.03.2016, www.antoloji.com,

¹⁶⁴⁹ 17. İsrâ: 44; 22. Hac: 18; 24. Nûr: 41; 57. Hadîd: 1; 59. Haşr: 24; 62. Cuma: 1.

¹⁶⁵⁰ 55. Rahmân: 56.

¹⁶⁵¹ Deniz, 25.

¹⁶⁵² Bestami Yazgan, *Gülü İncitme Gönül*, Erişim Tarihi: 10.10. 2016, www.edebiyatdefteri.com.

koyuyor. Hareket etmelerinden yola çıkarak inorganiklerin de canlı olduğu söylenebilir. Cansızlar kategorisine koyduğumuz her şey, doğrudan ya da dolaylı olarak bir cana hizmet etmektedir. Bu da cansızlar ile ilişkilerin tıpkı canlılarla ilişkilerde olduğu gibi canı cana ölçme ilkesine uymayı gerektirmektedir. Can alma can acıtma. Can(lı) isen can bağışla, cana can kat ki yaşanası hayat ile can cana yan yana olasın.¹⁶⁵³

İbnü'l-Arabî (638/1240), bir şeyin hayatta ve diri olmasının şanı olarak duyuyu değil bilgiyi görür ve bu noktadan hareket ederek maddenin de diri olduğunu savunur. Çünkü her şey Allah'ı tesbih etmektedir. Bir şeyin Allah'ı tesbih etmesi için onu bilmesi, bilmesi için de diri olması gerekir. O hâlde her şey diridir. İbnü'l-Arabî, yağmurla toprağa hayat verildiğini ifade eden çok sayıdaki ayetlerden birini de¹⁶⁵⁴ zâhiri mânada anlar ve bunu maddenin diri olduğunu gösteren bir delil sayar; bu anlamdaki hayata 'her şeye sirayet eden hayat' adını verir.¹⁶⁵⁵

Bu inanç, çevre bilincinin oluşması açısından önemli bir noktadır. Buradan hareketle Müslümanlar çevreyi sorumsuzca tahrip etmeme, tabiatı bilinçsizce kullanmama hassasiyetine sahip olurlar. Zira çevresindeki varlıkları Allah'a karşı vazife yapan şuurlular olarak görmenin ötesinde kendisinin dost ve yardımcıları olarak da mütalaa ederler. Bu bilinci alan kimselerin çevreyle ilişkisi de ona göre ölçülü olur.¹⁶⁵⁶ Çevre bizim için Allah'a ibadet eden varlıklar topluluğudur.¹⁶⁵⁷ "Yeryüzünün mescit kılınmasına"¹⁶⁵⁸ bu açıdan da bakılmalıdır. Yeryüzü mescittir bütün varlıklar topluca ve her zaman, insanlar da kısmen ve zaman zaman ibadet hâlinedir. İbadet hanede ve ibadet hâlinde olma şuuru rahatsızlık vermememe sorumluluğunu gerektirir.

Hz. Peygamber'in yaklaşımında varlıkların hisseden olma durumlarının belirgin bir şekilde gözüktüğünü söyleyebiliriz. Rasûlullâh hitaplarını Mescid-i Nebi'de üzerine çıktığı bir hurma kütüğünde yapardı. Cemaatin artmasıyla birlikte ihtiyaca binaen hurma kütüğü kaldırılıp yerine daha yüksek olan üç basamaklı bir minber konulmuştu. İlk hutbe ile birlikte, hurma kütüğünden bir inilti, bir ağıt sesi duyuldu. Ayrılık üzüntüsüyle inleyen kütüğün hâli, Raasûlullâh Efendimiz'i duygulandırdı. Minberden indi ve onu kucaklayarak teskin etti. Bazı rivayetlerden öğrendiğimize göre Hz.

¹⁶⁵³ Altuntaş, 19-22.

¹⁶⁵⁴ 35. Fâtır: 9.

¹⁶⁵⁵ Süleyman Uludağ, "Hayat", *DİA*, TDV, Yay., İstanbul 1998, XVII, 12.

¹⁶⁵⁶ Mert, 27.

¹⁶⁵⁷ 22. Hac: 18; 16. Nahl: 49, 17. İsrâ: 44, 57. Hadîd: 1; 62. Cuma: 1; 24. Nur, 41.

¹⁶⁵⁸ Buhârî, Salât, 56, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5.

Peygamber “Eğer onu kucaklamasaydım, kıyamet gününe kadar inleyecekti.”¹⁶⁵⁹ buyurdu.

Hz. Peygamber çocuklara güzel isim konulmasını istemiş,¹⁶⁶⁰ insanlarda farklı etkiler bırakacak olması nedeni ile olumsuz mânâ taşıyan isimler konulmasına engel olmuş¹⁶⁶¹ ve bazı isimlerde de değişiklik yapmıştır.¹⁶⁶² Benzer bir uygulamayı çevre isimlendirmelerinde de görmekteyiz. Verimsiz, kurak, çorak mânâsında ‘afirah’ olan bir bölge ismini ‘hadirah’ olarak değiştirmiştir. Çirkin bir isim insanı incitir, onun bakışında tabiat da incinebilir. Onun için güzel isimlendirmelerle çağrılmalıdır.¹⁶⁶³

Peygamberlikten önce Kâbe’ye nazır, Hıra Mağarasını kendine mekân tutması, hicretten sonra namazda dururken Kâbe’yi arkada bırakmak zorunda olmanın verdiği hüznün, Haceru’l-Esved’i istilâmı/selalaması, cansız varlıklara olan muhabbetin ve şefkatin örnekleridir. “Allahım bizlere Mekke’yi sevdirdiğin gibi yahut ondan daha fazla Medine’yi de sevdire.”¹⁶⁶⁴ diye duâ etmiştir. Bu uygulamalar ümmetine sorumluluk insanlığa da etkili bir mesajdır.

Öte taraftan savaş hukuku kapsamında dokunulmaz olarak ilan ettiği şeyler arasında ağaçlara da yer vermiştir.¹⁶⁶⁵ Kadınlar, yaşlılar, savaşa katılmayanlar, ağaçlar ve hayvanlar, dokunulmaz olarak ilan etmiş,¹⁶⁶⁶ “İnkârcı saldırganlarla çarpışın. Ahde vefasızlık etmeyin. Meyve veren ağaçları kesmeyin, sürüleri tahrip etmeyin.”¹⁶⁶⁷ buyurmuştur. Bu cümlede ağaçların yer almasının şefkat örneği olduğu açıktır. Hadiste zikredilenlerin, canlı varlıklar olduğu göz önünde bulundurulursa ağaçlara da aynı konumda yer verilmesini ayrıca düşünmek gerekir. “Hacıların terbiyelerine etraftaki

¹⁶⁵⁹ Dârîmî, Mukaddime, 6

¹⁶⁶⁰ “...إِنَّكُمْ تَدْعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ...” Ebû Dâvûd, Edeb, 61.

¹⁶⁶¹ “...لما ولد الحسن رضي الله عنه سميت حربا فجاء النبي فقال أروني ابني ما سميتموه قلنا حربا قال بل هو حسن...” Buhârî, el-Edebü’l-Müfred, 201; “من أنت ؟ قالت : أنا جثامة المزنية فقال : بل أنت حسانة المزنية ” Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbü’rî, el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn, Dâru’l-Harameyn, yy, 1999, I, 57.

¹⁶⁶² “...وَلَمْ يَكُنْ أَسْلَمُ أَحَدٌ مِنْ غَصَاةٍ قُرَيْشٍ غَيْرِ مُطِيعٍ كَانَ اسْمُهُ الْعَاصِي فَسَمَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُطِيعًا...” Müslim, Cihâd ve’s-Siyer, 89; Ebû Dâvûd, Edeb, 62.

¹⁶⁶³ “...اسمُ العاصِ وعزير وعنلة وثبَّطان والحكم وغراب وخباب وشهاب فسماه هشامًا وسمي حربًا سلمًا وسمي المضطجع المنبج وأرضًا تسمى Ebû Dâvûd, Edeb, 62; “عفرة سمّاها خضرة وشعب الضلالة سمّاها شيب الهدي وبنو الرائية سمّاها بني الرشدة وسمي بني مغوية بني رشدة...” Ebu’l-Fadl, Ahmed b. Ali Muhammed b. Hacer el-Askalanî, el-Metâlibu’l-Âliye bi Zevâidi’l-Mesânidi’s-Semâniye, thk., Ömer Imân Ebûbekîr, Dâru’l-Âsime, Dâru’l-Gays, Riyâd 2000. XII, 147. “من أنت ؟ قالت : أنا جثامة المزنية فقال : بل أنت حسانة المزنية...” Cessâme/çirkin yerine Hassâne/güzel gibi. Hâkim, Müstedrek, I, 57.

¹⁶⁶⁴ Buhârî, Fedailu’l Medine, 12.

¹⁶⁶⁵ Tirmîzî, Siyer, 4; “فإنه عصمة للمواشي في الجنب...” Abdürrezzâk, el-Musannef, V, 146.

¹⁶⁶⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 90, 121.

¹⁶⁶⁷ Vâkidî, III, 1117, 1118.

ağaçlar eşlik ederler."¹⁶⁶⁸ sözü de bu düşünceyi desteklemektedir. Birçok hadisinde insanla ağaç bir tutulmuş art arda zikretmiştir.¹⁶⁶⁹ Kültürümüzde de fidan kelimesinin evlat mânâsında, talebe mânâsında, civan mert delikanlı anlamında kullanımı buradan beslenmiş olabilir.

Bu örneklerden tespit edebildiğimiz kadarı ile Hz. Peygamber'in varlıklara farklı bir duygu ile yaklaştığını söylemek istiyoruz. Onun ağaca sopa ile vurarak yaprakları dökmeye çalışan birisini uyarması, sopa yiyen ağacın acısını hissetmiş gibi; ağacın dal ve budaklarına zarar vermeden tatlılıkla muamele yapılmasını istemesi ne kadar duygu yüklüdür.¹⁶⁷⁰ Râfi b. Amr çocuk yaşlarda karnını doyurmak maksadı ile Ensâr'dan birisinin hurma ağacını taşlamıştı. Hz. Peygamber ona son derece şefkatli bir üslupla *"Evladım, ağaçları taşlama, dibine düşenleri al ye."* buyurmuştu. Ağacın taşlanmasını doğru bulmamış aynı zamanda kendisi de taze bir fidan olan Râfi'nin ağır kelimelerle taşlanmasına engel olmuştu.

Rasûlullâh, çevreye şefkatin açısından da üsve-i hasenedir. *"Bir nehrin kenarında abdest alıyor olsan dahi suyu israf etme,"*¹⁶⁷¹ *"Kıyamet kopuyor olsa dahi elindeki fidanı dik"* sözleri çevreye yaklaşımı ortaya koyması açısından engin mânâları muhtevidir. Hz. Peygamber her türlü canlının kıyamet saatinde olsa dahi yaşam hakkına sahip olduğunu söylemekle çevre dostu bir insan olduğunu göstermiştir.¹⁶⁷²

Mescid-i Nebi'de hakkı tebliğ için üzerine çıktığı hutbenin minberi olan Hurma Kütüğüne ne denli şefkat göstermişse; hakkı hâkim kılmak için üzerine çıktığı cihadın minberi olan Uhud Dağına da o denli sahip çıkmıştır. Uhud cihadında sekteye uğradık ama Ey Uhud! Bunda senin suçun yok, üzülme dercesine onu teselli mahiyetinde *"Uhud bizi sever biz de Uhudu severiz"*¹⁶⁷³ demiştir.

İslâm ahlâkçıları Hz. Peygamber'in çevreye şefkatini, yararlılık, sorumluluk, erdemlilik ve hikmet şeklinde dört ayrı kuramda özetlemiştir. Yararlılık ekseninden

¹⁶⁶⁸ "... تَمَّ مِنْ مَلَبٍ يَلْبِي إِلَيْي مَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ مِنْ خَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ مَذَرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَا هُنَا وَهَا هُنَا..." Tirmîzî, Hacc, 14; İbn Mâce, Menâsik, 15.

¹⁶⁶⁹ "Mekke'yi Allah kutsallaştırmış insanlar değil. Allah'a ve ahirete inanan bir kimsenin orada kan dökmesi, ağaçları kesmesi helâl değildir. Eğer biri çıkar, Raasûlullâh (s.a.v)'in orada savaştığını örnek getirirse O'na: Allah, Rasûlune izin verdi size izin vermedi. Bana günün bir miktarında izin verildi. Çünkü kutsallığı tekrar geri verilmiştir. Bu gerçekleri burada duyanlar duymayanlara duyursun." Nesâî, Menâsik, 111; Ebû Dâvûd, Menasik, 90.

¹⁶⁷⁰ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, VI, 351.

¹⁶⁷¹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 48.

¹⁶⁷² Akyüz, Hüseyin, "Çevre Dostu Bir Peygamber" 123.

¹⁶⁷³ "... هَذَا جَبَلٌ يُجَبُّا وَجَبُّهُ..." Buhârî, Meğâzî, 28, Cihâd, 71; Müslim, Hacc, 504, 462, Fedâil, 11.

bakıldığında çevre insanın hizmetine sunulmuş bir nimettir, doğal yapının dengesini bozmadan ihtiyaç kadarı ile yararlanılmalı, kendinin ve gelecek nesillerin yararı gözetilerek israf edilmemelidir. Sorumluluk yaklaşımına göre çevre bize emanettir bu emaneti himâye etmek görevimizdir. Halife kılınmış olmak himâye etmekle birlikte imar etmeyi de gerektirmektedir. Erdemlilik ilkesi, sorumluluğun da ötesine geçerek erdemli davranmak suretiyle sevgi beslemek muhabbet ve şefkatle muamelede bulunmaktır. Hikmet kuramı da var edilişin arka planındaki gayeye vukufiyettir.¹⁶⁷⁴

Allah evreni insana musahhar kılmıştır ancak insan, israftan ve hakaretten uzak kalmak koşulu ile ihtiyacını gidermek ve imar etmek üzere tasarrufta bulunabilir. Bu tasarruf, *“Konduğu dalı kırmayan, indiği suyu bulandırmayan bal arısı gibi olmalıdır.”*¹⁶⁷⁵ Karakoç’un (1932/2012) bir şiiri bu hadisten süzülen katreleri ile hayat bulmuş gibidir...

Gölgesinde otur amma

Yaprak senden incinmesin.

Temizlen de gir mezara

Toprak senden incinmesin.

...

Suyundan içtiğin vakit

Kaynak senden incinmesin.¹⁶⁷⁶

4.13. HAYVANLAR

Hayvan, ‘canlı, diri’ anlamında bir isimdir. ‘Hayy’ kökünden gelmesi sebebiyle kelimenin çoğulu ‘hayeyân’ iken telaffuz kolaylığı için ikinci ‘yâ’nın ‘vâv’a dönüştürülmesi sonucu hayevân biçimini almıştır; ancak Arapça konuşma dilinde ve Türkçe’de yaygınlıkla hayvan şeklinde söylenir.¹⁶⁷⁷

İnsan, yeryüzünde idareci, egemen bir varlık olarak yaratıkların çoğundan üstün bir donanımda¹⁶⁷⁸ var edilmiş, göklerde ve yerde olanlar, güneş ve ay, gece ile gündüz

¹⁶⁷⁴ Görgün, vd., 205.

¹⁶⁷⁵ "أَنَّ مَثَلَ الْمُؤْمِنِ لَمَثَلِ النَّحْلَةِ أَكَلَتْ طَبِيبًا وَوَضَعَتْ طَبِيبًا وَوَقَعَتْ فَلَمْ تُكْسَرْ وَلَمْ تُفْسَدْ..." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 457.

¹⁶⁷⁶ Abdurrahim Karakoç, *Yasaklı Rüyalara*, Alperen Yay., Ankara 2000, 42.

¹⁶⁷⁷ Ali Toksarı, “Hayvan”, *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009, XVII, 81.

¹⁶⁷⁸ 95. Tin: 4; 31; 17. İsrâ: 70;

onun hizmetine sunulmuştur.¹⁶⁷⁹ Kâinattaki diğer varlıklar gibi hayvanlar da insana musahhar kılınmış¹⁶⁸⁰ etinden¹⁶⁸¹, sütünden¹⁶⁸², yününden¹⁶⁸³, balından¹⁶⁸⁴ faydalanma, binek¹⁶⁸⁵ olarak veya nakil vasıtası¹⁶⁸⁶ olarak kullanılabilme durumlarına işaret edilmiştir.

İnsanlar için sayısız faydaları olan ve hayatı kolaylaştıran hayvanlar, aynı zamanda estetik bir değer olarak da doğanın bir parçasıdır. Çeşitli güzellikleri barındıran hayvanlar, tabiatın süsüdür. Allahü Teâlâ, kullarının bu güzelliklerin farkına varmalarını, onlar üzerinde tefekkür etmelerini ve bu vesileyle kendisini anmalarını istemektedir.¹⁶⁸⁷

Yaratılmış her şey doğrudan veya dolaylı olarak insanoğlunun hizmetindedir ve insanoğlunun ondan faydalanması mümkündür. Dolayısıyla insan gâye bir varlıktır. Ancak insanın diğer canlılar arasında özel bir yere sahip olması onların üzerinde tahakküm kuracağı anlamına gelmez.¹⁶⁸⁸ Aksine sorumluluk anlamına gelir. Dolayısıyla insana hayvanlardan faydalanması helal kılınmış bununla birlikte şefkat göstermesi de emredilmiştir. Hayvanat, insan yaşamının doğal bir parçasıdır. Bu nedenle hayvanların, bakımı, beslenmesi, zekâtları, kesimleri, alışverişleri, avlanması, gibi birçok konu ayet ve hadislerin kapsamına girmiş, farklı disiplinler tarafından incelenmiştir. Burada da konu şefkat boyutuyla ele alınacaktır.

Zâriyat sûresinde övgüye layık müminlerin özellikleri vurgulanırken, Allah’a itaatten ve bağışlanma dilemenin hemen ardından “*Sâile ve mahruma mallarından belli bir pay ayırırlardı.*” ayetiyle yardım severliklerine değinilmektedir.¹⁶⁸⁹ İhtiyacını belli edip dile getirene ‘sâil’; belli edemeyip isteyemeyene de ‘mahrum’ denmektedir. Hayvanlar, ihtiyacını belli edemeyen, ıstırabını dile getiremeyen, maruz kaldığı zulmü dillendiremeyen varlıklardır. Ayette yer alan birinci kelime ile insanlara, ikinci kelime

¹⁶⁷⁹ 29. Lokmân 20; 16. Nahl: 21; 45. Câsiye: 13; 2. Bakara: 29.

¹⁶⁸⁰ 16. Nahl, 5, 8, 14; 40. Gâfir: 79, 80; 5. Mâide: 1, 2, 4; 35. Fâtır, 12.

¹⁶⁸¹ 16. Nahl, 5, 8.

¹⁶⁸² 16. Nahl, 66; 23. Mü’minûn, 23/21

¹⁶⁸³ 16. Nahl, 80.

¹⁶⁸⁴ 16. Nahl, 69.

¹⁶⁸⁵ 43. Zuhuruf, 2.

¹⁶⁸⁶ 16. Nahl, 7.

¹⁶⁸⁷ 16. Nahl: 6; Görmez, vd., *Hadislerle İslâm*, V, 258.

¹⁶⁸⁸ Görmez, vd, *Hadislerle İslâm*, I, 290.

¹⁶⁸⁹ 51. Zariyat: 15-19.

ile de hayvanlara işaret edildiğini öne çıkaran yorumlar, hayvan haklarına dikkat çekmesi açısından ilgi çekicidir.¹⁶⁹⁰

Kişinin varlıklarla ilişkisi kendisi için ifade ettiği anlamla yakından ilgilidir. Bu nedenle Kur'an'ı Kerim, ilk önce varlıkların önemini kavratmıştır diyebiliriz. Öyle ki çok sayıda hayvanın Kur'an'da ismi geçmekte¹⁶⁹¹ hatta bazı sureler hayvan isimleri ile isimlendirilmektedir.¹⁶⁹² Hayvanların bu denli ilâhî kelâmın içinde yer alması, hatta bir kısım sûrelere isim olarak seçilmesi hayvanlara değer vermenin bir göstergesi olarak da düşünülmelidir. Bunun da ötesinde Kur'an, yeryüzünde yürüyen her bir hayvanın, kanadıyla uçan her bir kuşun bir ümmet/topluluk olduklarını sonunda da Rableri huzurunda toplanacaklarını¹⁶⁹³ ifade etmiştir. Kitabının kucak açıp değer atfettiğine müminin yaklaşımı da sıcak olacaktır.

Hz. Peygamber *"Allah'ın sizi cezalandırmamasının yegâne sebebi; şu yaşlanmış ihtiyarlar, süt emen bebekler ve çiftliğinizde otlayan hayvanlardır"*¹⁶⁹⁴, *"Hayvanlar olmasaydı semadan yağmur inmezdi"*¹⁶⁹⁵, *"Acıyana Rahmân da acır. Siz yerdekilere acıyın ki, Allah da size acısın."*¹⁶⁹⁶ ikazlarında bulunmuş ve hayvanlara şefkat gösterilmesini istemiştir.

Allah, 'Hayy' ismiyle hayat bahsettiği varlıklardan bir hayvanın hayatına meşru bir gerekçe ve izin olmaksızın son verilmesi, hem Allah'ın yaratma hem de yaşatma sıfatına bir karşı çıkma anlamı da taşımaktadır. Hülâsa, hayvanların bu evren içerisinde kendilerine biçilmiş görevleri bulunmaktadır. Bu itibarla bütün türleriyle hayvan cinsinin korunması ve yaşatılması esastır.¹⁶⁹⁷

Hz. Peygamber hayvanların sebepsiz¹⁶⁹⁸ yere öldürülmelerine,¹⁶⁹⁹ kısırlaştırılmalarına¹⁷⁰⁰ ve işkence sayılabilecek muamelelere tepki göstermiş,¹⁷⁰¹ *"Bu*

¹⁶⁹⁰ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Ğayb*, trc., Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sâdık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1995, XX, 352.

¹⁶⁹¹ Deve, at, katır, merkep, inek, buzağı, keçi, koyun, domuz, köpek, aslan, maymun, büyük balık, yılan, hüthüt, karga, bildircin, kurbağa, çekirge, sinek, örümcek, sivrisinek, kelebek.

¹⁶⁹² Bakara, Enâm, Nahl, Neml, Ankebût, Fil,

¹⁶⁹³ 6. Enâm: 38. Ümmet, Allah'ın mahlûkatı, kendi aralarında ilişkiler kurabilen topluluklardır. Elmalılı, ümmet olmayı insan gibi bidayeten topraktan yaratılma, hayata sahip olma, nizam altına alınmış olma, rızık ve ecellerinin takdir edilmiş olması, bir topluluk yaşama kaynaşma dayanışma dövüşme gibi ilişkileri ile bir topluluk olma, bir asıldan çoğalabilme, kanuni ilâhî altında olma olarak açıklar. Yazır, III, 1920.

¹⁶⁹⁴ "...عَبَادُ اللَّهِ رُغْعٌ وَصِيْبَةٌ رُغْعٌ وَنَهَانُمْ رُغْعٌ لَصْنَبٌ عَلَيْكُمْ الْعَذَابُ صَنِأ..." Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 309.

¹⁶⁹⁵ İbn Mâce, Fiten, 22"

¹⁶⁹⁶ "...ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مَّنْ فِي السَّمَاءِ..." Ebû Dâvûd, Edeb, 58, 66; Tirmîzî, Birr, 16.

¹⁶⁹⁷ Sabri, Erturhan, "Hayvan Öldürme ile İlgili Fıkhi Hükümler" *Bilimnâme Dergisi*, 17, Mart-Nisan, 2009, 99, 100.

¹⁶⁹⁸ Bu sebepler; avlanma, beslenme ve zararından korunma olarak izah edilmektedir. Avlanmaya müsaade edilmiş fakat hayvanların güven vakti olan gece avcılığı ve yavru hayvanların avlanmasını yasaklanmıştır. "...لَا تُطْرَفُوا..."

dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun. Onlara elverişli hâllerinde binin ve elverişli hâllerinde onları yiyin."¹⁷⁰² "Kim bir canlıya zarar verirse Allah da ona zarar verir."¹⁷⁰³ "Kim bir canlıya iyilik yaparsa Allah da ona sevap verir."¹⁷⁰⁴ Sebepsiz yere öldürülen bir serçenin dahi hesabının sorulacağı, hatta serçenin "Allahım! Bu beni boş yere öldürdü. Ne öldürdüğü cesedimden yararlandı, nede beni bıraktı ki senin arzında yaşayayım"¹⁷⁰⁵ şeklinde şikâyetle bulanacağını bildirmektedir. Bunun yanında bir canı ölümden kurtaranın nail olacağı mükâfatı bir hikâye üzerinden şöyle anlatmıştır: "Yolculuk yapan bir adam çok susamış ve yolda rastladığı bir kuyuya inip oradan su içmişti. Kuyudan çıkınca orada bir köpekle karşılaştı. Susuzluktan dilini sarkıtmış olan zavallı hayvan nemli toprağı yalıyordu. Yolcu kendi kendine, 'Bu hayvan da benim gibi çok susamış.' dedi ve tekrar kuyuya inip ayakkabısına su doldurdu. Sonra ayakkabısını ağız ile tutup kuyudan çıktı ve köpeği suladı. Bu yaptığından dolayı Allah o kulundan hoşnut oldu ve onu bağışladı."¹⁷⁰⁶

"...مَنْ فَجَعَ هَذِهِ بَوْلِدَهَا رُدُّوا وَلَدَهَا إِلَيْهَا..." Ebû Dâvûd, Cihâd, 112. Evrendeki varlıklar insana musahhar kılınmış olmaları sebebi ile haddi tecavüz etmemek, keyfî davranışlardan kaçınmak suretiyle belirli ölçüler dâhilinde hayvanlardan faydalanabilme meşru görülmüş ve zararından korunmak maksatlı tedbirler alınmasına da müsaade edilmiştir. Nesâî, Edâhî, 42; "خُمْسُ مِنَ الدَّوَابِّ كُلِّهَا..." Buhârî, Cezâü's-sayd, 7; Müslim, Selâm, 127; Nesâî, Menâsik, 88. Hadislerde fasık olduklarından bahisle bazı hayvanların öldürülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Burada fasık kavramı üzerinde durmak gerekir. Fasık yürüncesinden çıkmış amacandan sapmış demketir. Yaratılış amaçlarının dışına çıkarak zararlı hale gelmiş hayvanlar için bu ifade kullanılmıştır. İnsan hayatına zarar veren diğer insanlar dahi cezalandırılırken hayvanların cezalandırılmaması düşünülemez. Fasık olarak isimlendirilen ve öldürülmesi gerektiği ifade edilen hatta barındırılmasına sınırlama getirilen hayvanlardan köpekler ayrıca dikkat çekmektedir. Yalnızca ziraat, avlanma ve bekçilik maksadıyla barındırılmalarına izin verilmiş bunun dışında yasak konulmuştur. "...إِلَّا كَلْبَ غَنَمٍ أَوْ حَرْثٍ أَوْ صَيْدٍ أَوْ مَاشِيَةٍ..." Buhârî, Muzâraa, 3. Köpeklerin öldürülmesine gelince susuz köpeğe su vererek ölümden kurtaran bir kişinin cennete gireceğini ifade eden Hz. Peygamber'in köpeklerin öldürülmesini istemesinde başka bir sebep olmalıdır. Günümüz dünyasında salgın hastalıklar nedeni ile kanatlı hayvanların itlaf edildiğini biliyoruz. Buna benzer bir olay olmalıydı ki o dönemde köpeklerle ilgili bir tedbir alınması kaçınılmaz olmuştur. Köpeklerin belirli amaçlar dışında barındırılmasının, yasak edilmesinin onları fitratlarına aykırı olarak kullanmaktan kaynaklanmış olabilir. Bu durum köpeklerin aleyhinedir. Tabiatlarına aykırı bir ortamda yaşamaya mecbur etmek, köpeklerin doğal hallerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu etki köpekte olduğu kadar insanlarda da olabilir. Nitekim günümüzde batı dünyası ve birçok ülkede köpek edinme yaygın bir hal almış adeta çocuk edineminin önüne geçmiş bulunmaktadır. Köpeklerin tüylerinde ve salyalında taşıdıkları hastalıklar da tedbir almayı zorunlu kılmaktadır. Alınan tedbirlerin öldürme gibi ağır içerikli olması caydırıcı olma sebebinden kaynaklanmış olabilir. Örneğin insanlar arası ilişkilerde had ve kısas cezası bulunmaktadır. Cezanın ağır olması suçu önlemek içindir. Köpekler için verilen öldürülme hükmü de köpekleri öldürmek için değil köpek edinmeyi engellemek içindir diye düşünebiliriz.

¹⁶⁹⁹ "...وَرَأَى قَرِيْبَةً تَمْلِيْ قَدْ حَرَّقَهَا فَقَالَ مَنْ حَرَّقَ هَذِهِ قُلْنَا نَحْنُ . قَالَ إِنَّهُ لَا يَنْبَغِيْ أَنْ ... Beyhakî, V, 351; "كَانَ يُكْرِهُ أَنْ يَقْتُلَ الرَّجُلُ مَا لَا يَضُرُّهُ..."

¹⁷⁰⁰ "...نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ إِيْخَاءِ الْخَيْلِ وَالْبَهَائِمِ..." Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, X, 42; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VIII, 388.

¹⁷⁰¹ "...نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُمَتَّلَ بِالْبَهَائِمِ..." İbn Mâce, Zebâih, 10.

¹⁷⁰² "...اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَازْكُوهَا وَكُلُّوْهَا صَالِحَةً..." Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

¹⁷⁰³ İbn Mâce, Ahkâm, 17; Ebû Dâvud, Akdiye, 31.

¹⁷⁰⁴ "...فَسَقَى الْكَلْبَ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ ، فَغَفَرَ لَهُ..." Buhârî, Mûsâkât, 9; Müslim, Selâm, 153.

¹⁷⁰⁵ Nesâî, Dahâyâ, 43. Ahmed b. Hanbel, XXXII, 220.

¹⁷⁰⁶ "...فَسَقَى الْكَلْبَ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ ، فَغَفَرَ لَهُ..." Buhârî, Mûsâkât, 9, Mezâlim, 23. Müslim, Selâm, 153, 154, 155.

Yine Hz. Peygamber'in zikrettiği bir kıssaya göre peygamberlerden birisi, kendisini ısırın bir karıncayı cezalandırmak üzere karıncanın yuvasını yaktırmış ve daha sonra bu davranışı nedeniyle Allahü Teâlâ ona şöyle vahyederek uyarıda bulunmuştu: *“Seni bir karınca ısırды diye mi (Allah'ı) tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti toptan öldürüverdin!”*¹⁷⁰⁷

Sevgi ve merhamet yoksulu dünyamızda hayvanların bir kısmı doğal ortamlarının dışında bir süs eşyası gibi kullanılırken, büyük bir kısmı da nesillerinin tükenmesi ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Pek çok hayvan aç ve susuz bir şekilde yaşamaya çalışmakta, ağır yük taşımaya zorlanmakta, bir eğlence unsuru imiş gibi fitratlarına aykırı olarak istismar edilmekte ya da farklı sektörlerde hammadde olarak kullanılmak üzere acımasızca katledilmektedir.¹⁷⁰⁸

Hayvanat bahçeleri adıyla hayvanların doğal ortamlarından alınıp, dar alanlara hapsedilmesi, ziyaretçilerin rahatsız edici davranışlarına maruz bırakılmaları, ne kadar hazindir. Ne ilginçtir ki hayvanların toplama kampları misali hapsedildikleri kafesler, çevre bilinci geliştirmek için, doğal eğitim alanları olarak lanse edilmektedir. Akvaryumların ve hayvan bahçelerinin çevre koruma bilincini geliştirme açısından faydalı sonuçları olduğu ileri sürülmektedir.¹⁷⁰⁹ Oysa Hz. Peygamber hayvanların yuvalarının bozulmaması, yumurta ve yavrularının alınmaması, doğal ortamdan uzaklaştırılmaması konusunda insanları uyarmıştır.¹⁷¹⁰ Yavruları alındığı için ızdırap içinde kanat çırpın bir kuşu görünce *“Bu kuşun canını yakan kim!”* diye çıkmış yavrularının derhal yerine konulmasını emretmiştir.¹⁷¹¹ İnsan olması, hayvan olması fark etmemiş ağlayan anne olunca yüreği dayanamamış, anne kuşun ağlatılmasına şefkatiyle müdahale ederek yavrularından ayrı kalmasına engel olmuştur. Hayvanların doğal yaşam alanlarını daraltmaya, ortamlarından koparmaya, hakkımız yoktur. Onlar da birbirleri ile ilişki ve iletişimde bulunan topluluklardır.¹⁷¹²

¹⁷⁰⁷ "... أَنْ تَمْلَأَ قَرَصَتَ نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فَأَمَرَ بِقَرْيَةِ النَّمْلِ فَأُحْرِقَتْ فَأَرْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَفَى أَنْ قَرَصَتْكَ نَمْلَةٌ أَهْلَكَتْ أُمَّةً مِنَ الْأُمَمِ تُسَبِّحُ..." Buhârî, Cihâd, 152, Bed'ü'l-Halk 14, Müslim, Selâm, 148; Ebû Dâvud, Edeb, 176; Nesâî, Sayd, 38.

¹⁷⁰⁸ Görmez, vd., *Hadislerle İslâm* V, 264.

¹⁷⁰⁹ Elçin, vd., 300.

¹⁷¹⁰ "... مَنْ فَجَعَ هَذِهِ بَوْلِدَهَا رُدُّوا وَلَدَهَا إِلَيْهَا..." Ebû Dâvud, Edeb, 164, Cenâiz, 1.

¹⁷¹¹ Ebû Dâvud, Cihâd, 112.

¹⁷¹² "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve kanatları ile uçan kuşlar sizin gib birer topluluktur..." 6. Enâm: 38; "Hayvanlar topluluğu hakkında Allah'tan korkunuz, Onlara makul tarzda bininiz ve doğru dürüst yedirip içiriniz." Ebû Dâvud, Cihâd, 44.

Allah Rasûlü'nün nâdiren başvurduğu 'Allah lanet etsin' sözünü hayvanlara işkence edenler için kullandığını görüyoruz.¹⁷¹³ Bir gün seyir halinde iken yaralanmış bir eşek gördüğünde üzüldü ve *"Allah'ın laneti onu dağlayanların üzerine olsun."*¹⁷¹⁴ dedi ve hayvanlara dağlama yapmayı yasak etti.¹⁷¹⁵ İşaretlemenin acı vermeyecek şekilde olmasını istedi.¹⁷¹⁶

Cahiliyye döneminde hayvanların maruz kaldığı dağlama, darp etme ve hedef tahtası olarak kullanma gibi zâlimce yaklaşımlar men edilmiş, bir tavuğu hedef alarak ok atma eyleminde bulunan birisine¹⁷¹⁷ *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*¹⁷¹⁸ hadisi hatırlatılarak engellenmiştir. Yine cahiliye döneminin vahşi uygulamalarından birisi olarak canlı canlı develerin hörgücünü, koyunların kuyruğunu kesme uygulamalarına son verilmiştir.¹⁷¹⁹

Hayvanların tabiatları açısından bir çelişki olmadığı açık olan at ve deve yarışı gibi uygulamaları uygun görmekle birlikte¹⁷²⁰ eziyet verici olan ve sırf eğlence olsun diye yapılan hayvan dövüşlerini yasaklamıştır.¹⁷²¹ Hayvanlara güç yetiremeyecekleri ağırlıkların yüklenmesine engel olmuş,¹⁷²² *"Sakın ola ki bineklerinizin sırtlarını kendinize minber edinmeyin! Çünkü Allah, zorlukla varabileceğiniz yerlere götürmeleri için onları size bahşetti. Yeryüzünü de sizin için yarattı. Bu yüzden ihtiyaçlarınızı yerde karşılayın."*¹⁷²³ buyurmuştur. Yolculuk esnasında hayvanın binek olarak kullanılması bir zorunluluktur. Fakat hayvanın üzerinde bir sandalyede durur gibi durup konuşmak keyfiliktir. Bu uyarı, hayvanlardan yararlanmanın zorunlu hallerle sınırlı olduğunu göstermektedir.

Şefkat Peygamberi, hayvanlar için yolculuk esnasında uygun yerlerde beslenme imkânı¹⁷²⁴ ve dinlenme zamanı¹⁷²⁵ tanınmasını emretmiştir. Hz. Enes'in anlattığına göre

¹⁷¹³ "لَعَنَ اللَّهُ مَنْ مَثَّلَ بِالْحَيَوَانِ..." Nesâî, Dahâyâ, 42.

¹⁷¹⁴ Buhârî, Zebâih, 25.

¹⁷¹⁵ Müslim, Libâs, 107.

¹⁷¹⁶ Müslim, Libâs, 108.

¹⁷¹⁷ "قَالَ كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ فَمَرُّوا بِغَنِيَّةٍ أَوْ بَنَفَرٍ نَصَبُوا دَجَاجَةً يَرْمُونَهَا ، فَلَمَّا رَأَوْا ابْنَ عُمَرَ تَقَرُّوْا عَنْهَا..." Buhârî, Sayd, 25, Zebâih, 25; Müslim, Sayd, 58-60; Nesâî, Dahâyâ, 41.

¹⁷¹⁸ "...لَا تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا..." Müslim, Sayd, 58.

¹⁷¹⁹ Tirmîzî sayd, 12.

¹⁷²⁰ "...لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصَلٍ أَوْ خَفٍّ أَوْ خَافٍ..." Tirmîzî, Cihâd, 22; Nesâî, Hayl ve's-Sebk ve'r-Ramy, 14.

¹⁷²¹ Buhârî, Zebâih, 25; Ebû Dâvûd, Cihâd, 30, 51; Tirmîzî, Cihâd, 30.

¹⁷²² Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

¹⁷²³ "...إِيَّاكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ مَنَابِرَ فَإِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتَبْلِغُكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بِالْعَبِيدِ إِلَّا بِسِقِّ الْإِنْفُسِ وَجَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فَعَلَيْهَا فَافْضُوا..." Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.

¹⁷²⁴ "...أَفَلَا تَتَّقِي اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي مَلَكَكَ اللَّهُ إِيَّاهَا ، فَإِنَّهُ شَكَّى إِلَى أَنْكَ تُجِيعُهُ وَتُدْنِيهِ..." Ebû Dâvûd, Cihâd, 44.

Hız. Peygamber namaz için mola verildiğinde hayvanın yükünü indirmedikçe namaza başlamamıştır.¹⁷²⁶ Sağmal hayvanlar için de sağım esnasında hayvanları incitmesin diye tırnakların kesilmesini¹⁷²⁷ sütün sonuna kadar alınmayıp bir miktarının bırakılmasını¹⁷²⁸ istemiş, “*Sağdığın zaman tamamını sağma yavrusu için de biraz bırak.*”¹⁷²⁹ demiştir.

Abdullah b. Cafer’in naklettiğine göre, Hız Peygamber bir seferinde Ensâr’dan bir zatın bahçesine girdi. Orada bir deve vardı. Deve onu görünce inledi ve gözlerinden yaşlar aktı. Hız Peygamber deveye yaklaştı, gözyaşlarını sildi, hayvan sakinleştirdi ve ardından sahibini soruşturdu. Ensâr’dan bir genç: ‘O bana aittir Ey Allah’ın Raasûlü!’ deyip ortaya çıkınca Hız. Peygamber ona çıkıştı: “*Allah’ın sana mülk kıldığı bu deve hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bak! Bu bana şikâyetinde bulundu. Sen bunu aç bırakıyor ve fazla çalıştırarak da yoruyorsun.*”¹⁷³⁰ diyerek adamı uyardı.

Hız. Peygamber, hayvanlara karşı her zaman yumuşak davranmış ve öyle yapılmasını da istemiştir. Dövmelerini özellikle de yüzlerine vurulmasını¹⁷³¹ dişine gözüne rast gelir endişesiyle taş atılmasını,¹⁷³² kötü söz söylenmesini¹⁷³³ yasaklamış, hayvanları sapkın emelleri için istismar edenlere lanet etmiştir.¹⁷³⁴ O, hayvanlara şiddet uygulamak bir kenara, kaba davranılmasını dahi hoş görmemiştir. Bindiği deveye ağır söz söyleyen bir kadını hayvandan aşağı indirilmesini istemiş hem hayvana hakaret edip hem de sırtına binmesine izin vermemiştir.¹⁷³⁵ Bir başka olayda da sahip olduğu hayvanı kulağından çekerek sürükleyen adama “*Hayvancağızı, kulağını bırak da boynundan tutarak götür.*”¹⁷³⁶ demiştir. Kulağından tutarak götürmek, hayvanı incitir. Ayrıca tepeden bakma kibirli davranma görüntüsü verir. Boynundan tutmak ülfet ve muhabbet tezahürüdür. Şefkatle davranmaya uygun olandır.

¹⁷²⁵ " قَالَ كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ نَرْجِعُ فَنُرِيحُ نَوَاصِحَنَا . قَالَ حَسَنٌ فَقُلْتُ لِحُجُوفٍ فِي أَيِّ سَاعَةٍ تَلَكُ قَالَ زَوَالِ الشَّمْسِ... " Müslim, Cum'a, 28.

¹⁷²⁶ " ... قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ كُنَّا إِذَا نَزَلْنَا مَنْزِلًا لَا نُسَبِّحُ حَتَّى نَحُلَّ الرِّحَالَ... " Ebû Dâvûd, Cihâd, 44; 48.

¹⁷²⁷ " ... فَأَمَرَ لِي بِذَوْدٍ ثُمَّ قَالَ لِي إِذَا رَجَعْتَ إِلَى بَيْتِكَ فَمُرْهُمْ فَلْيُحْسِنُوا عِذَاءَ رَبَائِهِمْ وَمُرْهُمْ فَلْيَقْلِمُوا أَظْفَارَهُمْ وَلَا يَغِيطُوا بِهَا ضُرُوعَ مَوَاشِيهِمْ إِذَا حَلَبُوا... " Ahmed b. Hanbel, XXV; 323; İbn Mâce, Sayd, 12.

¹⁷²⁸ " ... دَعَا دَاعِيَ اللَّيْلِ... " Dârimî, Edâhî, 25.

¹⁷²⁹ Taberânî el-Mu'cemu'l-Evsat, VI, 112.

¹⁷³⁰ " ...أَمَا تَتَّقَى اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي مَلَكَكَ اللَّهُ بِهَا ، فَإِنَّهُ شَكَى إِلَيَّ أَنَّكَ تُجِيعُهُ وَتَذْيِبُهُ... " Ahmed b. Hanbel, III, 274. Tabrânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, III, 274.

¹⁷³¹ " ... مَا بَلَعَكُمْ أَنَّى قَدْ لَعَنْتُ مَنْ وَسَمَ الْبَهِيمَةَ فِي وَجْهَهَا أَوْ صَرَبَهَا فِي وَجْهَهَا... " Ebû Dâvûd, Cihâd, 52. Müslim, Libâs, 106, 112.

¹⁷³² Buhârî, Edeb, 112; Müslim, Sayd, 54.

¹⁷³³ Ebû Dâvûd, Edeb, 106.

¹⁷³⁴ " ...اللَّهُ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ وَقَعَ عَلَى بَهِيمَةٍ... " Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 84; Ebû Dâvûd, Hudûd, 29.

¹⁷³⁵ Müslim, Birr, 80.

¹⁷³⁶ İbn Mâce, Zebâih, 3.

Bir keresinde de Hz. Âişe validemiz, hırçın bir deveye binmiş ve onu kontrol altına almak için ileri geri çevirerek hırpalamaya başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona deveye yumuşak davranmasını söylemiş ve “*Rıfk/zarîf davranış ise güzellik katar, rıftan (zarafetten) yoksunluk ise işi kusurlu kılar.*” buyurmuştu.¹⁷³⁷

Hz. Peygamber bir defasında arkadaşları ile birlikte Hanım Sahâbî, Atike bnt. Hâlid’in çadırına misafir olurlar. Hanım sahâbî süt ikramında bulunmak ister, sürüden biraz ayrı bırakılmış bir koyunun mahzun duruşu Hz. Peygamber’in dikkatinden kaçmaz. Nedenini sorar. Hanım sahâbî, sütsüz olduğu için onu ayırdık der. Hz. Peygamber o koyunun sütünden içmek ister. Koyunu yaklaşıtırlar onun başını okşar duâ eder ve kendi elleri ile koyunu sağır arkadaşları ile birlikte bu sütü içer ve sonrada oradan ayrılırlar.¹⁷³⁸

Hz. Peygamber yaşadığı çevrede bulunan birçok hayvanla ilgili değerlendirmeleri bulunmaktadır. Deve sahibini izzetli¹⁷³⁹ olmakla taltif etmiş; kediyi ailenin parçası¹⁷⁴⁰ olarak tarif etmiş, koyun ve keçiyi bereket¹⁷⁴¹ olarak nitelendirmiş, atları hayrın vesilesi¹⁷⁴² ve kendisine en sevimli gelen iki şeyden birisi olarak saymıştır.¹⁷⁴³ Utbe b. Abdillâh es-Sülemî anlatıyor: “*Rasûlullâh buyurdular ki: "Atın alnındaki tüyleri kesmeyin (boynunun üstündeki) yeleleri de kesmeyin, kuyruğundaki tüyleri de. Çünkü kuyruğu sinekleri vs. kovalar, yeleleri onu ısıtan elbisesidir, alnı ise orada hayır bağıdır."*”¹⁷⁴⁴ Nesâî’de şu ziyade vardır: “*(Allah yolunda) at besleyin, alınlarından ve sırtlarından okşayın. Boyunlarına takı bağlayın fakat kiris bağlamayın.*”¹⁷⁴⁵

Hadislerin bizlere ulaşmasında en önde¹⁷⁴⁶ yer olan Ebû Hüreyre, Müslüman olduktan sonra¹⁷⁴⁷ “Abdurrahman” ismini almıştı. Bir gün elbisesinin içinde bir kedi götürüyordu. Onu gören Raasûlullâh “*O nedir?*” diye sordu. Ebû Hüreyre: “*Kedi,*” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona “*Kedicik babası*” anlamında:

¹⁷³⁷ “...إِنَّ الرَّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا يَنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ...” Müslim, Birr, 78, 79; Ebû Dâvûd, Edeb, 10.

¹⁷³⁸ Ahmed b. Amr b. Dehhâk Ebûbekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk., Basım Faysal Ahmet el-Cevâbire, Dârü'r-Râye Yay., Riyâd 1991, VI, 252.

¹⁷³⁹ “...إِلَّا بِإِذْنِ رَبِّهَا...” İbn Mâce, Ticâret, 69.

¹⁷⁴⁰ “...السَّيُّورُ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ...” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII; 316.

¹⁷⁴¹ “... فِي الْبَيْتِ بَرَكَةٌ وَالشَّاتَانِ بَرَكَتَانِ وَالثَّلَاثُ بَرَكَاتٌ...” Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 143; İbn Mâce, Ticâret, 69.

¹⁷⁴² “...لَخَيْلٌ مَغْفُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ الْأَخْرُ...” Buhârî, Farzu'l-Humus, 8; Müslim, İmâre, 97; İbn Mâce, Ticâret, 69

¹⁷⁴³ “... أَحَبُّ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْدُ النَّسَاءَ مِنَ الْخَيْلِ...” Nesâî, Hayl, 2.

¹⁷⁴⁴ Ebû Dâvûd, Cihâd, 43.

¹⁷⁴⁵ Nesâî, Hayl, 3

¹⁷⁴⁶ 5374 hadis rivayeti ile muksirûn/en çok hadis rivayet eden yedi sahâbînin başında gelir. Aydınlı, 208.

¹⁷⁴⁷ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Serh ed-Devsî, Müslüman olmadan önceki adı Abdüşşems idi. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre” *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1994, X, 160.

“Ebû Hüreyre!” dedi.¹⁷⁴⁸ Bu olayda çeşitli yönlerden hayvanlara şefkati ilgilendiren hususlar vardır. Ebû Hüreyre’nin rikkat dolu davranışının taltif edilmesi, taltif ifadesi olarak hayvan ismi kullanılması, kullanımda ismi tasğir sığasının tercih edilmesi, Hz. Peygamber’in sahâbesi ile olan sıcaklığı, Râvilerin öncüsünün bu tarihten sonra artık ‘Ebû Hüreyre’ ismini memnuniyetle kullanması, hayvanlara şefkatin güzel bir örneğidir.

Hz. Enes’in küçük kardeşi Ebû Umeyr’i gördüğünde ona “Nuğayr” diye isimlendirdiği küçük kuşunu sorar ve onunla şakalaşırdı. Bir gün onun çok sevdiği kuşunun öldüğünü öğrenmiş, bir insanın ölümüne taziyeye gider gibi, kuş için, büyük bir adamı kaale alırcasına küçük bir çocuğa taziyeye gitmiş, “Ey Ebâ Umeyr! Ne yaptı Nuğayr!”¹⁷⁴⁹ sözüyle çocuğu teselli etmek istemiştir.

Hz. Peygamber hayvanlara isimler koymuş ve hayvanları bu güzel isimlerle çağırmıştır. İsimle çağırmak değer vermenin sevmenin ve tabii ki şefkatin bir göstergesidir. Atını, ‘Mürteciz’¹⁷⁵⁰; merkebin, ‘Ufeyr’/’Ya’fûr’¹⁷⁵¹; katırını ‘Düldül’¹⁷⁵², ‘Şehbâ’ ve ‘Beydâ’; Devesini, ‘Kasvâ’¹⁷⁵³, ‘Ced’â’¹⁷⁵⁴ ve ‘Adbâ’¹⁷⁵⁵ olarak isimlendirmiştir. İnsanlara hitaplarında isim verme nezaketini gösteremeyen, onu da geçelim, küçük düşürücü lakaplarla istihzâî yaklaşımlar sergileyen, kendi öz evladına, eşine dahi isimleri ile seslenebilme zarafetini gösteremeyen insanlara, ne demeli?

Hz. Peygamber’in hayvanlara bir canlıdan öte yaklaşımlar sergilediğini, düşünmekten kendimizi alamadığımız uygulamalardan haberdar olmaktadır. Örneğin,¹⁷⁵⁶ “Atların alınlarını ve sırtlarını okşayın boyunlarına takı bağlayın...”¹⁷⁵⁷ buyurmuş, kuşlara çirkin kelime kullanılmasına, “onların ruhları vardır”¹⁷⁵⁸ diye itiraz etmiş, kurbanlık hayvanların sakinleştirilmelerini¹⁷⁵⁹ ve bıçak gösterilerek korkutulmamalarını istemiştir.¹⁷⁶⁰ Kuraklık dönemlerinde yaptığı yağmur duâlarında

¹⁷⁴⁸ Tirmîzî, Menâkıb, 46.

¹⁷⁴⁹ “...فَرَأَاهُ حَزِينًا فَقَالَ مَا شَأْنُهُ . قَالُوا مَاتَ نَعْرُهُ فَقَالَ « يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النَّعْرُ ... »” Buhârî Edeb, 81; Tirmîzî, Salât, 248; Ebû Dâvûd, Edeb, 69.

¹⁷⁵⁰ “...ز. الْمُرْتَجِزُ...” Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, X, 45.

¹⁷⁵¹ “...عَفِيرٌ...” Buhârî, Cihâd, 46, Müslim, Îmân, 49; Ebû Dâvûd, Cihâd, 53; Beyhakî, X, 45.

¹⁷⁵² “...دُلْدُلٌ...” Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, X, 45.

¹⁷⁵³ “...الْقَصَوَاءُ...” Ebû Dâvûd, Cihâd, 156; Beyhakî, X, 45.

¹⁷⁵⁴ “...الْجَدْعَاءُ...” Nesâî, Menâsikü’l-Hacc, 187.

¹⁷⁵⁵ “...الْعَصْبَاءُ...” Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁷⁵⁶ Heysemî, Mecmaüz-Zevaid IV, 65- 66.

¹⁷⁵⁷ “...ارْثَبُوا الْخَيْلَ وَامْسَحُوا بِنَوَاصِيهَا وَأَعْجَازِهَا ... وَقَلُّوْهَا...” Nesâî, Hayl, Sebk ve Ramy, 3; Ebû Dâvûd, Cihâd, 45.

¹⁷⁵⁸ “...لَعَنَ مَنْ اتَّخَذَ شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا...” Müslim, Sayd, 59.

¹⁷⁵⁹ “...وَإِذَا دَبَّحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الدَّبْحَةَ وَلْيَجِدْ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِخْ ذَبِيحَتَهُ...” Tirmîzî, Diyât, 14; Müslim, Sayd, 57

¹⁷⁶⁰ Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11; İbn Mâce, Zebâih, 3; Nesâî, Dahâyâ, 26.

“Allahım kullarına ve diğer canlı varlıklara rahmetini saç ölü toprağı dirilt,”¹⁷⁶¹ diyerek insanlarla birlikte hayvanları da zikretmiştir. Hayvanları koyduğu isimlerle çağırması, ölen bir kuşun taziyesine gitmesi, bir ağaçtan bir hayvanın faydalanmasını ağacı diken için sadaka olarak değerlendirmesi,¹⁷⁶² devenin başını okşayıp, bunun sahibi kim bu deve sahibinden dert yanıyor demesi, hayvanlarda sizin gibi bir ümmettir sözü, hayvanlara bir can taşımanın ötesinde değer atfettiğini göstermektedir.

Her bir işimizin Allah’a saygı, mahlûkata şefkat mihverinde olması dileği ile başladığımız gibi noktalayalım. İnsanın insanlık görevi bir cümlede şöyle özetlenmiştir. Et-ta‘zîm li-emrillâh/Allah’ın emirlerine saygı; eş-şefekatü alâ halkıllâh/“Allah’ın yarattıklarına şefkat.”¹⁷⁶³

¹⁷⁶¹ İmam Mâlik, *Muvatta*, İstiskâ, 2.

¹⁷⁶² Müslim, *Müsâkât*, 7, 9, 10, 12; Buhârî, *Hars*, 1, Edeb, 27.

¹⁷⁶³ Kimi kaynaklarda hadis olarak geçen bu söz, merfû‘ nebevî bir hadis olmasa da mânâsı sahih/doğru bir söz olarak değerlendirilmiştir. *Aclûnî*, II, 544.

SONUÇ

Çağımızın en az farkedilen problemi şefkatsizliktir.

Modern yaklaşım, hayatı maddi yarışa mecbur ettiğinden insanın şefkatle ilgilenmesine vakit kalmamış ve şefkat ilgisiz kalmıştır.

Seküler anlayışta şefkatle meşgul olmak gereksiz bir zaman kaybı olarak görüldüğünden hayat şefkatsiz kalmıştır.

Ebeveynin çalışma hayatına yoğun katılımı nedeni ile nesiller şefkatten nasipsiz ve habersiz yetişmektedir.

Batının, asli günahı yok etme inancının etkisi ile sürekli olarak iyilikleri büyütme yerine kötülüklere son verme yaklaşımı, artan ivmeyle bizleri de etkisi altına aldığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın etkisi ile çare üretmek amaçlı da olsa şiddet gündemden düşmemiş şefkat gündeme gelememiştir. Şiddet üzerine odaklanıldığından şefkat unutulmuştur.

Ahlâkî erdemler, konunuz itibari ile şefkat, sürekli güncel tutulmalı yeniden ve yeniden kal/söz/anlam ve hâl/fiil/eylem olarak hayatta kalmalıdır. Bu durum şefkatin işlevsel olması açısından önemlidir ve gereklidir. Zira şiddetin varlığı şefkatin yokluğundandır.

Şefkat kavramının anlam binası dört hat/satır ve on altı kelime/sütun üzerinde şekillenmektedir.

Şefkatin; koruma, geliştirme, yumuşak davranma ve sonuca ulaşma olmak üzere dört temel işlevi bulunmaktadır. Kavramın, koruma yönü korkudan, geliştirme yönü sevgiden beslenmektedir. Acıma duygusu, koruma ve geliştirme fonksiyonununa ambalaj olmakta, acıların/karanlıkların sevince/aydınlığa evrilmesi de şafak olarak tezahür etmektedir.

Evrende canlı cansız varlıklar arasında yardımlaşma ve şefkatli bir dayanışma vardır. Varlıklar arası ilişkide aslolan şefkattir. Fakat ekolojik dengenin bir gereği, hayatın sürdürülebilirliği ve canlıların beslenme zorunluluğu hayvanların avlanmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Fotoğrafın küçük bir karesi olan bu noktaya odaklananlar arizî olanı asıl gibi kabul ederek hayatı savaş olarak yorumlamış, insanlar arası ilişkiyi de bu bakışla değerlendirmişlerdir.

Çağımızda ‘zayıfın elinden tutan’ veya ‘zayıfı eliyle iten’, iki ayrı tutum bulunmaktadır. Bu tutumların oluşmasında evrendeki varlıklar arası ilişkiye bakışın tesiri büyüktür. İnsanların/toplumların, kendilerini mücâdele-yardımlaşma yaklaşımlarına göre konumlandırımları farklı sonuçlar doğurmaktadır. Birine göre insan omuzu, yükselmek için üzerine basılacak basamak/payanda, diğerine göre omuz verilecek, birlikte yürünecek güç kaynağıdır. Birinde omuz atılır, diğerinde omuz verilir. Biri elinin altındakilere şefkat edip büyütmeye diğeri ezip büyütmeye çalışacaktır. Birisi tutup yükseltmeyi diğeri basıp yükselmeyi hedef edinecektir. Birine göre bir mazlumun elinden tutmak, insanlık, diğerine göre de ahmaklık olarak değerlendirilecektir. Biri ayak bastığı coğrafyayı sömürüp tüketmeye, diğeri ayağını basmaya kıyamadığı coğrafyayı imar edip hayat vermeye çalışacaktır. İnsanlar arası ilişkilere ‘benim kârım/kazancım ne olur’ açısıyla yaklaşılabilecek, şefkate muhtaç kesimler, bertaraf edilmesi veya uzak tutulması gereken asalaklar/parazitler olarak değerlendirilecek ve ayak bağı olarak görülecektir. Yaşamı savaş olarak görenler dünyayı savaş alanına çevirmektedir. Yaşama fayda-zarar nazarıyla bakanlar, güç/enerji kaynaklarına hâkim olabilmek için insanlık dışı her türlü eylemi mubah görmektedir. Bu gün dünyanın maruz kaldığı problemler/savaşlar/zulümler büyük oranda varlıklar arası ilişkiye bakışın sonuçlarıdır. Kendilerini yaşamaya hakkı olan üstün ırk olarak değerlendirenler dünyanın çeşitli bölgelerinde hayatı cehenneme çevirmektedir.

Şefkat; ferdî, ailevî ve içtimâî olarak müreffeh ve huzurlu bir hayatın gerçekleşmesinde ihtiyaç duyulan en önemli değerlerdendir. Fert, şefkati daha çok ailede öğrenir ve topluma aktarır. Şefkatin tahammülü ve edası ferdin gayreti ile gerçekleşir. Ailede şefkatle dolmuş fertler, topluma şefkatle karışır, şefkat taşırlar. Fertler ailede kuşandıkları ile toplumu kuşatırlar. Kişi toplumda şefkat etme hissini yaşar ve geliştirir. Şefkat, toplumun sosyal sermayesidir.

Hız. Peygamber'in risaletinin gerçekleştirmek istediği temel gaye, Vareden'e kulluk, var olana şefkattir. Kulluk ve şefkatin gerçekleşmesi, teorik plandan pratik alana geçmesi, soyuttan somuta inkılâb etmesi, hayat hâline dönüşmesi ile mümkündür. Yaşanılır olmayan, satırlarda kalan prensipler, ahlâk hâlini alamaz. Satırlardakinin sadırlara, sadırlardakinin davranışlara dönüşmesi ancak Üsve-i Hasene olan bir modelle, Hız. Muhammed (s.a.v.) ile gerçekleşebilir.

Dünyada mevcut yapılar, şefkat içerikli kuruluşlar oluşturmuş, çeşitli yönergeler kaleme almışsa da bu tür girişimler, insanî yaklaşım esasına dayanmadığı, dinî ahlâkî zeminden uzak olduğu için çare üretememektedir.

Evrende şefkat, 'Sünnetullah' ile insanda şefkat, 'Sünnet-i Rasûlullâh' iledir. Şefkat insan dışındaki varlıklar için mecburi/tekvinî insan için ihtiyari/teklifi bir programdır. Evrene nakşedilen şefkat, insanlığa Hız. Peygamber'le vahyedilmiştir. Bu sebeple insan şefkat programını öğrenmek ve uygulamak için Hız. Peygamber'in rehberliğine muhtaçtır. Bunun için de Hız. Peygamber'in şefkat hâline gelme sürecini ve şefkatinin izdüşümlerini öğrenmelidir.

Hız. Peygamber'in doğmadan önce babasını, ardından annesini, daha sonra dedesini kaybetmesi, acının her çeşidini anlamasına, şefkat ihtiyacının farkına varmasına ve diğerkâm olma duygularının güçlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu durum baba, anne, dede ve amcanın fani olduğunu görmesine şefkatin asıl sahibine, Vareden'ine yönelmesine böylece gerçek kaynaktan beslenmesine yol açmıştır.

Rasûlullâh, Mekke toplumunda haksızlığa uğrayan, ezilen, itilen sahipsiz kimselerin ve zayıfların şefkate muhtaç hallerine bizzat vakıf olması, bir şefkat kuruluşu olan Hılfu'l-Fudûl/Erdemliler Hareketi bünyesinde çeşitli dıramlara şahit olması, şefkat etme duygusunu etkilemiştir.

Allah Rasûlü'nün, Peygamberlik öncesi süreçte etkileşimde bulunduğu çevreler ve yolunun keşiştiği kişiler, onun terbiyesinde ismi geçenler, birer vesiledir. İlâhî terbiyenin Peygambere akışına hizmet etmiş araçlardır. Allah, Kul'unu, Rasûl kılmadan önce bu araçlar vasıtasıyla terbiye etmiştir.

Rasûlullâh'ın, vahye hazırlık safhasındaki Rabbi ile olan ilişki yapılanması, vahyin başlaması ile yeni bir boyut kazanarak dolaylı olan ilişki, vahyin direktifleri ile doğrudan ilişkiye dönüşmüştür.

Kur'ân-ı Kerim, ilk önce Hz. Muhammed (s.a.v.)'i inşa etmiş, vahiy onu nasıl inşa etti ise o da davetine icabet edenleri öyle inşa etmiştir. Hz. Peygamber, vahiy süreci ile birlikte Allah'ı, isimleri ve sıfatları ile tanıma imkânına kavuşmuş, mutlak mânâda şefkatin ne olduğunu, nasıl davranması, nerede koşması/durması gerektiğini öğrenmiş, öğrendiğini tatbik etmiş ve ümmetine de talim etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), âlemlere, âlemler içerisinde insanlara, insanlık içerisinde ümmetine gönderilmiş şefkat Peygamberidir. Onun şefkatinin muhatabı, genelde bütün insanlık özelde ümmetidir. O, ilgiye desteğe ve şefkate daha çok ihtiyaç duymaları sebebiyle ve özellikle de toplumun ihmal ettiği bazı kesimlere ayrıca yoğunlaşmış dikkat çekmiştir. Bu kesimler; çocuklar, yetimler, kadınlar, yaşlılar, engelliler, hastalar, esirler, köleler, fakirler, borçlular, suçlular çevre ve diğer canlılardır.

Hz. Peygamber genelde bütün çocuklara, özelde kendi yakınlarına şefkatle davranmış onların başını okşamış, çocuklarla ilgilenmek adına namazı kısa tutmuş ve hutbesini yarıda kesmekten imtina etmemiştir. Rasûlullâh, bazen seyirci olarak, bazen de bizzat akranlaşarak çocukların oyunlarına iştirak etmiştir. Mekke toplumunun hor gördüğü kız çocuklarına ayrıca eğilmiş onları toprağa gömülmeden alıp omuzlara yükseltmiş baştacı etmiştir. Çocuklar anne babanın istediği şekilde tasarrufta bulunacağı mülkü değil, Allah'ın emanetidir. Büyüklerin görevi o emaneti; vatana, millete ve ümmete şefkatli bir fert olarak şefkatle yetiştirmektir.

Rasûlullaâh'ın şefkati çocuklara, çocuklar içinde yetim çocuklara, yetimler içinde de şehit yetimlerine daha bir yoğunlaşmıştır. Çağımızda artan savaşlar, kitle imha silahları, yetimlerin sayısını yükseltmektedir. Gayri ahlâkî ilişkilerin yaygınlaşması, sahipsiz çocukların sayısını kabartmaktadır. Anne babanın iş hayatına yoğun katılımı, çocukları annesiz babasız koymakta, hakikatte olmasa da hükmen yetim bırakmaktadır. Hadisler bize; şefkatten mahrum kalmış her çocuğun dünyada, şefkatten mahrum bırakmış her büyüğün ahirette yetim kalacağını düşündürmektedir.

Kadının anne sorumluluğu yanında geleneksel olarak ev işlerini yürüten olmasına ilaveten iş hayatına iştirakin giderek yaygınlaşması meşguliyetleri daha da artırmaktadır. Dolayısıyla kadınlara karşı müşfik olunmalıdır. Hz. Peygamber şefkati ile hanımların, ezilen onurlarını ayağa kaldırmış, hak ettikleri saygınlığı kendilerine teslim etmiştir. Hz. Hatice annemize vefanın en güzelini göstermiş, Hz. Âişe validemizin nazlanmalarına anlayışla mukabelede bulunmuş, ev işlerinde destek olmuş, eşlerine en

can alıcı sözlerle, sevgi dolu cümlelerle hitapta bulunma şefkatini esirgememiştir. Hz. Peygamber en hayırlı olabilmeyi eşlere iyi davranma şartına bağlamıştır. Kız çocuklarına güzel muameleyi ebedî kurtuluş vesilesi olarak tarif etmiş, cennetin konumu için annelerin ayaklarının altını işaret etmiş ve hanımları, üzerine titrenmesi gereken emânetullah olarak tarif etmiştir.

Yaşlılık, hassasiyetlerin yoğunlaştığı, yorgunlukların, yoksunlukların, yetersizliklerin ve yakınların desteğine bağımlılıkların arttığı, her geçen gün güç ve kuvvetin azaldığı, ölüm duygusunun belirginleştiği bir dönemdir. Bu nedenle Hz. Peygamber ciddi sayıda asker ihtiyacı olduğu hâlde bakıma muhtaç anne babası olan gençleri orduya almamış, yaşlıların yalnız bırakılmasını uygun görmemiştir. Günümüzde yaşlı anne babasını arkada bırakarak göç edenlerin kararlarını yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir.

Allah Rasûlü, engelli kişilere çeşitli kolaylıklar/pozitif ayrımcılık uygulamış, ibadet ve muamelatta çeşitli ruhsatlar tanımış, kendilerine yardımda bulunulmasını teşvik etmiş, evlenmelerine destek olmuştur. Gerçek mânâda engelliliğin kalıplarda değil kalplerde olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber engellileri üst görevlerde istihdam etmiş, toplumun saygın ferdi olduklarını hissettirmiş, kişiliklerini gerçekleştirerek mutlu olma imkânı sağlamıştır. Sosyal organizasyonlara iştiraklerini teşvik ederek, toplum içerisinde eğitilmelerini ve onlar vasıtasıyla da toplumun eğitilmesini hedeflemiştir.

Hastalara şefkat, psikoterapi niteliğinde hasta için en etkili ilaç hüviyetindedir. Sayıları giderek artan depresif hastalıkların en önemli sebebi şefkatsizlik ve yine en etkili tedâvisi şefkattir. Hz. Peygamber hastaları, yalnız bırakmamış, ziyaret edilip hatırlarının sorulmasını, kendilerine ümit aşılayıcı, moral verici sözler söylenmesini, dertlerinin dinlenilip isteklerinin karşılanmasını, tedâvi edilip şifaya kavuşma imkânlarının kullanılmasını istemiştir.

Hız. Peygamber esirlere karşı, geçmişteki hatta günümüzde ki uygulamaları geride bırakan düzeyde bir anlayışla müşfik davranmış, şahsiyetlerinin rencide edilmesine izin vermemiş, bütün toplumlar tarafından hak olarak görülüp gerçekleştirilen esir alma problemini, bir taraftan beslendiği kaynakları kurutarak, bir taraftan da durumlarını ıslah ederek tedrici bir yaklaşımla çözüme kavuşturmuştur. Esirler taksim edilirken aile bütünlüğüne özen göstermiş, silahların hararetinden, güneşin sıcağından uzak

tutulmalarını, yiyecek ve içeceklerinin ihmal edilmemesini emretmiş, esirleri Müslümanların arasına katarak gördükleri şefkatin etkisi ile İslâm'ı tercih edebilmelerine imkân sunmuş, böylece cehennemden kurtulmalarını arzu ile ileri bir şefkat sergilemiştir.

Allah Rasûlü, köleler kapsamında Müminlerin vicdanına, kalbine ve zihnine hitab ederek, insanın insana köleliği anlayışını kaldırıp ancak Allah'a kul/köle olunur inancını yerleştirmiştir. Gerçek mânâda hürriyetin Allah'a kul olmakla gerçekleşeceği imanını telkin ile kölelere görünürde olmasa da hakikatte/zihniyette hürriyetlerini ilan etme hazzını yaşatmıştır. Hz. Peygamber kölelik uygulamasına doğrudan ve aniden müdâhele etmeyerek, toplumun dokularını zedelemeyecek düzeyde şefkatli bir yaklaşımla, tedrici bir yöntemle, kölelerin durumunu ıslah etmek suretiyle sosyal bir yara olan bu durumu, yeni bir yara açmaya fırsat vermeden çözüm yoluna koymuştur. Daha sonraki süreçlerde ordu komutanlığı ve yöneticilik gibi üstün görevlerle görevlendirerek de kölelerin ezilen onurunu ayağa kaldırma şefkatini sergilemiştir.

Allah Rasûlü, ümmetinden fakir olanlara her daim, sabır ve metanet tavsiye etmiş, iffetli, onurlu ve fukara-i sabirinden olmaları halinde cennet nimetleri ile buluşup mutlu olacaklarını söyleyerek gönüllerini şefkatle teselli etmiş ve böylece dayanma güçlerine destek olmuş ve hiçbir zaman yoksulları, yoksun bırakmamıştır.

Rasûlullâh, borçlu alacaklı arasında borçludan yana tavır sergilemiş, ödeme kolaylığı, hatta alacaktan mümkünse vazgeçilmesini talep etme şefkatini sergilemiştir. İslâm devletinin ekonomik imkânları yeterli bir hâl alınca borçları tekeffül ederek alacak verecek işlerine güvence oluşturmuş, karz-ı hasen sistemini yürürlükte tutmuştur. Günümüzde karz-ı hasen işlevsizdir ve aktif edilmeyi beklemektedir.

Rasûlullâh, ilk etapta; suça karşı caydırıcı ifadeler kullanarak, inzâr ve ibşâr ederek, kişileri alternatifli düşünmeye sevk ederek, süflî eğilimleri ulvi değerlere yönlendirerek, suç oluşmasını engellemek suretiyle suçlulara şefkatini göstermiştir. Hz. Peygamber, suçlu ve mağdur arasında dengeyi ihmal etmemiştir. İstişare etmek suretiyle mağdurun hakkını teslim etmek üzere çeşitli seçenekler sunmakla birlikte gönlü aftan yana olmuştur. Rasûlullâh, yayılıp çevreyi rahatsız etmesin, bilinip yaygınlaşmasın, failin kendini aymazlığa verip toplum baskısı çizgisini de aşarak olumsuz eylemleri yapmaktan utanmaz hâle gelmesin, aile dost ve akrabaları arasında

kınanır hâle düşüp mahcup olmasın, suçlu damgası yemesin diye suçun deşifre olmasını arzu etmemiştir.

Allah Rasûlü alınan tedbirlere rağmen, bir suç vuku bulursa, suçun şahsiliği ilkesini hatırlatıp, suçlu yakınlarını töhmet altında kalmaktan kurtarmış, suçluya da hak ettiği cezanın üstünde ek bir ceza sayılacak sataşmalara engel olmuş, tövbeyi teşvik ederek kişiyi yeniden hayata topluma ve cennete kazandırmak istemiştir.

Allah Rasûlü, adâletin tesisi toplum düzeninin ikame edilmesi, yeni suçluların ve yeni mağdurların önlenmesini temin için Allah'ın koyduğu sınırları ihlal edip hadleri tecavüz eden, masum insanların canına, malına ve iffetine kasteden insanlara, mazluma şefkatin bir gereği olarak, ceza vermekten de ictinab etmemiştir. Cezanın varlığı, yeni suçluların ortaya çıkmasını engelleyecek olması, suçlunun da içinde yaşadığı bir toplumun düzenini sağlıyor olması açısından doğrudan olmasa da dolaylı olarak suçlular ve caydırıcı olması yönüyle suçları oluşmadan engellediği için suç işleme potansiyeli taşıyanlar için de bir şefkat olarak değerlendirilmelidir.

Çevre, düşünüp ders alacağımız ayet, temiz tutup israf etmeyeceğimiz bir nimet, kutsal bir mescit, ibadet eden bir kul, iyilikte bulunup, muhabbet besleyeceğimiz ve şefkatle imar edip ahireti kazanacağımız bir sorumluluk, hak oluşturan ilişkiler bütünü ve Allah'a götüren bir kılavuzdur. Hz. Peygamber gönülleri ve zihinleri bu anlayışla donatmak istemiş bu kavrayışın yaşam felsefesi hâline gelmesini ve müminlerde eylemlere ve söylemlere şefkat olarak yansımaları arzu etmiştir. Rasûl-i Zîşan, bu bakışın, kalplere ve zihinlere yerleştirilmesi ile de yetinmemiş çevreyi oluşturan toprak, hava, bitki gibi unsurların korunması etrafın ağaçlandırılıp canlandırılması amacı ile özel tavsiyelerden geri durmamıştır. Allah Rasûlü'nun sünnetinde; ırmak kenarında da olsa su zayi edilmemeli, kıyamet kopsa da fidan hayatla buluşturulmalıdır. Çevreyi rahatsız eden bir nesneyi ortadan kaldırmak imanının şubelerinden bir şubedir. Hz. Peygamber canlı varlıklar bir kenara cansız varlıklara dahi hissedişe sahip nazarıyla bakmış, Uhud'u teselli, hurma kütüğünü teskin etmiş, Müslüman'ın çevreden tasarrufunu *“Konduğu dalı kırmayan içtiği suyu bulandırmayan bal arısı gibi olmak.”* şeklinde tarif etmiştir.

Yeryüzü sadece insanlar için değil bütün canlılar için yaratılmıştır. Dolayısıyla onların her birinin doğal ortamlarında yaşam hakları vardır. Hayvanların kafeslere,

akvaryumlara, hayvanat bahçelerine taşınmaları ve eğlence aracı hâline getirilmeleri şefkatle bağdaşmaz.

Şefkatin geniş bir etki alanı bulunmakla birlikte sınırsız olmayıp sınırları vardır. Adâletin kalemi şefkate sınır koyar. Ayrıca daha öncelikli olana şefkat etmek ikinci sırada olanı feda etmeyi gerektirebilir. Allah'ın dinine, bu dinin hayat bulacağı vatana şefkat can iledir. İnsan; aile efradına şefkatlidir fakat dine vatana bayrağa şefkatli olmak, kişiye canını cananını ve bütün varını o yolda kurban etmesini gerektirir.

Şefkat konusu, farklı disiplinlerde çeşitli boyutları ele alınmalıdır. Bu kapsamda akademisyenlere; “Hz. Peygamber’in Şefkatinin İslâm Mimârisine Yansımaları’, ‘Adâlet Şefkat İlişkisi’, ‘Hz. Peygamber’in Uygulamalarında Şefkate Aykırı Gibi Gözüken Durumların Değerlendirilmesi’, “Hz. Peygamber Döneminde Kaynaştırma Eğitimi” “Zihinsel Engellilerin Evlenme İmkânı” konularını önermek isteriz.

Hız. Peygamber, semâî olandan beslenen, beslendiği ile de etrafını besleyen bir çeşmedir, ser çeşmedir. Râviler/su taşıyıcılar aracılığı ile bize ulaşan bu çeşme, ulaştığı her gönüle ve suladığı her coğrafyaya hayat ve şefkat olmuştur.

Her mümin olmalı bir çeşme gibi ve vardır her insanın bir çeşmeye ihtiyacı Hız. Peygamber gibi. Taşmak için dolmak gerekir. Kalpleri, zihinleri, ab-ı hayat olan bu çeşmeyle dolanlar; zayıfın, mağdurun ve garibin başını okşayan el, karıncaya zarar vermektan korkan ayak, şefkatle bakan göz ve insanlığa baldan daha tatlı söz olup taşarlar. Nice güzel gönüle akan ve nice güzel gönülden taşan/damlayan bu çeşme, Alavarlı Muhammed Lutfî Efe’de (1868/1956) şöyle dile gelir:

Hazer kıl! Kıрма kalbin kimsenin cânını incitme!

Esîr-i gurbet-i nâlân olan insanı incitme!

Tarîk-i ışkda bîcâre-i hicrânı incitme!

Sabır kıl her belâya, Hâne-yi Rahman’ı incitme!

Felekte hâsılı insan isen bir cânı incitme!

Günahkâr olma, Fahr-i Âlem-i Zî-Şânı incitme!

....

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzak b. el-Hemmâm Abdürrezzâk es-San'aâni, *el-Musannef*, thk., Habîbü'r-Rahman el-Azâmi, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Abdulbâkî, Muhammed, Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân'ı'l- Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1990.
- Acar, Yusuf, “Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”, *Din Bilimleri Akademi Araştırma Dergisi*, 1, Ocak 2013.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhamed b. Abdi'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs*, thk, Muhammed Abdu'l-Azîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 197.
- Açıkel, Yusuf, “Hadisler Işığında Görme Engelliler ve Bazı Öneriler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, Haziran 2010.
- Ağırman, Cemal, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere karşı Sorumlulukları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, Temmuz 2007.
- Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk, Şuayb el-Arnaûdî, Âdil Mürşîd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 195-1416.
- Akalın, Şükrü Hâlûk, vd., *Yazım Kılavuzu*, TDK. Yay., Ankara 2012.
- Akay, Hasan, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., Ankara 1995.
- Akçamete, Gönül, *Özel Gereksinimi Olan Çocuklar*. Kök Yay., Ankara 2010.
- Akpınar, Erdal, *Toprak Coğrafyası, Genel Coğrafya*, Pegem Yay., Ankara 2007.
- Aktan, Hamza, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu Ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16. 2001.
- Akyüz, Hüseyin, “Çevre Dostu Bir Peygamber”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ocak, 2014.
- Akyüz, Vecdi, *İslâm'da Yetim Hakları ve Sorumlulukları*, Gümüş Ofset Yay., İstanbul 2007.
- Altuntaş, Halil, *Başkaları için ağlayabilmek*, DİB Yay., Ankara 2013.

- Ardoğan, Recep “Ekolojik Düzeni Okumada İki Yanlış Sosyal Darwinizm ve Ojenik”, *Kahramanmaraş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, Temmuz-Aralık 2011.
- , “İslâm’da Çevre Teolojisinin Pratiğe Yansıması: Çevre Ahlâkı”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 4, Eylül, 2012.
- Arı, Abdüsselam, “Yetim”, *DİA*, İstanbul 2013.
- Arkal, Mehmet, “Yaşlıların Fıkîhî Yükümlülükleri Tebliğinin Müzakeresi”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007.
- Arpacıoğlu, Özge, Yıldırım, Metin, “Dünyada Ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, Ocak 2011.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmet, *Kamus Tercümesi*, TYEKB. Yay., İstanbul 2013.
- Atar, Fahrettin, “Af”, *DİA*, İstanbul 1988.
- Atasoy, Emin, *Coğrafya Bilmi ve Coğrafya Öğretimine Giriş*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2004.
- Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fkültesi, Yay., Ankara 1982.
- Atıcı, İsa, “Hak Sahibi Bir Birey Olarak Çocuk”, *Hiz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’ân-ı Kerim’in Eğitimle İlgili Âyetlerinin Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1991.
- Aydın, Bilge “Günümüzde Aile İçi İlişkilerde Merhamet Eğitimi,” *Hiz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Aydın, Mehmet Akif, “Borç” *DİA*, İstanbul 1992.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yay., Ankara 2009.
- Aydın, Muhammed Şevki “Eğitimde Bir Motivasyon Olarak Merhamet”, *Hiz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2011.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, Yay., İstanbul 2009.
- , “Abdullah b. Ümmü Mektûm”, *DİA*, İstanbul 1999.

- Ayten, Ali, *Din Erdem ve Sağlık*, Çamlıca Yay., İstanbul 2015.
- , *Empati ve Din Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İz Yay., İstanbul 2013.
- Babanzâde, Ahmet Nâim, Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basım Evi, Ankara 1972.
- Bağlan, Feyza, Sayar, Kemal, *Koruyucu Psikoloji Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- Baktır, Mustafa, “Suffe”, *DİA*, İstanbul 2009.
- Başar, Serpil, “Hastanelerde Din Hizmeti Modeli, IV. *Din Şuası ”Tebliğ ve Müzakereler*, DİB Yay. Ankara 2009.
- , “Kur’ân Ve Buhari’nin Kitabı’l-Merda Rivayetle Çerçevesinde Hastalara Manevî Yaklaşım”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 25, 3. 2014.
- Bayazıt, Erdem, *Şiirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Bayraktar, Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri*, MİFAV., Yay., İstanbul 1983.
- Begoviç, Ali İzzet, *Doğu Batı Arasında İslâm*, Çev., Salih Şaban, Nehir Yay., İstanbul 1990.
- Bekiryazıcı, Eyüp, Aydın, İbrahim Hakkı, *İslâm Âhlâkı Esasları ve Felsefesi*, Yenda Yay., İstanbul 2011.
- Benk, Adnan vd., *Büyük Larousse*, Milliyet Yay., İstanbul 1986.
- Berki, Ali Himmet, Keskiöğlu, Osman, *Hatemü’l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, Doğuş Yay., Ankara 1995.
- Beyhâkî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü’l-Kübrâ, ve fî Zeylihî el-Cevherü’n-Nakî, Dâiretü’l-Meârîfi’l-Osmâniyye*, Haydarâbâd, h. 1344.
- Bilgili, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, Beyan Yay., İstanbul 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976.

- Birsin, Mehmet, “İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların ,Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2012.
- Boynukalın, Mehmet, “Suç”, *DİA*, İstanbul 2009.
- Bozkurt, Nebi, “Hâtıb b. Ebû Beltea”, *DİA*, İstanbul 1997.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Ferîd Abdulazîz el-Cüneydî, Dâru'l-Hadîs, Mısır 2005.
- , *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- el-Bûtî, Ramazan, *Fıkhu's-Sire*, trc., Ali Nar, Orhan Aktepe, Gonca Yay., İstanbul 1987.
- Butrus el-Bustânî, *Muhîtu'l-Muhît*, Lübnan, Beyrut 193.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül, *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı Okul Öncesi Dönem*, Nobel Yay., Ankara 2010.
- Coşkun, Reşat, *Güneş Saati*, Aktif Yayınevi Yay., Erzurum 2017.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerif, *et-Tarîfât*, thk., Mustafa Ebû Yakûp, Müessesetü'l-Hüsna, Mağrip 2006.
- Çağrı, Mustafa, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul 2001.
- , “Af”, *DİA*, İstanbul 1988.
- , “Zulüm”, *DİA*, İstanbul 2010.
- Çetin, M. Nihad, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esaskarı*, Emin Yay., Bursa 2014.
- Çubukçu, Asri, Halîme”, *DİA*, İstanbul 1997.
- Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünenü'd- Dârîmî*, thk., Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 2000.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007.
- Deniz, Gürbüz, *Alem ve Varlık Boyutuyla İnsan*, DİB Yay., Ankara 2015.

- Doberty, Gillian, Anna, Calybourne, Suanna, Davidson, *Coğrafya Ansilopedisi ve Dünya Atlası*, Çev., Mehmet Zor, TÜBİTAK., Yay., Ankara 2012.
- Doğan, İsmail, “Yoksulluk ve Aile”, *Günümüzde Aile Uluslar Arası Aile Sempozyumu*, Ensâr Neşriyat İstanbul 2007.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Doğan, Recai, “Merhamet Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler,” *Hız, Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Dölek, Adem, Önder, Mustafa, “Hepiniz Yöneticisiniz Hadisi Bağlamında Hz. Peygamber’in Sorumluluk Eğitimi” *EKEV Akademi Dergisi* Yıl: 13, 40, Haziran 2009.
- , *Aile Problemlerine Hz. Peygamber’den Çözümler*, Rağbet Yay., İstanbul 2012.
- , *Hadisler Işığında Sosyal Dayanışma*, Rağbet Yay., İstanbul 2016.
- Duman, M. Zeki, “İslâm’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 2011.
- Düzgün, Şaban Ali, “Değer Temelli Kişilik/Şahsiyet İnşası”, *Hız, Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB., Yay., Ankara 2015.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî, ed-Dirâsetü’l-Arabiyye, Mısır 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Nasiruddin Elbânî, Dâr’u İbnü’l-Hazm, Beyrut 2005.
- Ebû Nasır el-Fârâbî, *el Medinetü’l-Fâzıla*, Çev Ahmet Aslan, KBY. Ankara 1990.
- Şafak, Bedir Yay., Ankara 1976.
- Elçin, Eser, Erkoç, Figen, Öztekin, Mehtap , Derya, Ali, Atik, Rabia, Sarıkaya, Selvi, Mahmut, *Biyoloji Labaratuvarı ve Arazi Uygulamaları: Canlılar Ekoloji Doğayı Koruma*, Palme Yay., Ankara 2010.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Yay., İstanbul 1970.
- Erturhan, Sabri, “Hayvan Öldürme ile İlgili Fıkhî Hükümler” *Bilimnâme Dergisi*, 17, Mart-Nisan, 2009.

- Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2008.
- Erdoğan, Mehmet *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 1998.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Ankara 2010.
- Erul, Bünyamin “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi” *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sorunlar ve Çözüm Önerleri Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2003.
- , “Ümmü Eymen”, *DİA*, İstanbul 2012.
- Eskicioğlu, Osman, “Fakir” *DİA*, İstanbul 1995.
- Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, İstanbul 2010.
- , “Âişe” *DİA*, İstanbul 2009.
- , “Ebva”, *DİA*, İstanbul 2012.
- Fazlu’r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, Çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.
- Fidan Ahmet, vd., *Türkçe Sözlük*, Millî Eğitim Basımevi, Yay., Ankara 1979.
- Fidan, Hafsa, *Değişen Dünyada Kadın*, DİB., Yay. Ankara 2011.
- Fîrûz Âbâdî, *el-Kamûsu’l-Muhît*, Dâru İhya’i-Türasi’l-Arabî, Beyrut 191.
- Foulque, Paul, *Pedagoji Sözlüğü*, Terc. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994.
- Freeman, Scott, Jonn, C. Herron, *Evrimsel Analiz*, Çev., Battal Çıplak, vd., Palme Yay., Ankara 2009.
- From, Erich, *Sahip Olmak Ya da Olmak*, Çev., Aydın Arıtan, Arıtan Yay., İstanbul 2003.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî-Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, trc., M. Ferşat, Ferşat Yay., yy. 2005.
- Gluckhman, Peter, Alan, Beedle, Mark, Hanson, *Evrimsel Tıbbın İlkeleri*, çev., Battal Çıplak, Oğuz Kerim Başkurt, Hilmi Uysal, Palme Yay., Ankara 2012.
- Goetz Pihilip W. vd. *Ana Biritannica Kültür Ansilopedisi*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1994.

- Goleman, Daniel *Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir*, Çev., Banu Seçkin Yüksel, Varlık, Yay., İstanbul 2007.
- Gölçöl Tanju, *Gelişim Hayvanlar Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul 1981.
- Görgülü, Ülfet, “Hesabını Verebilecek miyiz?” *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlâkı*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Görgün, Tahsin, Cafer, Sadık, Yaran, Aliye, Çınar, Enver, Uysal, *İslâm Ahlâk Esasları*, ANÜ, Yay., Eskişehir 2015.
- Görmez, Mehmet “Açılış Konuşması”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2011.
- , Özaşar, Mehmet Emin, Ünal, İsmail Hakkı, Erul, Bünyamin, Martı, Huriye, Demir, Mahmut, *Hadislerle İslâm, Hadislerin Hadislerle Yorumu*, DİB Yay., Ankara 2014.
- , “Sunuş”, *Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlâkı*, DİB. Yay., Ankara 2015.
- Güceloğlu, Doğan, *İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1995.
- Güneş, Adem, *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişiklikler Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015.
- Güler, İlhami, *Direnış Teolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2010.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamber'i*, terc. Salih, Tuğ, İrfan Yay., İstanbul tsz.
- , “Hılfu'l-Fudûl” *DİA*, İstanbul 1998.
- , *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Çev., Nazire Erinç Yurter, Acar Yay., İstanbul tsz.
- Hançerliğlu, Orhan, *Toplum Bilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- Heysemî, Nuru'd-Dîn Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1994.
- Hocaoğlu, Ahmet Yalçın, “Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Becerileri ve Sosyal Beceri Eğitimi”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, 2014.
- Hökelekli, Hayati, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, Dem, Yay., İstanbul 2012.

-----, “Çocuk”, *DİA*, İstanbul 1997.

-----, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

-----, *İnsanî Değerler*, DEM Yay., İstanbul 2013.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Beyrut 2006.

İbnu'l-Esîr, İzzü'd-Dîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Muhammed Muavviz, Ahmed Abdulmevcûd Tahir Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl, Ahmed b. Ali Muhammed el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Aliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, thk., Ömer İmân Ebûbekr, Dâru'l-Âsime, Dâru'l-Ğays, Riyâd 2000.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd, Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev., Halil Kendir, İmaj Yay., Ankara 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdu'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Mustafa es-Sakâ, İbrahîm el-Ebyârî, Abdu'l-Hafîz Şiblî, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrut 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn İsmail b. Ömer, *Hadislerle Kur'an Tefsîri*, trc., Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İstanbul 1991.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab* Beyrut 1956.

İbn Sa'd, Muhammed b. Menî ez-Zührî, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk., Alî Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah el-Murvezî, *ez-Zühhd ve'r-Rikâk*, thk., Habiburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk., Muhammed b. Sâlih Râcî, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyâd tsz.

İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, Düşünce Yay., İstanbul 2011.

-----, *Yaratılış ve Evrim*, Düşün Yay., İstanbul 2016.

- Kandemir , Mehmet Yaşar, vd., *Riyâzü's-Salihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yay., İstanbul 2004.
- , “Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî” *DİA*, İstanbul Yıl: 1992.
- , “Ebû Hüreyre” *DİA*, İstanbul 1994.
- , “Câbir b. Abdillâh” *DİA*, İstanbul 2009.
- , “Muaz b. Cebel” *DİA*, İstanbul 1998.
- Karabulut, Fuat, “Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında Recm Cezasının Değerlendirilmesi” *EKEV Akademi Dergisi*, 50. Ocak, 2012.
- Karaca, Faruk, “İnsanî Eğitimde İbadetlerin Etki ve Fonksiyonları”, *Hz. Peygamber’in İnsan Yetiştirme Düzeni*, DİB. Yay., Ankara 2015.
- Karagöz, İsmail, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları*, DİB Yay., Ankara 2011.
- , *Toplumsal Emânet Engelliler*. DİB Yay., Ankara 2011.
- , “Merhamet Kavramı,” *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2014.
- , “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru” *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yay., Ankara 2013.
- Karakaş, Vehbi, Mendeş, Nurdan, “Çevre Kavramına Kur’ân ve Sünnet Merkezli Bir Yaklaşım”, *EKEV, Akademi Dergisi*, 63, 2015.
- Karakoç, Abdurrahim *Yasaklı Rüyalar*, Alperen Yay., Ankara 2000.
- Karakoç, Sezai, *Dirliş Muştusu*, Diriliş Yay., İstanbul 1995.
- Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2010.
- Karaman, Hayrettin, vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara 2007.
- , Hayrettin, vd., *İlmihal, İslâm ve Toplum*, İstanbul 2000.
- , *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul 1991.
- , *Anahatlarıyla İslâm Hukuku Giriş ve Amme Hukuku*, Ensâr Yay., İstanbul 2011.

- Karan, Mehmet Akif, “Biyolojik Psikolojik ve Sosyal Açıdan Yaşlanma”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007.
- Karakoç, Sezâî, *Şiirler IV Zamana Adanmış Sözler*, Diriliş Yay., İstanbul 1997.
- Karaoğlu, Doğan, “Çevre Hukukla Değil Ahlâkla Korunur”, *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014.
- Karol, Sevinç, Suludere, Zekiye, Ayvalı, Cevat vd., *Biyoloji Terimler Sözlüğü*, Kılıçarslan Yay., Ankara 2000.
- Kayhan, Mustafa, *Kur’ân’da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Kayahan, Hikmet, *Gün Sazak Bir Şehidin Yolculuğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- Keleş, Ruşen, Can Hamamcı, *Çevrebilim*, İmge Yay., Ankara 1993.
- Keleş, Ekrem, “Engellilerle İlgili Hadislerin Analizi, Müzâkeresi”, *Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, 20-21 Aralık, Ankara 2013.
- Kesler, Muhammed Fatih, “Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e Hitaplar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, Ocak 2002.
- , İlhami, Genel Biyoloji, Sözkese Yay, Ankara 2008.
- Kılavuz, M. Akif, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Kılıç, Sadık, “Kur’ân’a Göre Şiddetin Semantik Alanı Tahlili ve Düşünceye Yansımaları”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015.
- , *Benliğin İnşası*, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1992.
- Kızılgeçit, Muhammed, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık Üzerine Psiko Sosyal Bir Çalışma*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015.
- Kızıroğlu, İlhami, *Genel Biyoloji*, Sözkese Yay, Ankara 2008.
- Koç, Ahmet, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, STS. Yay., Rize 2010.
- Koçyiğit, Talât *Hadis Istılahları*, AÜİF. Yay., Ankara 1985.

- Koday, Salih, “Uzay ve Güneş Sistemi”, *Genel Coğrafya*, Pagem Yay., Ankara 2007.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İslâmiyet*, Misvâk, Yay., İstanbul 1980.
- Köktaş, Yavuz, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, STS Yay., Rize 2015.
- , Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akâid Hadisleri*, İFAV Yay., İstanbul 2013.
- Köse, Ali, Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- Köse, Saffet, *Genetiği ile Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakıf Yay., Konya 2015.
- Köten, Akif, “Asr-ı Saadette Suffa Ashabı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay., İstanbul 1994.
- , “Merhamet”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000.
- Köylü, Mustafa “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 2007.
- , “Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitmini Gerekli Kılan Nedenler”, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007.
- , Kılavuz, M. Akif, Duran, Hasan, Gündüz, Turgay, *Gelişimsel Basamaklara Göre Dine Eğitimi*, Nobel Yay., yy. 2011.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Sikâye” *DİA*, T.D.V. İstanbul 2009.
- Kuralay, Halis, “İnsan Hakları Aynasında Engelliler”, *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekir, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Hasan et-Türâbî, Müessesü'r-Risâle Yay., Beyrut 2006.
- Kutluer, İlhan, “Muhabbet”, *DİA*, İstanbul 2005.
- Levent, Lamia, *Yaşlılara Saygı*, DİB. Yay., Ankara 2011.
- Macit, Mustafa, “Yoksulluk, İnsan Onuru Ve Din” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41. Erzurum 2014.

- Macit, Yunus, *H. Peygamber'in Sünnetinde Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1997.
- Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *Muvatta-i Mâlik*, Thk., Muhammed Fuad Abdalbâk, Dâru'l-Hadîs, Mısır 199.
- Mashall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev., Osman Akınhay, Deya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2005.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b Muhammed b Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, trc, Ali, trc, Ali Şafak, Bedir Yay., Ankara 1976.
- Mazrûî, Ali, "İslâm'da, Afrika'da ve Batı'daki Köleliğe Karşılaştırmalı Bir Bakış, Ahlâkî İlkeler ve Tarihi Tecrübe" *Uluslar Arası İslâm Düşüncesi Konferansı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları., İstanbul 1997.
- Merçil, Erdoğan "Hazinedar" *DİA*, İstanbul 1998.
- Mert, Muhit, "Çevre Bilinci Oluşturmada İslâm'ın Katkısı Üzerine" *Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu*, Yalın Yayıncılık Yay., İstanbul 2008.
- Mevdûdî, Ebu'l Alâ, *Tefhimü'l Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc., Ali Bulaç vd., İnsan Yay., İstanbul 1991.
- Mustafa, İbrahîm, *Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebetül-İslâmiyye Yay., tsz. yy.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el- el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk., Halîl, Memûn Şeyhâ, Dâru'l-Marife, Lübnan 2005.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, thk., Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Neysâbûrî, Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, yy., 1999.
- Ökten, Akif, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Yaşlılara Saygı" *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmi Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007.
- Önkâl Ahmet, "Abdurrahman b. Avf", *DİA*, İstanbul 1998.
- , "Amr b. Cemûh", *DİA*, İstanbul 1991.
- , *Rasûlullâh'ın İslâm'a Dâvet Metodu*, Kitap Dünyası Yay., İstanbul 2000.

- Özaşar, Mehmet Emin, “İslâm Kùltüründe Engelli Meşhurlar”, *Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, Ankara 2013.
- Özaydın, Abdùlkerim, “Asr-ı Saâdet”, *DİA*, İstanbul 2010.
- Özçelik, Harun, “Hadislere Göre Günahların Bağışlanma Yolları” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, 34, 16, Erzurum 2010.
- Özel, Ahmet, “Âlem”, *DİA*. İstanbul 1989.
- , “Esir” *DİA*, İstanbul 1995.
- , “Tarih Boyunca Savaş Esirleri ve Hukuk” *İnsan Hakları Araştırmaları Dergisi* 3, yy., 2004.
- Özer, Salim “İslâm Ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakış” *Bilim Name Dergisi*, 28, Ocak 2015.
- Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Yay., Ankara 1979.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay., Ankara 1999.
- Pakdil, Nûri *Biat II*, Edebiyat Dergisi Yay., Ankara 2014.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2014.
- Peker, Hüseyin “Merhamet-İbadet İlişkisi” *Hız, Peygamber ve Merhamet Eğitimi*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Püşküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, Milliyet, Yay., İstanbul 1987.
- İsfahânî, Râgıp, *el-Müfredât*, trc., Abdùlbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2012.
- Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi’l-Ğayb*, trc., Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Rıza, Ahmet, *Mu’cemu Metni’l-Luğa*, Dar-u Mektebi’l-Hayât, Beyrut tsz.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Saffet’t-Tefâsîr*, Derseadet, Yay., İstanbul tsz.
- Sancaklı, Saffet “Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, , 1 Sivas 2001.

- , *Hiz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, Nûn Yay., İstanbul 2009.
- , *Hiz. Peygamber'in Engellilere Bakış Açısının Tespiti*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.
- , *Hadislerde "Yaşlılık Olgusunun" Değerlendirilişi*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.
- Samî, Şemsettin, *Kâmûsî Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2002.
- Sanır, Ferruh, *Coğrafya Terimler Sözlüğü*, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2000.
- Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara 2004.
- Sayar, Kemal *Merhamet Kalbe Dönüş İçin Son Çağrı*, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- , *Ruh Hali*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- Saygılı, Sefa, *Yaşlılık Psikolojisi*, Türdav Yay., İstanbul 2011.
- Selçuk, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yay., Ankara 2015.
- Serinsu, Ahmet, vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB. Yay., 2008.
- Seyyar, Ali, "Zihinsel Engelli Gençlere ve Ailelerine Yönelik Özle Cinsel Eğitim", *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31, Ekim-Aralık, yy. 2014.
- Şahin, Hatice, "Engellilik Kimin Sorunu", *Özveri Dergisi*, 1, Eylül 2004.
- Şemseddin Sâmî, *Kamus-i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2001.
- Şener, Mehmet, "İslâm Hukukunda Karz-ı Hasen", *Dokuz Elül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, İzmir 189.
- Şen, Mustafa, *Kur'an'da Zenginlik ve Fakirlik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Şevkânî, el-İmâm Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-Evtâr Şerh-i Münteka'l-Ehbâr Min Ehâdis-i Seyyidi'l-Ehyâr thk.*, Asamu'd-Dîn es-Sabâbdî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1993.
- Şeybânî, Ebûbekir, Ahmed b. Amr b. Dehhâk *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk., Faysal Ahmet el-Cevâbire, Dârü'r-Râye Yay., Riyâd 1991.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım, Süleyman b. Ahmet b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdî b. Abdi'l-Mecîd, es-Silefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire tsz.

- , Ebu'l-Kâsım, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk., Târik b. İvezullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 115.
- Tarhan, Nevzat, *Kendinizle Barışık Olmak*, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- , “Kur’ân’da Şiddete Karşı Haklı savaş”, *Şiddet Karşısında İslâm*, DİB. Yay., Ankara 2015.
- , *Duyguların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- , *Makul Çözümler Aile İç İletişim Rehberi*, Timaş Yay., İstanbul 2007.
- , *Mesnevî Terapi*, Timaş Yay., İstanbul 2012.
- , *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, Timaş Yay., İstanbul 2008.
- , *Toplum Psikolojisi Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- , “Adil Merhamet”, *Hiz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2011, 334.
- Tekineş, Ayhan, *Geleneğin altın Zinciri Bilgi Aktarım Yönü Olarak İsnad*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2006.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk., Beşşâr b. Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Tokat, Latif vd., *Din ve Şiddet Sempozyumu Rize/2015*, RTEÜ. Yay., Ankara 2016.
- Toksarı, Ali, “Hayvan”, *DİA*, İstanbul 2009.
- Topal, Şevket “İslâm Hukukunda Yoksullar Yararına Kullanılabilecek Bazı Mali Kaynaklar,” *Dini Araştırmalar Dergisi*, 26, Eylül-Aralık 2006.
- Topaloğlu, Bekir “Abdullah b. Abdü'l-Müttalip”, *DİA*, İstanbul 1988.
- , Topaloğlu, “Amine” *DİA*, İstanbul 1991.
- , “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, İstanbul 1995.
- , “Tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012.
- Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, Dergâh Yay., İstanbul 2012.

-----, *İsyân Ahlâkı*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

-----, *Sosyoloji*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

Taş, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim'de Teshîr Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ 2009.

Türer, Celal “Tevhît ve Bir İnsanlık”, *Hiz. Peygamber Tevhît ve Vahdet*, DİB Yay., Ankara 2016.

Uludağ, Süleyman, “Hayat”, *DİA*, İstanbul 1998.

-----, “Muhabbet” *DİA*, İstanbul 2010.

Uğur, Mücteba, “Bir Duygu Olarak Merhametten Bir Eylem Olarak Merhamete”, *Hiz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2011.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay, Ankara 2010.

Ünal, Vehbi, *Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.

Üzümcü Muzaffer, *Kaynaştırma ve Din Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2016.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l Meğâzî*, thk., Mardîn Cûnûs, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1974.

Vatandaş, Celâlettin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı ve İslâm Devleti Mekke Dönemi*, Pınar Yay., İstanbul 2010.

Vüheyb, b. Ahmed, Diyyab, *Tekmiletü Mucemi Tâci'l-Arûs*, Dimeşk 1992.

Wafi, Ali Abdulvahit, “İslâmiyet'e Göre Kölelik”, Çev., Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiya Fakültesi Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1962.

Yaman, Ahmet, *Ahlâk ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız*, DİB Yay., Ankara 2015.

Yaman, Ertuğrul, *Değerler Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2012.

-----, “Peygamberlerin Misyonu İle İlgili Bazı Mülâhazalar” ATAÜİFD. 30, Erzurum 2008.

- Yatkın, Nihat, *Hadisi Anlamada Yöntem – Örnek Bir Uygulama*, İFAV, Yay., İstanbul 2013.
- , “Efradu’n-Nebî, (Hz. Peygamber’in Bineğine Aldığı Sahâbîler) ve Hadis İlmine katkıları”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 11, 30, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA* İstanbul 2007.
- Yavuzer, Haluk, *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, Yay., İstanbul 2002.
- Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdulkadir, Hekimoğlu, İsmail, Çam, İlham, *Osmanlıca Türkçe Büyük Lügat*, Ziya Ofset, Yay., İstanbul 1993.
- Yektâr, Osman Nedîm Hz. *Peygamber’in Suça ve Suçluya Bakışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Yenişehirlioğlu, Şahin, *Felsefe ve Diyalektik*, Ümit Yay., Ankara 1996.
- Yıldırım, Cemal, *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, Bilgi Yay., Ankara 1998.
- , *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İmge Yay., İstanbul 2104.
- Yıldırım, Münir “Çevre Dinamiklerinden Toprak Ve Dinlerde Toprak Algısı” *Çevre ve Ahlâk Sempozyumu*, Gaziantep 2014.
- Yılmaz, İrfan, Selim, Uzunoğlu, *Alternatif Biyolojiye Doğru*, TÖV., Yay., İzmir 1995.
- Yılmaz, Macit, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları Ve Kullanılışı”, *İslâmi İlimler Dergisi*, 1, Bahar, 2014.
- Yılmaz, Şadiye, Hz. *Peygamber’in Yetimlere karşı Davranışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016.
- Yiğit, Yaşar, “Açılış Konuşması”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi Sempozyumu*, DİB Yay., Ankara 2014.
- , *En Güzel Örnekten Ramet Damlaları*, DİB Yay., Ankara 2010.
- , *Peygamber ve Hoşgörü*, DİB. Yay., Ankara 2010.
- Yusufoğlu, Hamdi, “Köle”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000.

- Yücel, Nurullah, “Demanslı Yaşlıların Sorunları ve Demanslı Yaşlılara Kurumsal Bakım Modeli,” *Yaşlılık dönemi ve Problemleri Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensâr Yay., İstanbul 2007.
- Zebîdî, Zeynuddin, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc., Ahmed Naim, Kamil Miras, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1980.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk., Abdu's-Settâr Ahmed Ferâc, Daru'l-İhyâ'i-Türâsi'l-Arabiyye, Lübnan 1965.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Zemahşerî, Allâme Ebu'l-Kâsîm Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki ve Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk., Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetu'l-Ubeykân, Riyâd 1998.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed *Nasbü'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1997.
- Âşık Veysel, *Kara Toprak Şiiri*, Erişim Tarihi: 29.03.2017, www.antoloji.com.
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, *Çocuk Hakları Sözleşmesi*, Erişim Tarihi: 17.08.2016, https://www.unicef.org.tr/turkey/crc/_cr23c.html.
- Çavuşoğlu, Mevlüt, *Avrupa, hayvan seçer gibi mülteci seçiyor*, Erişim Tarihi: 22.06.2014, www.ekonomi.dunyabulteni.net.
- Charlie Hebdo Saldırısına Uluslararası Tepkiler*, Erişim Tarihi: 24.06.2016. www.wikipedia.org.
- Dünya Engellilik Raporu*, www.eyh.aile.gov.tr, Erişim Tarihi: 02.10.2016.
- Ebû Gureyb Cezaevi İşkenceleri*, Erişim Tarihi, 02.04.2015, www.tr.wikipedia.org.
- Engelliler Hakkında Kanun*, Erişim Tarihi: 30.09.2016, www.eyh.gov.tr.
- Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistikî Bilgiler*, Erişim tarihi. 01.10.2016, www.eyh.aile.gov.tr.

Hayvanlar Âleminde Anneler, Erişim Tarihi: 05.02. 2017, www.bbc.com.

Kadınlardan 'kürtaj' yürüyüşü, Erişim Tarihi: 14. 06. 2016, www.aljazeera.com.

Kubbe Altı Lugatı, Erişim tarihi: 09.04.2017, www.kubbealtilugati.com.

Kul Nesimi, *Güldür Gül*, Erişim Tarihi:09.06.2016, <https://www.antoloji.com/guldur-gul-siiri/>

Kürtaj Raporu, Erişim Tarihi: 18.08.2016, www.tjod.org. tr.

İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, Erişim Tarihi: 02.10.2016. www.marifetnametillo.tr.

Niyâzî Mısırî, Erişim Tarihi: 24.06.2014, www.antoloji.com.tr.

Ortadoğu'da Bir Nesil Yok Oluyor, Erişim Tarihi: 24.06.2016, www.trthaber.com.tr.

Özgül, Hakan, vd., *Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu*, Sabancı Vakfı, Görme Özürlüler Derneği Yay., İstanbul 2012. Erişim Tarihi: 01. 10. 2016, www.t24.com.tr.

Psikosomatik, Erişim Tarihi: 19.03.2017, www.wikipedia.org.

Recep Tayyip Erdoğan, *RTEÜ İlahiyat Fakültesinin Açılış Töreninde Konuştu*. Erişim Tarihi: 09.01.2017, www.gazetevatan.com.

Suriyeli Mülteciler, Erişim Tarihi: 04.09.2015, www.trthaber.com.

Şeyh Gâlib, *Müsemmen*, Erişim Tarihi: 03.05.2017, www.antoloji.com

Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 17.02.2016, www.tdk.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu Veri Tabanı, Erişim Tarihi: 23. 08. 2016, www.rapory.tuik.gov.tr

Ulusal Tez Merkezi, Erişim Tarihi: 24. 03. 2017, www.tez.yok.gov.tr.

Yunus Emre Şiirleri, Erişim Tarihi: 24.06.2016, www.yunusemre.gov.tr.

Yazgan, Bestami, *Gülü İncitme Gönül*, Erişim Tarihi: 10.10. 2016, www.edebiyatdefteri.com.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Recep ERTUGAY
Doğum Yeri ve Tarihi	10.10.1970-Erzurum
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	1996- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	2008 Atartürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Kelam Ana Bilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Arif YILDIRIM (W. Motgomery Watt'ın İslâm'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler)
Bildiği Yabancı Diller	Arapça KPDS (58,75).
Bilimsel Faaliyetleri	1991 Yılında hafızlığını tamamladı.
İş Deneyimi	
Stajlar	1996-2014 MEB'de İlköğretim Lise ve İmam Hatip Liselerinde Din kültür ve Ahlâk Bilgisi, İmam İHL Meslek Dersleri Öğretmenliği yaptı. 2006-2008 MEB'de Bilgisayar Formatörlüğü Yaptı. Bu kapsamda çok sayıda kursa aldı ve kurs Verdi. 2014-2017 RTEÜ İlahiyat Fakültesinde Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı Öğretim Görevliliği yapmaktadır.
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	recep.ertugay@erdogan.edu.tr.
Tarih	29.06.2017